שלמה זלמן לעהרער

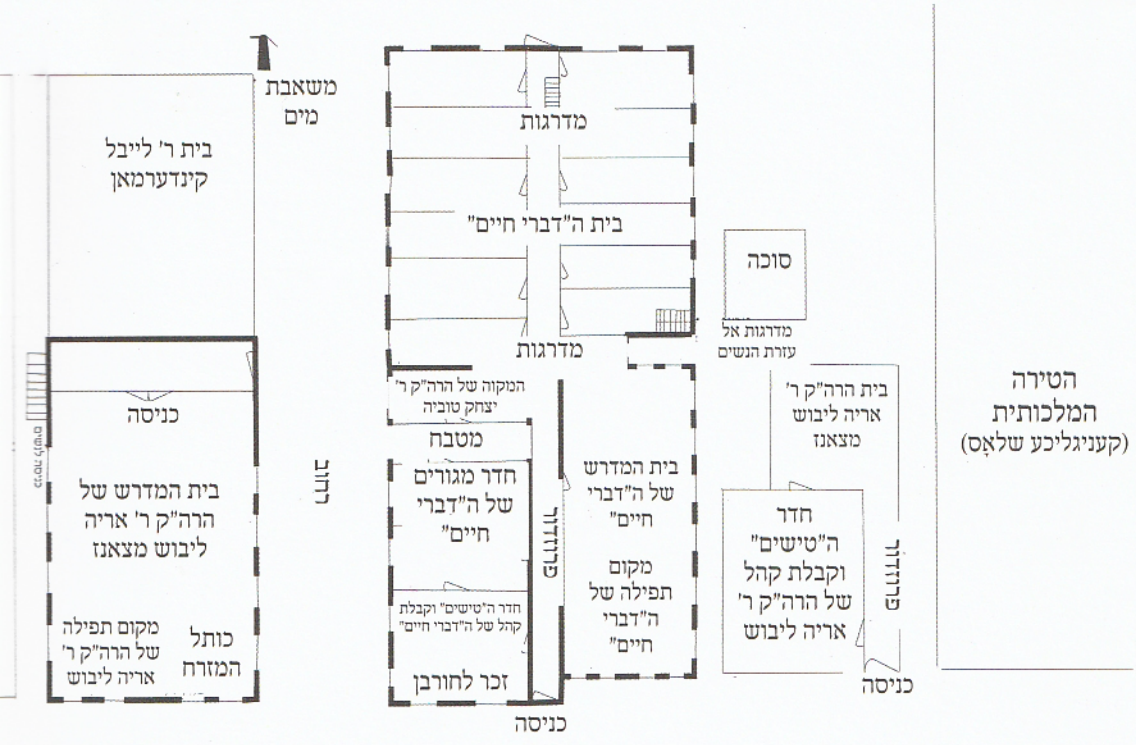
צאנז

בתפארתה ובחורבנה

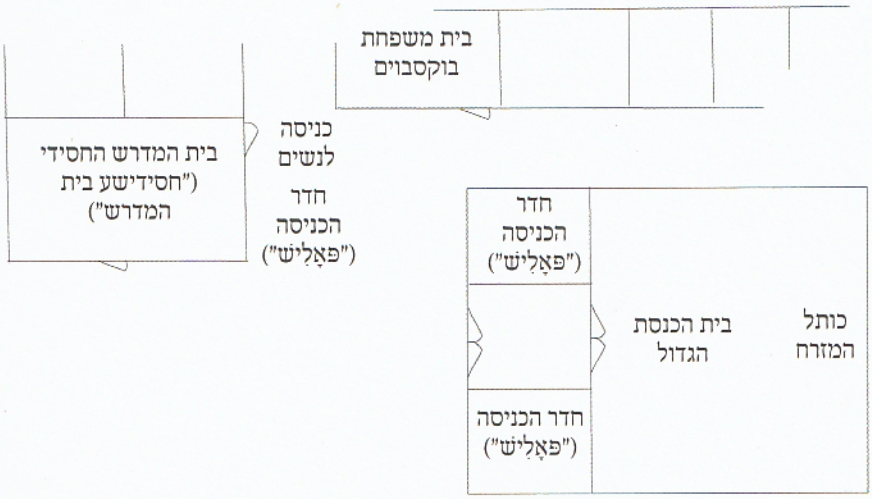

זכרונות יליד העיר וקורותיו בשנות הזעם

רחוב "קאַז'ימיעז'ע" הנקרא "יידישע גאס"

נערך ע"י י"א שטראסמאן

מפת הרחוב היהודי ("יידישע גאס") ובתי המדרש שבו

בעזהשי"ת

צאנז

בתפארתה ובחורבנה

זכרונות יליד העיר
וקורותיו בשנות הזעם

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2025

חלק ראשון

תיאור העיר בימי תפארתה,
אדמו"ריה רבניה ודייניה, חסידים ואנשי מעשה
אישים ודמויות, תלמידי חכמים לצד פשוטי העם
בתי כנסיות, בתי מדרשות וישיבות הקדושות
והחיים היהודיים - החסידיים שבה עם מנהגיה והליכותיה

מאת הרה"ח המפואר
מוה"ר **שלמה זלמן הלוי לעהרער** ז"ל
יליד צאנז ואחר כך באנטווערפען

נערך ויו"ל ע"י בנו
צבי יעקב הלוי לעהרער
פעיה"ק ירושלים תשע"ד לפ"ק

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2025

©
כל הזכויות שמורות
להעורך ומו"ל

אין להעתיק, לתרגם או לקלוט בכל אמצעי אלקטרוני, חומר בלשהו מספר זה
ללא אישור בכתב המוציא-לאור, הן על פי דין תורה והן להבדיל על פי החוק הבינלאומי

All rights reserved.
No part of this book may be copied, translated or transmitted in any electronic medium
without writing permission from the editor.

הארות והערות ולכל עניני הספר:

משפ' לרר
רח' בר אילן 35
ירושלים
hlehrer1@gmail.com

ניתן להשיג בחו"ל:

Fam. Lehrer
Brialmontlei 44
2018 Antwerpen
Belgie

הפצה ראשית בארה"ב:
"נר למאור"
718-384-1324

סדר ועימוד
"המהודר"
(+972) 05731 53883

Printed in Eretz Israel

מזכרת נצח לעילוי נשמת המחבר

מוה"ר **שלמה זלמן הלוי לעהרער** זצ"ל

בן מוה"ר **נתן מרדכי הלוי** (בוקסבוים) הי"ד

שלמה שמו ושלימה מיטתו

לידתו בעיר צאנז המפורסמת לתהילה

מנעוריו עבד את בוראו באמונה

הסתופף בצל צדיקי דורו

זכה להינצל בנסים בשנות הזעם

לאחר המלחמה התיישב **באנטווערפען**

מיד החל בהרבצת תורה ועשיית חסד

נשא ונתן באמונה להביא טרף לביתו

היה **גבאי דצדקת רמבעה"נ** יותר מארבעים שנה

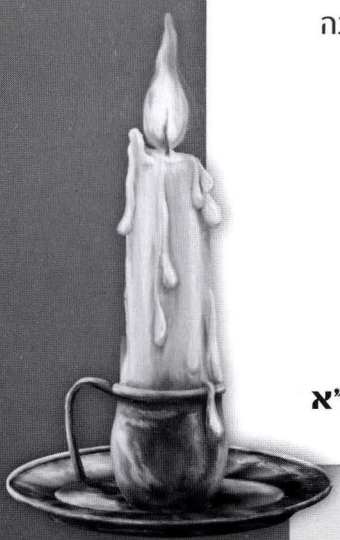
לעניים ונדכאים פתח את ביתו ולבו

ועד זקנה ושיבה לא הפסיק מעבודתו

יגן זכותו על כל צאצאיו דור ישרים יבורך

נפטר בשיבה טובה ובדעה צלולה

ליל שבת קודש פרשת וירא, ט"ו מרחשון תשע"א

ישלח דברו וירפאם וגו' יודו לה'
חסדו ונפלאותיו לבני אדם [תהלים קז, כ-כא]

מהדורה זו מוקדשת במקום קרבן תודה
מתוך שבח והודיה להשי"ת על רחמיו וחסדיו המרובים
על כל הטוב אשר גמלנו ברפואתה השלימה

של מרת **חנה רעכיל** תחי'

בת המחבר ז"ל

אשר בתור מצות כיבוד אב והכרת הטוב
(כמבואר בספר החינוך מצוה לג)

עזרה וסייעה בכל מאודה להדפסת מהדורה זו

יעמוד לה זכותו של אביה המחבר ז"ל
וכל הצדיקים הנזכרים בספר זי"ע
לראות דורות ישרים ומבורכים
מתוך בריאות השלימה והרחבת הדעת

נוסד בשנת תק"צ

עמוד הצדקה והחסד בארה"ק

צדקת רבי מאיר בעל הנס כולל חברת ירושלים

רחוב מאה שערים 120 ירושלים ת"ו

לזכרון עולם

יוחק עלי ספר, האי גברא רבה ויקירא,
אציל הנפש ובעל מדות נעלות,
משרידי ק"ק צאנז אשר בגאליציא המפוארה,
איש חסד מובהק ומשען למאות משפחות נזקקות,
תלמיד חכם מופלג ומרביץ תורה ברבים בשיעוריו עשרות שנים,

הרה"ח מוה"ר **שלמה זלמן הלוי לעהרער** ז"ל
בעל מחבר הספר החשוב דגן

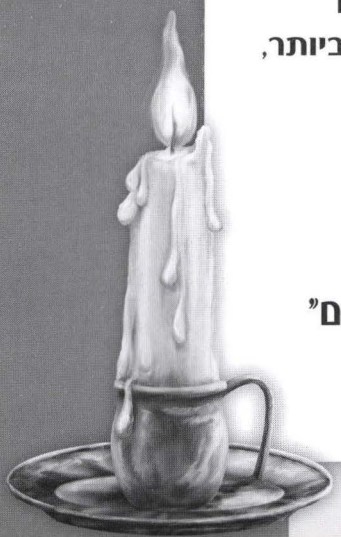
אשר כיהן כראש הגבאים

ד"צדקת רבי מאיר בעל הנס

- כולל חברת ירושלים" באנטווערפען

ובמשך עשרות שנים ניהל את
כל מערכת התרומות וגביית שקלי הקודש בנאמנות,
וכיתת רגליו למען עניי ארץ ישראל ופעל למענם
בימים ובלילות במסירות אין קץ, אף במצבים הקשים ביותר,
ובפעליו הרבים הרים את קרן הצדקה הזו
בעיר עשרת מונים

הרב שלמה פרוכטהנדלר
בשם הנהלת
"צדקת רבי מאיר בעל הנס - כולל חברת ירושלים"
בארץ ישראל

תוכן העניינים

חלק א

צאנז בתפארתה

הסכמות למהדורת יידיש 9
הסכמות למהדורה זו 14
הקדמת המחבר 19
דבר העורך 23
תוכן עניינים מפורט 27
חלק א - צאנז בתפארתה ..... א
רשימת מתפללי בתי המדרש בצאנז ..... רעט
מנהגי קהילת צאנז ..... רפג

חלק ב

צאנז בחורבנה

תוכן עניינים מפורט 7
חלק ב - צאנז בחורבנה ..... א
תולדות המחבר ..... רז
מכתבי גדולי ישראל אל המחבר ..... רלט
מפתח לדברי תורה המובאים בספר ..... רנז
מפתח שמות הצדיקים ואנשי מעשה ..... רנט
רשימת התמונות והמסמכים ..... רפב

ברכת כ"ק אדמו"ר
הרה"ק רבי
יעקב
מפשעווארסק
זצ"ל

ביום כ"ב אייר תשנ"ד נכנסנו אצל כ"ק אדמו"ר (שליט"א) [זצ"ל], ולאחר שעיין בכתבים הביע את ברכת קדשו:

"ס'איז גוט, ס'זאל זיין מיט הצלחה"

(זה טוב, שיהיה בהצלחה) עכלה"ק.

ברכת כ"ק אדמו"ר
בעל
"פני מנחם" מגור
זצ"ל

ביום כ"ג אייר תשנ"ד הובאו הכתבים לפני כ"ק אדמו"ר (שליט"א) [זצ"ל]. האדמו"ר עיין בהם ושיבח את הדברים וציין את חשיבותם לדורות, והתנצל על שאינו יכול לתת הסכמה בכתב, באומרו שאם יראו בחורים את מכתבו יחשבו הדבר למצוה לקרוא את הספר, והרי אמרו חז"ל (שבת קמ ע"ב) היכא דעייל ירקא ליעול בשרא וכוורי (במקום שיכנסו ירקות עדיף שיכנסו בשר ודגים, כלומר עדיף שילמדו הבחורים גמרא וכו' מלעיין בספרים כאלו), ואחר כך הביע את ברכתו ואמר:

"איהר זאלט מצליח זיין אין אללעם"

(שתצליחו בכל) עכלה"ק*.

* כאן המקום לציין מה ששיבח כ"ק אדמו"ר זצ"ל (בשיחתו לאחד מבניו) את הספר ומחברו, באומרו כי התפעל ביותר מזה שהמחבר הוציא לאור שני כרכים מלאים וגדושים על "צאנז", ולא הזכיר מלה אחת מהמחלוקת...

הסכמת
מרן הגאון רבי
חיים קרייזווירטה
זצ"ל

אבד"ק אנטווערפען

ב' לחודש אשר ישועות בו מקיפות תשנ"ד

ידיד נפשי ואהוב לבי מוהר"ר ר' **שלמה זלמן לעהרער** שליט"א העלה על גבי הכתב תולדות העיר צאנז וגדוליה. למותר הוא להציג את ידידי החביב אשר הרבה שנים הוא מתעסק בעירנו בתורה ובגמילות חסדים ורוב היום הוא מקדיש להרבצת תורה ברבים.

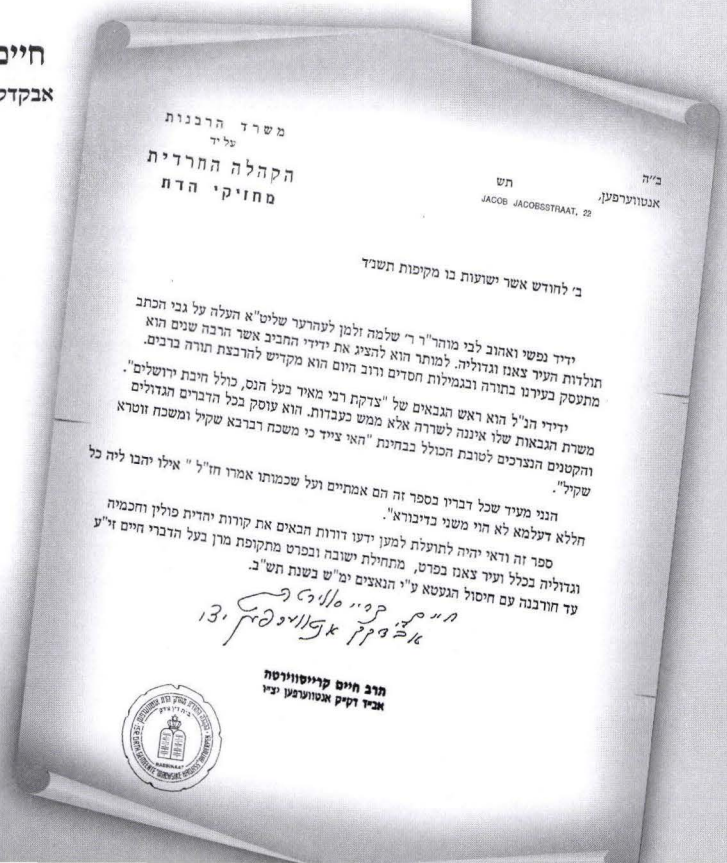
ידידי הנ"ל הוא ראש הגבאים של "צדקת רבי מאיר בעל הנס - כולל חיבת ירושלים". משרת הגבאות שלו איננה לשררה אלא ממש כעבדות, הוא עוסק בכל הדברים הגדולים והקטנים הנצרכים לטובת הכולל, בבחינת "האי צייד כי משכח רברבא שקיל ומשכח זוטרא שקיל".

הנני מעיד שכל דבריו בספר זה הם אמיתיים, ועל שכמותו אמרו חז"ל "אילו יהבו ליה כל חללא דעלמא לא הוי משני בדיבורא".

ספר זה ודאי יהיה לתועלת למען ידעו דורות הבאים את קורות יהדות פולין וחכמיה בכלל ועיר צאנז בפרט, מתחילת ישובה ובפרט מתקופת מרן בעל הדברי חיים זי"ע עד חורבנה עם חיסול הגעטא על ידי הנאצים ימ"ש בשנת תש"ב.

ויהי רצון שנזכה בקרוב לביאת משיח צדקינו במהרה בימינו אמן.

חיים קרייסווירטה
אבקדק"ק אנטווערפען יצ"ו

משרד הרבנות
על יד
הקהלה החרדית
מחזיקי הדת

ב"ה
תש
אנטווערפען,
JACOB JACOBSSTRAAT. 22

ב' לחודש אשר ישועות בו מקיפות תשנ"ד

ידיד נפשי ואהוב לבי מוהר"ר ר' שלמה זלמן לעהרער שליט"א העלה על גבי הכתב
תולדות העיר צאנז וגדוליה. למותר הוא להציג את ידידי החביב אשר הרבה שנים הוא
מתעסק בעירנו בתורה ובגמילות חסדים ורוב היום הוא מקדיש להרבצת תורה ברבים.

ידידי הנ"ל הוא ראש הגבאים של "צדקת רבי מאיר בעל הנס, כולל חיבת ירושלים".
משרת הגבאות שלו איננה לשררה אלא ממש כעבדות. הוא עוסק בכל הדברים הגדולים
והקטנים הנצרכים לטובת הכולל בבחינת "האי צייד כי משכח רברבא שקיל ומשכח זוטרא
שקיל".

הנני מעיד שכל דבריו בספר זה הם אמתיים ועל שכמותו אמרו חז"ל " אילו יהבו ליה כל
חללא דעלמא לא הוי משני בדיבורא".

ספר זה ודאי יהיה לתועלת למען ידעו דורות הבאים את קורות יהדות פולין וחכמיה
וגדוליה בכלל ועיר צאנז בפרט, מתחילת ישובה ובפרט מתקופת מרן בעל הדברי חיים זי"ע
עד חורבנה עם חיסול הגעטא ע"י הנאצים ימ"ש בשנת תש"ב.

חיים קרייסווירטה
אבד"ק אנטווערפען יצ"ו

הסכמת
הגה"צ רבי
משה הלברשטאם
זצ"ל

חבר הבד"ץ בעיה"ק
ירושלים ת"ו

בס"ד

שמחתי באומרים לי וכן בראותי תכריך כתבים לידידי יקירי נעלה ורב חביבי ה"ה הרה"ח המפואר התורני ירא ושלם, ורודף צדקה וחסד, מוה"ר ר' **שלמה זלמן לעהרער** שליט"א, מעי"ת אנטווערפען, וראש הגבאים משם של צדקתנו צדקת רבי מאיר בעל הנס לעדת גאליציא, אשר העלה על הכתב קורות העיר צאנז מקום הולדתו בו וימי נעוריו, משכן כבוד אא"ז הגה"ק מרן בעל דברי חיים זי"ע ועכ"י ובניו וצאצאיו אחריו ממשיכי דרכו הגה"ק זצוקללה"ה הי"ד.

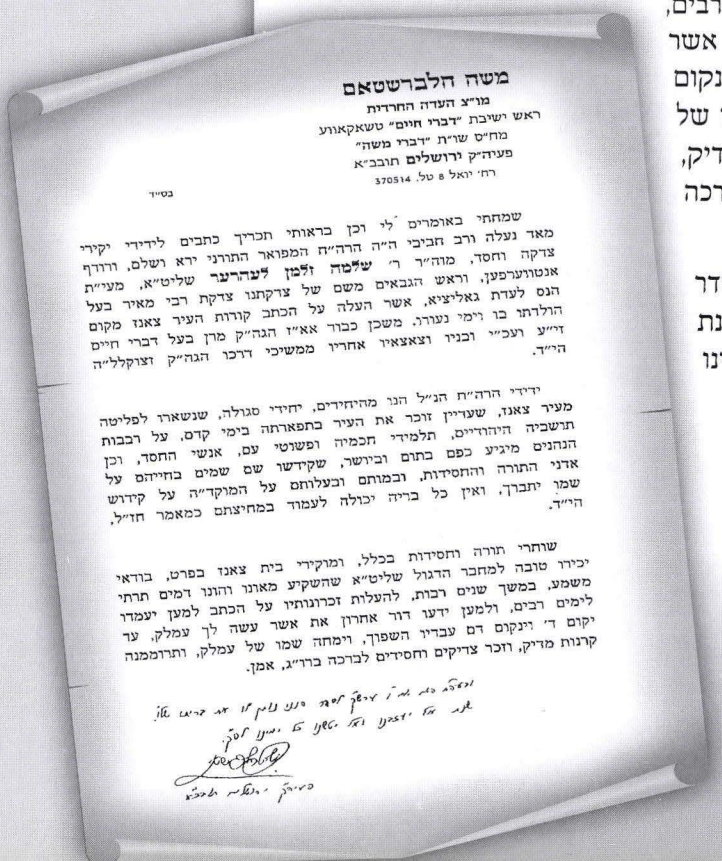
ידידי הרה"ח הנ"ל הנו מהיחידים, יחידי סגולה, שנשארו לפליטה מעיר צאנז, שעדיין זוכר את העיר בתפארתה בימי קדם, על רבבות תושביה היהודים, תלמידי חכמיה ופשוטי עם, אנשי החסד, וכן הנהנים מיגיע כפם בתום וביושר, שקידשו שם שמים בחייהם על אדני התורה והחסידות, ובמותם בעלותם על המוקד"ה על קידוש שמו יתברך, ואין כל בריה יכולה לעמוד במחיצתם כמאמר חז"ל, הי"ד.

שוחרי תורה וחסידות בכלל, ומוקירי בית צאנז בפרט, בודאי יכירו טובה למחבר הדגול שליט"א שהשקיע מאונו והונו דמים תרתי משמע, במשך שנים רבות, להעלות זכרונותיו על הכתב למען יעמדו לימים רבים, ולמען ידעו דור אחרון את אשר עשה לך עמלק, עד יקום ד' וינקום דם עבדיו השפוך, וימחה שמו של עמלק, ותרוממנה קרנות מדיק, וזכר צדיקים וחסידים לברכה ברו"ג, אמן.

ובעה"ח יום ו' ערש"ק לסדר הנני נותן לו את בריתי שלו', שנת אל יעזבנו ואל יטשנו כל ימינו לפ"ק

משה הלברשטאם

פעיה"ק ירושלים תובב"א

משה הלברשטאם
מו"צ העדה החרדית
ראש ישיבת "דברי חיים" טשאקאוע
מח"ס שו"ת "דברי משה"
פעיה"ק **ירושלים** תובב"א
רח' יואל 8 טל. 370514

בס"ד

שמחתי באומרים לי וכן בראותי תכריך כתבים לידידי יקירי מאד נעלה ורב חביבי ה"ה הרה"ח המפואר התורני ירא ושלם, ורודף צדקה וחסד, מוה"ר ר' **שלמה זלמן לעהרער** שליט"א, מעי"ת אנטווערפען, וראש הגבאים משם של צדקתנו צדקת רבי מאיר בעל הנס לעדת גאליציא, אשר העלה על הכתב קורות העיר צאנז מקום הולדתו בו וימי נעוריו, משכן כבוד אא"ז הגה"ק מרן בעל דברי חיים זי"ע ועכ"י ובניו וצאצאיו אחריו ממשיכי דרכו הגה"ק זצוקללה"ה הי"ד.

ידידי הרה"ח הנ"ל הנו מהיחידים, יחידי סגולה, שנשארו לפליטה מעיר צאנז, שעדיין זוכר את העיר בתפארתה בימי קדם, על רבבות תושביה היהודיים, תלמידי חכמיה ופשוטי עם, אנשי החסד, וכן הנהנים מיגיע כפם בתום וביושר, שקידשו שם שמים בחייהם על אדני התורה והחסידות, ובמותם בעלותם על המוקד"ה על קידוש שמו יתברך, ואין כל בריה יכולה לעמוד במחיצתם כמאמר חז"ל, הי"ד.

שוחרי תורה וחסידות בכלל, ומוקירי בית צאנז בפרט, בודאי יכירו טובה למחבר הדגול שליט"א שהשקיע מאונו והונו דמים תרתי משמע, במשך שנים רבות, להעלות זכרונותיו על הכתב למען יעמדו לימים רבים, ולמען ידעו דור אחרון את אשר עשה לך עמלק, עד יקום ד' וינקום דם עבדיו השפוך, וימחה שמו של עמלק, ותרוממנה קרנות מדיק, וזכר צדיקים וחסידים לברכה ברו"ג, אמן.

הסכמת
כ"ק אדמו"ר רבי
נפתלי הלברשטאם
שליט"א

מצאנז גריבוב

בס"ד, יום ג' פרשת כי תבא, ט"ז אלול תשנ"ד לפ"ק

יום עקידתם על קידוש השם של קדושי ק"ק צאנז וגריבוב הי"ד

אמע"כ ידידנו עוז, צנמ"ס וותיק וחסיד
הרה"ח המפו' מוה"ר **שלמה זלמן לעהרער** שליט"א
מחשובי אנ"ש רבוה"ק זי"ע בק"ק **אנטווערפען** יצ"ו

ספרו החשוב **"צאנז, די הייליגע פארשווינדענע שטאט"** נתקבל בברכה מרובה אצל כ"ק אאמו"ר שליט"א, אשר נהנה מאד על שבח פעלו, ויש בזה משום מצבת זכר ושארית לרבבות קדושי עירינו ונר זכרון לאלפי חסידים ואנשי מעשה ופעולות צדיקי אמת אבותי הקדושים אדמו"רי ורבני העיר זיעוכי"א, והוסיף להאציל על רומע"כ ברכת הקודש שחפץ ה' בידו יצליח להפיץ ספרו, ולהרבות פעליו המרובים לתורה וחסד, מתוך בריות גופא ונהורא מעליא, עדי נזכה לראות ביאת משיח צדקנו בב"א.

דוש"ת בכבוד ויקר
הק' קלונימוס קלמן הלברשטאם
בן כ"ק אאמו"ר אבד"ק צאנז גריבוב שליט"א

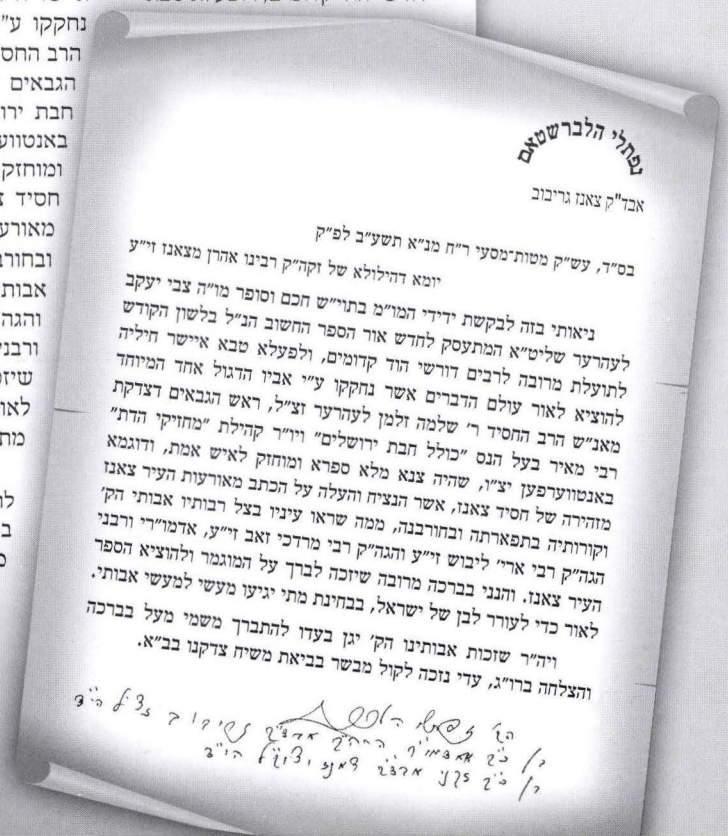
בס"ד, עש"ק מטות-מסעי ר"ח מנ"א תשע"ב לפ"ק

יומא דהילולא של זקה"ק רבינו אהרן מצאנז זי"ע

ניאותי בזה לבקשת ידידי המו"מ בתוי"ש חכם וסופר מו"ה **צבי יעקב לעהרער** שליט"א המתעסק לחדש אור הספר החשוב הנ"ל בלשון הקודש לעהרער שליט"א המתעסק לחדש אור הספר החשוב הנ"ל בלשון הקודש לתועלת מרובה לרבים דורשי הוד קדומים, ולפעלא טבא איישר חיליה להוציא לאור עולם הדברים אשר נחקקו ע"י אביו הדגול אחד המיוחד מאנ"ש הרב החסיד ר' שלמה זלמן לעהרער זצ"ל, ראש הגבאים דצדקת רבי מאיר בעל הנס "כולל חבת ירושלים" ויו"ר קהילת "מחזיקי הדת" באנטווערפען יצ"ו, שהיה צנא מלא ספרא ומוחזק לאיש אמת, ודוגמא מזהירה של חסיד צאנז, אשר הנציח והעלה על הכתב מאורעות העיר צאנז וקורותיה בתפארתה ובחורבנה, ממה שראו עיניו בצל רבותיו אבותי הק' הגה"ק רבי ארי' ליבוש זי"ע והגה"ק רבי מרדכי זאב זי"ע, אדמו"רי ורבני העיר צאנז. והנני בברכה מרובה שיזכה לברך על המוגמר ולהוציא הספר לאור כדי לעורר לבן של ישראל, בבחינת מתי יגיעו מעשי למעשי אבותי.

ויה"ר שזכות אבותינו הק' יגן בעדו להתברך משמי מעל בברכה והצלחה ברו"ג, עדי נזכה לקול מבשר בביאת משיח צדקנו בב"א.

הק' נפתלי הלברשטאם
בן כ"ק אאמו"ר הרה"ק אבד"ק גריבוב זצ"ל הי"ד
בן כ"ק זקיני אבד"ק צאנז זצוק"ל הי"ד

נפתלי הלברשטאם

אבד"ק צאנז גריבוב

בס"ד, עש"ק מטות-מסעי ר"ח מנ"א תשע"ב לפ"ק

יומא דהילולא של זקה"ק רבינו אהרן מצאנז זי"ע

ניאותי בזה לבקשת ידידי המו"מ בתוי"ש חכם וסופר מו"ה צבי יעקב לעהרער שליט"א המתעסק לחדש אור הספר החשוב הנ"ל בלשון הקודש לתועלת מרובה לרבים דורשי הוד קדומים, ולפעלא טבא איישר חיליה להוציא לאור עולם הדברים אשר נחקקו ע"י אביו הדגול אחד המיוחד מאנ"ש הרב החסיד ר' שלמה זלמן לעהרער זצ"ל, ראש הגבאים דצדקת רבי מאיר בעל הנס "כולל חבת ירושלים" ויו"ר קהילת "מחזיקי הדת" באנטווערפען יצ"ו, שהיה צנא מלא ספרא ומוחזק לאיש אמת, ודוגמא מזהירה של חסיד צאנז, אשר הנציח והעלה על הכתב מאורעות העיר צאנז וקורותיה בתפארתה ובחורבנה, ממה שראו עיניו בצל רבותיו אבותי הק' הגה"ק רבי ארי' ליבוש זי"ע והגה"ק רבי מרדכי זאב זי"ע, אדמו"רי ורבני העיר צאנז. והנני בברכה מרובה שיזכה לברך על המוגמר ולהוציא הספר לאור כדי לעורר לבן של ישראל, בבחינת מתי יגיעו מעשי למעשי אבותי.

ויה"ר שזכות אבותינו הק' יגן בעדו להתברך משמי מעל בברכה והצלחה ברו"ג, עדי נזכה לקול מבשר בביאת משיח צדקנו בב"א.

ב"ה, ד' פ' צו, לסדר הוא העולה על מוקדה על המזבח כל הלילה עד הבוקר, י"א ניסן, נשיא לבני אשר, תשנ"ד לפ"ק פה גאלדרסגרין יצ"ו

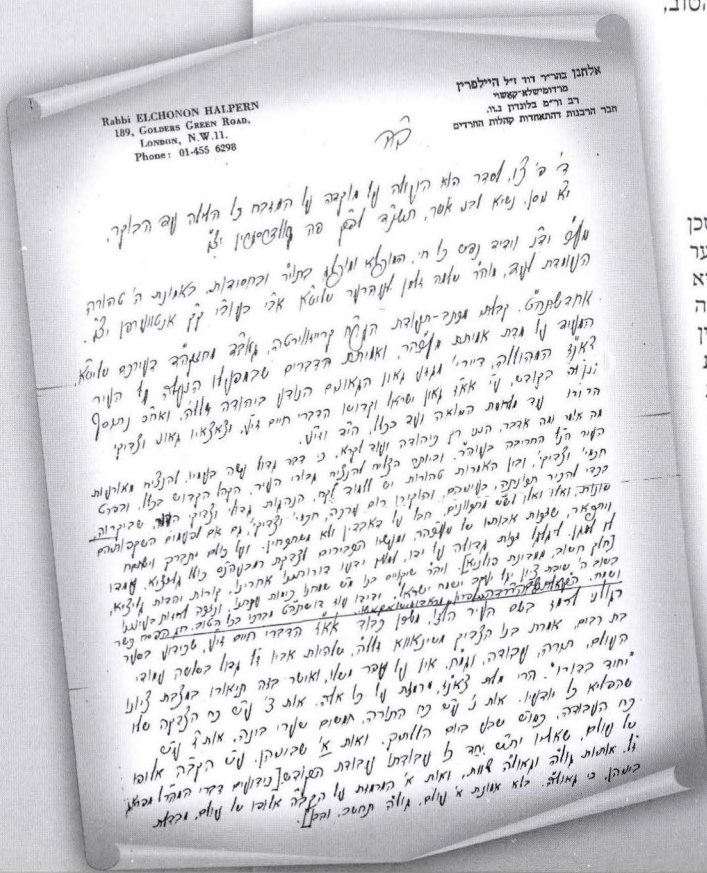
מע"כ יד"נ וידיד נפש כל חי, המופלא ומופלג בתוי"ר ובחסידות, באמונת ה' טהורה העומדת לעד, מוה"ר **שלמה זלמן לעהרער** שליט"א אב"י בעוב"י ק"ק אנטווערפען יצ"ו

אחדשתה"ט, קבלתי מכתב תעודת הגר"ח קרייזווירטה גאב"ד מחזקה"ד דעירכם שליט"א, המעיד על אמיתת מעכה"ר, ואמיתת הדברים שבמפעלו הנעלה על העיר צאנז המהוללה, דיירי' מגזע גאון הגאונים הנודע ביהודה זלה"ה, ואח"כ נתוסף ונעלה בקודש ע"י אא"ז גאון ישראל וקדושו הדברי חיים זי"ע, וצאצאיו גאוני וצדיקי הדורות עד מלחמת השואה ועד בכלל הי"ד וזי"ע.

מה אומר ומה אדבר, הנני רק כיהודה ועוד לקרא, כי דבר גדול עשה בעמיו, להנציח מאורעות העיר הנ"ל החריבה בעוה"ר, וביותר הצליח להנציח גיבורי העיר, הקהל הקדוש בכלל, ובפרט חכמיה וצדיקיה, ובין האמרות טהורות יש ללמוד לקח, הנהגות גדולי וצדיקי הדור, שביקרוה בכדי להכיר תכונתה בעיניהם, והוקירו רום ערכה, חכמיה וצדיקיה, גם אם לפעמים השקפותיהם שונות, ואלו ואלו לשם שמים מתכוונים, חבל על דאבדין ולא משתכחין, ועל כולם יתברך וישתבח ויתפאר, שזכות אבותיו של מעכה"ר, ומעשיו הכבירים לצדקת רבי מאיר בעל הנס כולל גליציא, עמדו לו למגן, לגלגל זכות גדולה על ידו, למען ידעו דורותינו אחרינו, קורות יהדות גליציא (חלק חשוב ממדינת פולניא). ויה"ר שיקויים בנו מ"ש שמחנו כימות עיניתנו, ונזכה לחזות בעינינו בשוב ה' שיבת ציון יגל יעקב ישמח ישראל.

ידידו עוז דושתה"ט מברכו בכל הטוב,
חג הפסח כשר שמח

הק' אלחנן בהרר"ד היילפרין
מראדומישלא קאשוי

הסכמת
הגה"צ רבי
אלחנן היילפרין
שליט"א

אבד"ק ראדומישלא
ונשיא התאחדות
קהלות החרדים בלונדן

ברכת כ"ק מרן
אדמו"ר
מפשעווארסק
שליט"א

ביום א' פרשת מטות ט"ו תמוז תשע"א נכנסתי אל קודש פנימה לקבל ברכת קדשו של כ"ק אדמו"ר שליט"א לרגל הוצאת הספר לאורה.

כ"ק אדמו"ר שליט"א התעניין רבות אודות הספר וההוספות החדשות שנדפסו במהדורה זו, ועם ברכות קדשו סיים ואמר:

חפץ ה' בידכם יצליח

אכי"ר.

הסכמת
הגה"צ רבי
יצחק טוביה ווייס
שליט"א

גאב"ד עיה"ק
ירושלים ת"ו

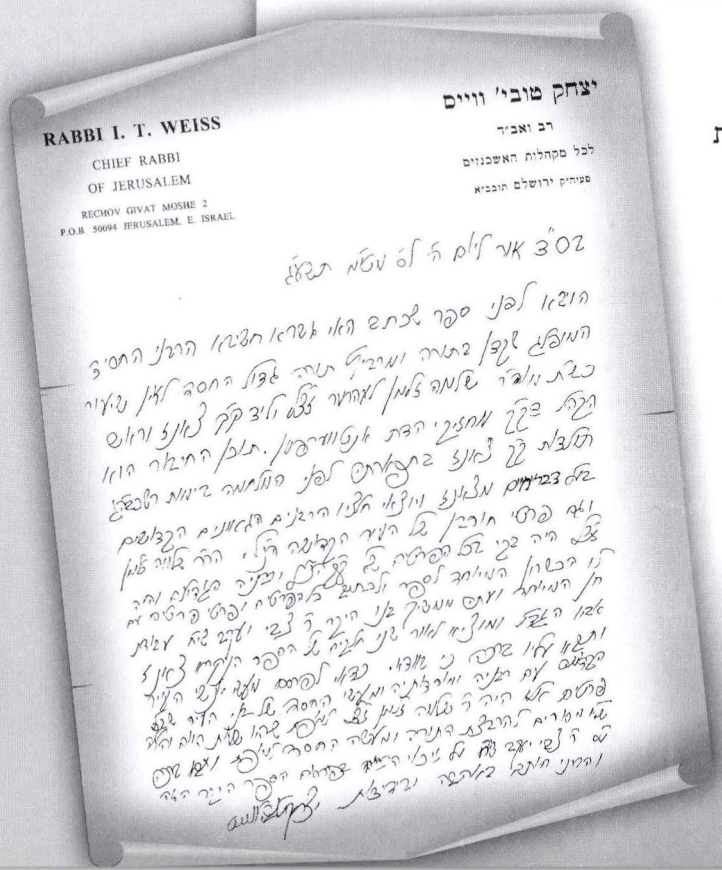
בס"ד אור ליום ה' לס' מטו"מ תשע"ג

הובא לפני ספר שכתב האי גברא חשיבא, הרבני החסיד המופלג, שקדן בתורה ומרביץ תורה, גדול החסד לאין שיעור, כש"ת מוה"ר **שלמה זלמן לעהרער** זצ"ל יליד ק"ק צאנז וראש הקהל דק"ק מחזיקי הדת אנטווערפען. תוכן החיבור הוא תולדות ק"ק צאנז בתפארתה לפני המלחמה בימות רשכבה"ג בעל דברי חיים מצאנז ויוצאי חלציו הרבנים הגאונים הקדושים, וגם פרטי חורבן של העיר הקדושה הנ"ל.

הר"ר **שלמה זלמן** זצ"ל היה בקי בכל הפרטים של ק"ק הנ"ל ורבניה הגדולים, והיה לו הכשרון המיוחד לספר ולכתוב כל הפרטים ופרטי פרטים עם חן מיוחד, ועתה ממשיך בנו היקר ר' צבי יעקב שיחי' עבודת אביו הגדול ומוציא לאור שני חלקים של הספר הנקרא צאנז, ותבא עליו ברכה כי בוודאי כדאי לפרסם מעשי אנשי העיר הקדושה עם רבניה ומוסדותיה ומעשי החסד של בני העיר, שבכל פרטים אלו היה ר' שלמה זלמן זצ"ל למופת שהיו שעות היום והלילה שלו מסורים להרבצת התורה ומעשה החסד למופת, ותבא ברכה על ר' צבי יעקב שיחי' על זיכוי הרבים בפרסום הספר היקר הזה,

והריני חותם באהבה ובידידות

יצחק טובי' ווייס

יצחק טובי' ווייס
רב ואב"ד
לכל מקהלות האשכנזים
מניחק ירושלם תובבא

RABBI I. T. WEISS
CHIEF RABBI
OF JERUSALEM
RECHOV GIVAT MOSHE 2
P.O.B. 50094 JERUSALEM, E. ISRAEL

הסכמת
הגאון רבי
אהרן שיף
שליט"א

אבד"ק אנטווערפען

מכתב ברכה

איקלע לאתרין הר"ר **צבי יעקב הלוי לעהרער** שליט"א בן להאי גברא יקירא ראש קהילתינו הק' הרב החסיד ר' **שלמה זלמן** ז"ל שהיה שנים רבות גבאי הראשי של צדקת רבי מאיר בעל הנס שע"י כולל חיבת ירושלים והרביץ תורה בביהמ"ד בית יעקב ובית החסידים דחסידי גור. ובידו תכריך כתבים שנדפס על ידי אביו ז"ל על העיר צאנז, חכמיה רבניה ואדמו"ריה ועל החסידים ואנשי מעדה, והוא הי' חי כל ימיו עם העבר וזכר את הפרטים ואת השמות בבחינת בור סיד שאינו מאבד, והעביר את זה לדורות הבאים למען תספר לדור אחרון את קורות פולין ועיר צאנז בתפארתה ומסירות נפשם בחורבנן. וחזי מאן גברא רבא דקא מסהיד עליה ה"ה מרן הרב הגה"צ רבי חיים קרייסווירטה זצ"ל אב"ד דקהילתינו הק' - שהי' ידיד נפשו והי' להם קשר יום יומי - שהעיד עליו שאפילו יהבי ליה כל חללי דעלמא לא הוי משני בדיבוריה.

ובא בנו ע"פ בקשת אביו ותירגם את הספר על לשון הקודש, וקיבץ כעמיר גורנה מכל הכתבים שהיו מפוזרים הנה והנה שעדיין לא הגיעו לדפוס והכניסם לפונדק אחד.

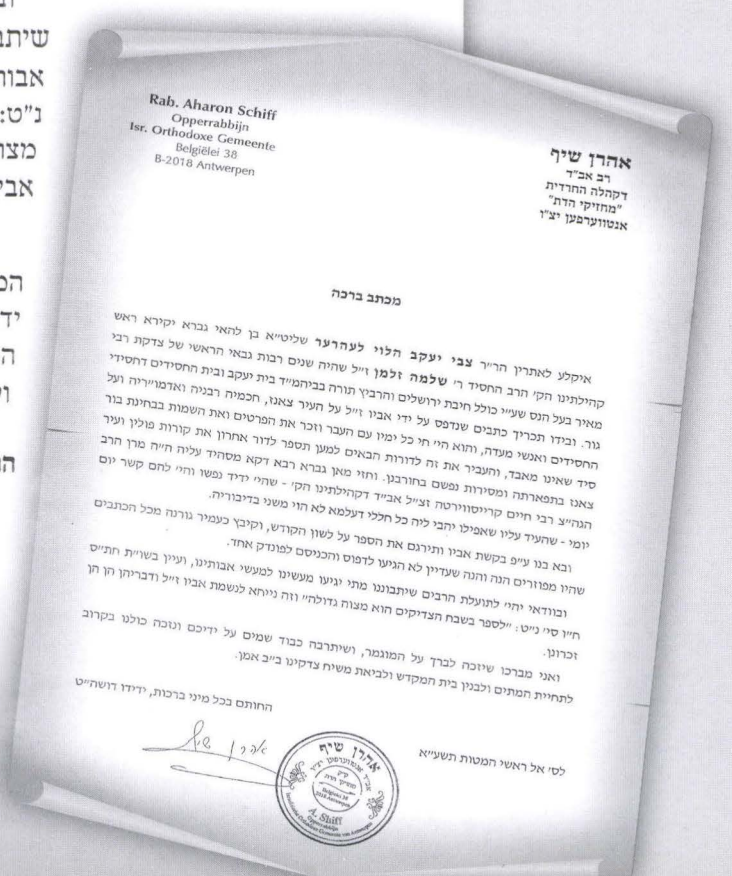
ובוודאי יהי' לתועלת הרבים שיתבוננו מתי יגיעו מעשינו למעשי אבותינו, ועיין בשו"ת חת"ס ח"ו סי' נ"ט: "לספר בשבח הצדיקים הוא מצוה גדולה" וזה נייחא לנשמת אביו ז"ל ודבריהן הן הן זכרונן.

ואני מברכו שיזכה לברך על המוגמר, ושיתרבה כבוד שמים על ידיכם ונזכה כולנו בקרוב לתחיית המתים ולבנין בית המקדש ולביאת משיח צדקינו ב"ב אמן.

החותם בכל מיני ברכות, ידידו דושה"ט

לס' אל ראשי המטות תשע"א

אהרן שיף

Rab. Aharon Schiff
Opperrabbijn
Isr. Orthodoxe Gemeente
Belgiëlei 38
B-2018 Antwerpen

אהרן שיף
רב אב"ד
קהלה החרדית
"מחזיקי הדת"
אנטווערפען יצ"ו

מכתב ברכה

איקלע לאתרין הר"ר **צבי יעקב הלוי לעהרער** שליט"א בן להאי גברא יקירא ראש קהילתינו הק' הרב החסיד ר' **שלמה זלמן** ז"ל שהיה שנים רבות גבאי הראשי של צדקת רבי מאיר בעל הנס שע"י כולל חיבת ירושלים והרביץ תורה בביהמ"ד בית יעקב ובית החסידים דחסידי גור. ובידו תכריך כתבים שנדפס על ידי אביו ז"ל על העיר צאנז, חכמיה רבניה ואדמו"ריה ועל החסידים ואנשי מעדה, והוא הי' חי כל ימיו עם העבר וזכר את הפרטים ואת השמות בבחינת בור סיד שאינו מאבד, והעביר את זה לדורות הבאים למען תספר לדור אחרון את קורות פולין ועיר צאנז בתפארתה ומסירות נפשם בחורבנן. וחזי מאן גברא רבא דקא מסהיד עליה ה"ה מרן הרב הגה"צ רבי חיים קרייסווירטה זצ"ל אב"ד דקהילתינו הק' - שהי' ידיד נפשו והי' להם קשר יום יומי - שהעיד עליו שאפילו יהבי ליה כל חללי דעלמא לא הוי משני בדיבוריה.

ובא בנו ע"פ בקשת אביו ותירגם את הספר על לשון הקודש, וקיבץ כעמיר גורנה מכל הכתבים שהיו מפוזרים הנה והנה שעדיין לא הגיעו לדפוס והכניסם לפונדק אחד.

ובוודאי יהי' לתועלת הרבים שיתבוננו מתי יגיעו מעשינו למעשי אבותינו, ועיין בשו"ת חת"ס ח"ו סי' נ"ט: "לספר בשבח הצדיקים הוא מצוה גדולה" וזה נייחא לנשמת אביו ז"ל ודבריהן הן הן זכרונן.

ואני מברכו שיזכה לברך על המוגמר, ושיתרבה כבוד שמים על ידיכם ונזכה כולנו בקרוב לתחיית המתים ולבנין בית המקדש ולביאת משיח צדקינו ב"ב אמן.

החותם בכל מיני ברכות, ידידו דושה"ט

לס' אל ראשי המטות תשע"א

אהרן שיף

הסכמת הגאון רבי **דוד משה ליברמן** שליט"א

אבד"ק "שומרי הדת" באנטווערפן

ב"ה, כ"ה תמוז, שנת תשס"ז

כבוד ידידי היקר הרה"ח המופלג ומאד נעלה, עוסק בצרכי ציבור באמונה ובמסירות נפלאה, כמוהר"ר **שלמה זלמן לעהרער** שליט"א, נשיא קהילת "מחזיקי הדת" וראש הגבאים של "צדקת ר' מאיר בעל הנס חבת ירושלים", אנטווערפן

שלום רב וברכה מרובה.

ראיתי שכבודו עומד בע"ה להוציא בלשון הקודש את ספרו החשוב אשר נכתב בשעתו באידיש, אשר כלול משני חלקים, א) תיאור מהעיר הקדושה צאנז, בבנינה - בעצם זוהר קיומה. ב) סיפורי בלהות מפחידים קורעים הלב ומשברים הרוח, משנות הזעם והחורבן שעברו על העיר הקדושה צאנז בכלל, ועליו בפרט, בתוך כל קהילות קדושות שנחרבו באירופא, ביום שפוך ד' חמתו על עם ד' ועל בית ישראל.

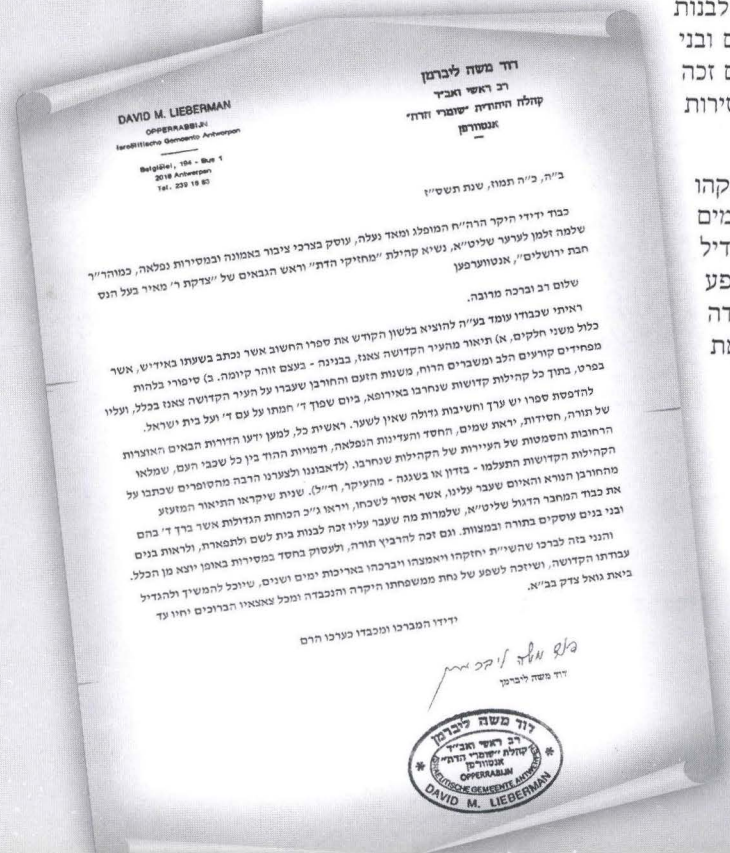
להדפסת ספרו יש ערך וחשיבות גדולה שאין לשער. ראשית כל, למען ידעו הדורות הבאים האוצרות של תורה, חסידות, יראת שמים, החסד והעדינות הנפלאה, ודמויות ההוד בין כל שכבי העם, שמלאו העיירות של הקהילות שנחרבו. (לדאבוננו ולצערנו הרבה מהסופרים שכתבו על הקהילות הקדושות התעלמו - בזדון או בשגגה - מהעיקר, וד"ל). שנית שיקראו התיאור המזעזע מהחורבן הנורא והאיום שעבר עלינו, אשר אסור לשכחו, ויראו ג"כ הכוחות הגדולות אשר ברך ד' בהם את כבוד המחבר הדגול שליט"א, שלמרות מה שעבר עליו זכה לבנות בית לשם ולתפארת, ולראות בנים ובני בנים עוסקים בתורה ובמצוות. וגם זכה להדביץ תורה, ולעסוק בחסד במסירות באופן יוצא מן הכלל.

והנני בזה לברכו שהשי"ת יחזקהו ויאמצהו ויברכהו באריכות ימים ושנים, שיוכל להמשיך ולהגדיל עבודתו הקדושה, ושיזכה לשפע של נחת ממשפחתו היקרה והנכבדה ומכל צאצאיו הברוכים יחיו עד ביאת גואל צדק בב"א.

ידידו המברכו ומכבדו כערכו הרם

דוד משה ליברמן

רב ראשי ואב"ד

רשימות וסיפורים בכתב יד המחבר

הקדמת המחבר

מה אשיב לה' כל תגמולוהי עלי, במה אקדם לה' אכף לאלוקי מרום, אשר שלח את מלאכיו לשמור עלי בשנות המלחמה הארורה בהיותי בגיטאות ובמחנות ההשמדה, כאשר פעמים רבות כבר הייתי נידון למוות וראיתי את מלאך המוות למול עיני, וברוב רחמיו הציל אותי בניסי ניסים מרדת שחת. ואף הגדיל חסדו עמי והביאני לכאן אנטווערפען אשר במדינת בלגיה, מלכות של חסד, מקום בו זכיתי למצוא את זוגתי תחי' המלווה אותי במסירות ונאמנות יותר משישים שנה, וביחד זכינו להקים משפחה לתפארת, כולם אהובים כולם ברורים, ההולכים בדרך התורה והחסידות.

בשנים הראשונות שלאחר המלחמה, כמעט ולא נכתבו ספרים על כל הקורות במלחמה מכמה סיבות: ראשית, מרבית האנשים היו שבורים ורצוצים נפשית וגופנית ועדיין תחת הרושם הכאוב של כל מה שעבר עליהם, והם העדיפו לא להזכר בכל הקורות אותם, ואדרבה - רצו לשכוח פרק זה בחייהם ולהשקיע את עצמם לבנות את החיים מחדש ולהקים משפחות. שנית, הרי הזכרונות היו טריים כל כך עד שלא חשבו שאפשר בכלל לשכוח אותם, ולא העלו על דעתם שיבוא אי פעם מישהו שירצה להכחיש את הדבר, בעוד חלק מהקרבנות חיים וקיימים.

לאחר שעברה תקופה משוך המלחמה, החלו לצאת לאור ספרים על הקהילות שנחרבו ואנשים התחילו להעלות עלי ספר את זכרונותיהם משנות המלחמה, ואם כי ברכה מרובה ותועלת יש בספרים אלו לקיים את הפסוק (דברים כה, יז) "זכור את אשר עשה לך עמלק", אולם לצערינו חסרה במרבית הספרים הנקודה היהודית, הן על החיים שלפני המלחמה (כפי שאפרט בעז"ה במבוא לחלק הראשון) והן על הקורות בגיטאות ובמחנות ההשמדה, כאשר בעיני ראיתי כמה השתדלו היהודים המעונים והדוויים לשמור על המצוות בכל המצבים הקשים ותחת התנאים הגרועים ביותר, שזו היתה הגבורה האמיתית.

במשך הזמנים וברבות העתים, כאשר קם דור חדש, אשר לא ידע את נסיונות יוסף, נכדים ונינים לניצולי המחנות, החלו רבים מיוצאי חלציי שיחיו להתעניין אצלי ולחקור אותי על החיים שמלפני המלחמה ועל כל מה שעברתי במהלך השנים, והחלו להפציר בי להעלות את הדברים על הכתב למען יעמדו לדורות, להנציח את החיים היהודיים בעיר צאנז בימי תפארתה ובימי חורבנה, לצד קורותיי האישיים בשנות הזעם, על מנת שישארו לזכרון עבור הילדים והנכדים, את כל אשר עשו בני האומה האינטליגנטית והמתורבתת כדי להשמיד את כלל ישראל, בבחינת "זכור את אשר עשה לך עמלק". ואם כי עניתי להם שאינני כתבא רבא, וכי יש כל כך הרבה לכתוב עד שאינני יודע במה להתחיל, אף על פי כן הם לא הרפו ממני ואמרו לי שאני מוכרח לעשות זאת. התחלתי איפוא לרשום על גבי פתקים קטנים כל פעם שנזכרתי בסיפור או עובדא, קמא קמא דאתי לידי, ועדיין לכלל ספר לא הגיע.

לפני יותר מעשרים וחמש שנה החל חתני הגדול הרה"ח ר' **אליעזר שטראסמאן** שיחי' להביא את הדבר לידי גמר. הוא קיבץ ואסף את כל מה שרשמתי וסיפרתי במשך השנים, ואת הכל ערך לפי סדר נכון. לאחר שכל החומר היה מרוכז לפנינו, התחלנו לבדוק מה חסר, ונאלצתי לנבור במעמקי זכרוני כדי לדלות משם עוד פרטים, או לנסות לקבל ידע מדויק יותר משרידי המחנות, כדי שהתמונה תהיה ברורה ושלימה ככל האפשר. ואכן תוך כדי סידור הדברים ועריכה המשותפת עם חתני, נזכרתי בעוד עובדות וסיפורים, ולאט לאט החל להצטבר חומר רב לכדי ספר. בד בבד חקר חתני כמה וכמה ענינים הקשורים להיסטוריה ותולדות העיר שנאספו ממקורות שונים ("ספר סאנץ", "פנקס הקהילות" וכדומה), ושילב את הכל על מקומו.

הוספנו גם תמונות ומסמכים להעשיר את תוכן הספר, אולם יש לציין כי לא נשארו הרבה תמונות מיהודי צאנז מהתקופה שלפני מלחמת העולם השניה, שכן שלומי אמוני ישראל היו מקפידים לא להצטלם. מסיבה זו מרבית התמונות הנמצאות פה ושם, הן ממה שצולם על ידי הגרמנים במשך שנות המלחמה, שכן בגיטו היה כל יהודי חייב למסור את תמונתו במשרד ה"יודנראַט".

הספר נכתב לכתחילה בשפת יידיש, כפי שיהודים היו מדברים וכותבים בצאנז והסביבה, ובתור כך ראה אור לראשונה בשנת תשנ"ד, ולאחר כמה שנים (בשנת תשנ"ז) במהדורה מתוקנת עם הוספות. וכן הדפיס חתני באותה שנה מהדורה מתורגמת לאנגלית. תודה להשי"ת שהספר - על כל מהדורותיו - התקבל באהדה רבה ובהתעניינות גוברת אצל כל החוגים.

במשך השנים מאז יצא הספר לאור, פנו אלי רבים וטובים וביקשו ממני להוציא את הספר גם בלשון הקודש. במיוחד הפציר בי ידידי החשוב - אבלחט"א - הגאון הצדיק ר' **משה הלברשטאם** זצ"ל חבר הבד"ץ של העדה החרדית וראש ישיבת "דברי חיים" בירושלים ת"ו, עמו הייתי בידידות עמוקה ובקשר הדוק בהיותי עוסק בעניני **"צדקת רבי מאיר בעל הנס - כולל חבת ירושלים"**, שהוא היה יושב ראש ההנהלה של צדקה חשובה זו, באומרו כי בארץ ישראל ישנו ציבור גדול גם בין שומרי תורה ומצוות אשר רגילים בקריאה בלשון הקודש דווקא.

לא היה שוב בכוחי לגשת בעצמי אל המלאכה, ובפרט שאינני בקי בכתיבה בלשון זה, על כן מסרתי את העבודה לבני המופלג ר' **צבי יעקב (הערשל)** שיחי' היושב בעיה"ק ירושלים ת"ו, העוסק במלאכת הקודש וכבר הוציא מתחת ידו כמה ספרים שנערכו בטוב טעם ודעת. אודה להשי"ת בכל לבב שעלה ביד בני הנ"ל לערוך את כל הספר מחדש בכשרונותיו הברוכים, ולתקן את השגיאות וההשמטות שנפלו במהדורות הקודמות.

שלמי תודות לכל אלה שעזרו וסייעו בעדי כדי שהספר יראה אור הדפוס: בראש וראשונה חתני היקר ר' **אליעזר שטראסמאן** שיחי' שכאמור היה היוזם העיקרי, אשר בלעדו לא היה הדבר מגיע לידי גמר, ואף טיפל בכל עניני ההדפסה במהדורה הראשונה ביידיש. כמו כן לבני היקר ר' **צבי יעקב (הערשל)** שיחי' על עזרתו הרבה במהלך הכנת הספר והדפסתו לראשונה, ובפרט על כל עבודתו החשובה בעריכה החדשה במהדורה הנוכחית בלשון הקודש וטיפולו בהדפסה זו, ולנכדיי היקרים ר' **לייבל שטראסמאן** שיחי' ור' **גרשון טיפנברונר** שיחי', שעודדו אותי רבות לגשת אל המלאכה.

תודה מיוחדת לכל ידידיי יוצאי עיר צאנז המפוזרים בכמה ארצות, שעזרו בחומר וברוח, ובפרט לידידיי היקרים ר' **זאב (וואלף) קנובל** ז"ל מתל-אביב, ר' **עוזיאל הערבסט** ז"ל מלונדון, ר' **יהודה געריטנער** ז"ל מפתח תקוה ולהלחט"א ר' **נחמיה שיינגוט** שיחי' מבני ברק, אשר על ידם נתבררו ונתלבנו כמה ענינים הקשורים לעיר מולדתינו הבלתי נשכחת. על הטוב יזכר גם ר' **אלטר משה יהושע ענגלענדער** ז"ל מקרעניץ - ניו-יורק, על עזרתו בתולדות משפחת ענגלענדער בדורות שעברו בצאנז והסביבה. כן אשגר תודתי לידידי ר' **יעקב מיללער** שיחי' ממאלמו (שבדיה), הפועל רבות לשמירת בית החיים בצאנז, שמסר לי תמונות שונות על מנת להעשיר את תוכן הספר.

אסיים בתקוה שנזכה בקרוב לגאולה השלמה כאשר יתקיים הפסוק (שמות יז, יד) "כי מחה אמחה את זכר עמלך מתחת השמים".

סיון תש"ע, פה אנטווערפען יצ"ו **שלמה זלמן הלוי לעהרער (בוקסבוים) מצאנז**

דבר העורך

השיר והשבח להשי"ת אשר זכיתי לראות בהופעת הספר הנוכחי, פרי עטו של **אבי מורי** ז"ל, היוצא לאור לראשונה בלשון הקודש. אמנם השמחה גדולה אך איננה תמימה, כי המחבר הכין את הספר וגם חקרו, אבל לא זכה לראות בהופעתו כליל ביופיו והדרו, כי נשמתו הטהורה עלתה השמימה ביום ט"ו לחודש מר-חשון תשע"א, טרם נגמר בדפוס.

והנני בקצירת האומ"ר על הספר:

אבי מורי ז"ל לא היה מעולם מאותם שגזרו על עצמם שתיקה בנושא המלחמה, אלא בכל עת מצוא היה מספר על הנסים שחווה לאורך כל שנות המלחמה, ועל עיר מולדתו על הצדיקים ועל החסידים שהתגוררו בה מלפנים[א]. כמו כן היה רושם לעצמו בכל מיני הזדמנויות - ובמיוחד בעת נסיעה עלי דרך - זכרונות וסיפורים שונים, ממה שראו עיניו וקלטו אזניו בצעירותו. אולם מעולם לא עלה בדעתו לקבוע אותם עלי ספר, עד שבא גיסי הגדול הרה"ח ר' **אליעזר שטראסמאן** שיחי' והגה את הרעיון להוציא לאור עולם את הזכרונות הללו. וממחשבה למעשה - החל לסדר על נכון את כל הסיפורים ביחד עם אבי ז"ל. תוך כדי כתיבה ועריכה, נזכר אבי ז"ל בפרטים נוספים ועובדות שונות המשלימים את התמונה, ולאחר השקעת זמן זמנים טובא יצא בס"ד הספר לאור בשנת תשנ"ד בשפת יידיש (ובמהדורה מתוקנת - בשנת תשנ"ז), ואף בתרגום לאנגלית (בשנת תשנ"ז).

בעזרת השי"ת התקבל הספר בסבר פנים יפות אצל כל שוחרי תורה וחסידות, ואצל יוצאי צאנז וצאצאיהם - בפרט, ויעידו על כך המכתבים הרבים שקיבל אבי ז"ל, מאנשים - זקנים עם נערים - שנהנו לקרוא תיאור מקורי בסגנון חסידי ("מיט א חסידיש'ן חן" - כלשון אחד הקוראים) על היהודים של פעם, בטרם עלה הכורת על יהדות גאליציא.

א זכורני שסיפר ידיד נעוריו של אבי ז"ל מצאנז, שהגיע פעם לאנטווערפען והתפלל בבית החסידים דגור, מקום שם התפלל אבי ז"ל בקביעות. לאחר מכן שאל האורח את אבי ז"ל האם באמת מרבית מתפללי בית החסידים הם ילידי צאנז? שכן רבים מהם התעניינו אצלו על כל מיני אנשים מצאנז ושאלו אותו האם הכיר את פלוני וזוכר אותו... עד כדי כך היו מתפללי בית החסידים בקיאים בסיפורי אנשי צאנז, וכל זאת בעקבות מה שהיו רגילים לשמוע מאבי ז"ל!...

במשך השנים מאז ראה הספר אור הדפוס, פנו רבים וטובים מכל החוגים אל אבי מורי ז"ל, בבקשה להוציא גם מהדורה מתורגמת ללשון הקודש. על אף עיסוקיו הרבים בהרבצת תורה ועשיית צדקה וחסד, ניאות אבי ז"ל להשקיע מאונו והונו להדפיס את ספרו גם בלשון הקודש, ובהזדמנות זו להוסיף תיקונים והוספות רבות וחשובות שהצטברו במשך השנים, ומסר לְיָדִי את מלאכת העריכה.

וזה דבר עבודתי:

לאחר התרגום הראשוני ללשון הקודש, שנעשה בידי אומן על ידי הרב **נתן גילרנטר** ז"ל, ערכתי בעז"ה את כל הספר מחדש, תוך חלוקה חדשה של כל הפרקים. במשך השנים מצאתי פתקאות עם עובדות וזכרונות רשומים בכתב יד אבי מורי ז"ל, כדרכו מימים ימימה – כאמור, וכמו כן שמעתי ממנו בעל פה סיפורים נוספים והוספות רבות על הנכתב בספר. מכל אלו לוקטו עשרות קטעים חדשים אשר שולבו במקומם, ואף נערכו פרקים שלמים למכביר (לדוגמא: על הדיינים והמלמדים ועל הישיבות – בחלק הראשון, ועל רבני אנטווערפען הגאונים רבי חיים קרייזווירטה ורבי אלטר אליהו רובינשטיין זכרונם לברכה – בחלק השני, וכהנה עוד).

כמו כן תוקנו שגיאות שנפלו בהוצאות הקודמות, ונוספו תמונות ומסמכים חדשים ונדירים שנתקבלו ממקורות שונים (רשימה מפורטת של כל התמונות והמסמכים נדפסה בסוף הספר). לתועלת הקוראים נוסף במהדורה זו גם מפתח השמות לכל האישים הנזכרים בספר. בסוף הספר כתבתי ראשי פרקים לתולדות המחבר, המתארים במעט את מסכת חייו עתירי המעש, וכן נדפסו מכתבים מגדולי ישראל אל המחבר, בהם מתבטאת ההערכה הגדולה שרכשו לו.

במשך כל זמן עריכת הספר הייתי בקשר תמידי עם אבי מורי ז"ל, שעבר על כל הכתוב, וכן ישבתי עמו רבות לברר את כל השאלות והספיקות שהתעוררו מדי פעם. כמה חדשים לפני פטירתו גם כתב את דברי ההקדמה למהדורה זו, ואף היו בידו עלי ההגהה הראשונים של הספר, ושמח לקראתם כמוצא שלל רב. אולם, לדאבון לב כולנו לא זכינו – ואבי ז"ל נתבקש לישיבה של מעלה תוך כדי הכנת הספר לדפוס, בטרם זכינו לגמר המלאכה. יהי רצון שימליץ טוב משמי רום על זוגתו החשובה – אמי מורתי תחי', על כל משפחתו ויוצאי חלציו, לאריכות ימים ושנים מתוך בריאות הגוף והרחבת הדעת.

מזמור לתודה:

כאן המקום להודות לכל אלה שעברו על הספר והעירו את הערותיהם המחכימות – הן רב או מעט – שהיו לעיניים ולתועלת רבה, ובפרט: הרה"ג מוה"ר **דניאל חיים**

אלתר שליט"א ראש כולל "ארי שבחבורה" בעיה"ק ירושלים בן כ"ק אדמו"ר ה"פני מנחם" מגור זי"ע, הרה"ג מוה"ר **שמעון שמואל הלברשטאם** שליט"א רב דבית הוראה "דברי משה" ודומ"ץ בעיה"ק ת"ו בן הגה"צ רבי משה זצ"ל חבר הבד"ץ העדה החרדית ובעמ"ח שו"ת דברי משה (שהיה ידיד קרוב לאבי ז"ל ואף אני – אבלחט"א – זכיתי להתבשם מתורתו וחכמתו), הרב **אברהם מרדכי סגל** שיחי', בעמח"ס ראש גולת אריאל, בן–אחותי הר"ר **גרשון פלדמן** שיחי', ואחרון אחרון חביב – אחי הגדול הר"ר **נתן מרדכי לעהרער** שיחי', ישלם להם השי"ת שכרם על פעלם הטוב.

ברכות שמים מעל יחולו על אחיי ואחיותיי וכל בני משפחותיהם שיחיו לאוי"ט, על העזרה והעידוד לכל אורך הדרך. וכן עלי להזכיר לברכה את ילדיי היקרים זרע ברך ה' אשר חנן אלקים אותי, יעזור השי"ת שנזכה יחד עם ב"ב לגדל אותם לתורה ולחופה ולמעשים טובים, מתוך נחת והרחבה.

שלמי תודה והוקרה מיוחדים אשגר מקרב לב לכל מוקירי זכרו ושומעי לקחו של אבי ז"ל, אשר נטו שכם והשתתפו בחפץ לב בעול הוצאת הספר בסכומים נכבדים, ועל כל העוזרים והמסייעים למהדורה זו בכל צורה שהיא. מובטחני כי אבי ז"ל – אשר כידוע היה מיוחד במדת "הכרת הטוב" והיתה טבועה בדמו – יכיר להם תודה וימליץ עליהם בשמים להתברך בכל מילי דמיטב.

עוד אזכיר לטובה את כל המוסדות והיחידים – כל אחד בשמו יבורך – שהעשירו את הספר בתמונות ומסמכים המוסיפים הוד והדר רב, יעמדו כולם על הברכה.

לא נשאר לי אלא לברך להר"ר **שלום צבי דים** הי"ו בעל דפוס "המהודר" בעיה"ק ירושלים ת"ו, ולמשנהו הר"ר **יואל בייגעל** הי"ו, אשר השקיעו ממיטב כשרונותיהם בהכנת הספר לדפוס ברוב פאר והדר.

אסיים בהודאה להשי"ת על העבר ובתפלה שהספר ינציח את דמותה של העיר צאנז בימי תפארתה, ויחזק האמונה בהשי"ת כי עמנו הוא בכל עת ועת, וזכות כל הצדיקים הנזכרים בספר תגן עלינו להפקד בדבר ישועה ורחמים, עדי נזכה לביאת גואל צדק בב"א.

באתי על החתום, ט"ז אלול, יום עלות הכורת על יהודי צאנז,
שנת תשע"ג, פה עיר הקודש ירושלים ת"ו **צבי יעקב הלוי לעהרער**

תוכן עניינים מפורט

חלק ראשון
צאנז בתפארתה

מבוא ..... א

פרק א **צאנז בימי קדם** ..... ה
יסוד העיר וראשיתה ◇ התיישבות היהודים ◇ פרשת בניית בית הכנסת ◇ רבני צאנז הראשונים ◇ הרבי ר׳ זאלקי ◇ עלילות הדם.

פרק ב **התקופה האוסטרית** ..... יז
גזירות הממשל נגד היהודים ◇ גזירות תרבות ◇ המתיישבים הגרמנים.

פרק ג **ה״דברי חיים״ זי״ע** ..... כו
״צאנז״ ולא ״סאנז״ ◇ ואלה תולדות ◇ במעלליו יתנכר נער ◇ לא רעב ללחם ◇ על כס הרבנות ◇ לא תגורו מפני איש ◇ וערבה שנתך ◇ שינוי יום השוק ◇ משיח אלמים ◇ ׳החסיד מגרמניה׳ ◇ ה״שלום-זכר״ בפרבר העיר ◇ עמוד החסד ◇ ועל העבודה ◇ שבת בטיליטש ◇ הנחת תפילין במעמד ה״דברי חיים״ ◇ ברכת ה׳ היא תעשיר ◇ הדיוקן שלא צויר ◇ מסילת פסי הרכבת ◇ חברי בית הדין למאסר ◇ ועדיין רוחו קיים.

פרק ד **כ״ה ניסן, יומא דהילולא רבתי** ..... סא
היארצייט של הצדיק מצאנז ◇ על הציון הקדוש ◇ האוהל של הרבי.

פרק ה **הרה״ק רבי אהרן אב״ד צאנז זי״ע (הנקרא ׳קרייזער רב׳)** ..... עב
לכולם בשם יקרא ◇ בפרק האיש מקדש ◇ ממלא מקום אביו ◇ השוד הגדול ◇ כסף ביושר ◇ להציל ממוות נפשם ◇ הסתלקותו לשמי רום.

פרק ו **הרה״ק רבי אריה ליבוש אב״ד צאנז זי״ע** ..... פא
ואלה תולדות ◇ על כס הרבנות ◇ אחר מדותיו של הקב״ה ◇ מורה ומחנך ◇ חכם עדיף מנביא ◇ צדיק גוזר ◇ אביהם של בחורי ישראל

◇ מעמד הדלקת נרות חנוכה ◇ והוי זהיר בגחלתן ◇ להשאר יהודי ◇ בפי ישרים ◇ אשכבתיה דרבי ◇ בני הרב.

פרק ז הרה"ק רבי מרדכי זאב אב"ד צאנז זי"ע ..... קז
אחרון הרבנים בצאנז ◇ דרכי הנהגתו ◇ כדי לא לבייש ◇ על קידוש השם ◇ בנו הרה"ק ר' ברוך אב"ד גריבוב זי"ע.

פרק ח אנשי מעלה בצאנז ..... קיג
הרה"ק ר' חָנה הערש מסאטמאר ◇ הרה"ג ר' אביגדור צבי אב"ד אלט-צאנז ◇ הרה"צ ר' משה'לה רובין.

פרק ט גדולי ישראל מבקרים בצאנז ..... קכט
הרה"ק ר' חָנה מקאלאשין ◇ הרה"ק ר' אברהם שלום מסטראפקוב ◇ הרה"ק ר' שמעו'לה מזעליכוב ◇ הרב מלאַבאָווא ◇ הצדיק ר' אבא'לה מסוכא ◇ ביקורו של הרבי מגור ◇ הרבי מסטיטשין זצ"ל.

פרק י ביקורו של הרב מלובלין בצאנז ..... קמו
לטובת ישיבת חכמי לובלין ◇ נואם בחסד עליון ◇ זכר לחורבן ◇ הכל תלוי במזל.

פרק יא אישים ודמויות ..... קנד
הדיינים ◇ השוחטים ◇ המלמדים ◇ החזנים ובעלי התפילה ◇ השמשים ◇ משפחת ענגלענדער ◇ ר' חיים פאַליק'ס ◇ ראש הקהל האחרון ◇ ר' משה מענדל ריינהאָלד ◇ ר' משה שמעיה - מצאנז לירושלים ◇ ר' שלמה רינג ◇ מיכל'ה "פּיאָק" ◇ יוסל'ה "שערער" ◇ מענדל'ה גנב ◇ מכר את חלקו בעולם הבא.

פרק יב צדקה וחסד בצאנז ..... קפז
צדקה וחסד ◇ ר' בעריש דוקטור ◇ ר' אברהם דוד שיף ◇ ר' מרדכי לעֶף ◇ ר' עבער ענגלענדער ◇ ר' חיים לוי קיגעל ◇ נשים צדקניות ◇ בית החולים היהודי.

פרק יג בתי מדרש וישיבות בעיר ..... רא
בתי מדרש ברחוב היהודי ◇ בית המדרש של הרב ◇ בתי מדרש ברחבי העיר ◇ הישיבות בצאנז.

פרק יד החיים היהודיים במעגל השנה ..... ריח
שבת מלכתא ◇ ימי הסליחות ◇ ימים נוראים ◇ חג הסוכות ◇ חנוכה

◇ ימי השובבי״ם ◇ פורים ◇ חג המצות ◇ זמן מתן תורתינו ◇ בין המצרים ◇ הכנסת ספר תורה ◇ ברית-מילה ◇ בר-מצוה ◇ שמחת נישואין ◇ חתונה אצל אדמו״רים ◇ מעמד חליצה ◇ המקוה ברחוב היהודי.

פרק טו משפחת בוקסבוים ..... רמח

אבי-זקיני ר׳ משה גאָלדע׳ס ◇ דודי-זקיני ר׳ בעריש׳ל דיין ◇ זקיני הרב ר׳ ירחמיאל ◇ דודי-זקיני ר׳ אברהם׳לה ◇ זקיני ר׳ יעקב לעהרער.

פרק טז אבי הרה״ג ר׳ נתן מרדכי הי״ד ..... רסא

ראש ישיבה ומרביץ תורה ◇ האנטישמיות לפני המלחמה ◇ שנה באַמסטרדאַם ◇ דולה ומשקה ◇ פירורים מתורתו ◇ משפחתי.

מנהגי קהילת צאנז ..... רפג

סימן א - השכמת הבוקר ◇ סימן ב - תפילת שחרית ◇ סימן ג - עניני סעודה ◇ סימן ד - מנחה ומעריב ◇ סימן ה - ראש חודש ◇ סימן ו - שבת קודש ◇ סימן ז - יום-טוב ◇ סימן ח - פסח ◇ סימן ט - תשעה באב ◇ סימן י - ימים נוראים ◇ סימן יא - סוכות ◇ סימן יב - עניני שמחה ◇ סימן יג - עניני אבילות ◇ סימן יד - ענינים שונים.

רשימת המתפללים בתי המדרש בצאנז ..... רעט

חלק שני
צאנז בחורבנה

מבוא ..... א

פרק א עם פרוץ המלחמה ..... ה

תחילת המלחמה ◇ פרשת הריגול הגרמני ◇ אחד עשר הגיבורים היהודים ◇ בורחים מצאנז ◇ מואשמים ב״ריגול״ ◇ ויחנו ברישא ◇ בסאקאלוב ◇ על ציון הרה״ק ר׳ אלימלך מרודניק.

פרק ב הגרמנים שולטים בצאנז ..... יד

הגרמנים מגיעים ◇ מעשי החסד של ר׳ שמעלקא שיף ◇ חוזרים לצאנז ◇ ה״שטירמער״ מדווח על צאנז ◇ חוטפים לעבודה ◇ הקמת ה״יודנראַט״ ◇ גזירות חדשות ◇ שוד הנברשות.

פרק ג השנה הראשונה תחת שלטון הנאצים ..... כה
הפליטים הראשונים מגיעים ◇ ה"הצגה" ◇ הרצח האכזרי ◇ מבריחי הגבולות ◇ הלוח היחידי ◇ אני נקרא לעבודה.

פרק ד החיים בגיטו צאנז ..... לו
הקמת הגיטו ◇ ויהי רעב ◇ המטבחים הציבוריים ◇ בית החולים היהודי ◇ שירותי הבטחון הגרמניים ◇ שירותי הפיקוח היהודיים ◇ ה"תלמודיסט" ◇ הקופות שלא רוקנו ◇ הרבי משינאווא הרחיק לראות.

פרק ה השנה האחרונה בגיטו ..... נו
גבולות הגיטו ◇ ה"אקציות" הראשונות ◇ "אקציות" בגדי החורף והרהיטים ◇ פורים האחרון בגיטו ◇ ה"מאי-אקציה" ◇ ליל השחיטה בגיטו.

פרק ו הגירוש מצאנז ..... עג
הגיטו סגור ומסוגר ◇ השלב הסופי ◇ יום הגירוש ◇ בעלזין ◇ שרידי היהודים בגיטו ◇ הנשארים והנסתרים.

פרק ז במחנה מושינא ..... פו
הפרידה מהורי ◇ מחנה העבודה ◇ ה"נבואה" שלא התקיימה ◇ בצילא דמהימנותא ◇ החבילה המסתורית ◇ בחזרה לצאנז.

פרק ח בגיטו טארנא ..... צג
מסירות נפשו של בעל האכסניה ◇ הרכה בך והענוגה... ◇ חוטבי עצים... ◇ בבית החולים בטארנא.

פרק ט במחנות רימנוב ושעבניא ..... קב
מחנה רימנוב ◇ ביקור הרוצח ◇ מחנה שעבניא ◇ חיסול המחנה.

פרק י אושוויץ-בירקנאו ..... קט
ברוכים הבאים לאושוויץ ◇ אל תדין... ◇ בלוק 14 ◇ עבודת פרך בבירקנאו.

פרק יא במחנה שוויענטאכלאָוויץ ..... קכ
שוויענטאכלאָוויץ ◇ תהלים בזמן ה"אַפּעל" ◇ שיעור ביהדות ◇ עבודת פרך ◇ ביקור ה"צלב האדום" ◇ הבריחה ◇ "מפעיל המכונות"... ◇ דף גמרא במחשכים ◇ הנחת תפילין ◇ הקאפו היינס ◇ נאשמים בחבלנות.

פרק יב החדשים האחרונים ..... קמא
במחנה בּוּנאָ ◇ רגליים נקיות ◇ ה"מופת" שלי ◇ חיסול מחנה בּוּנאָ ◇ בּוכנוואַלד ◇ צעדת המוות.

פרק יג אחרי השחרור ..... קנה
השחרור ◇ מקום הלידה: אַמסטרדאַם ◇ בריסל ◇ עם הרבי מליובאוויטש ◇ משפט האַמאַן ועוזריו.

פרק יד באנטווערפען - עיר ואם בישראל ..... קסו
אנטווערפען ◇ בצרכי ציבור ◇ כוסות רוח במלון ◇ ביקור חולים ◇ איש חסיד היה ◇ מצאתי את אחותי ◇ הביקור בצאנז החרבה.

פרק טו מרן הרב רבי חיים קרייזווירטה זצ"ל ..... קפה
מתולדותיו ◇ הרב מאנטווערפען ◇ גאון בחסד ◇ פירורים מתורתו.

פרק טז מרן הרב רבי אלטר אליהו רובינשטיין זצ"ל ..... קצט
מתולדותיו ◇ מעט מנועם מדותיו ◇ פטירתו בטרם עת.

תולדות המחבר ..... רז
ימי ילדותו ◇ בשנות הזעם ◇ ויהי אחר המבול... ◇ משאו ומתנו באמונה ◇ כי הם חיינו... ◇ מאן דמוקיר רבנן ◇ צדקה בכל עת ◇ אלקא דמאיר עניי ◇ משכיל אל דל ◇ ועושה חסד ◇ כתר שם טוב ◇ בצרכי ציבור ◇ כבד את ה' מגרונך ◇ למען תספר לדור אחרון ◇ ועד זקנה ושיבה... ◇ ויעל שלמה... ◇ בפי ישרים.

מכתבי גדולי ישראל אל המחבר ..... רלט
הרה"ק ר' יוסף יצחק שניאורסאהן מליובאוויטש ◇ הגאון ר' אלחנן סורוצקין מירושלים ◇ הרה"ק ר' אריה ליבוש הלברשטאם מזמיגראד ◇ הגה"צ ר' שלום יחזקאל שרגא רובין-הלברשטאם מציעשינוב ◇ הרה"ק ר' פינחס מנחם אלטר מגור ◇ הרה"ק ר' אברהם מנחם דנציגר מאלכסנדר ◇ הגה"צ ר' אלחנן היילפרין מראדומישלא ◇ הגה"צ ר' משה הלברשטאם מירושלים.

צאנז בתפארתה

מבוא

במרכז הרי הקרפאטים, לא הרחק מהמקום שם נשפך נהר "קאַמיעניצא" לתוך נהר "דונייעץ", שם עמדה על תילה העיר צאנז, שם נולדתי ושם עמדה עריסתי. בעיר זו התגוררה משפחתי מזה דורות רבים. אבי זקיני הרה"ג ר' משה גאָלדע'ס, וגם אביו הרה"ג ר' נתן שהיה מפורסם בשם "רבי נתן דיין", כיהנו כדיינים בצאנז בזמנו של הרה"ק בעל "דברי חיים" זי"ע, ואף לפני בואו לשם.

צאנז בשנות המלחמה

נולדתי בצאנז ביום י"ט סיון תרפ"א (1921) ושם גדלתי והייתי עד אמצע חודש סיון תש"ב (סוף מאי 1942), חדשים ספורים לפני שהושמדה הקהילה היהודית בצאנז על ידי הנאצים ימח שמם. התגוררתי ברחוב היהודי ("יידישע גאַס")[א], קרוב למרכזי החסידות שפעלו במקום (ראה מפה מפורטת בתחילת הספר), וכך יכולתי לעקוב ולחרוט בזכרוני כל מה שראיתי ושמעתי בימי ילדותי.

א שמו הרשמי של הרחוב היה אמנם "קאַז'ימיעז'ע" - בפולנית, על שם "קאז'ימיר" מלך פולין והטירה שלו אשר בקצה הרחוב ("דער קעניגליכע שלאָס"), אך בפי כולם היה נקרא "די יידישע גאַס". בתחילת מלחמת עולם השניה, לאחר שנכבשה צאנז בידי הגרמנים, הם שינו את שם הרחוב ל"שפּיטאַל-גאַס", על שם המרפאה שפעלה בטירה (כנזכר להלן בסוף פרק יד).

מבין תושבי צאנז בכלל, נשארו לדאבוננו רק מתי מספר, אחד מעיר ושנים ממשפחה. בין שרידי החרב שזכו להשאר בחיים היו כאלה שהשקיעו מאמצים והוציאו על העיר ספר עב כרס בשם "ספר סאנץ", שאכן נכתב בכשרון ניכר ומקיף נושאים רבים הקשורים לתולדות העיר. אך משום מה נעדר בספר זה, שאמור היה ל"הנציח" את הקהילה הקדושה הזו, אשר רשמה דפי זהב בתולדות עם ישראל במאות שנות ישיבתה, הנושא החשוב ביותר - החיים וההווי היהודיים!

הקורא בספר הנזכר יכול לקבל את הרושם כי בעיר צאנז התגוררו רק מיעוט קטן של יהודים חרדים, וכי מרבית היהודים שבה לא היו שומרי תורה ומצוות, בעוד שאליבא דאמת היא היתה מלאה באנשי שלומי אמוני ישראל, חסידים ואנשי מעשה, והם היו רוב רובה של הקהילה היהודית, שמנתה שתים עשרה אלף יהודים, כשליש מתוך האוכלוסיה הכללית בת שלשים וחמש אלף תושבים. הנה למשל, בבית מדרשו של רב העיר, שבו התפללתי, היו כשש מאות מתפללים, שכולם בלי יוצא מן הכלל חבשו "שטריימל" ולבשו גרביים שחורים ("שוואַרצע זאָקען") או לבנים ("ווייסע זאָקען") בשבת. וכאשר נוסיף לכך את בני משפחותיהם נגיע לכאלפיים וחמש מאות נפשות שהיו קשורים לבית המדרש זה בלבד! והוא היה רק אחד מתוך בתי המדרש החסידיים הרבים בעיר...

יתירה מזו: באותו "ספר" מוקדשים מאות עמודים לפעילותם של ארגונים שונים, שמעולם לא שמעתי עליהם ולא ידעתי כלל שקבוצות אלה היו קיימות אי פעם בעיר מולדתי... בעוד שעל הישיבות הקדושות על מאות תלמידיה ושאר מוסדות תורה וחסד אין בספר הנ"ל כמעט זכר. והנה לאמיתה של דבר היתה צאנז מפורסמת כאחת הערים החרדיות ביותר בכל רחבי גאליציא. וכפי שהודה בעצמו אחד הסופרים החילוניים, כי בעוד שבערים אחרות בגאליציא התפשטה תנועת הציונות והוציאה בחורים רבים מכותלי בית המדרש, לעומת זאת היתה העיר צאנז נתונה ברובה תחת השפעת יראי ה', ולכל התנועות החילוניות לא היו בה כמעט דריסת רגל.

❖

בכדי לתת מושג על גודל ההערכה בעולם היהודי - גם מחוץ לפולין - על העיר צאנז כעיר חסידית ושורשית, יש בנותן טעם להביא מה שסיפר לי ר' זלמן שיין ז"ל יליד צאנז שהתגורר בלונדון, אשר בדידיה הוה עובדא. הוא נולד בצאנז ולמד שם את אומנות השחיטה, וכאשר עבר לפני המלחמה לגור בלונדון, הלך אל הגאון ר' יחזקאל אברמסקי זצ"ל אב"ד לונדון בעל "חזון יחזקאל" עם כתב הקבלה לשוחט

שהביא מצאנז והביע את רצונו להתמנות כשוחט בקהילתו. אך הרב אברמסקי מיאן לקבלו ואמר לו: "אצלי לעולם לא תוכל לכהן כשוחט, כיון שאינך מגדל זקן ופיאות". ר' זלמן התפלא מאד על תשובה זו, ביודעו כי רבים מהשוחטים בלונדון אינם מגדלים זקן ופיאות, והוא שאל את הרב למה דווקא אצלו מקפיד הרב על גידול הזקן והפיאות ולא אצל שאר השוחטים. הרב אברמסקי ענה והסביר לו את ההבדל כי שוחטים אלו נולדו והתחנכו כאן בלונדון ולכן אין זה מגרע אצלם כלום. "אבל אתה", סיים הרב, "הרי נולדת והתחנכת בעיר צאנז, יהודי מצאנז בלי זקן ופיאות לא יכול לכהן כשוחט בקהילתי!" (אַ צאַנזער ייד אָהן בּאָרד און פּיאוֹת וועט בַּיי מיר קיין שוחט נישט זיין...).

❖

כדי לתאר את דמותה האמיתית והמקורית של עיר צאנז, עם רבניה אדמו"ריה שזכיתי להכיר והסתופפתי בצילם, ולתקן את הרושם המוטעה, אזרתי חיל והקדשתי מזמני, הוני ואוני, לכתוב על עיר מולדתי, כדי שילדיי, נכדיי וניניי וכל יוצאי צאנז בכלל, יכירו וידעו את כל הפרטים על חיי בית אבא, ולא ישכחו את מקור מחצבתם, וישכילו להבין איך נראתה צאנז בימי תפארתה.

צאנז לפני המלחמה

צאנז למרגלות הרי הקרפאטים - כיום

פרק א
צאנז בימי קדם

יסוד העיר וראשיתה

צאנז נוסדה בסביבות שנת ה' אלפים נ"ח (1298) בשטח הכפר "קאַמיעניצא", הנמצא ליד שפך נהר ה"קאַמיעניצא" אל תוך נהר ה"דונייעץ". היישוב נקרא "סאנז", על שמו של האביר ("ריטער") "סאַנדאָמִיר" שאליו השתייך היישוב בתחילתו.

צאנז, מכיוון נהר ה"קאמיעניצא"

במשך זמן-מה צויין היישוב עדיין בשם "קאַמיעניצא", אולם עם השנים התקבל באופן רשמי השם: ניי-צאנז (Nowy Sacz) או "צאנז" - בלי כינוי, והיישוב הקטן שלידו נקרא: אלט-צאנז (Stary Sacz).

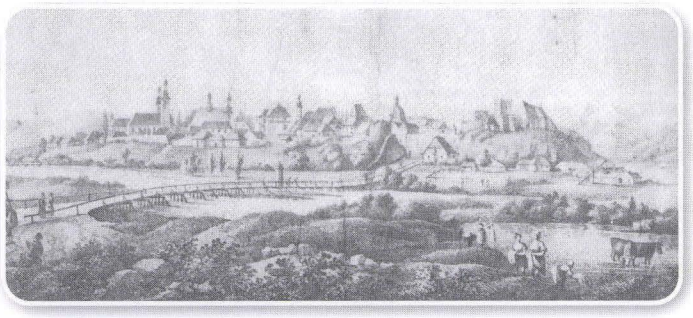
כבר מראשית היווסדה היתה צאנז למרכז מסחרי חשוב, בעיקר למסחר שבין פולין להונגריה, הודות למיקומה הגיאוגרפי המעולה.

לימים התפתחה צאנז והיתה לאחת הערים הגדולות בגאליציא המערבית, והיא נחשבה בין תשעת הערים הגדולות שהשתייכו למחוז קראקא. אך המלחמות עם

השבדים בין השנים תט"ו - תי"ז (1655 - 1657) והפלישות של ההונגרים, גרמו לדלדולה של העיר, והיא ירדה ממעמדה.

תחילת התיישבותם הרשמית של היהודים בעיר, הביאה אמנם בעקבותיה שיקום כלכלי, אך לא לזמן רב, שכן כמאה שנה אחר כך חלה שוב ירידה במעמד העיר בעקבות השריפה הגדולה - בשנת תקכ"ט (1769) - שכילתה כמחצית מבתי העיר.

לאחר שנכבשה העיר בידי השלטון האוסטרי בשנת תק"ל (1770), החלו לשקם ולתקן את הריסותיה, אולם עד שנות ה'תק"נ (סוף המאה השמונה עשרה) לא חזרה העיר למעמדה הקודם.

ציור עתיק מצאנז בשנת תקפ"ה (1825)

בשנת תרל"ו (1876) חוברה צאנז אל קו מסילת הברזל של הרכבת מטארנא לסלובקיה. מספרים שכאשר הגידו ל"דברי חיים" זי"ע, שעומדים להניח פסי ברזל לצורך הרכבת שתגיע גם לצאנז, ענה ואמר שכל עוד הוא נמצא בחיים, לא תגיע רכבת לצאנז (ראה על כך להלן בפרק ג). ואכן כך היה: צאנז חוברה למסילת הברזל רק לאחר פטירתו של ה"דברי חיים" זי"ע.

מתקופה זו של בניית קו הרכבת הסתמנה בעיר תנופה של פיתוח, לאחר שיחד עם הנחת קו הרכבת נבנו גם מפעלים לתיקון קרונות ופסי הרכבת. ואכן עד מלחמת העולם האחרונה היתה צאנז עיר מסחרית ותעשייתית משגשגת.

התיישבות היהודים

אין לנו ידיעות ברורות על תחילת התיישבות היהודים בצאנז, אם כי ישנם ידיעות אחדות על הימצאותן של משפחות יהודיות מאמצע שנות הר' ואילך (סוף המאה החמש עשרה).

כמו כן ידוע לנו שבשנת תי"ז (1657) גרו מספר יהודים בטירה המלכותית ("קעניגליכע שלאָס"), ואף הקימו שם בית כנסת בצריף עץ שבו כיהן רב משלהם, למרות החוק שאסר על היהודים להתיישב בתחום המושב של צאנז.

הפלישות והמלחמות שהביאו - כאמור - לשקיעתה הכלכלית של העיר, הניעו את ראשי העיר לשנות את יחסם אל היהודים, ובשנת תל"ג (1673) ניתן ליהודים באופן רשמי כתב-זכויות, לפיו הותר להם להתיישב בעיר, לבנות בה בתים ואף לסחור בה. בכך הונח היסוד לקיומה של קהילה מאורגנת, שהתפתחה במשך הדורות לבעלת שם הרבה מעבר לגבולות גאליציא ופולין.

כמאה שנים אחר כך, בשנת תקכ"ד (1764), מנתה הקהילה - על פי אומדן רשמי - כשש מאות נפשות, ובשנת תר"מ (1880) כבר מנו היהודים - באופן רשמי - מעל חמשת אלפים נפשות, כאשר המספר האמיתי הוא בדרך כלל גבוה הרבה יותר.

לפני פרוץ המלחמה האחרונה התגוררו בצאנז כ-12.000 יהודים, והם היוו כשליש מהאוכלוסיה הכללית, ולאחר קראקא היתה צאנז הקהילה הגדולה ביותר בכל איזור מערב-גאליציא.

מראה כללי של העיר בשנת תר"ע (1910)

פרשת בניית בית הכנסת

עם התפתחות הקהילה שהלכה וגדלה, נעשה בית הכנסת שבטירה המלכותית צר מלהכיל את המתפללים הרבים. לכן התחילו פרנסי הקהילה להשתדל אצל ראשי העיר, להקצות שטח מתאים לבניית בית כנסת בבנין קבע של אבנים. ראשי העיר מלאו בתחילה את בקשתם, ובשנת תנ"ט (1699) הוציא מושל העיר רשיון לבניית בית הכנסת, ואף פטר אותם מתשלום מסים עבורו.

ניגשו איפוא היהודים במרץ רב להניח את היסודות לבית מקדש מעט, אולם הדבר היה לצנינים בעיני הכמרים. הם נכנסו לעובי הקורה, והפעילו את כל האמצעים שהדבר לא יצא אל הפועל. בין השאר הם תבעו את הקהילה למשפט בטענה שעל ידי בניית בית הכנסת הם "מצירים" את צעדי הנוצרים.

אחרי שנים רבות של דיונים משפטיים, ושבהם היתה הבנייה מושבתת, הוציא הבישוף מקראקא בשנת תקכ"ג (1763) את "אישורו" למען המשך בניית בית הכנסת. היתר זה היה מלווה גזירות חדשות כדי "למנוע את השפעתם המזיקה של היהודים" - כדבריו.

השריפה הגדולה שפרצה בשנת תקכ"ט (1769) וכילתה כמחצית העיר, ובין השאר גם את בית הכנסת בנוי-עץ שבטירה המלכותית, הניעה את יהודי הקהילה להתאמץ ביתר שאת למען בניית בית הכנסת. אולם רק התחילו בבנייה במקום שיועד להם, הם גורשו משם על ידי אנשי מועצת העיר - ששיתפו פעולה עם הכמרים - בטענה שהשטח שייך לעירייה. אנשי הקהילה לא חסכו כסף ומאמץ, ועברו לשטח אחר קרוב יותר לחומת העיר, והוחל במאמץ מחודש לבנות שם את בית הכנסת.

אך גם מאמצים עילאיים אלו לא הוכתרו בהצלחה. בטענה מחודשת, שכביכול הם חורגים מהרשיון שניתן להם על ידי הבישוף מקראקא, עצרו הכמרים את התקדמות הבנייה. אחרי דיונים רבים וממושכים, הוציא המושל האיזורי שבוויעליטשקא פסק-דין המתיר ליהודים להמשיך בבניית בית הכנסת שלהם.

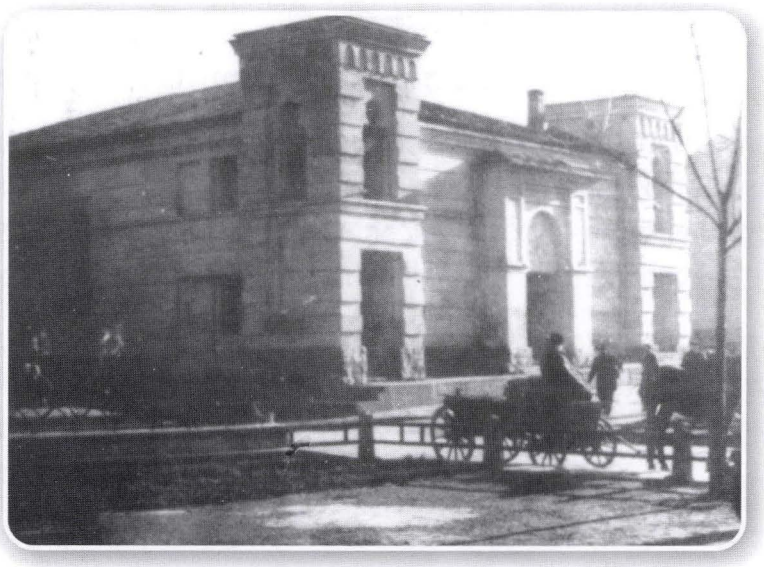
הכמרים לא נואשו והם פנו עתה אל הקיסרית האוסטרית, שצבאותיה כבשו כחמש שנים לפני כן את גאליציא. הממשל האוסטרי נתן צו-ביניים, כי לאור לרצון הקיסרית "למנוע את התרבות היהודים והתפשטות אמונתם" - יש להפסיק את הבנייה עד להמשך הדיונים.

ציור של בית הכנסת הגדול בשנים קדמוניות

אחרי סחבת נוספת של דיונים וועדות שבדקו את טענות הצדדים, הגיע הרגע המיוחל. בשנת תקל"ז (1777) אישר מושל גאליציא את חוות דעתו של המושל האיזורי, ויהודי צאנז הורשו סוף כל סוף לגמור את בניית בית הכנסת. עשרות שנים של מלחמה עיקשת באו אל קיצן, ועל אפם ועל חמתם של הכמרים הוקם בית הכנסת הגדול, שהיה בשעתו מן היפים ביותר שהיו קיימים בגאליציא.

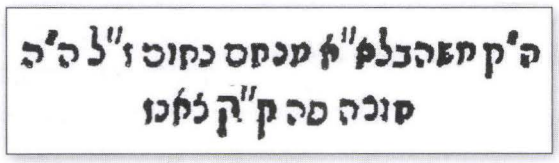
בית כנסת זה שרד אף את השריפות הגדולות שאירעו בשנת תר"נ (1890) ושנת תרנ"ד (1894), והוא נשאר קיים ועומד עד היום הזה.

בית הכנסת הגדול לפני המלחמה

רבני צאנז הראשונים

בנוגע לרבנים שכיהנו בצאנז מראשיתה עד לתקופת ה"דברי חיים", ידועים לנו אך פרטים מעטים. בשנת תס"ז (1707) ישב על כסא הרבנות הגאון ר' משה בן ר' מנחם נחום, שהיה תלמיד הגאון המפורסם ר' דוד אופנהיים אב"ד ניקלשבורג ופראג. נדפסו ממנו תשובות בספר שו"ת נשאל דוד מרבו הנזכר (ח"ג יו"ד סימן יא), בספר שו"ת שבות יעקב (ח"א סימן קז) ובספר שאגת אריה מנכד הב"ח (סימן לא). אחד מבניו היה ר' חיים, שהתגורר אף הוא בצאנז, אך לא ברור אם כיהן ברבנות.

נוסח חתימת הגאון ר' משה - מראשוני רבני צאנז (מתוך שו"ת שבות יעקב)

בתקופה מאוחרת כיהן בצאנז נכדו הגאון ר' משה אליעזר וואלף, שהיה אצלו "תורה וגדולה במקום אחד". נודע כמקובל גדול ואף חיבר סידור על פי הקבלה, שנשאר בכתב יד אצל נכדיו. זכה לאריכות ימים מופלגת; נפטר בשנת תק"צ (1830) בגיל מאה ושבע ונטמן באוהל מיוחד בצאנז.

בשנת תצ"ז (1737) נתקבל הגאון ר' משה יהושע הלוי הורוויץ לרב בעיר. אביו היה הגאון ר' שמואל שמעלקא הורוויץ אב"ד שענדישוב וטארנא, אבי-זקנם של האחים הקדושים רבי פינחס בעל "הפלאה" והרבי ר' שמעלקא מניקלשבורג. לאחר מכן עבר ליערוסלוב ומשם להוראדנא ונפטר בשנת תקל"ה (1775).

בשנת תקכ"ד (1764) ותקכ"ז (1767) אנו מוצאים את חתימת הגאון ר' צבי הירש לאנדא כרב העיר. אביו היה הגאון ר' יוסף אב"ד גריידינג בן הגאון ר' יצחק אב"ד קראקא, מגאוני וגדולי הדור. מצאנז עבר ר' צבי הירש לכהן כאב"ד בזמיגראד, ושם מנוחתו כבוד.

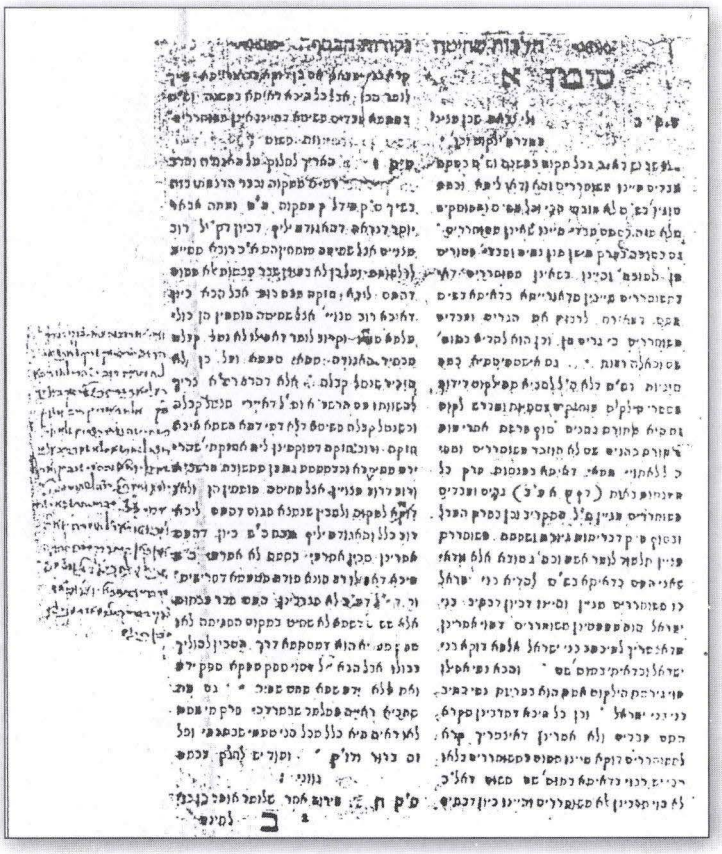
אחריו כיהן הגאון ר' משה דוד הלוי לאנדא, בנו של הגאון ר' יצחק אייזיק הלוי ווייסמאן אב"ד דוקלא, והוא נהג ברבנות זו במשך ארבעים שנה.

לאחר פטירתו הוכתר בנו הגאון ר' ברוך הלוי לאנדא בכתר הרבנות של צאנז, והוא כיהן בה עד שזרח שמשו של ה"דברי חיים" (כפי שיסופר להלן בפרק ג).

רבי ברוך האריך ימים ונפטר בי"ז כסלו תר"ח (1847), ועל קברו הוקם אוהל. בנו ר' יהודה לייב היה מנגידי וראשי הקהילה בצאנז, ונקבר אף הוא באוהל אביו.

❖

בין הרבנים שהשאירו רישומם על העיר צאנז יש להזכיר גם את הגאון ר' חיים צאנזער זצ"ל מבראָד, מגדולי דורו בנגלה ובנסתר - על אף שלא פעל בה. נולד בצאנז בשנת ת"פ (1720) ועל שמה נקרא "רבי חיים צאנזער". לאחר נישואיו השתקע בבראָד, והרביץ תורה ב"קלויז" המפורסם של חכמי המקובלים, עד לפטירתו ביום ו' שבט תקמ"ג (1783).

הגהות מכת"י רבי חיים צאנזער מבראד בגליון ספר "נקודות הכסף" להש"ך
(מתוך קובץ "צפונות" גליון יד)

הרבי ר' זאלקי

אחת הדמויות המרכזיות שפעלה בצאנז ערב בואו של ה"דברי חיים" היה הרה"ק ר' אשר זאלקי זצ"ל, ובפי כולם "הרבי ר' זאלקי". אביו היה הגאון ר' ישראל צבי אב"ד גראדזיסק שבגאליציא. רבי זאלקי נמנה על גדולי תלמידיו של בעל ה"נועם אלימלך" מליזענסק, וכן נסע תכופות אל ה"חוזה מלובלין" שהחשיבו כרעו הקרוב.

מצבתו המחודשת של הרבי ר' זאלקי

רבי זאלקי כיהן כדיין ומו"ץ בצאנז וכמנהיג וראש עדת החסידים בעיר. לעת זקנתו הוזמן ה"דברי חיים" לכהן כדיין לצידו, ואף הוא חתום על כתב המינוי שנשלח אליו מקהילת צאנז בשנת תקפ"ח (1828).

רבי זאלקי נפטר ביום ה' ניסן תק"צ (1830), ונטמן באוהל מיוחד בבית החיים בצאנז, שנקרא "אוהלו של הרבי ר' זאלקי". אוהל זה היה קיים עד המלחמה, ונחרב בידי הנאצים ימ"ש, ורק לאחרונה נבנה מחדש.

עלילות הדם

תקופת מלכי הזאקסים (תחילת המאה השמונה עשרה, למספרם) היתה תקופה חשוכה ואפילה ליהדות פולין. הדבר התבטא בין השאר בעלילות-דם שקרו לעתים תכופות, בהם התנפלו הנוצרים על שכניהם היהודים בתואנות שווא כאילו הם משתמשים בדם נוצרים לצרכי אפיית המצות. גם יהודי צאנז חוו על בשרם פרשה כזאת, בשנת תקי"א (1751).

הסיפור התחיל סביב גורלו של נער נוצרי שעקבותיו נעלמו בתקופה שלפני חג הפסח, ולפי השמועה נמצא ללא רוח חיים. לפי אחת הגירסאות שנפוצה בין הגויים, היה הנער רגיל לגנוב את ה"טשולנט" (חמין) של שבת מתנורו של האופה היהודי, וכתגובה על כך רצחו אותו היהודים נפש. בו בזמן נודע גם דבר מותו של גוי פולני בנסיבות חשודות. ומעשה שהיה כך היה:

באזור צאנז התגורר יהודי בשם ר' יעקב בן ר' אביש, שהחזיק בית-מזיגה ("שענק") וכיהן גם כאחד מפרנסי הקהילה. ערב אחד הגיע גוי פולני אל בית-המזיגה ונשאר שם ללינת לילה. למחרת בבוקר יצא מהבית בדרכו לעיר, ומאז נעלמו עקבותיו. בדיוק באותו יום ביקרו אצל ר' יעקב ארבעה יהודים ממקומות שונים בפולין ומחוצה לה.

מכיון שר' יעקב היה אחד מפרנסי קהילת צאנז, העליל עליו הכומר המקומי, שהוא היה מעורב במעשי הרצח של הנער - הגנב ושל הגוי שנעלם, וכי ר' יעקב עצמו רצח את הסטודנט שלן בביתו, כדי להשתמש בדמם לחג הפסח. כהוכחה על כך שימשו כתמי דם, שהתגלו בעליית הגג של הדירה... ולא הועילו טענותיו של ר' יעקב, שהסביר שהיו אלה כתמי דם שטפטפו מנתח בשר של פרה שחוטה, שהיתה תלויה שם.

הגויים גם הצביעו על ביקוריהם של ארבעת היהודים ובתוכם רב אחד, דווקא בימים אלו שלפני פסח, וטענו שהיתה זאת בוודאי התייעצות סודית של נציגי יהודים מארצות שונות, כיצד להשיג דם נוצרי לצורך אפיית המצות לפסח...

נוסף לעלילה הזדונית נגד ר' יעקב, שכאילו היה לו יד במקרי הרצח של כמה גויים מהסביבה, האשימו אותו גם בכך שהוא היה מערב סוגי סמים מיוחדים לתוך המשקאות שמזג ללקוחות, כדי לסחרר את ראשם של העדים, ובדרך זו להשפיע עליהם שלא יעידו נגדו. כמו כן האשימו אותו שהוא משתמש במיני כשפים המסוגלים לפגוע באנשים מרחוק.

האשמות הללו נפלו על אזניים קשובות, שכן העם הפולני היה אז נבער מדעת ומלא אמונות תפלות. היתה זאת תקופה של ציד מכשפות, ואף נערכו משפטי ראוה למכשפות קשישות ממשפחות האיכרים, והיו מעלים אותן על המוקד. ממילא ברור שעלילות דם שהיו קשורות עם כישוף, מצאו בנקל מסילות ללבות פשוטי העם באוכלוסיה הנוצרית.

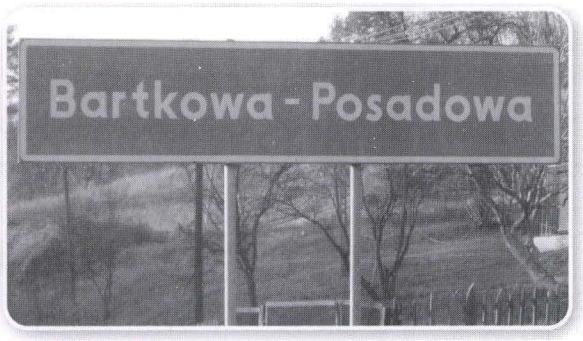
כתב האשמה נגד ר' יעקב הוגש לבית המשפט בשם הכמרים של בית-התיפלה בצאנז. בפני הערכאה הרגילה הכחיש ר' יעקב מכל וכל את כל סעיפי האשמה שטפלו עליו, וסירב להודות ב"פשעים" שלא ביצע. צוה איפוא השופט לעשות לו "חילוץ עצמות"... העלו אותו על גלגל העינויים ומתחו אותו שלש פעמים עד ריסוק איברים, אולם ר' יעקב החזיק מעמד בגבורה עילאית, ולא הודה בשום פשע שלא ביצע, וכן נזהר מלגולל אשמה כלשהי על יהודים אחרים.

אחר כך התחילו לשרוף את בשרו בשיפודים של ברזל לוהט, אך הוא לא נשבר, וכששאלו אותו שוב, בעוד כל גופו מלא כוויות, אם הוא מוכן להודות, ענה ואמר להם: "אפילו אם תצלו אותי על גחלי רתמים, לא אוכל להגיד לכם כלום, שכן אינני יודע מאומה".

במקורות היסטוריים לא מצאנו מה עלה בגורלו של ר' יעקב וכיצד נסתיימה פרשת עלילת הדם הזאת, אולם אפילו אם הצליח הפרנס הקדוש ר' יעקב לצאת חי מהמשפט, הרי בוודאי נשאר נכה לכל ימי חייו.

❖

לא עברו עשר שנים מעלילת הדם נגד הפרנס הקדוש ר' יעקב, וכבר קפצה על היהודים עלילת-דם חדשה, והפעם נגד משפחה שלימה.

הכניסה לכפר פּאָסאַדאָוו

בכפר פּאָסאַדאָוו השוכן בקרבת צאנז, התגורר חוכר בשם ר' יוסף מאַרקאָוויטש יחד עם אשתו, בתו וחתנו. גם נערה אחת קרובתו של ר' יוסף גרה עמהם. החוכר היה ידוע גם בשם ר' יוסף באבובער, על שם מקום מוצאו מהעיירה באבוב השוכנת לא הרחק מצאנז.

כמה ימים לפני פסח אירע הדבר. ילד נוצרי בגיל שלש נעלם פתאום באורח מיסתורי. הגויים הפיצו שמועה שהיהודים שחטו את הילד כדי להשתמש בדמו

לאפיית המצות. ומי ביצע את הפשע? - לא אחר, אלא ר' יוסף החוכר! חמשת בני המשפחה נאסרו מיד, והושמו במעצר בבית הסוהר בצאנז. בעת החקירה הם עונו קשות כדי לאלץ אותם להודות בעת המשפט בכל אותן אשמות שווא שטפלו עליהם.

כולם נחקרו ועונו בנפרד בעת ובעונה אחת. ראשונה נשברה הנערה הצעירה, קרובתו של ר' יוסף. היא לא יכלה לעמוד בייסורים והודתה בכל האשמות שהעלילו עליה. הדברים הגיע לידי כך שכדי להציל את חייה, היא הסכימה להמיר את דתה רח"ל.

אולם ר' יוסף סבל בגבורה את כל העינויים ולא נכנע. על כך קבע בית המשפט שהוא מסרב להודות רק מפני שהיהודים הם עם קשי עורף מטבעם, ויש להם מדה גדושה של עקשנות מחוצפת כבר מצאתם מרחם אמם. בתור הוכחה, שמשה בבית המשפט "עדותן" של שלשת הנשים, שנסחטה מהן בעינויים וייסורים איומים ובסבל בל ישוער. אשתו של ר' יוסף ובתו החזיקו מעמד בתחילה למרות ייסורי התופת. אך לבסוף, כדי להניע אותן לאשר את האשמות שלא היו ולא נבראו, אמרו להן החוקרים בשקר ששני הבעלים כבר הוצאו להורג. הנשים נשברו לגמרי, ותחת הלחץ הכבד שהופעל נגדן, "הודו" שהן ראו כביכול שר' יוסף הרג את הילד, מתוך הנחה שבין כה וכה אין בכך כדי להזיק, שכן היו בטוחות שבעליהן כבר אינם חיים. מיד לאחר מכן חיסלו את שתי הנשים ללא בירורים נוספים.

על הקדוש ר' יוסף הוציא בית המשפט גזר דין מסמר שערות, שרק השטן בעצמו היה מסוגל להמציא: תחילה יתלשו מגופו שלש רצועות של עור עם הבשר. לאחר מכן יקטעו לו את שתי הידיים, ואת הידיים הקטועות ישרפו לנגד עיניו. אחר כך יבתרו אותו בעודנו חי לארבעה חלקים, ואת הבתרים יחברו במסמרים אל לוח עץ גבוה שיוצג לראוה במרכז העיר כדי ש"כל היהודים יראו וישמעו וייראו".

חתנו של ר' יוסף החזיק מעמד עד הסוף ולא הצליחו להוציא מפיו מאומה. אולם בראותו את המיתה המחרידה של חמיו, ובאמרם שגם לו יהיה סוף מר כזה, אך אם יסכים להמיר את דתו יעשו עמו "חסד" ויפחיתו את ענשו בכך שימיתו אותו בכריתת הראש בלבד...

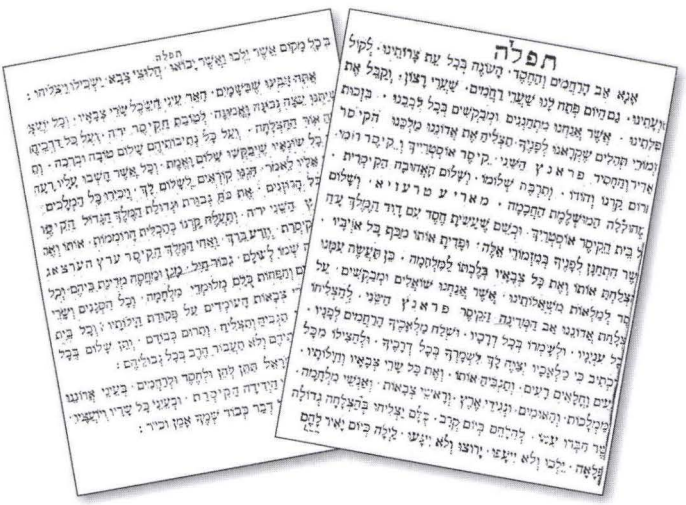
שבור ורצוץ מהעינויים הקשים שעבר עד כה, לא נשארו לו הכוחות הנפשיים לעמוד בפני זוועות כאלה שעברו על חותנו, והוא עבר למראית עין לנצרות ולכן "נפטר" בכריתת הראש בלבד, השם יקום דמו.

יש לציין, שלאחר כל הסערה והמהומה מסביב לתינוק הנעדר, התברר שבכלל לא נמצאה שום גופה של תינוק נוצרי בכל האיזור.

פרק ב
התקופה האוסטרית

גזירות הממשל נגד היהודים

בשנת תק"ל (1770), השתלטו צבאותיה של מאריא טֶרעזיאַ, קיסרית אוסטריה, על כל האיזור שאנו קוראים היום "גאליציא", והיא שנתנה לחבל ארץ זו את השם גאליציא. גאליציא חולקה לשמונה עשרה מחוזות קטנים - ביניהם העיר צאנז והסביבה, ואלו היו שייכים לארבע מחוזות ראשיים שנקראו גלילות ("וואָיוואָדעס" בפולנית).

תפילה לשלום הקיסרית מאריא טֶרעזיאַ (נדפס בפראג תקס"ו - 1806)

בשנאתה הרבה ליהודים, הטילה עליהם הקיסרית מסים כבדים ממינים שונים. אחד מהם היה "גזירת הנישואין", לפיה לא היה יהודי רשאי להתחתן אלא על פי רשיון מיוחד מהממשל האיזורי שבלעמבערג. רשיון זה היו נותנים רק לאחר ששולם מס בסכום גבוה מאד, שהוגדל עוד יותר בידי בנה הקיסר יאָזעף השני[א].

א אחריו מילא את מקומו אחיו הקיסר ליאופולד השני, אבי הקיסר פראַנץ השני (שניהם נזכרו להלן בפרק). פראַנץ השני היה זקינו של הקיסר פראַנץ-יאָזעף (הנזכר בסוף פרק ג ובפרק טו), שהיה ידוע כאוהב ישראל.

אף הוא הוסיף גזירה חדשה: מס גולגולת, שהוטל רק על היהודים. אלה שלא היה בידם לשלם את המס הוכרזו כ"יהודים פרזיטים", שיש לגרשם מן הארץ.

בימיו הנהיגו גם את ה"מס על הבשר הכשר". כתוצאה מכך עלה מחיר הבשר במדה כזו, שיהודי שלא נמנה על מעמד האמידים לא היה יכול להרשות לעצמו לקנות בשר.

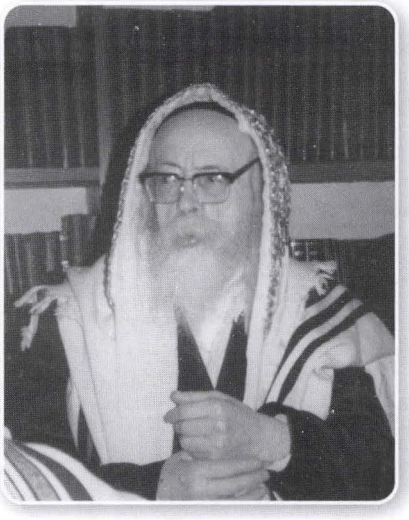
נוסף למסים שהזכרנו, היו עוד סוגי מסים שהוטלו על כתפי היהודים בתקופה ההיא, כגון מס עבור מנין עם ספר תורה ומס מנין בלי ספר תורה... מס בית הכנסת, מס בית המדרש ומס בית הקברות וכדומה.

אך גרוע מכולם היה "מס הנרות", שהוטל על ידי הקיסר פראַנץ השני, על נרות שבת ויום טוב וחופות וכו'. עצם הענין של הנהגת מס נרות הוא - לדאבוננו - פרי יוזמתו של יהודי, ומעשה שהיה כך היה:

הירץ האָמבּורג - שהתפרסם לשמצה בקשר לפרשת בתי הספר הגרמניים-יהודיים (כפי שיסופר להלן) - בעצה אחת עם איש נכלים בשם שלמה קאָוולער מלעמבערג נולד אצלם הרעיון להטיל "מס נרות", בכדי להתעשר על חשבון אחיהם היהודים.

כאשר הובאה התכנית אל חוגי המלכות נשאל האָמבּורג תחילה אם אין בזה פגיעה בחופש הדת, וכאשר השיב בחוות דעת משפטית "שהטלת מס נרות אינה נוגדת את חוקי היסוד של חופש הדת", אישרו השלטונות את המס בשלהי שנת תקנ"ו (1796). עבור "הסכמה" זו קיבל האָמבּורג דמי עמלה של שני אחוז מכל הכספים שניגבו. אותו שלמה קאָוולער קיבל את הסמכות לארגן בכל עיר ועיר את המנגנון לגביית מס הנרות ואת גובי המס, שהיו מכונים "לעכט-פּאַכטערס", כלומר "מוכסי נרות".

בכל שנה היו מפרסמים מכרז לתפקיד "מוכסי נרות", ומי שהציע את הסכום הגדול ביותר היה זוכה בתפקיד. אלה שנדחפו להיות מוכסי נרות, היו בדרך כלל אנשים גסי רוח, חסרי מצפון ואכזרים מטבעם. "מוכסי הנרות" הגזלנים ומשרתיהם עשו "מלאכתם נאמנה" כדי להתעשר על חשבון עניים ואביונים, אולם שמם נשאר לחרפה בקהל ישראל. דורות רבים אחר כך לא אבו יהודים להשתדך עמהם ועם יוצאי חלציהם, ואף לא לקברם בקרב אחיהם בני ישראל.

הרה"ק ר' יענק'לה מפשעווארסק

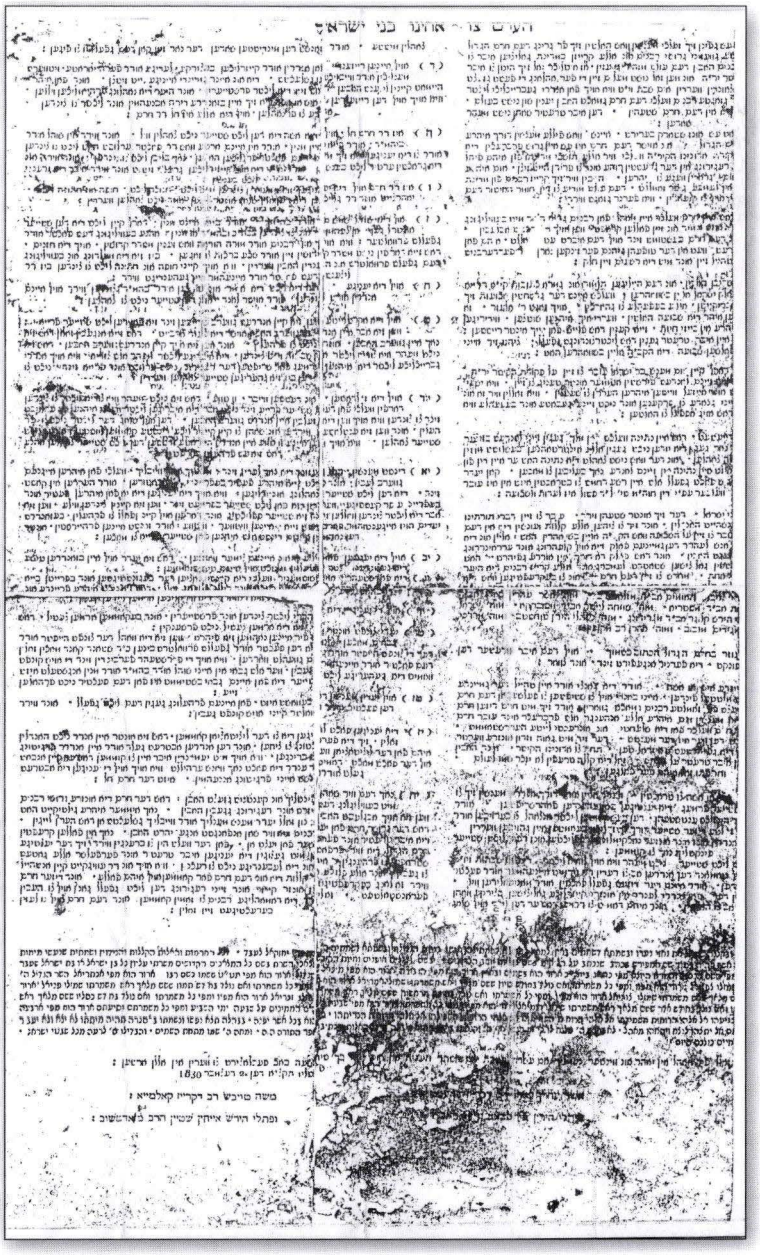
בענין זה, סיפר הרבי מפשעווארסק הרה"ק ר' יענק'לה זצ"ל, על יהודי אחד שהיה נוהג לנסוע אל ה"דברי חיים", ובכל פעם שהיה מגיע לצאנז היה מאבד סכומי כסף. הדבר עורר את סקרנותו של הרה"ק ר' ברוך מגארליץ זצ"ל בנו של ה"דברי חיים" זי"ע, והוא שאל את היהודי דנן: "מדוע אתה בא לכאן? האם אינך רואה שבכל פעם שאתה מגיע לכאן אתה מאבד כספים?". היהודי לא ידע מה לענות לו, ואז הזכיר רבי ברוך את היהודי בפני אביו. תשובתו של בעל ה"דברי חיים" היתה: "וכי כמה זמן עבר מאז שאותו יהודי היה "מוכסן נרות"... כנראה שבגלגול הקודם היה היהודי הזה מוכסן לגבות מס נרות, וזה היה תקנתו, לאבד כספים תמיד...

כדי להיות בטוח שאף אחד לא יתחמק מתשלום המס, אילצה הממשלה את כל רבני המחוז - ביניהם הגאונים המפורסמים: רבי יעקב אורנשטיין אב"ד לעמבערג בעל "ישועות יעקב", רבי משה צבי הירש מייזליש אב"ד זאלקאווא ורבי אשר עהרנבערג אב"ד פשעמישל זכר צדיקים לברכה - להתאסף בעיר המחוז לעמבערג, לדרוש בבתי כנסיות ולתקוע בשופר ולהטיל חרם על כל מי שיעבור על החוק של מס הנרות משום "דינא דמלכותא דינא". שלמה קאָוולער, יחד עם שופטים רבים, באו בכבודם ובעצמם לבית הכנסת לראות במו עיניהם שהכל מתנהל בדיוק נמרץ על פי ההוראות.

חרם זה הוכרז מיד עם צאת החוק לאור, ושוב כעבור תקופה בח' לחודש כסלו תקע"ז (28 נובמבר 1816), ופעם נוספת - בתוספת חומרא ותנאים נוספים - כעבור ארבע עשרה שנה, בט"ז כסלו תקצ"א (2 דצמבר 1830). ליתר תוקף נצטוו היהודים גם להדפיס את נוסח החרם על מודעת קיר, והוא נתלה והתפרסם בבתי הכנסת ובתי המדרש, למען ישמעו ויראו.

עותק יחיד ששרד מנוסח ה"חרם" על מס הנרות שנתפרסם בבתי כנסיות
(נמסר ע"י הרב שלום דובער לוין שליט"א מנהל ספריית ליובאוויטש)

נוסח ה"חרם" ביידיש

הוראות הגזירה היו כך: כל ראש משפחה יהודית היה חייב לשלם מטבע של "חצי צוואָנציגער" עבור כל שני נרות שהדליק לכבוד שבת. הרב היה חייב לשלם עבור חמשה נרות, פרנס הציבור או גבאי שילם עבור ארבעה נרות. על רב איזורי ("קרייז-רב") הוטל לשלם עבור שבעה נרות. לרב היה אסור לערוך חופה וקידושין, אלא אם כן הציג המחותן לפניו אישור ששילם "מס נרות חופה" בסך חמשה זהובים. גם אלמנות עניות מרודות ביותר, וגם כל הזוגות הצעירים לאחר החתונה, היו חייבים לשלם את המס הזה.

בתקנות נאמר גם, שאם שתי משפחות גרו בחדר אחד, היתה כל משפחה חייבת לשלם ארבע "צוואָנציגער" בגלל ה"עונג" הנוסף ("מיטגענוס"), שכן כל משפחה נהנתה גם מאור הנרות של המשפחה השניה... סעיף זה היה מן החמורים ביותר, שכן הנפגעים העיקריים ממנו היו משפחות העניים שישבו שנים שלש משפחות יחד בחדר. היהודים ערכו מכתב בקשה אל הקיסר והתחננו לביטול סעיף זה. לאחר שנים רבות שמכתב הבקשה עוכב על ידי השופטים, הוגש המכתב אל הקיסר שהכיר בצדקת טענת היהודים, וסעיף זה בוטל.

את המס היו צריכים לשלם רק בשבוע שלפני השבת הנכנסת, בלי אפשרות לשלם מראש. מאידך אם לא שילמו עד יום שישי בצהרים, היו חייבים לשלם קנס בסך זהוב אחד ("גולדען") - כלומר שלש "צוואָנציגער"! ואם גם במשך השבוע הבא לא שילמו את ה"עשיריה" ואת הקנס, היו מעקלים את הבגדים וגם את כלי המיטה.

אווירת המתח והחרדה בקרב מעוטי היכולת בכל יום שישי היתה נוראה. הצרה של מס הנרות היתה כפולה ומכופלת, בגלל המצוקה הכלכלית הקשה ששררה בימים ההם בקרב היהודים, שרובם חיו חיי עוני ודחק, והפרוטה לא היתה מצויה בכיס.

גזירות תרבות

גם בתקופה של הכבדת עול המסים, לא הניח הממשל האוסטרי את תכניתו להכניס את תרבות הגרמנית ("דייטשע קולטור") בקרב יהודי גאליציא.

עוד בשנת תקמ"ז (1787) יצא צו מטעם הקיסר יאָזעף השני, שכל היהודים חייבים עד שנה לבחור לעצמם שם משפחה בגרמנית. באין ברירה הוסיפו היהודים

לשמות שלהם שמות משפחה גרמניים, ושמות משפחה אלה עברו מדור לדור עד היום. כמו כן חויבה הנהלת הקהילה - תחת אזהרה חמורה - לנהל את פנקסיה בשפה הגרמנית.

במטרה למהר את ה"קידמה" והתרבות הגרמנית בין יהודי גאליציא, התיר הקיסר ליהודים ללמוד בבתי הספר העירוניים הכלליים. ברם הישגיו של הקיסר בזה היו דלים ביותר, מהסיבה הפשוטה שרוב רובה של האוכלוסיה היהודית היו שומרי תורה ומצוות והעדיפו לחנך את ילדיהם על פי רוח ישראל סבא.

כאשר ראה הקיסר שההיתר ללמוד בבתי הספר הכלליים לא הביא תוצאות, הוא שלח איפוא לשם יהודי-גרמני בשם "הירץ האֶמבּוּרג" (הנזכר למעלה) לייסד בתי ספר גרמניים-יהודיים, ואולי יעלה בידו להחדיר את גינוני התרבות ה"ייקית" בקרב יהודי גאליציא.

יהודי גאליציא נתמלאו חרדה בשמעם שאותו האֶמבּוּרג עומד להגיע לחבל ארץ זה, שכן הירץ האֶמבּוּרג היה ידוע כאחד מידידיו הקרובים של משה מנדלסון - מראשי המשכילים בברלין שהיה מפורסם לשמצה. על כן כאשר הגיע האֶמבּוּרג לקבוע את מושבו בלעמבערג, לא נמצא שום יהודי שיהיה מוכן להשכיר לו דירה, והוא נאלץ למצוא לו מקום מגורים בשכונה של גויים.

הוא ניגש מיד אל המלאכה, לפרוץ פרצות ולעשות שמות ביהדות החרדית בגאליציא. אך מכיון שבין יהודי גאליציא לא נמצאו כאלה שהיו מוכנים לעזור לו לבצע את משימתו, נאלץ הירץ האֶמבּוּרג ל"ייבא" מורים יהודים מגרמניה, והוצאות ההחזקה של בתי הספר והמורים הוטלו על כתפיהם של פרנסי הקהילות היהודיות.

כאשר מת הקיסר יאָזעף השני בשנת תק"נ (1790), פנו היהודים אל ממלא מקומו, הקיסר החדש ליאוֹפּוֹלד השני, והפילו לפניו את תחנוניהם לבטל את הגזירה ולשחרר אותם מההיטלים שהוטלו עליהם לממן החזקת בתי הספר הגרמניים-יהודיים על מוריהם. אלא שגם האֶמבּוּרג לא ישב בשקט, ודרש בעזות מצח ובמלשינות מהקיסר החדש לאסור על היהודים לשאת זקן ופיאות, ולהוציא צו סגירה נגד החדרים ותלמודי התורה, שכן הם מפריעים להתפתחות ה"תרבות והקידמה" בקרב יהודי גאליציא.

שלומי אמוני ישראל ברחבי גאליציא יצאו בזעם רב נגד מזימותיו המחפירות של אותו פורק עול, ופתחו במערכה כבדה נגדו ונגד עוזריו, שנמשכה שנים רבות עד שנת תקס"ב (1802), כאשר הירץ האָמבּוּרג נאלץ לברוח מגאליציא ועזב אותה בחרפה ובבזיון.

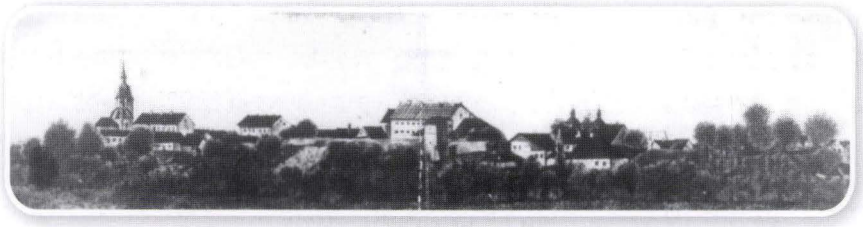
בשנת תקס"ו (1806) הפתיע הקיסר פראַנץ השני, בנו של הקיסר ליאוֹפּוֹלד השני, את יהודי גאליציא בהוציאו פקודה לסגור את כל בתי הספר ה"גרמניים-יהודיים". הוא עשה זאת לא מאהבת היהודים - אלא בגלל היותו נוצרי אדוק ("פרומער"), וחשש שבתי-ספר אלה יפיצו דעות חופשיות וכפירה בין אזרחי האימפריה שלו. מאותו טעם עצמו נמנע מלהוציא צו שיחייב את היהודים לגלח את זקנם ופיאותיהם. מצד שני חתם הקיסר פראַנץ השני הסכם עם האפיפיור, לפיו נמסרה כל מערכת החינוך הממלכתי בכל גבולות מלכותו לידיהם של הכמרים הנוצריים. ואם כי הוא הרשה גם לתלמידים יהודיים ללמוד בבתי הספר הנוצריים (למי שלא בחל בהם), בכל זאת היה הדבר כרוך באנטישמיות, שכן התלמידים היהודיים היו חייבים לשבת בספסלים נפרדים "כדי לא לקלקל את הילדים הנוצריים".

אולם שלומי אמוני יהודי צאנז מחלו כמובן לקיסר את טובתו, וויתרו בכל לבם על ה"זכות" ללמוד בבתי ספר אלה...

למעשה הוקם גם בצאנז בית ספר כזה בשנת תקנ"ח (1798), אולם אף רגל יהודי לא דרכה מעבר למפתן, כיון שכאמור רוב רובה של האוכלוסיה היהודית היו שומרי תורה ומצוות ולא נתנו לרוחות זרות לחדור לתוך המחנה, והמשיכו לשלוח את ילדיהם לחדרים כמדורי דורות.

המתיישבים הגרמנים

בתחילת שנת תק"ס (1799) הופיע גורם חדש בין האוכלוסיה של צאנז. היו אלה גויים גרמניים, כמה מאות משפחות שבאו להתיישב בעיר. ממשלת אוסטריה העניקה להם בתים, אחוזות וקרקעות בחינם. הם שמרו על תרבותם הגרמנית ואף הקימו להם בית-תיפלה נפרדת ליד הרחוב היהודי ("יידישע גאַס"), שנקראה בפי היהודים "די שוואַבּישע טומאה" הכנסיה השוואבית, על שם חבל "שוואַבען" שבגרמניה - מקור מוצאם של המתיישבים החדשים.

ציור עתיק של צאנז

היהודים פיתחו דווקא יחסי שכנות טובים עם המהגרים הגרמניים בתקופה ההיא, בגלל הדמיון והקרבה בין השפה הגרמנית לשפת יידיש, וגם מהסיבה שהגרמנים היו אף הם בני מיעוטים. בימים ההם אף אחד לא יכל להעלות על הדעת, שכעבור מאה וארבעים שנה יראו ניניהם של מתיישבים אלו את עצמם כחלק מהלאום הגרמני תחת השם "פאָלקס-דויטשע", ויצטרפו אל פלוגות ה"היטלר-יוגענד" (נוער היטלר) כדי לסייע במרץ רב בהשמדת יהדות פולין (כפי שיסופר בחלק השני של ספרנו פרק א וב).

לאחר סיום מלחמת העולם השניה ברחו כל התושבים הגרמניים - מאימת נקמת הפולניים - לגרמניה, ובית-התיפלה שלהם וכן בית הספר, עומדים ריקים ושוממים עד היום.

פרק ג

ה"דברי חיים" זי"ע

"צאנז" ולא "סאנז"

בנוגע לשם "סאנז" מספרים כי החסידים היו מקפידים לכתוב "צאנז" - בצדי"ק ולא "סאנז" - בסמ"ך, משום מעשה שסיפר הרה"ק ר' אריה ליבוש אב"ד צאנז זי"ע:

פעם הגיע אחד מתושבי צאנז אל הצדיק המפורסם הרה"ק ר' מאיר מפרימישלאן זי"ע. הוא הגיש לרבי את ה"קוויטל", וכאשר העיף הצדיק עין על ה"קוויטל" וראה שרשום שם המלה "סאנז" - בסמך, הרים את קולו בגערה: "מאיר'ל אומר ש"סאנז" לא כותבים בסמ"ך אלא "צאנז" בצדיק! תשמעו היטב! "צאנז" בצדיק מפני שצאנז היא משכן כבודו של צדיק הדור!".

ואלה תולדות

על צדקתו וגאונותו, למדנותו וחכמתו העילאית של הרה"ק בעל ה"דברי חיים", שהאיר בהוד ושגב בכל תפוצות ישראל, כבר נכתבו ונדפסו כל כך הרבה סיפורים וספרים שלמים, עד שנדמה שאין כבר מה להוסיף. אפשר רק לציין שאלמלא ה"דברי חיים" הקדוש, היו מעט מאד אנשים יודעים על קיומה של העיר צאנז. בכל זאת לא נמנע מלהביא כמה עובדות ופרקי חיים שאינם ידועים כל כך.

תחילה נציין ראשי פרקים מחייו עתירי המעש.

הרה"ק רבי חיים הלברשטאם נולד בטארניגראָד. בנוגע לתאריך לידתו ישנן שתי דעות. לפי דעה אחת נולד בשנת תקנ"ג (1793). לעומת זאת, סיפר הרה"צ ר' שלום יחזקאל שרגא רובין-הלברשטאם זצ"ל מציעשינוב - ניו-יורק, שהוא ראה את פנקסי מרשם התושבים של עיריית טארניגראָד, ושם היה רשום שנולד בשנת תקנ"ז (1797). אולם בעלי הדעה הראשונה טוענים שאין להביא ראיה מהרשימות העירוניות, שכן לעתים קרובות היו הורים מדווחים למרשם התושבים על תאריכי לידה מאוחרים של בניהם, כדי להתחמק - בבוא היום - משירות צבאי. כמו כן יש לדעת, שבימים ההם לא היו הרשימות העירוניות בפולין ערוכות ומסודרות כהלכה כמו בשאר מדינות אירופה, ולכן אין לסמוך על דיוק התאריכים.

אביו הגאון ר' אריה ליבוש זצ"ל כיהן לעת זקנתו כמורה הוראה בבית דינו של הגאון ר' אשר עהרנבערג בעיר פשעמישל. מצד אביו התייחס אחרי הגאון ר' צבי הירש מהלברשטאט, ועל שמו נקראת המשפחה "הלברשטאט". אולם ה"דברי חיים" שינה את שמו ל"הלברשטאם", בנימוק שמרבית ערי הגויים קרויות על שם עבודה זרה, ויש בזה משום "לא ישמע על פיך" (שמות כג, יג) שדרשו חז"ל במסכת סנהדרין (דף סג ע"ב) שאסור להזכיר שם עבודה זרה. מאותה סיבה נמנע גם מלקרוא לשאר ערי הגויים בשמותיהם, חוץ מהעיר "דוקלא" כיון שהמלה "דקלה" מופיע גם בתורה בפרשת נח (בראשית י, כז) "ואת דקלה".

אמו הרבנית מרים היתה בתו של רבי דוד מטארניגראָד, שהתייחס אל ה"חכם צבי" ולמעלה בקודש. היא היתה נוסעת בעצמה אל צדיקי הדור, ובמיוחד אל הרה"ק ר' משה לייב מסאסוב זי"ע.

במעלליו יתנכר נער

עוד בימי ילדותו הצטיין הרה"ק מצאנז במוחו המבריק והשנון. סיפר לי אבי הרב ר' נתן מרדכי ז"ל, שה"בעֶלפער" (עוזר למלמד) היה מגיע כל בוקר לביתו כדי "לסחוב" אותו לחדר. פעם שאל הילד את העוזר: "מדוע כאשר רוצים שאבא יבוא לאיזה מקום באים ומזמינים אותו, ואילו אותי, כשרוצים שאלך לחדר, "סוחבים" אותי?"...

למחרת כאשר העוזר בא לקחת אותו לחדר, פנה אליו בקול רך: "חיימ'ל יקירי, אני מזמין אותך לבוא לחדר"... על כך ענה לו הילד המחונן: "עוזר יקר, הייתי הולך אתך לחדר, אך הנני נוהג כמו אבי, שלא לכל מקום שהוא מוזמן הוא הולך"...

❖

עוד סיפר לי אבי ז"ל, אשר פעם אחת נשאל הרה"ק מצאנז בהיותו ילד בגיל תשע, לסיבת הדבר שכאשר יהודי פוגש את רעהו ומברכו ב"שלום עליכם" משיב לו ההוא ב"עליכם שלום" ולא "שלום עליכם". הילד לא התמהמה והשיב מיד כי טעם הדבר הוא על פי הגמרא במסכת נדרים (דף י ע"א): רבי שמעון אומר מנין שלא יאמר אדם לה' עולה וכו' תלמוד לומר קרבן לה', והטעם כיון שחוששים שמא ימות לאחר שיוציא מפיו את המלה "לה'" ונמצא מוציא שם שמים לבטלה. מאותה סיבה היו צריכים גם לחשוש ולא להגיד "שלום" - שהוא שמו של הקב"ה - לפני המלה "עליכם". אולם כפי המובא בספרים שכל המקדים שלום לחברו

מאריכים לו ימיו ושנותיו, הרי שוב אין חשש כזה שימות לפני שיספיק לומר את המלה "עליכם", ועל כן הוא יכול לומר "שלום עליכם" - בלי חשש. אבל המשיב שלום לחברו, שאין לו הבטחה זו שיאריך ימים ולא ימות בינתיים, אסור לו להזכיר "שלום" לפני המלה "עליכם" ועל כן הוא עונה ב"עליכם שלום".

❖

בגיל צעיר מאד נמשך הרה"ק מצאנז לחסידות. רבו הראשון היה הרה"ק ר' יוסף הלוי הורוויץ - אחיו של החוזה מלובלין זי"ע - שהתגורר בטארניגראָד עיר מולדתו. בהיותו נער ביקש ה"דברי חיים" מאביו שיקח אותו אל החוזה מלובלין, ואם כי אביו לא היה נמנה בעצמו על עדת החסידים, ניאות לבקשתו ונסע אתו ללובלין. החוזה עשה רושם עז על הנער - כפי שסיפר ה"דברי חיים" בערוב ימיו - והוא המשיך לנסוע אליו עד פטירתו בשנת תקע"ה (1815).

בהגיעו לגיל שבע עשרה נשא ה"דברי חיים" את בתו של הגאון המפורסם רבי ברוך פרענקל-תאומים זצ"ל אב"ד לייפניק בעל ה"ברוך טעם". אחרי הנישואין ישב כשנה בבית חמיו, אשר האציל עליו מהודו והכשירו לקראת תפקידו הרם.

בהיותו בן שמונה עשרה התקבל כרב בעיירה רודניק, השוכנת ליד ראפשיץ. משם היה נוהג לנסוע אל הרה"ק ר' נפתלי צבי מראפשיץ זי"ע שהיה מגדולי תלמידיו של החוזה מלובלין זי"ע. כל ימי חייו החזיק את עצמו כחסיד ראפשיץ וכתלמידו המובהק, כפי שיעידו על זה עשרות הקטעים שמביא בשם "מורי ורבי הקדוש" בספרו "דברי חיים" על התורה ובתשובותיו.

לא רעב ללחם

בשנת תק"ץ (1830) עבר ה"דברי חיים" לצאנז לכהן בה כדיין ומו"ץ לצידו של הרבי ר' זאלקי, הדיין הוותיק שהגיע לזקנה.

באותו יום שעמד להתקבל הגיע ה"דברי חיים" לשם לפנות בוקר, ומיד לאחר התפילה כבר הקיפוהו הלומדים שבין אנשי העיר בחבילות של קושיות ודברי תורה. כך עבר עליו רוב היום כשהוא לא טעם מאומה, עד שהופיע החסיד ר' יוסף ציממער - הנקרא בפי כל: "ר' יוסל ראַפער" - וביקש ממנו לסור עמו לחדר צדדי, שכן יש לו דבר נחוץ לדבר. בהכנסו לחדר הפנימי הוציא ר' יוסף מאמתחתו

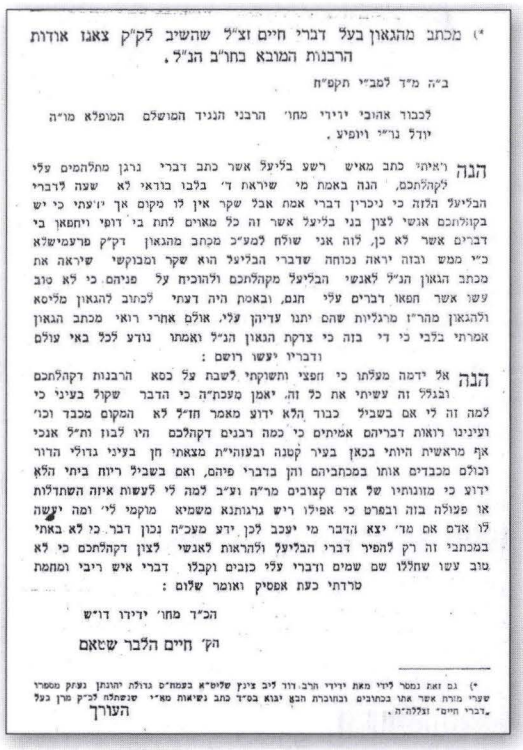
את המאכלים שהכין מבעוד מועד והציעם לפני ה"דברי חיים", באומרו שהוא לא יתן לרב לצאת מכאן עד שיאכל את מה שהכין. עשה ה"דברי חיים" כדבריו והכיר לו תודה על שהחיה את נפשו.

אחר שנים רבות, כאשר אותו ר' יוסף נמצא זה מכבר בעולם האמת, סיפר פעם ה"דברי חיים" שבפמליא של מעלה שיבחו היום את הפלפול התורני שאמר בעת סעודת החלב בחג השבועות. "ומנין לי זאת" - הסביר - "כיון שר' יוסל ראַפער התגלה אלי וחזר לפני על כל הפלפול". וסיים, שכפי הנראה אם זוכים לכך, מלמדים לו לאדם תורה בעולם האמת, על אף שבחיים חיותו לא היה מסוגל לכך. (מפי הרבי מפשעווארסק הרה"ק ר' יענק'לה זצ"ל)

על כס הרבנות

כאמור - התקבל ה"דברי חיים" לצאנז בתור דיין ומורה צדק בלבד, כפי שרשום בכתב הרבנות ששלחו אליו אנשי הקהילה וראשיה. כרב העיר כיהן באותו עת הגאון ר' ברוך הלוי לאנדא (כנזכר למעלה בפרק א), אך משום מעשה שהיה נוכחו כולם לדעת כי ראוי ה"דברי חיים" לישב על כס הרבנות. ומעשה שהיה כך היה:

בתקופה הראשונה לבואו, באו שני סוחרים גדולים לדין-תורה בפני ה"דברי חיים" בענין סכסוך על סכום גדול. הם השמיעו את טענותיהם והוא הוציא להם פסק דין וקיבל "דמי פסק". הדבר חרה מאד למרא דאתרא, שלא הכיר

*) מכתב מהגאון בעל "דברי חיים" זצ"ל שהשיב לק"ק צאנז אודות הרבנות המובא בחו"ב הנ"ל.

ב"ה מ"ד למביו תקס"ח

לכבוד אהובי ידידי מחו' הרבני הנגיד המושלם המופלא מו"ה יודל נר"י ויופע.

הגה ראיתי כתב מאיש רשע בליעל אשר כתב דברי נרגן מתלהמים עלי לקהלתכם, הגה באמת מי שיראת ד' בלבו בוראי לא שעה לדברי הבליעל הזה כי ניכרין דברי אמת אבל שקר אין לו מקום אך יו"ש בקולותכם אנשי לצון בני בליעל אשר זה כל מאוים לתת בי דופי ויחפאן בי דברים אשר לא כן, לזה אני שולח למע"כ מכתב מהגאון דק"ק מרעמישלא כיי ממש ובזה יראה נכוחה שדברי הבליעל הוא שקר ומבוקשי שיראה את מכתב הגאון הנ"ל לאנשי הבליעל מקהלתכם ולהוכיח על פניהם כי לא טוב עשו אשר תפאו דברים עלי חנם, ובאמת היה דעתי לכתוב להגאון מליסא ולהגאון מהר"ז מרגליות שהם יתנו עדיהן עלי, אולם אחרי ראוי מכתב הגאון אמרתי בלבי כי די בזה כי צדקת הגאון הנ"ל ואמתו נודע לכל באי עולם ודבריו יעשו רושם:

הגה אל ידמה מעלתו כי חפצי ותשוקתי לשבת על כסא הרבנות דקהלתכם ובגלל זה עשיתי את כל זה, יאמן מעכת"ה כי הדבר שקול בעיני כי למה זה לי אם בשביל כבוד הלא ידוע מאמר חז"ל לא המקום מכבד וכו' ועינינו רואות דבריהם אמיתים כי כמה רבנים דקהלתכם היו לבוז ות"ל אנכי אף מראשית היותי בכאן בעיר קטנה ובעוהי"ת מצאתי חן בעיני גדולי הדור וכולם מכבדים אותו במכתביהם וזה בדברי פיהם, ואם בשביל ריוח ביתי הלא ידוע כי מזונותיו של אדם קצובים מר"ה ועי"כ למה לי לעשות איזה השתדלות או פעולה בזה ובפרט כי אפילו ריש גרגותנא משמיא מוקמי לי' ומה יעשה לו אדם אם מדי יצא הדבר מי יעכב לכן ידע מעכ"ה נכון דבר כי לא באתי במכתבי זה רק להפיר דברי הבליעל ולהראות לאנשי לצון דקהלתכם כי לא טוב עשו שחללו שם שמים ודברי עלי כזבים וקבלו דברי איש ריבי ומחמת טרדתי כעת אפסיק ואומר שלום:

הכ"ד מחו' ידידו דוש

הק' חיים הלבר שצאם

*) גם זאת נמסר ליתי מאת ידידי הרב דוד ליב צינץ שליט"א בעמח"ס גדולה יהונתן נעתק מספרו שערי מורה אשר אתו בכתובים ובחוברת תבא יבוא בס"ד כתב נשיאות מו"ר שנשתלח לק"ק מרן בעל "דברי חיים" זצללה"ה. העורך

מכתב ה"דברי חיים" בענין הרבנות דצאנז
(מתוך קובץ "הפרדס" שיצא לאור בצאנז)

עדיין בגדלותו של ה"דברי חיים" בהיותו אז צעיר לימים, והוא עמד והעתיק את התביעות וטענות הצדדים - בניסוח שלו וכפי שהבין לפי שיקול דעתו - והעביר את כל החומר אל הגאון המפורסם רבי יעקב מליסא בעל ה"חוות דעת", שכיהן אז כאב"ד סטרי, וביקש את חוות דעתו על פסק הדין.

במכתבו אל הגאון מליסא כתב רבי ברוך בין השאר: "איש אחד אשר אין לו יד ושם בהוראה, הרהיב עוז בנפשו לדון ולהורות בלי נטילת רשות מן האב"ד ובית דין דפה... יודיעני כת"ר למי הצדק ולאסור הוראתו כי אין הוא ראוי לכך"...

כשהגיעה השאלה לידי הרב מליסא, חרה לו הדבר מאד, שאדם שאינו בקי בהלכה מרהיב בנפשו להוציא פסקי דין, והוא מסיים את תשובתו: "שחלילה לו לדון בדיני איסור והיתר ודיני ממונות".

כאשר הגיעה התשובה לצאנז, היתה העיר כמרקחה. מתנגדי בעל ה"דברי חיים" הרימו ראש, והראו את דבריו החריפים של פוסק הדור שאסר עליו לכהן כמורה הוראה. ומאידך - החסידים נשארו חסרי אונים, והתהלכו מיוסרים ומושפלים, באין להם פתחון פה להשיב מלחמה שערה נגד המתנגדים והמון העם.

הדברים הגיעו לאזניו של ה"דברי חיים", והוא חגר בעוז מתניו ופנה אל הרב מליסא בתשובה ארוכה מלאה חריפות ובקיאות, והודיע לו מאיזה טעם פסק כפי שפסק, ומה היסודות עליהם נתמך פסק ההלכה, והוכיח כי דבריו נשענו על אדני ההלכה הפסוקה והכל שריר וקיים על פי דין תורה.

בחתמו את שמו בשולי הגליון, הוסיף גם את שם חותנו: "חתן הגאון ר' ברוך פרענקל-תאומים זצ"ל אבד"ק לייפניק".

בקראו את מכתב התשובה, הבין הגאון מליסא מיד שיש לו עסק עם גאון גדול ונפלא, וכי פסק הדין של ה"דברי חיים" אכן עומד על יסודות איתנים ללא כל פקפוק. הוא תיאר לעצמו שבמכתב השאלה שנשלחה אליו, הוצגו הפרטים השונים על פי מבטו של הכותב, ולכן נתקבל הרושם המוטעה.

ישב איפוא הרב מליסא וכתב מכתב תשובה מלא דברי חיבה לבעל ה"דברי חיים", בהכתירו אותו בתוארים מופלגים כראוי לגדול בתורה, והצדיק את פסק הדין שהוציא.

בשולי המכתב סיפר הגאון מליסא: "לפני שנים רבות - כאשר חותנו ה"ברוך טעם" היה עדיין בחיים - הסחתי את לבי בפניו והבעתי את דאגתי שאיני רואה בין הדור הצעיר של הרבנים, מי שיהיה ראוי למלא את מקומינו להורות הלכה בשאלות הקשות שיעלו בעתיד על הפרק. ואמר לי אז הרב מלייפניק כי תקוותו איתנה שחתנו רבי חיים יהיה מגדולי הדור אשר יורה הלכה לבית ישראל". וסיים הרב מליסא כי עתה הוא רואה שנתקיימו דבריו ואכן ראוי הוא ה"דברי חיים" לסמוך עליו[א].

לאחר שהגיע המכתב השני לצאנז, נוכחו כולם לדעת בצדקת ה"דברי חיים", ובעקבות דברי השבח המפליגים של הגאון מליסא ידעו כולם שאכן גדול הדור שוכן בקרבם. מני אז נקרא רבי חיים "הרב דקהלת צאנז" והרב ר' ברוך לאנדא היה נקרא בשם "רב הגליל" ("קרייז-רב"). לאחר פטירת רבי ברוך בשנת תר"ח (1847), נשאר ה"דברי חיים" לבדו להיות הרב של צאנז והגליל כולו, ומשם יצא טבעו בעולם היהודי כצדיק כביר וכאחד מפוסקי הדור.

לא תגורו מפני איש

בשנה הראשונה לבואו לצאנז, התגורר ה"דברי חיים" עם בני משפחתו בביתו של ראש הקהל ר' יודל האללענדער.

בצאנז סיפרו, שבאותו זמן שה"דברי חיים" היה אצלו, עלה רעיון בלבו של ר' יודל האללענדער לנסות את הרב החדש אם אין הוא נושא פנים לשום איש, ואפילו לא את פניו של ידיד נאמן כמו ר' יודל עצמו, שפעל למענו שיוכתר בכתר הרבנות בצאנז והחזיקו בביתו חדשים רבים ודאג לכל צרכיו.

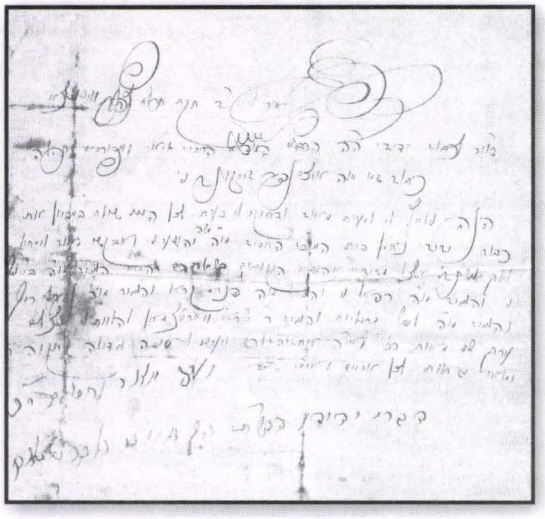
מה עשה? הלך ר' יודל אצל אחד מחבריו וביקש ממנו ללכת אל הרה"ק בעל "דברי חיים", ולהתלונן בפניו שראש הקהל ר' יודל חייב לו כסף ואינו רוצה לשלם לו, ולכן הוא רוצה להזמינו לדין תורה אצל הרב. החבר עשה כדבריו, הלך לבית דינו של הרב ואמר לו את הדברים בדיוק כפי שנתבקש על ידי ר' יודל.

מיד קרא ה"דברי חיים" את שליח בית הדין וצוה עליו ללכת אל מארחו, ר' יודל, ולמסור לו הזמנה להופיע מיד בפני הרב לדין תורה.

א יש לציין כי ה"דברי חיים" בעצמו מזכיר את תשובת הגאון מליסא, בספרו שו"ת דברי חיים (ח"א חו"מ סימן ה) וכותב: "הלא הגאון זצ"ל בעצמו כתב עלי דברי שבח ותארני בתואר 'גאון' זה לערך ח"י שנה".

ראש הקהל קרא את כתב ההזמנה ואמר לשמש: "לך ותגיד לרב, שאני הנני ראש הקהל ובעל עסקים גדולים, ופשוט אין לי זמן להופיע לדין תורה"...

חזר השמש אל הרב ומסר לו את דברי התשובה של ר' יודל כלשונם.

מכתב בחתימת כתי"ק ה"דברי חיים"

צוה הרב על השמש ללכת עוד פעם אל ר' יודל ולהגיד לו שהוא חייב להתייצב לפניו לדין תורה ללא כל שהיות. אולם ר' יודל שוב ענה לשמש: "אני לא יכול לבוא עכשיו כי אני אדם עסוק מאד... אבוא כאשר יהיה לי זמן... ותגיד לרב שלא יקרא לי שוב"...

כששמע ה"דברי חיים" זי"ע את המענה המחוצף הזה, צוה הרב על השמש לחזור תיכף אל ראש הקהל, ולהגיד לו שבאם לא יופיע תיכף ומיד בפני בית הדין, יוציא הרב נגדו "צו סירוב"...

בשומעו את דבריו התקיפים של ה"דברי חיים", הזדרז ראש הקהל ובא בשמחה אל הרב... ואז גילה לו שעשה מה שעשה רק כדי לנסות את הרב על מנת להווכח שאינו נושא פנים אפילו לעשיר וידיד כמוהו... ר' יודל סיים את דבריו באומרו: עתה ברור הדבר כשמש, שאכן ראוי הוא לשבת על כסא הרבנות בצאנז, וכסאו יכון לאורך ימים.

לאחר מכן שכר ר' יודל האללענדער דירה נאה ומרווחת בשביל ה"דברי חיים", ושם שכן כבוד הרב מצאנז במשך כשנה.

וערבה שנתך

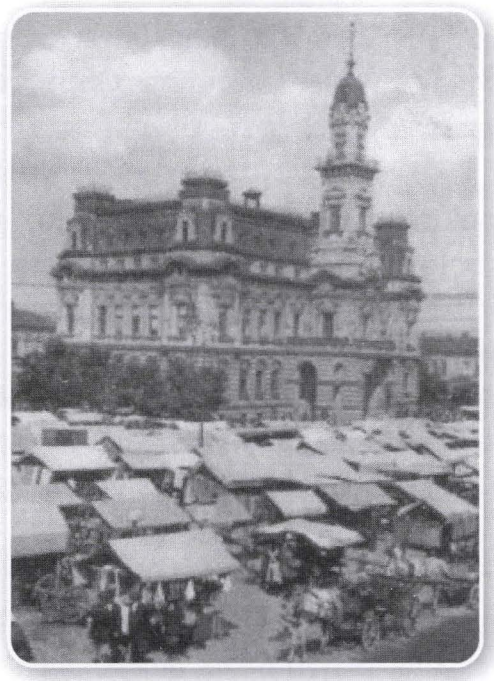
כעבור שנה מבואו לצאנז, עבר ה"דברי חיים" להתגורר בביתו של החסיד ר' שלמה הערבסט, ושם שכן כבוד במשך שלש וחצי שנים עד שמשפחת נויגרעשל הידועה - מחסידי צאנז שהתגוררו בווינא - בנו עבורו בית מגורים גדול עם בית מדרש לתפארת.

שנים רבות לאחר מכן, כאשר הרה"ק ר' יחזקאל שרגא משינאווא התגורר בצאנז בשנה הראשונה לאחר פטירת אביו ה"דברי חיים" (כפי שיסופר להלן בפרק ה), הוא ביקש פעם מר' שלמה הערבסט להציע עבורו מיטה באותו חדר שלמד בו אביו תורה בחיים חיותו. עשה ר' שלמה כבקשתו וה"דברי יחזקאל" נשכב שם לנוח.

כאשר עבר זמן רב והרה"ק משינאווא עדיין לא יצא מהחדר, העירו החסידים אותו בחששם שיעבור זמן תפילת מנחה. ואז סיפר להם ה"דברי יחזקאל" שניכר ומוכרח שלמדו כאן "תורה לשמה", שכן זה זמן רב שהוא לא טעם טעם שינה עריבה כזו, כמו בחדר זה שלמד בו אביו זי"ע. (מפי ר' עוזיאל הערבסט ז"ל מצאנז-לונדון)

שינוי יום השוק

לפני בואו של ה"דברי חיים" לכהן כרב בצאנז, התקיימו ימי השוק (ה"ירידים") בצאנז ביום שלישי ובשבת קודש.

יום השוק בצאנז
(צילום משנת תרצ"ח - 1938)

בהשתדלותו של הרה"ק מצאנז, הסכימה מועצת העיר ("שטאָט-ראַט") להעביר את יום השוק מיום השבת ליום שישי, כדי שהסוחרים היהודים יוכלו גם הם לקחת חלק ביריד, שהרי רוב רובם של היהודים היו מתפרנסים מהדוכנים עם הסחורות השונות שהביאו ליריד.

שאלו החסידים את ה"דברי חיים": אם הרבי כבר הפעיל את השפעתו לשנות את יום השוק, מדוע לא השתדל שיעבירו אותו ליום חמישי במקום ליום שישי, הרי זה היה מסייע ליהודים להכין את צרכי השבת ביום שישי מבלי להיות טרודים ביריד? השיב להם הרבי, כי בשמים חשוב ונערך

מאד מסירות נפשם של היהודים הממהרים לסגור את החנויות כשעתיים לפני הדלקת הנרות, כדי להספיק לפרק את הדוכנים ולארוז את הסחורות בזמן, ולרוץ למקוה לטבול ולהטהר לכבוד השבת - תוך כדי סיום ההכנות לשבת. קבלת פני שבת מלכתא, הבאה אחרי כל כך הרבה מסירות נפש, חשובה ומרוצה ומקובלת בפני המקום במדה שאין לשער, ועל כן לא רציתי להעביר את יום השוק מערב שבת, סיים ה"דברי חיים".

משיח אלמים

בעיר דוקלא שירת בבית הכנסת שמש בשם ר' צדוק הכהן שטיינער, ולו ילד בשם יעקב. קרה פעם שר' צדוק סגר את בית הכנסת בלילה כהרגלו תמיד, אלא שאותו ערב לא שם לב שבנו יעקב נשאר בפנים והוא סגר עליו את הדלת. הילד ששיחק כל הזמן בחוץ בשעה שאביו שהה בבית הכנסת, נכנס לבית הכנסת אחרי שהתעייף, השתרע על ספסל צדדי מוסתר כדי לנוח קמעא, אך הוא נרדם ושקע בשינה עמוקה.

כאשר התעורר הילד היה כבר חושך בבית הכנסת. הוא ניגש לשער בית הכנסת וניסה לפתחו, אך לשווא. הוא נתמלא פחד וניסה לטפס ולצאת דרך החלון, אולם החלונות היו גבוהים מדי עבור קומתו של הילד. ברוב ייאושו תקע את עצמו באיזה פינה מתחת לספסל כשהוא רועד מאימה.

כאשר ר' צדוק הגיע הביתה וראה שבנו איננו, התחילו מיד בחיפושים אחריו אצל שכנים ומכרים, וכשלא מצאוהו, חזרו לחפשו בבית הכנסת. ר' צדוק החזיק בידו פנס, ואחריו הלכה אשתו ושכנתה. בהגיעם לבית הכנסת פתח ר' צדוק את הדלת, והאיר בפנים בפנס שבידו. ר' צדוק לא ראה את בנו, שהיה תקוע בפחד מתחת לספסל, ואמר לאשתו: "הוא לא כאן"... מששמע הילד את קול אביו תקפה אותו התרגשות עצומה והוא צעק: "אני כן כאן!!". אך לאחר שהשמיע שלשת המלים האלה, נאלם דומיה ואיבד את לשונו מעוצמת הזעזוע שעבר עליו - ומאז לא היה מסוגל להוציא הגה מפיו.

באותה תקופה כיהן כרב בדוקלא הרה"ק ר' אביגדור הלברשטאם זצ"ל - אחיו של ה"דברי חיים" זי"ע. הלך ר' צדוק אל רבי אביגדור להתייעץ אתו מה לעשות בקשר לילד. ברשותו של רבי אביגדור היה כובע רחב שוליים מעזבונו של הרה"ק ר' צבי הירש מזידיטשוב זי"ע, שהיו לו סגולות מיוחדות. הוא הלביש את הכובע על ראש הילד, אך ללא תוצאות. התיישב רבי אביגדור וכתב את המאורע לאחיו בעל "דברי חיים" זי"ע.

בזמן שאירע הסיפור - בסביבות שנת תר"כ (1860) - עדיין לא היה קיים שירות הטלגרף, שהחל לפעול רק בשנת תרכ"ג (1863), ועל כן היה צריך לפנות אל ה"דברי חיים" בכתב. משלוח המכתב לקח כשלשה שבועות. דוקלא נמצאת אמנם במרחק של כשישים קילומטר מהעיר צאנז, אולם מאחר והדרכים לא היו מרוצפות אלא מלאות בוץ ורפש, ארכה הדרך שלשה שבועות עד שהמכתב הגיע לצאנז. תחילה נסעו לזמיגראד, אחר כך לגאר‌ליץ, משם לגריבוב, ומגריבוב הביאו את המכתב לצאנז, לידיו של ה"דברי חיים".

בתשובה למכתב - שהתקבל בדוקלא כעבור כארבע שבועות נוספות - כתב ה"דברי חיים", שבתקופה הקרובה הוא יבקר בדוקלא. ואכן כעבור חודש נוסף, הגיע ה"דברי חיים" לשם. זה היה בשבוע האחד עשר מאז שהילד הפסיק לדבר.

כשהופיע ה"דברי חיים" במקום, שאל מיד על אותו הנער שנשאר בבית הכנסת, ויעקב הובא לפניו. פתח ה"דברי חיים" את הסידור וצוה על הילד: "אמור אלף, בית"... אך הילד שתק ולא הוציא הגה מפיו. הרים ה"דברי חיים" את מקטרתו ("פייקעציבעך" ביידיש) והכה לילד דפיקה קלה בצד הימני של הגב... אך הוא המשיך לשתוק. נתן לו ה"דברי חיים" דפיקה בצד שמאל, והילד התאמץ בכל כח גרונו להוציא מלה, אך לא הצליח. עתה נתן לו ה"דברי חיים" דפיקה במקטרתו באמצע הגב - והילד התחיל להגיד אלף, בית... והדיבור חזר אליו.

זקני העיר הוסיפו לספר, שה"דברי חיים" אמר אז שיש לו מזל לילד שהיה עדיין לפני הבר-מצוה, שאילולא כך היו הנשמות - המגיעות בלילה לבית הכנסת - קוראות לו לעלות לתורה ונשמתו היתה יוצאת מרוב פחד.

הרבי מפשעווארסק הרה"ק ר' יענק'לה זצ"ל שמע את הסיפור בשנת תרפ"ג (1923) מפי הרה"ק ר' יחזקאל שרגא הלברשטאם אב"ד דוקלא, בעת שלמד אצל הראב"ד דשם הגאון המפורסם ר' דוד צבי זעהמאן זצ"ל (הנודע בשם ר' טעבל'ה דוקל'ער), והרבי מפשעווארסק אף זכר את אותו ר' יעקב שהיה אז כבן שבעים, כאשר שימש בבית הכנסת במקומו של אביו. דיבורו נשאר איטי ומגומגם במקצת, אבל הוא דיבר הכל.[ב]

ב מעניין לציין כי בקונטרס "זכרונות מעולם שאבד וקורות חיי" (עמ' 31), שיצא לאור לאחרונה על ידי ר' שמואל שטרנברג - משרידי דוקלא בארץ ישראל, כותב שגם הוא הכיר את ר' יעקב השמש בהיותו זקן מופלג אבל במלוא כוחו, ואמנם היה איש שקט שמילא את תפקידו כשמש בנאמנות עד שנספה בידי הנאצים ימ"ש.

החסיד מגרמניה

את הסיפור הבא שמעתי מר' יהודה מאַרים שטערן ז"ל שנפטר לאחרונה באנטווערפען, בשם הגה"צ ר' יצחק שלמה אונגאר זצ"ל אב"ד חוג חתם סופר וראש ישיבת "מחנה אברהם" בבני ברק, כפי שסיפר לו הרה"ק ר' משולם זושא הלברשטאם הי"ד בן הרה"ק ר' שלום אליעזר מראצפערט הי"ד, בנו הצעיר של ה"דברי חיים" זי"ע.

יהודי תושב גאליציא מחסידי ה"דברי חיים" עבר מסיבות שונות להתגורר בעיר בּאַד-נויהיים שבגרמניה. מכיון שלא היה שם מנין חסידי, התפלל הלה בבית הכנסת העירוני, שם קבע את מקומו ליד יהודי תושב מקומי שהתפרנס כחלפן-כספים ("געלט-טוישער") ומהלוואות בהיתר עיסקא. ליהודי המקומי לא היו הרבה "עסקים" אתו, וכל דיבורם המשותף הסתכם ב"בוקר טוב" ו"ערב טוב".

באחד הימים שם החסיד לב כי פניו של שכינו אינם כתמול שלשום. לשאלת החסיד אם אירע משהו, ניסה השכן תחילה להתחמק, אך לאחר שהחסיד המשיך להפציר בו הזמין אותו שכינו לבוא אתו למשרדו. שם סגר אחריהם את הדלת ופרץ בבכי מר וסיפר לחסיד על החובות הכבדים שהשתרגו על צווארו וכי הוא עומד לפני פשיטת רגל, ומפני גודל הצער והבושה - מאחר ורוב הכסף מידידיו ואנשי שלומו שהשקיעו אצלו - אינו רואה מוצא אחר אלא לאבד את עצמו לדעת ר"ל.

לשמע הדברים החמורים מפי חלפן הכספים, הזדעק החסיד והתחיל להסביר שמי שמאמין בבורא עולם אל לו להתייאש, וחס ושלום להעלות במחשבתו רעיון של איבוד עצמו לדעת, אבל הוא בשלו שברוב ייאושו אין לו עצה אחרת ח"ו.

"אני אישית אמנם אין ביכולתי לעזור לך", ניסה החסיד לדבר על לבו, "אבל איעצך לכתוב אל מורי ורבי ה"אויבער-ראַבינער" המתגורר בצאנז ולספר לו דברים כהויתן, וממנו בטח תבוא הישועה". עשה היהודי כדבריו, וכתב מכתב ארוך אל בעל ה"דברי חיים" בצאנז, ובו תיאר לפרטים את מצבו העגום, וביקש מהרבי עצה וישועה.

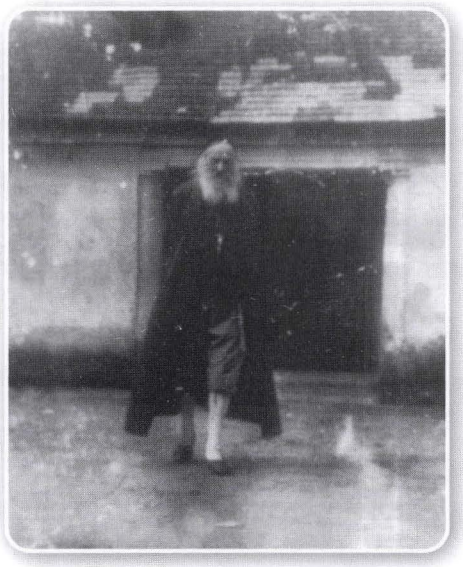
לאחר תקופה קצרה הגיעה אליו מעטפה שנשלחה בשירות מהיר ("אקספרס") מצאנז, ובו מכתב מה"דברי חיים" הכותב לו בין השאר שיהודי בכל מצב שהוא אסור לו להתייאש ועליו לבטוח בהשי"ת. אל המכתב היתה מצורפת המחאת-דואר על סכום כסף גבוה, בו יוכל להמשיך בעסקיו והרבי הוסיף לברכו בהצלחה, וכאשר יצליח בעזרת השי"ת יוכל להחזיר את הכסף מתוך נחת.

ברכת הצדיק התקיימה במלואה, והיהודי חזר לעשות חיל בעסקיו, ותוך תקופה קצרה התעשר מאד, ולרגל עסקיו שהלכו והסתעפו עבר לגור בפראנקפורט.

עברו שנים רבות, וכמעט שנשכח מלבו כל המאורע, עד שבלילה אחד הופיע בחלומו יהודי זקן ובעל פנים הדורות באומרו: "אני הוא הרב מצאנז. באתי לבקש ממך את הכסף ששלחתי לך אז". בתחילה חלפן הכספים לא שם לב לחלומו, אך כאשר חזר הדבר על עצמו שוב, נסע אל "מיודעו" לבאַד-נויהיים, והציע לפניו את כל סיפור החלום.

החסיד ענה לו שמכיון שהרבי מצאנז כבר בעולם האמת זה כמה שנים אינו יודע מה עליו לעשות, והיהודי חזר לפראנקפורט בידיים ריקות.

ויהי היום... ושוב התגלה אליו אותו "זקן" בחלום באומרו: "הנה בני המתגורר בארץ הונגריה עומד בימים אלו להשיא את בתו וחסר לו כסף לצרכי החתונה, על כן אני מבקש ממך לפרוע לו את הכסף שהנך חייב לי".

הרה"ק ר' שלום אליעזר מראצפערט בפתח ביתו

השכם בבוקר תפס היהודי את הרכבת הראשונה הנוסעת לבאַד-נויהיים וסיפר לידידו על התפתחות הענינים. "היות ואינני מכיר את בנו של מורי ורבי מצאנז", השיבו החסיד, "הנני מיעץ לך שתסע לבודאפעסט, ושם בטח יתוודע לך מקום מגוריו המדויק".

עשה היהודי כדבריו ושם פעמיו לבודאפעסט שבהונגריה. בהגיעו לשם נכנס לאחד מבתי המדרש בעיר, ושם נודע לו שבעיר ראצפערט מתגורר הרה"ק ר' שלום אליעזר - בנו של ה"דברי חיים" מצאנז ומיד המשיך בדרכו. כאשר נכנס סוף-סוף אל רבי שלום אליעזר, שאל אותו היהודי האם הנכם בנו של ה"ראַבינער" הלברשטאם מצאנז? משנענה בחיוב, פנה אליו ואמר: "דבר חשוב לי אליכם".

נכנסו שניהם לחדר צדדי, ומיועדינו פתח בסיפורו היות ששמע שכבוד הרב עומד לפני חתונת בתו, על כן הוא רוצה לדעת לאיזה סכום יגיעו כל צרכי החתונה? קרא רבי שלום אליעזר לבנו ר' זושא'לה, וביקש ממנו לעשות את החשבון של כל ההוצאות: הלבשה, נעליים, אוכל, תזמורת וכו'. בעוד רבי זושא מתחיל לחשב את ההוצאות, מבקש ממנו היהודי לא לקמץ בעשיית החשבון אלא לחשב כל פרט ופרט בשפע וברוחב לב. משגמרו לחשב את כל ההוצאות, הוציא היהודי מכיסו את הסכום במלואו והגישו לפני רבי שלום אליעזר ובנו, שהיו אחוזי פליאה. התברר שהיה זה הסכום המדויק אותו שלח ה"דברי חיים" בשעתו אליו לגרמניה.

"עכשיו אגלה לכם סיבת הדבר שהביאני לכאן", פתח היהודי את דבריו, וסיפר לרבי שלום אליעזר את כל הפרשה ואת הצלתו מרדת שחת בזכות אביו ה"דברי חיים". "כעת הנני פורע את חובי לאביו של כבוד הרב", סיים היהודי מגרמניה, ונפרד לשלום מהרה"ק ר' שלום אליעזר זצ"ל, בהשאירו סכום נוסף לדורון דרשה.

ה"שלום-זכר" בפרבר העיר

נוהג היה ה"דברי חיים" לבוא לכל סעודת "שלום-זכר" בליל שבת. לאחר שגמר לערוך את שולחנו, היה הולך יחד עם קהל חסידיו לבית היולדת אשר שם התקיים ה"שלום-זכר", היה טועם משהו, ומרעיף דברי ברכה ליולדת, לאבי הבן ולכל המשפחה, ששהו כולם באותו חדר.

באחד מלילי שבת שבימות החורף, נזדמן להם ללכת ל"שלום-זכר" בשעה מאוחרת מאד, מאחר וה"דברי חיים" היה גומר את ה"טיש" בשבתות החורף בסביבות חצות. משפחת בעלי הברית גרה באיזור "פיעקלא" שבפרברי העיר, ושם נערך ה"שלום-זכר". אבי הבן היה יהודי פשוט בשם ר' יעקב ענגעלהאַרט, וקראו לו "יעקב בן הקדוש ר' משה מאַלי'ס הי"ד".

כאשר ה"דברי חיים" הגיע לביתו, כבר ישנו אבי הבן וכל המשפחה מזמן שנת ישרים. דפקו החסידים בחלון, ובעל הבית ירד ופתח את הדלת והכניס את האורחים פנימה. ה"דברי חיים" ביקש מבעל הבית שיגישו לו כמה "ארבעס", שתה לחיים והרעיף דברי ברכה על כולם כמנהגו. כשיצאו האורחים מביתו, אמר ר' יעקב בהתפעלות מרובה: אלמלא לא ראיתי זאת במו עיני, לא הייתי מאמין,

שרב העיר הישיש מסוגל לטרוח ולכתת את רגליו בשעה מאוחרת כזו בכל הדרך הארוכה, רק כדי לטעום כמה "ארבעס" ב"שלום-זכר"...

❖

בצאנז היו מספרים על אותו ר' יעקב ענגעלהאַרט, שבעל ה"דברי חיים" העניק לו ברכה לאריכות ימים. ואכן הוא היה הקשיש ביותר בצאנז, וגם אחרי שעבר את גיל המאה עדיין היה הולך בעצמו אל הנהר, ממלא שני דליי מים עד מעל לגדותיהם, ומביא אותם הביתה בעצמו. מיד לאחר פטירתו של ה"דברי חיים" קנה לו ר' יעקב חלקת קבר ליד האוהל של ה"דברי חיים". ורק כעבור שישים שנה, שבק חיים לכל חי, בשנת תרצ"ו (1936) בגיל מאה ושבע, והובא לקבורה באותה חלקה.

לאביו של ר' יעקב קראו "הקדוש משה מאַלי'ס", על כי נהרג על קידוש השם וזכה להציל במיתתו חבורה של יהודים. הדבר קרה כאשר נסעו פעם בני חבורה גדולה של יהודים מצאנז לשמחת נישואי בן משפחתם, שהיתה אמורה להערך בסיגעט שבמארמרוש. בדרך, בהיותם ביער, התנפלה עליהם כנופיית שודדים צוענים ("ציגאַנער") אשר שדדו את כל כספם ולקחו מהם את כל אשר להם. לאחר מכן זממו גם להרוג את כל האנשים. ואז הפתיע ר' משה מאַלי'ס את השודדים כשניגש אליהם והודיע להם שהוא מוכן להיות קרבן במקומם של כל היהודים... שיעשו לו מה שהם רוצים, ובלבד שלא יגעו לרעה בשאר היהודים ויתנו לכולם להגיע לחתונה בשלום. הצוענים הסכימו להצעה, וכן הוצא ר' משה מאַלי'ס להריגה על ידי המרצחים, ושאר היהודים יצאו בשלום ללא פגע.

ר' משה הובא לקבורה בצאנז, ועל המצבה נחרת: "פה נטמן הקדוש ר' משה מאַלי'ס הי"ד".

עמוד החסד

במעשה הצדקה והחסד ובצדקת פזרונו נתעלה ה"דברי חיים" למדריגות מופלאות ביותר. בעוד שהוא עצמו היה עני ואביון, ובני ביתו חיו תמיד בדחקות, אולם לצרכי עניים פיזר סכומי עתק כאחד הנגידים. אחד מפקידי הדואר בעיר סיפר בשעתו, שמדי שנה קיבל הרב מצאנז המחאות-דואר בסכום שמעל מאה וחמישים אלף זהובים, ואת הכל חילק לעניים ונצרכים.

עשרות סיפורי-מופת התפרסמו על עבודת הצדקה בבית ה"דברי חיים", אך בכדי לתת מושג קטן על כך, יש בנותן טעם להביא את הסיפורים הבאים ששמעתי בילדותי.

"ראַבינער" אחד מברלין נזדמן פעם לצאנז, ונכנס לבקר אצל ה"דברי חיים". תוך כדי שיחה העיר ה"ראַבינער" בקשר למעשי הצדקה הרבים שה"דברי חיים" עושה, באומרו: "אני מבקש, עם כל הכבוד, להעיר למעלת כבודו, שדרך החלוקה של כספי הצדקה שלו, אינה מתיישבת עם קו ההגיון". לשאלתו של ה"דברי חיים" איזה פרט אינו מוצא חן בעיניו, ענה ה"ראַבינער": "כבוד הרב מחלק כספים על ימין ועל שמאל, מבלי לברר האם אכן זקוק האיש לעזרה או לא. אצלנו בברלין עובר כל עני תחת שבט הביקורת, אם הוא אמנם נצרך לעזרה, אחרת הוא לא מקבל"...

הוכיח אותו ה"דברי חיים" ואמר:

"ההבדל ביני לביניכם הוא בכך, שאתם נמנעים מלתת צדקה למאה עניים, בגלל החשש שמא אחד מהם אינו נזקק לכך. ואילו אני נותן צדקה למאה עניים מבלי לבדוק, מתוך תקוה שימצא ביניהם לפחות עני אחד שהוא באמת זקוק לכך"...

❖

ציור דמותו של בעל "דברי יחזקאל"

פעם אחרת הגיע יהודי אל ה"דברי חיים", ותינה את צערו לפניו שהוא עומד לפני חתונת בתו ואין לו כסף לקנות שטריימל עבור החתן ולשאר צרכי החתונה. בשעת מעשה עמד שם בנו בכורו הרה"ק בעל "דברי יחזקאל" משינאווא, והוא פנה לאביו בתמיהה: "הלא אני בעצמי ראיתי אותו קונה שטריימל אצל מוכר הספרים בבית המדרש". היהודי שנתפס בקלקלתו התבייש וברח החוצה.

כשיצא היהודי פנה ה"דברי חיים" אל בנו ה"דברי יחזקאל" והוכיח אותו: "מה עשית? העלבת יהודי ושפכת את דמו. אולי הוא חשש שלא יתנו לו עבור שטריימל חדש לצורך עצמו, ולכן אמר שאין לו עבור החתן. לך חפש אחריו ותפייס אותו על מה שעשית!".

מיהר ה"דברי יחזקאל" ויצא לחפש את היהודי, וכאשר מצא אותו התחיל מיד לפייס אותו על שבייש אותו בפני אביו. נעתר היהודי להרה"ק משינאווא, אך בתנאי שיסכים לכך אביו ה"דברי חיים".

הם נכנסו אל ה"דברי חיים", שהוציא פסק-דין כי רק אם יקבל ה"דברי יחזקאל" על עצמו לקיים את שלשת התנאים שהוא מציב - אז יסכים האיש למחול לו. ראשית, לקנות עבורו את השטריימל וכל שאר צרכי החתונה שהזכיר. שנית, לשלם את כל ההוצאות של החתונה עצמה. ושלישית, להשתתף בחתונה זו ולהתנהג בה כאילו היתה זו חתונת אחד מצאצאיו. "אם שלש אלה יעשה לך - אז תמחול לו במחילה גמורה", סיים ה"דברי חיים" את "פסק דינו". ה"דברי יחזקאל" קיים את כל התנאים בשלימות, ורק אז הסכים היהודי למחול על עלבונו.
(שמעתי מר' חיים פאליק'ס, אודותיו ראה לקמן בפרק יא)

❖

מידי שנה בערב סוכות היה ה"דברי חיים" מחלק סכומים עצומים לצרכי צדקה. פעם שלח ה"דברי חיים" את משמשו זמן קצר לפני כניסת החג אל מקורבו החסיד ר' העניך הערבסט, וביקשו להלוות לו חמישים "ריניש" תמורת גביע הקידוש - כמנהגו בקודש לא לקחת הלוואה מבלי לתת תמורתה משכון. הלה הסכים מיד ומסר לשליח את הסכום הנדרש, אך היה סקרן לדעת למי מעניי העיר מייעד ה"דברי חיים" את הכסף, שכן לפי מיטב ידיעתו כבר סיפקו לכולם את צרכי החג. מה עשה? הלך אל ביתו של ה"דברי חיים" לראות מי יצא מחדרו של הרבי. מה מאד נדהם ר' העניך לגלות את אחד העניים שהוא בעצמו כבר הביא לו כסף לצרכי החג בשליחותו של רבו ה"דברי חיים". לא היסס העשיר ומיד נכנס לבית הרבי לשטוח את תמיהתו הגדולה.

כאשר שמע ה"דברי חיים" את טענת ר' העניך, הרים את קולו בצעקה: "אתם רוצים ללמד אותי פרק בהלכות צדקה?! חושבים אתם שאם מספקים לעני את צרכי החג בבשר ויין - יוצאים בכך ידי חובת צדקה. וכי איך יכול העני לשמוח בעת ישיבתו בסוכה, בידעו שעוד מעט מגיעים ימי החורף הקשים ולרש אין כל לקניית עצים ופחמים להסקת התנור וחימום הבית. איזו שמחת החג תהיה לו בחשבו על כך?! מסיבה זו הוספתי לו זה עתה כסף זה עבור הוצאות החורף הממשמש ובא, בכדי שישב בסוכתו שמח וטוב לב ויקיים "ושמחת בחגך" בשלימות, בידעו שבאמתחתו די כסף עבור הוצאות אלו".

ועל העבודה

אני מעלה כאן על הגליון את זכרונותיו של יהודי זקן בא בימים, שזכה - בהיותו ילד בגיל עשר - להיות אצל הצדיק מצאנז בשנותיו האחרונות, ומהן משתקפת המסירות נפש הנוראה של הצדיק בעבודת ה' בכל המצבים ובכל הנסיבות.

והנה מה שסיפר אותו זקן:

אבי ע"ה היה מהחסידים הנלהבים של הרה"ק ר' חיים הלברשטאם זצ"ל, וקשור אליו בכל נימי נפשו. ליד שולחן השבת היה מספר תמיד עובדות מפליאות אודות גדולתו וקדושתו של אותו צדיק, ודבריו עשו עלי רושם עצום בימי ילדותי. הייתי משוכנע בעומק לבי שהצדיק מצאנז עומד בדרגה גבוהה יותר מצדיקים אחרים בדורו, והתעוררה בקרבי תשוקה עזה לראות את קלסתר פניו של הרבי מצאנז, שהיה אז כבר בשנות שיבתו.

ולכן אין לתאר את רגש השמחה שתקף אותי כאשר אבי בישר לי את הבשורה המרנינה, בליל הסדר, שמיד אחרי פסח יקח אותי אל הרבי מצאנז, כדי להתיעץ אתו לאיזו ישיבה להכניס אותי. זה היה בשנת תרל"ג (1873).

במשך כל ימי החג נדדה שנתי מעיני מרוב מתח וצפיה. בדמיוני הילדותי נסיתי לתאר לעצמי את צורתו של הרבי הנערץ. איך נראית דמות דיוקנו של הצדיק, ששמו הולך מסוף העולם ועד סופו? בוודאי מראהו כמלאך אלוקים!

הרכבות עוד לא פעלו בימים ההם, פרט למסילה הקצרה שהובילה מדעמביץ לטארנא. נסענו מעיירה לעיירה בעגלות מזדמנות שתפסנו בדרך. בנסיעה שבין טארנא לצאנז, ירד פתאום גשם חזק, ואני ואבי נאלצנו למצוא מחסה בתוך חבית ריקה של יי"ש, ש"עשתה אתנו את הדרך" באותה עגלה. רטובים עד לשד העצמות, ועייפים עד אפיסת הכוחות, הגענו בשעה טובה ומוצלחת לצאנז, אך מרוב שמחה לא הרגשנו כמעט בתלאות הדרך שעברנו במשך כל הנסיעה המייגעת.

היה זה ביום חמישי, באכסניה שלנו חיכתה לנו הידיעה המצערת, שהרבי מצאנז חזר רק לפני חצי שעה מבית העלמין, מקום שם ליווה למנוחות את בתו מרת יוטא ע"ה, אשת חתנו הרה"ק ר' אליעזר ירוחם בארון זצ"ל - נכד

הסבא קדישא מראדושיץ זי"ע, ששבקה חיים לכל חי. כרעם ביום בהיר נפלה הבשורה המרה על אבי ועוד יותר עלי.

"בוודאי לא נוכל להתקבל אצל הצדיק עד אחרי השבעה", אמר אבי באנחה, "ואני לא אוכל להתעכב כאן כל כך הרבה זמן. נהיה מוכרחים לנסוע הביתה במוצאי שבת, ולא יצא לנו אפילו לראות את פני הצדיק...".

אך לא כך היו פני הדברים. עוד באותו ערב זכיתי לראות אותו בעת התפילה! לאבי היתה "פרוטקציה", ונתנו לנו להכנס למנין של הרבי, בחדר הקדמי הגדול, אשר לפני חדר קדשו. עיני היו צמודות לחדר שדלתו היתה פתוחה, וציפיתי לרגע שבו יופיע לעיני המלאך הגדול כשכולו אש לוהטת... אך פתאום נפתחת דלת צדדית, ומתוכה מופיע יהודי זקן, רזה וקטן קומה, כשהוא מקפץ בצליעה על רגלו המעוקמת. הוא מדדה במהירות אל כיור המים, נוטל את ידיו בזריזות, ומתחיל להתרוצץ כבמחול על פני כל הבית, בהרעימו בקולי קולות את ברכת "אשר יצר"...

הייתי נדהם כל כולי ונשארתי עומד כמאובן, בראותי בפעם הראשונה את דמות דיוקנו של הרבי מצאנז זצ"ל. ההתרשמות העמוקה הראשונה שלי מצורתו הקדושה, נשארה טבועה בנפשי לכל ימי חיי, ממש כראות פני מלאך אלוקים.

הרבי היה מקפץ ומרקד בשעת התפילה, ומשמיע שאגות אדירות וצעקות נוראות. גם כשהיה מסב עם החסידים, או באמצע שיחה חסידית, היה מתרומם פתאום מכסאו, מתוך התעוררות פנימית וריתחא דקדושה, ומתחיל להתרוצץ על פני החדר, בצעקו בהתלהבות עצומה: "לית אתר פנוי מיניה" - ועל כל הנוכחים היתה יורדת חרדה ואימה, וכולם ממש רעדו מרוב פחד.

הוא היה גם נוהג לפזם בשעת מעשה נעימה ידועה, שקיבל מהרה"ק ר' יצחק אייזיק מקאליב זצ"ל, שהיתה מסתיימת בארבעת המלים: "לית מחשבה תפיסא ביה". ניגון זה היה בו כדי לחזק ולהלהיב את עצמו ואת כל שומעיו באמונה באחדות הבורא, ב"מלוא כל הארץ כבודו", וב"תכלית הידיעה שלא נדע"... ככל שירבו התמיהות וככל שנעמיק לשאול, וככל שמוחנו אינו מסוגל לתפוס את דרכי הבריאה, כך נוכל להבין ולהשכיל יותר ויותר עד היכן מגיעה גדולת "לית מחשבה תפיסא ביה כלל", וצריכים להבטל כעפרא דארעא.

וכך הולך הזמר'ל:

"האפיקורס שואל: אלוקים איה? אהה, מה נענה ליה?
לית אתר פנוי מיניה! לית אתר פנוי מיניה!
ההולל שואל: אלוקים מה עובדיה? אהה, מה נענה ליה?
לית מחשבה תפיסא ביה!".

ובסיימו את השיר עם המנגינה, היה משמיע פתאום צעקה אדירה, בקראו בקול רעש גדול: "לית מחשבה תפיסא ביה כלל!", כלומר שום שכל אנושי אינו מסוגל להשיג את מהותו ועצמותו של בורא כל העולמים.

אותו יום חמישי בערב בהתפללו תפילת ערבית, כאשר הגיע לספירת העומר, התחיל להתרוצץ בקפיצות ובדבקות ובלהט אש כזה שאי אפשר לתאר. בל נשכח שזה היה רק שלש-ארבע שעות לאחר הלווית בתו. והנה מצא את הכוח והעוז להתגבר על העצב והיגון של האסון הכבד, לדחות הכל הצידה, ולקיים את ה"עבדו את ה' בשמחה בואו לפניו ברננה", בגילה רינה, דיצה וחדווה ובנהירו עילאה... מי שמסוגל לכך, סימן שהתפשט לגמרי ממדות של בשר ודם והגיע לדרגות רוחניות נשגבות כמו מלאכי מרום.

בשבת שבתוך השבעה ערך הרבי את ה"טיש'ן" כרגיל. הרבה בעלי קפוטות לבנות (כלומר אדמו"רים) הסבו באותה שבת ליד השולחן הטהור: הרה"ק ר' צבי הירש'לה מליסקא, הרה"ק בעל "חסד לאברהם" מראדומסק - שעבר לפני התיבה בתפילת שחרית בהיותו בעל-תפילה מהולל, הרה"ק ר' חנינא'לה אב"ד אוליינוב מגזע ראפשיץ - שהתפלל מוסף, הרה"ק ר' אהרן מקראקא - בנו של ה"מאור ושמש", ועוד הרבה אנשי מעלה שאיני זוכר את שמותיהם.

מצבת הרה"ק ר' אהרן מקראקא

"האדם צריך להיות תמיד כמו חיל במלחמה", אמר אז הצדיק מצאנז, "הוא נמצא בהתמודדות מתמדת נגד היצר, והוא יכול לנצחו אך ורק על ידי עבודת הבורא בשמחה. חייל נאמן אינו עוזב את שדה המערכה

אפילו כשהוא נפגע קשה, וממשיך להאבק בשארית כוחותיו כל עוד נפשו בו. הקליעים של פגעי הזמן אינם צריכים להסיח דעתו של אדם מעבודת הבורא אפילו לרגע אחד - כי לכך נוצרת!".

ובשעה קשה זו, כאשר נחת עליו האסון הנורא, היה הצדיק מצאנז, לא רק נאה דורש אלא גם נאה מקיים, כמו שנהג תמיד בכל האירועים והתלאות שעברו עליו בימי חייו.

כל מי ששמע אותו באותה שבת, כשהוא אומר בקול חוצב להבות אש את הזמר "אנעים זמירות", כל מי שראה את ההשתוקקות וכליון הנפש, אשר למעלה ממדת אנוש, בהשתפכו בקולו החודר כליות ולב, בשוררו את החרוז: "מדי דברי בכבודך הומה לבי אל דודיך", בניגון כל כך מרגש ובמנגינה כה נעימה, בהחזיקו בשתי ידיו בשתי קצות הקפוטה - כל מי ששמע וראה כל זאת במו עיניו, ידע נאמנה שאכן היה הצדיק מצאנז חייל מסור ונאמן בלגיונו של מלך מלכי המלכים הקב"ה!

עד כאן מזכרונותיו של אותו זקן.

שבת בוויסאָקע

בוויסָאקע, כפר קטן השוכן על אם הדרך מערבית מצאנז, התגורר חסיד צאנז בשם ר' גרשון קאופער, שהיה מכונה "גרשון וויסָאקער". הוא התפרנס ממכירת תנובת המשק ("פאַרם") שלו: חלב, גבינה וביצים, בכל העיירות שבסביבה.

פעם הזמין את רבו ה"דברי חיים" לבוא להנפש בביתו לכמה שבועות, באווירה השקטה והכפרית. ה"דברי חיים" נענה להזמנת חסידו והגיע לוויסָאקע. זה היה בשנת תרל"ה (1875).

כמובן שכאשר הרבי נוסע - באים החסידים אחריו, וכך הגיעו לאותה שבת קבוצה מכובדת של חסידי צאנז לשבות בצל רבם. (בכלל היו חסידים שהעדיפו לבוא עם בקשותיהם וכדומה אל רבם כאשר הוא נמצא בדרך, שכן הגישה אל הרבי היתה אז יותר קלה).

באותה שבת, בבוקר לפני תפילת שחרית, הלכו החסידים לטבול כנהוג בנהר שמימיו הזכים זרמו בפאתי הכפר. ראשי הכפר, הפריץ קראשינסקי ובנו, כשראו את היהודים הרבים הטובלים בנהר ו"מלכלכים" את מימיו נתמלאו זעם, והם ארגנו את גויי הכפר לבוא לקראת היהודים ולגרשם משם בגרזנים ובמקלות.

בעל האכסניה, תפס מיד במה מדובר ורץ לקדם את הגויים הזועמים, ולמנוע מהם להפיק רצונם. הוא הבטיח לכל אחד מהם שק קמח בתמורה ל"הסכמתם" לתת ליהודים לטבול במימי הנהר. לעסק רווחי כזה הסכימו הגויים מיד והם חזרו לבתיהם כלעומת שבאו, וליהודים היתה הרווחה.

למחרת בבוקר הקדימו גויי הכפר לבוא אל ביתו של ר' גרשון לקבל את שכרם המובטח, ור' גרשון אכן קיים את הבטחתו במלואה ונתן לכולם את שק הקמח.

באותו עת ישב ה"דברי חיים" בחדרו שבאכסניה והיה עסוק בעבודתו הקדושה. כאשר שמע את ההמולה והרעש של האנשים, יצא ה"דברי חיים" מחדרו ושאל את בעל הבית לפשר הדברים. ר' גרשון סיפר לרבו הקדוש את הדברים כהוויתן, שראש הכפר ובנו ארגנו את גויי הכפר לפגוע ביהודים הטובלים בשבת בבוקר במימי הנהר, וכי הוא הבטיח להם שק קמח תמורת "הסכמתם" להניח ליהודים לנפשם.

"ככה" - נזדעק הרבי - "הם רצו להפריע, הרי הם משוגעים!!".

ועוד באותו יום פשטה השמועה בכפר שראש הכפר ובנו השתגעו לפתע פתאום, והובלו אל בית החולים לחולי נפש הקרוב. (שמעתי מר' שמואל קאופער ע"ה מאנטווערפען, בנו של ר' אליהו (אליש) וויסָאקער הי"ד מצאנז, ונכדו של בעל העובדא)

הנחת תפילין במעמד ה"דברי חיים"

את הסיפור דלהלן שמעתי מפי ר' עוזיאל הערבסט ז"ל מצאנז, מחשובי חסידי באבוב שנפטר לפני כמה שנים בלונדון.

זקינו ר' שמואל היה נכדו של ר' שלמה הערבסט, שאצלו התאכסן ה"דברי חיים" בראשית בואו לצאנז במשך תקופה ארוכה (כנזכר למעלה בתחילת הפרק).

בהגיעו לגיל המצוות זכה ר' שמואל לחוויה מיוחדת במינה. היה זה בשנת תרל"ו (1876), השנה האחרונה לחיי הרה"ק מצאנז עלי אדמות. כמנהג החסידים בצאנז, הלך ר' שמואל עם אביו ר' העניך אל הרב כדי שיניח עמו תפילין בפעם הראשונה. כאשר ראה ה"דברי חיים" את קשר התפילין של ראש עשויים בנוסח ספרד, הורה להביא התפילין אל הסופר כדי שישנה את הקשר לנוסח אשכנז כנהוג בצאנז, ובינתיים ביקש מבחור הבר-מצוה להגיד את הפלפול שהכין לכבוד היום.

כאשר החזירו את התפילין המתוקנות אל הבחור, אמר לו ה"דברי חיים": "תדע לך בחור'ל שכמו שאנו מניחים תפילין גם הקב"ה מניח תפילין, וממילא

אנו מקושרים אל הקב"ה, על כן מהראוי לא להפסיק בדיבור - גם בלשון הקודש - בעת שהתפילין מונחים עליך".

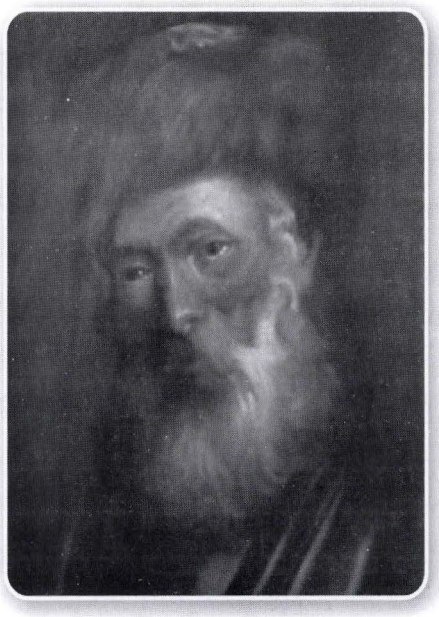
לאחר שה"דברי חיים" הניח עמו התפילין, אמר יחד אתו את הפסוקים "וארשתיך לי" ופרשת "קדש לי" ואמר לו: "עתה ברצוני לשמוע ממך ברכות השחר". ר' שמואל התחיל "אדון עולם" ולאחר מכן התחיל באמירת "יגדל".

"למה אתה מתחיל יגדל?" - שאל ה"דברי חיים", והבחור הראה בידיו שאינו יכול להפסיק בדיבור, כפי שהורו לו זה עתה. "נכון", אמר לו ה"דברי חיים", "אך בעת צורך גדול יש להרים את התפילין של ראש ביד ימינו, ואז אפשר לדבר". עשה הבחור כן, והסביר ל"דברי חיים" שבהיותו מתפלל עם זקינו ר' שלמה בבית הכנסת העירוני הוא רגיל לומר "יגדל".

התלהב ה"דברי חיים" בדביקות במשך כרבע שעה, וכל אותו הזמן נשאר ר' שמואל על עומדו, כשלפתע התעורר ואמר לו: "אם עד עכשיו היית רגיל להתפלל נוסח אשכנז תמשיך כמנהגך, אבל אם יזדמן לך להתפלל לפני העמוד בבית המדרש שלי תתחיל באמירת 'הודו' ולא ב'מזמור שיר'".

הרה"ק ר' ברוך מגארליץ זצ"ל - שהזדמן באותו יום לצאנז - כאשר שמע תשובת אביו בענין נוסח התפילה, ניגש אליו ביראת הכבוד ושאל: "אבי, הלא בתשובות שלך הנך כותב אחרת? ענה לו ה"דברי חיים": "אם אני מורה לו להתפלל בנוסח אשכנז - אני יודע מה שאני שח, ואל תשאל אותי".

לאחר התפילה ניגש הרב מגארליץ אל בחור הבר-מצוה, והוכיח אותו באומרו: "אני, כאשר אני נצרך לדבר דבר-מה אל כבוד אבי שליט"א הנני רועד מפחד, ואילו אתה חזרת על הפלפול לפניו ודברת עמו כאל אחד האדם".

ציור שהתגלה לאחרונה, אשר יש מייחסים אותו להרה"ק ר' ברוך מגארליץ

❖

אותו ר' שמואל היה בן יחיד לאביו, שנולד מברכתו של ה"דברי חיים". אביו ר' העניך הערבסט היה חתנו של החסיד ר' נטע גרינבערג מטארנא מחסידי הרה"ק ר' נפתלי צבי מראפשיץ זי"ע, שזכה להכיר את ה"דברי חיים" מנסיעותיו לראפשיץ. כאשר נגמרה תקופת ה"קעסט" (אכילת - מזונות) אצל חותנו, קיבל ממנו ר' העניך זכיון ("קאָנצעסיא") לפתיחת סוכנות ראשית ("הויפט-טראַפיק") לטבק וסיגריות ומכירתם והפצתם לסוחרים.

פעם הגיעו אליו אנשי הצבא בצהרי יום השבת וביקשו ממנו לפתוח את מחסניו בדחיפות, שכן דרושה להם כמות גדולה של סיגריות. ר' העניך לא אבה ללכת אתם וגם את מפתח המחסן לא הסכים לתת להם, אף שעל פי ההלכה היה אולי צד היתר בדבר. מחשש לתוצאות חמורות הוא השאיר את החנות על כל תכולתה, וברח לצאנז.

חותנו נסע אחריו לצאנז, על מנת להתלונן בפני ה"דברי חיים" על חתנו שהפקיר עסק כזה המסוגל לפרנס את בעליו בכבוד, ואשר עלה להם בקשיים רבים להשיג הרשיון לניהול העסק.

כאשר נכנס ר' נטע אל ה"דברי חיים" שאלו הרבי: מה אתה אומר על חתנך? האם אני "מלמד" טוב, האם סדרתי אותו היטב? לשמע הדברים האלו מפי הצדיק, לא היה לר' נטע מה להתלונן על חתנו.

ר' נטע שהכיר - כאמור - את ה"דברי חיים" משנים קודמות, זכה להיות מוזמן בכל נסיעותיו לצאנז לסעוד ארוחת בוקר בצוותא חדא עם ה"דברי חיים".

גם כעת, כאשר שהה רבי נטע בצאנז בעקבות חתנו, זכה ר' נטע לכבוד זה. בגמר הסעודה, הרהיב ר' נטע בנפשו ופנה אל הרבי: "למדנו רבינו, האם כך נאה ויאה שאברך צעיר יזרוק מאחר גבו פרנסה שיוכל להתפרנס ממנה בכבוד, בפרט שאין לכך סיבה על פי הלכה?".

"מה אתה דואג לחתנך" - השיבו ה"דברי חיים" - "האם מפחד אתה שלא יהיה לו ממה להתפרנס? אני מבטיחך שיתפרנס בכבוד. תלווה לו אתה חמש מאות גולדן ואני אפעול שגם אביו ר' שלמה הערבסט ילווה לו סכום דומה, ואני ערב לכם שהוא יחזיר לכם את החוב בשלימות".

בכסף ההלוואה שהשיג, הורה ה"דברי חיים" לר' העניך לקנות כמות גדולה של אלכוהול נקי (96%), ולאחסן אותה. ר' העניך מילא אחר דברי רבו בנאמנות

מבלי להרהר אחרי הוראתו, אם כי הדבר היה קצת תמוה בעיניו, שכן אלכוהול היה אז בהישג יד לכל דורש ובכמות בלתי מוגבלת.

ר' הענ"ך נשאר להתגורר בבית הוריו בצאנז, ובינתיים היה האלכוהול מונח ללא דורשים כאבן שאין לה הופכים.

כעבור זמן מה קרתה לפתע תקלה שגרמה להפסקת הובלת האלכוהול לכל הסביבה באיזור, ומחיר האלכוהול הנקי עלה כמובן בכפלי כפליים.

ר' הענ"ך רצה למכור מיד את כל כמות האלכוהול ששכבה במחסניו, אך ה"דברי חיים" לא הרשה לו למכור, ורק כאשר המחיר עלה עוד בהרבה יותר הורה לו: "עתה, לך מכור את האלכוהול שברשותך!".

בכסף שקיבל ר' הענ"ך תמורת האלכוהול, הוא החזיר את כל חובותיו במלואם, ואף נשאר לו עודף סכום עצום, ומאז היה לסוחר אלכוהול מצליח.

❖

עושרו הרב של ר' הענ"ך גרם שיתקנאו בו לא מעטים. פעם אחת הקניט אותו אחד מאותם מקנאים באומרו: "אמנם אתה יוצא ונכנס כבן-בית אצל הצדיק מצאנז, אך ילדים לא יהיו לך לעולם!". הדבר הכאיב מאד לר' הענ"ך, שכן מאז שהתחתן כבר עברו כמה שנים, ועדיין לא זכה לילדים.

הדבר נודע איכשהו לה"דברי חיים", ועוד באותו לילה כאשר בא ר' הענ"ך כהרגלו אל רבו, לקח אותו הרבי לטייל בחוץ, לפתע פנה אליו הרבי באומרו: "האם אתה לוקח ללב את מה ש"גאלגאן" (ביטוי חריף שפירושו: ריקא) זה אמר לך בנוגע לילדים? ואני מבטיח לך בן-זכר!".

באותו זמן שהה בצאנז הרה"ק ר' יוסף ברוך מניישטאט - בנו של בעל "מאור ושמש" זי"ע. מנהגו היה שלמרות היותו בעצמו רבי בעל חסידים, לא קיבל מהם "קוויטלעך" בעת ששהה בצאנז. באותו יום פנה ה"דברי חיים" אל רבי יוסף ברוך: "אני מבקש ממכם לוותר הפעם על מנהגכם, ולקבל "קוויטל" מאת אברך זה, שכן הבטחתי לו בן-זכר ואני רוצה שגם אתם תעזרו לי בזה!", ואמנם כך עשה הרה"ק מניישטאט.

לתקופת השנה נתקיימה ברכת הצדיקים ולר' הענ"ך נולד בנו יחידו שמואל,

הוא אותו ר' שמואל שזכה - כאמור - להניח תפילין עם ה"דברי חיים" בשנתו האחרונה עלי אדמות.

ברכת ה' היא תעשיר

אחת המשפחות המפורסמות בגאליציא היתה משפחת "שענקער", שעל בניה נמנה ר' שמואל שענקער שכיהן כנשיא "צדקת רבי מאיר בעל הנס - כולל חבת ירושלים" בקראקא. אבי המשפחה ר' חיים זכה לעושר רב בזכות ברכתו של רבינו ה"דברי חיים". את סיפור הדברים הביא נינו ב"ספר שנקר".

תחילה התגורר ר' חיים שענקער בעיר קשאנוב. לימים הוצע לו לחכור את ה"אַרעֶנדעֶ" (הכוללת את בית-המזיגה, השדות והבהמות וכו') שבאושפצין - היא אושוויץ המפורסמת לשמצה - מהרוזן רוסאָצקי שהרבה מאחוזות הסביבה היו שייכות לו.

ר' חיים התלבט ביותר, שכן לאושפצין כבר חדרה באותו זמן השפעתם של המשכילים והרפורמים, והדבר נתן את אותותיו על החיים היהודיים בעיר. משום כך הוא היסס אם לקבל את ההצעה ולעבור לגור באושפצין, וכדרכו כל ימיו - העלה את השאלה בפני רבו בצאנז. ה"דברי חיים" הקשיב לספיקותיו וענה לו שמן הראוי לעבור ולגור בעיירה, ולעשות למען שינוי פני הקהילה על ידי התיישבות יהודים חרדים כמוהו שיבואו אחריו. ר' חיים לא פקפק אחר עצת רבו וחכר את ה"אַרעֶנדעֶ".

ההתחלה היתה קשה: בעקבות הבצורת שבאותה שנה - לא היה לאיכרים כסף לבוא אל העיר, וה"אַרעֶנדעֶ" לא הכניסה כלום. העסק ירד פלאים ור' חיים התחיל לחשוש שיאבד את כל רכושו, ולא ישאר לו כסף אפילו לתשלום דמי החכירה. הוא חשב על עזיבת העיר, אבל לא רצה לעשות כן בלי הסכמת רבו ה"דברי חיים" שבעצתו הגיע הנה, לכן שכר עגלה ונסע אל הרבי לצאנז.

כאשר נכנס ר' חיים ישב הרבי שקוע במחשבותיו ליד השלחן, עליו היו מפוזרים ספריו ומכתבים רבים שהגיעו אליו. ברגע מסוים קם הרבי מכסאו, התחיל לפסוע בתוך חדרו, התבונן בר' חיים, ועוד לפני שהספיק לספר לרבי על מטרת בואו ולהגיש לו את ה"קוויטל" שכתב, נענה הרבי ואמר לו: "שמע, חיים, אם אין כסף לשלם דמי חכירה עבור ה"אַרעֶנדעֶ", יש לקנות האחוזה ("גִיהט") כולה מבעליה". לשמע תשובה זו, חזר ר' חיים לאושפצין.

ניהול האחוזות הרבות שבאיזור אושפצין והסביבה היה אז בידו של גוי פולני שהתגורר בבית גדול ומפואר באחת האחוזות. הוא היה שיכור ומעל בכספים של הרוזן וכך בזבז את רכושו, ובנוסף לזה התנהג גם באכזריות רבה ביחס לעובדי האחוזה. כאשר בסופו של דבר התגלו פשעיו, נעלם הגוי מיד. באין אפשרות לנהל בעצמו את האחוזות, החליט הרוזן למכור אותן - אך ללא הצלחה.

באותה תקופה החליטו השלטונות האוסטריים לסלול קו רכבת מווינא ללעמבערג שתעבור דרך אושפצין. על פי התוכנית אמורה היתה המסילה לעבור באחוזותיו של הרוזן רוּסאָצקי, והודות לכך נקבע ערך גבוה לאדמותיו. ברם לאחר זמן קצר מחו חברי מועצת העיר ("שטאָט-ראַט") נגד בניית קו הרכבת שתעבור דרך העיר. למחאה זו הצטרפו האיכרים הנבערים שחששו באמונתם התפילה לנזקים שיביאו קטרי הרכבת לשדות הסביבה. הרוזן שחשש שביטול תכניתה של המסילה תוריד את ערך אדמותיו, החליט למכור את האחוזות ואפילו במחיר הפסד... במוחו חשב על האיש המתאים, הלא הוא חוכר ה"אַרעֶנדעֶ" שלו - ר' חיים שענקער, והוא שלח את משרתו להזמינו אליו.

באותו זמן שהופיע שליחו של הרוזן בביתו באושפצין, היה ר' חיים בצאנז. כאשר חזר מנסיעתו ביום שישי, לא סיפרה לו אשתו כלום, מפני קדושת השבת המתקרבת. כן עשתה גם במוצאי שבת קודש, כאשר היה המנהג בביתו לא להטריח את בעל הבית בעסקי חולין במוצאי שבת קודש.

למחרת ביום ראשון הופיע שוב שליחו של הרוזן רוּסאָצקי. בלב כבד הלך ר' חיים אליו, בהיותו בטוח שהרוזן יכעס עליו על כשלון ניהול ה"אַרעֶנדעֶ". להפתעתו כיבד אותו הרוזן ופנה אליו בחיוך באומרו: ברצוני למכור לך את כל האחוזות שבבעלותי. את מחיר הקניה לא תצטרך לשלם במזומן אלא תקבל על עצמך את המשכנתא המוטלת על האחוזות, שיש לשלם בתשלומים נוחים במשך עשר שנים. הרוזן פירט את כל פרטי הקניה, אבל ר' חיים כבר לא שם לב לדבריו, במחשבתו הופיעה דמותו של רבו ה"דברי חיים" והמלים ששמע ממנו: "אם אין כסף לשלם דמי חכירה עבור ה"אַרעֶנדעֶ", יש לקנות האחוזה ("גִיהט") כולה מבעליה". ר' חיים הסכים לכל התנאים שהציע הרוזן וכבר למחרת נחתם החוזה.

מאותו זמן חל מפנה בחייו של ר' חיים, וברכת הרבי ליוותה אותו בכל אשר פנה. התלונות נגד בניית מסילת הרכבת באושפצין נדחו, והקו הראשי אכן עבר

בחלקו על אדמות ר' חיים, שקיבל עבורן סכום גבוה במיוחד. הסכום כסה את כל דמי המשכנתא ואף נשאר בידו עודף מכובד...

גם בניהול האחוזה חל מפנה גדול, ובמקום האדישות ששררה תחת ניהולו של מנהל האחוזה הקודם, באה כעת רוח חדשה. ר' חיים, שהתייחס באנושיות לכל איכרי הסביבה, קנה לאט לאט את לבם והם החלו לכבדו ולהעריצו. בשטח האחוזה בנה ר' חיים בית מדרש גדול שבו התפללו כל בני משפחתו. בית מדרש זה היה מפורסם בשם "שענקער'ס שטיבל", והתקיים ימים רבים.

הדיוקן שלא צויר

בצאנז היה מקובל שלא נשארה שום תמונה מדמות דיוקנו של ה"דברי חיים" זי"ע. הרה"צ ר' ישכר בער דאכנער זצ"ל אב"ד באניא שהתגורר באנטווערפען, החזיק בדעה כי התמונה המקובלת כיום בעולם כתמונתו של ה"דברי חיים", היא למעשה תמונתו של אחד מנכדיו, שאמרו עליו שהוא דומה בתוי פניו ובכל צורתו לאבי-זקינו ה"דברי חיים" זי"ע. ואז עשו את התמונה של הנכד, כדי לשער על ידי כך איך היתה נראית דמות דיוקנו של ה"דברי חיים" הקדוש.

תמונה המיוחסת לבעל "דברי חיים"

❖

למעשה היה נסיון לצייר את דמותו הקדושה בחייו. לסיפור זה התוודעתי בשנות הזעם בגיטו צאנז, בתקופה שלפני פסח תש"ב (מרץ 1942). במקרה הייתי ברחוב כאשר המשטרה היהודית ערכה "אקציה" (כלומר, חטיפת יהודים להריגה או למשלוח למחנה הריכוז). כאשר התחיל המצוד, נמלטתי יחד עם אנשים נוספים לתוך מרתף של חנות לדגים מלוחים ברחבת השוק, שהיתה שייכת לר' ברוך פענדלער. נשארנו שם במרתף במשך כל הלילה, עד שקיבלנו ידיעה שהמצוד הסתיים.

בהיותינו במרתף נתקלנו בגליונות ישנים של תיקים משפטיים, שבית המשפט היה נוהג למכור לחנוונים - לאחר שעברו כשישים שנה - לצרכי אריזה, בגלל יוקר הנייר בימים ההם. בשעות ששהינו במרתף דפדפנו בתיקים המשפטיים הישנים, וקראנו בפרוטוקולים של משפטים שנוהלו בבית המשפט שנים רבות לפני כן.

בין התיקים מצאנו פרוטוקול של תביעה משפטית, שהגישו עורכי העיתון הפולני "כוִוילאַ" (Chwila) בלעמבערג נגד הצדיק מצאנז בעל ה"דברי חיים" זי"ע. היות ושמו של הצדיק הקדוש מצאנז היה מפורסם בעולם בתור איש מופת ופועל ישועות, ועם כל זאת לא היתה עוד שום תמונה מדמות דיוקנו, החליטו עורכי העיתון לשלוח צייר אומן ידוע לצאנז, כדי לצייר את דמות דיוקנו של ה"ראַבינער הדגול" עושה הנפלאות.

בהגיעו לצאנז, השיג הצייר לעצמו דירה מול חצר קדשו של ה"דברי חיים", על מנת לנצל את ההזדמנות כאשר הרבי יוצא ללכת למקוה או לבית המדרש, כדי לשרטט קמעא קמעא, קוים מדמות דיוקנו. ברם לאחר שכבר הצליח בדרך זו לצייר את חצי פניו של הצדיק, לקה הצייר בשיתוק...

קמו עורכי העיתון והגישו תביעה משפטית נגד הצדיק מצאנז, לשלם פיצויים לצייר, בהיותם בטוחים שה"ראַבינער" עושה הנפלאות קילל והעניש את הצייר ולכן לקה בשיתוק. במקרה היה אז הרבי חולה, ולא יכול להופיע בעצמו בבית המשפט, ולכן שלחו את כתב האישום הביתה, ודרשו ממנו תשובה. שלח הרבי את משמשו הנאמן ר' רפאל צימעטבוים - שהיה מפורסם בשם "דער הויכער רפאל" - לבית המשפט, וצוה עליו למסור בשמו את דברי התשובה הבאים: "מאז עמדי על דעתי, השתדלתי בכל יכולתי, לא לעשות שום רעה לאף אדם - בין יהודי בין גוי".

בית המשפט ביטל את התביעה, וזיכה את הצדיק מכל וכל.

מסילת הרכבת

בימים ההם הומצאה רכבת הקיטור, והדבר נוצל על ידי רבבות נוסעים להגיע במהירות ליעדם. גם החסידים בנסעם לחצרות רבותיהם, במקום לנדוד ימים ושבועות בעגלות רעועות ושבורות, נסעו כעת בהמוניהם ברכבות לחצרות האדמו"רים.

ברם דעת קדשו של ה"דברי חיים" זי"ע לא היתה נוחה מצורת התחבורה החדשה, וטעמו ונימוקו עמו: "חידוש זה הוא המצאת הסטרא-אחרא לגרום ביטול תורה ופריצות לבני ישראל". והסביר: "עד עתה כשחסידים רצו לנסוע לרבותיהם, התחברו יחדיו ושכרו להם עגלה לנסוע בצוותא חדא למחוז חפצם, וכשנטה הלילה והסוסים לא יכלו להמשיך בדרכם, נאלצו להפסיק הנסיעה ולהכנס לבית מלון. בהיותם באכסניה התפללו מנחה וערבית כראוי, ועוד ישבו ללמוד תורה כמה שעות. למחרת השכימו קום, התפללו שחרית, הספיקו ללמוד את ה"חק לישראל" ושוב המשיכו בדרכם, וכן הלאה. לא כן עתה כשיסעו ברכבות בימים לרבות הלילות, אי אפשר להם ללמוד ולהתפלל כראוי".

אך הממשל האוסטרי לא עשה חשבונות אלו, והתחיל בהנחת פסי הרכבת לעבר העיר. בהגיע הדבר לאזניו של ה"דברי חיים" אמר למקורביו: "כל ימי חיי לא תעבור הרכבת בצאנז!". כעבור ימים ספורים קרה הדבר, והיסודות שהכינו עבור פסי הרכבת והתחנה נהרסו. פועלי הממשלה שהיה להם נסיון רב בהנחת פסים לאורך אלפי קילומטרים עמלו קשות לקבוע מחדש את הפסים על תילם, אולם ללא הועיל. כך שנו ושלשו, עד שנואשו מלהמשיך בנסיונם לחבר את צאנז לקו המסילה.

רק כעבור שנים - בשנת תרל"ו (1876) - לאחר פטירתו של ה"דברי חיים" חוברה העיר אל קו המסילה האיזורית, וביום ההילולא הראשון כבר זרמו רבבות חסידים ברכבות להשתטח על ציונו הקדוש בצאנז.

מעניין לציין, שגם כאשר כבר חיברו את צאנז לקו המסילה, נסעה הרכבת מטארנא הרבה זמן עד שהגיעה ליעדה אל תחנת הרכבת בצאנז. הסיבה לכך נעוצה בעובדה שהממשלה האוסטרית שילמה פיצויים גבוהים לבעלי השדות שמסילת הרכבת אמורה לעבור דרכם. כל איכר רצה כמובן שהמסילה תעבור דרך שדהו כדי שהוא יזכה בפיצויים. מה עשו האיכרים? שילמו שוחד למהנדס ששירטט את תוכניות קוי המסילה, והוא תיכנן את הקו באופן שהרכבת תעבור דרך כל השדות. כתוצאה מכך נבנתה המסילה בפיתולים מיותרים, כך שהנסיעה התארכה בכעשרים דקות. אני זוכר שגם לפני המלחמה, היו עדיין נוסעים בצורת זיג-זג, ומדשדשים באותו מקום במשך כעשרים דקות. בצאנז סיפרו שכאשר דבר השוחד התגלה לשלטונות בווינא, הוגש כתב אשמה לבית המשפט נגד המהנדס כדי להעמידו לדין, אך הוא שם קץ לחייו לפני כן.

חברי בית הדין למאסר

בשנת תרל"ו (1876) - שנתו האחרונה של ה"דברי חיים" עלי אדמות - קרה בצאנז אירוע מחריד, שגרם לסערת רוחות בקרב יהדות גאליציא כולה, והדיו נשמעו בעתונות התקופה גם מחוץ לגבולות המדינה.

בעיר התגורר יהודי בשם יוסף אמייזען, אך כולם קראו לו "יוסל זעלצער" על שם מסחרו בממכר מלח. בגלל עשרו קנה לו מעמד בין בעלי בתים החשובים. הוא היה קצת יודע ספר, אך היה אדם תקיף ועקשן.

בחורף של השנה הנזכרת הבריח יוסל זה סחורה, ונתפס על ידי שומרי הגבול. כשנחקר על ידם שיקר להם שהסחורה אינה שלו אלא של יהודי אחר בשם ר' קלמן פערלשטיין. כיון שכך תבעה הממשלה מר' קלמן זה את תשלום המכס עבור הסחורה שהוברחה. ר' קלמן פנה לבית הדין שבצאנז, וקרא את יוסל לדין תורה. משום מה סירב יוסל להופיע בדין תורה, והשיב לשמש בית הדין שהגיע להזמין אותו: "אם יש לקלמן פערלשטיין תביעה נגדי, שיגיש תלונה לבית המשפט".

הרה"ק ר' אהרן זצ"ל בנו של ה"דברי חיים", אשר כבר אז בחיי אביו הק' עמד בראש בית הדין, צוה על השמש ללכת אל יוסל ולהודיעו ביתר תקיפות כי עליו לבוא לפני בית הדין, אך גם בפעם הזאת הוא סירב. שלח רבי אהרן את השמש בפעם השלישית, והפעם עם התראה שאם הוא לא יופיע לדין-תורה יטילו עליו חרם וינדוהו מלבוא בקהל. אולם הוא התעקש והשיב בחוצפה: "אם חברי בית הדין יטילו אותי בחרם - אטיל אותם לבית הסוהר!".

❖

יש לציין שתושבי צאנז היו זהירים ביותר לא ללכת לערכאות. הסמכות המכרעת בנוגע לכל סכסוך ודין ודברים בין יהודים, היתה נתונה אך ורק בידי בית הדין של דייני העיר. יהודי שתבע את חברו בערכאות, היה מוקע לשמצה וכולם היו מתבדלים ממנו. כאשר מישהו סירב להופיע בפני בית הדין, או שלא רצה לקיים את פסק הדין של הדיינים, היו מגישים את הענין בפני "הסמכות העליונה ביותר" - הצדיק מצאנז בעל ה"דברי חיים" בכבודו ובעצמו, שכולם היו חרדים למוצא פיו, ורועדים מפחד הקפדתו. והנה כאן, בא לפתע פתאום יוסל זעלצער, בעל בית חשוב בעיר, שיש לו מקום כבוד בכותל המזרח, ממרה את

פי הדיינים, ומתנער מהחובה להתייצב בפניהם לדין תורה! עזות פנים כזו טרם נשמעה בצאנז.

זאת ועוד, בהרכב הרגיל של בית הדין, ישבו בדרך כלל הרבנים הגאונים רבי דוב בעריש פערלשטיין בתור ראב"ד, ועמו הדיינים רבי אלי'ש דיין (בערגמאן) ורבי משה דיין - הוא אבי-זקיני ר' משה גאָלדע'ס (ראה אודותיו להלן בפרק טו). אך במקרה זה, לא היה יכול הראב"ד ר' דוב בעריש פערלשטיין לשבת בדיון, מכיון שהיה קרוב משפחה של התובע ר' קלמן פערלשטיין, לכן היה האב"ד הרה"ק ר' אהרן בכבודו ובעצמו חתום על ההזמנה לדין תורה. רבי אהרן היה נערץ מאד על ידי חסידי צאנז. הוא היה צדיק תמים ועניו אמיתי. היו בו ממדותיו של אהרן הכהן, אוהב שלום ורודף שלום, ולא היתה בו אפילו שמץ של תקיפות.

על כן גרמה תשובתו המחוצפת של אותו יוסל ודברי האיום המחפירים כלפי הבית-דין למחאה רבתית בין אנשי הקהילה, והאנשים תבעו את עלבון רבם הקדוש והנערץ. הכעס והזעם של יהודי צאנז נגד המחוצף עז-הפנים, עברו כל גבול במדה שאין לתאר.

❖

מעולם לא עלה בידי לברר, אם אכן הטילו על יוסל זעלצער חרם פומבי בנרות שחורים ובתקיעת שופר, כפי שנהוג במקרה כזה. היו כאלה שסיפרו, שהחרם הוטל בחשאי ולא במעמד ציבורי. מאידך טענו אחרים, שחרם ממש לא הוטל מעולם על יוסל זעלצער. היה מספיק שלמחרת היום, כשיהודים באו לתפילה בבתי הכנסת ובבתי המדרש, מצאו כתוב על הקירות באותיות שחורות גדולות: "יוסל זעלצער ימ"ש מוטל בחרם" - ומיד פרצה המלחמה בכל עוזה.

יוסל זעלצער הגיע כדרכו לתפילה לבית הכנסת, אולם המתפללים לא יכלו - כמובן - לסבול זאת. להתפלל בד' אמותיו של המוחרם והמנודה?! ובכן פרצו כל הזמן קטטות בין המתפללים לבין יוסל זעלצער ובניו. בכח הזרוע שלו ושל בניו, פילס לעצמו דרך אל מקום מושבו בבית הכנסת, ומאוחר יותר היה מגיע להתפלל בלווית משמר של שוטרים. אך הדבר לא הרתיע את המתפללים, ובעיקר לא את אוהבי הריב, שפשוט נהנו מכל הענין.

יוסל זעלצער פתח במאבק רבתי ועיקש לקיים את איומו: "אם תטילו אותו בחרם - אני אטיל אתכם לבית הסוהר". הוא הגיש לבית המשפט תלונה נגד בית

הדין, על שהטילו עליו "חרם", דבר שהיה אסור בתכלית האיסור על פי החוק. באותו יום נעצרו הרה"ק ר' אהרן והדיינים עד לבירור המשפט, והרוחות בעיר סערו.

בית המשפט פסק כי שני שוטרים יתלוו אל יוסל, כדי לברר אם נכון הדבר שמפריעים לו להתפלל בבית הכנסת. השוטרים הגיעו בעצמם לבית הכנסת, כדי לראות בעיניהם את המתרחש, כיון שאף אחד לא היה מוכן להעיד לטובת יוסל נגד בית הדין. כל המאמצים של בעלי הבתים המבוגרים לנהוג בהתאפקות ובשקט, כל עוד הגויים נמצאים בשטח, לא הועילו. טליתות ומגבות עפו מכל הצדדים... אחת המגבות פגעה בראשו של אחד השוטרים, וסאת הצרות התמלאה.

והנה הגיע יום המשפט... בעיר הוכרז על תענית ציבור לביטול הגזירה. יהודים אמרו תהלים והפילו תחינותיהם לפני הקב"ה לשחרורו של רבם הנערץ והדיינים. כל הקהילה היהודית היתה עטופה צער ויגון.

❖

מפליאה ביותר היתה התייחסותו של ה"דברי חיים" - אביו של הרה"ק ר' אהרן - לכל הפרשה. הצדיק הישיש כמעט לא התייחס לכל הענין. חסידים היו מספרים, שבאותו יום שבו התחיל המשפט, נכנסה אשתו של הרה"ק ר' אהרן אל חמיה הגדול, ובכתה בפניו בדמעות שליש והתחננה אליו שיתפלל בעד בעלה שיצא חופשי. בשומעו את הבכי קורע הלבבות, קם הצדיק על רגליו למרות חולשתו, ולתדהמת כולם, התחיל לצעוק בכל כוחו: "אסור! אסור לבכות! כל מאי דעביד רחמנא לטב עביד!". וכאשר טענה כלתו שיכול לצאת מזה חילול השם, נזדעק הרבי בקול: "מה?! (כלומר וכי זה נקרא חילול השם). חילול ה' הוא כאשר שוכחים לרגע מהקב"ה".

באותם ימים ביקר בצאנז הרה"ק ר' יהושע מבעלז, לרגל השידוך שעשה לנכדתו בת חתנו הרה"ק ר' יחיאל מקרילאָוויץ, עם בן-זקוניו של ה"דברי חיים": הבחור ישעי'לה - שהתפרסם לאחר מכן כרבי מטשחויב. בני המשפחה פנו אליו להשתדל אצל מחותנו הצדיק שיפעל למען שחרור בנו, בהיותו בעל השפעה גם בקרב השופטים הנכרים. כאשר עמד הצדיק מבעלז לחזור אל ביתו, העלה את הבקשה לפעול לטובת העצורים, אך ה"דברי חיים" ישב על כורסה ושקע בדבקות עמוקה. כשהתעורר מדבקותו, אמר כדברים האלה:

כאשר המהר"ם מרוטנבורג - מגדולי בעלי התוספות באשכנז - נתפס ונכלא בבית הסוהר, ביקשו עשירי העיר לפדותו ולשחררו מהכלא. אך כשנודע למהר"ם ששוביו דורשים סכום מופרז בעד שחרורו, שלח להודיע באזהרה חמורה שבשום פנים לא יפדוהו במחיר הנדרש, כדי לא להרגיל את הגויים לחטוף ולכלוא יהודים אחרים, על מנת שאחיהם יפדום בכסף רב, וכמו שאמרו חז"ל (גיטין דף מה ע"א): "אין פודים את השבויים יתר על כדי דמיהם".

והמהר"ם הקדוש אכן נשאר כלוא בבית הסוהר עד יום מותו, אך גם שם בתוך מצודת השבי, הצליח ללמוד תורה וללמדה לתלמידים, ועשה לילות כימים בשקידת התורה, ועבד את הקב"ה בכל לבו ונפשו.

כשנשמע בעיר סיפור המעשה על המהר"ם מרוטנבורג, הבינו מתשובת ה"דברי חיים" שכבר נגזרה גזירה, וכי כל המאמצים כדי להציל את הרה"ק ר' אהרן והדיינים ממאסר לא יועילו.

ואמנם כך היה: השופטים הוציאו את גזר הדין, והרה"ק ר' אהרן נידון לששה שבועות מאסר ועבודת פרך, ואילו שני הדיינים נידונו "רק" לארבע שבועות. כרעם ביום בהיר נפל פסק הדין על אנשי העיר, אשר לא ציפו לפסק דין חמור כזה. בצאנז שררה אותו היום אווירה של "חורבן בית המקדש".

❖

הגה"ק ר' שמעון סופר מקראקא

גם הגה"ק ר' שמעון סופר אב"ד קראקא נתבקש לפעול לטובת העצורים. בהיותו חבר בפרלמנט האוסטרי הוא נפגש תחילה עם שר המשפטים והתחנן לפניו לחון את העצורים, אך ההוא לא רצה לבטל את פסק הדין, באומרו שאפילו האפיפיור אין לו רשות להטיל חרם על איש, ואיך יכול להרשות לרב לעשות כדבר הזה.

אז פנה הרב מקראקא אל הקיסר פראַנץ-יאָזעף, וביום ה' ניסן תרל"ו (30 מרץ 1876) הוא התקבל אצלו לראיון, כאשר בידו מכתב בקשה מרבני גאליציא המתחננים לפני

הקיסר שימחול להרב מצאנז ובית דינו על מה שעשו שלא כחוק, ויפטור אותם מהעונש החמור. הקיסר קיבל את הרב מקראקא בכבוד יוצא מן הכלל והביע את שמחתו על שזכה לקבל פני אדם נכבד כמוהו בהיכלו, והבטיח להקל בעונשם. ואכן לאחר ימים מספר הורה שר המשפטים להחליף את עונש המאסר במעצר-בית.

—ביום ה' ניסן (30 מערץ) בא הרב הגאון הצדיק כוהר"ר שמעון סופר נ"י האבד"ק קראקא, לחצר בית המלך הקיסר ירו"ח פה (ווין *) להתחנן לו לתת חופש להרב האבד"ק נייאסאנדעץ אשר נתרץ עליו ועל בית דינו משפט, ע"ד עלילת חרם, לשבת בכלא. — בבואו לפני הקיסר והשתחוה לו בהדרת והדרת כבוד, קבלו הקיסר בפנים יפות ובחן שפתיו אסר לו בוה"ל: „עס פרייעט מיך יעהר אינען זא עהרווירדיגען מאנען אין סיינעם הויוע צו זעהען." — ובתתו כובעו על ראשו ויברך ברכת „שהלק סבבודו" בעינים סגורות בכוונת והרעדה, נפל סבתב הבקשה סירדו על הרצפה והוא לא ידע — וכבלותו הברכה ויפתח עיניו וירא והנה הקיסר עומד לפניו אוחו הסבתב ביסינו ויתנהו ליד הרב ויאסר לו בסתק שפתים: „בומפצע, דיעס האבען זיא פאללען נעלאסטען!" — הרב תודה להקיסר וסדי סברו לו הסבתב המושב על כפו הוסיף לבקשתו גם בפיו ויאסר: זה כ"ה שנים אנכי רב לעדת ישורון, י"ג באונגארן וי"ב בגאליציען ותסיר רוח נכון בלב הסרים למשפעתי נפתחי לאהבה וליראה את ה' וסלך כל הימים. ועתה חנני בא בשם רבני עמנו לבקש חסד חמלת וחנינה מלפני חוד סלבותו. וכו' וכו'. הקיסר הרחסן הבטיחהו להפיק רצונו ויוד לו כי יוכל להביא בשורה טובה לסשלחיו. —

ידיעה ב"הלבנון" על פגישתו של הגה"ק ר' שמעון סופר מקראקא עם הקיסר אודות הרה"ק ר' אהרן מצאנז

ביום כ"ה ניסן באותה שנת תרל"ו (19 אפריל 1876), כבו המאורות ונשמתו של ה"דברי חיים" עלתה לגנזי מרומים. למרות כל הבקשות לא שוחרר בנו הרה"ק ר' אהרן, והוא הלך להלווית אביו הקדוש בליווי משמר שוטרים.

מכתבי־סופרים

מות חיים. — כקול רעם נורא, אדיר וחזק פרגיו ארץ ומלואה, חיל ורעדת יאחזון כליות ולב כל איש ישראל אל השמועה הרעה והקריאה לבכי ולמספד תמרורים בסחנה העברים, כי אדמו"ר הרב הגאון האמתי המפורסם רשבב"ם סרן דכולא לסודא, דשב בצלותיה סרהיכין ופרישין, דסי לבר אלהין ועירין קדישין, לפום מעבודתיו דנפישין בקש"ת סוהר"ר

חיים האלבערשטאם ראב"ד ד"ק ניינ־סאנדזין

זצוקללה"ה, חיים שבק לן אחסול (כ"ג ניסן) ויאסף אל עמיו! אבל כבד להודים בכל בקיעות משבוחים כיגים והגת אל יגון ואנחת, אי ריישא דעמא אחסם ונברה יד אראלים וארון אלקים נלקחת, איש שהבל בו ומשלחן נבוה זכר, ורוח ה' עליו נחה!

הדור, אתם ראו הנמצא כיה רב פעלים צדיק בסיר דעול סרבבות אלף? הלא זה אדונכו מאד נעלה, אשר הקדושה לא באת לו בירושה, כי אם ביראת שדי ושימוש ת"ח מגעוריו, ועד זקנה ושיבה סבל סיגועים נוראים והתקדש למרי בסיגוע שנת ובמעש אוכל; יותר מששים שנה לא פסק פוסיק בניסא יומם ולילה, בל מעשהו באמונה יבל עתותיו הקדיש להסגיו שמים ולבו רק למעלה — איש דה נר מצוה ותורה בעיה בכל עצמוחיו ועירקיו ונידיו, וכל הגם רואים את הקולות ואת הסידים סוציבי שהיבה יה, אשר התפלטו מפיו הקדוש בשעה ההפלה והעבודה ברגש והתפעלות, בסמירת נפש והתפשטות הגשמיות, ויפזו ויברבר בכל עוז לפניו ה' — בשנם היה בעל יסורים נדול ברגלו — וזו בחי לאלהיו לעמוד על משמרת השהרה בלי הרף בסעם רגע, סה שאין לשער זאת בשכל האנושי, והוא פלאי! — הוא לא נשא פני אדם על דבר אמת ולא חלק כבוד לרב סגני קושם פלח, ובענות צדק ואהבת חסים. חיבם ונשק גם צעירים ליסים, הוישבים בשבת התכביני, וסקיימים את התורה בעיני. רבוב השיב בעוד ויפלו נתיב לבל חסידיו כל מענל טוב וישר מסלות לבית אל; ויותר שהיה שלם בחכמת הקבלה, עור לפד חקירה ופילוסופיא וסצר סורה נבונים קרא בע"פ; אף בהליבות פולם היה חכם נשנב עדיף סנביא ויוסי יועץ נאמן בכל דבר ועצה, כי בסהו סורה חץ השועה אל הסטרה ברוח סביניה, ואליו יאספו כל איש סצוק זכואב בכל אספי ארץ, ציוחם לפניו הגידו וידסו לפי עצתו ולבם שהו לדעה, ונם עשו פרי אישת שפתיו ודבורי הנחוסותיו, ובדבהו והשלהו לא שבו ריקם; כלבב כ"ו. על נדיבות קם, יתר סאר בכל נדיבי עם. ואין קצה למעשה הצדקה והחסד אשר הכין ופעל, לא חשך להרבות לו הון ועושר. וכבוש לא שאל, עיך 80,000 פלו' בסף הפריום הוכא לו שנה שנה והכל פוי נתן לאביניים יהום ואלמנה, בהשלהו השביל אל דלים ורשים. ואת דבאי רוח הוא היה עוזר סרעיסת בסף הקדישים, ובכל יום קודם התפלה חלק שני פעמים ה' זהובים לעניים המשבימים לפתחו, וכשהוא לעצמו הסתפק במעט ובצמצום בכל צרכי ביתו, והעבים בליו לחלות לו על הוצאות שבת ויו"ם.

הן אלה קצות דרכי החיה סבא סר קשישא קדישא עם"י סרוחיו והליכוחיו עם אלדים ואנשים, ואך למוחר לספר כל שבחו ופהללו לפי מעללו ואראוחיו הזכים, כי נדול שמו ושמעו ואין ערבו נודע ביהודה בכל סדינות סרחקום; ע"כ הסו סעינו לו בהלילים לספיד לצדה ולעורר בבי ואנסה על מות הנדול בענקים הזה אשר בו נתפאר. אוי נא לה אוסרה סאנשיע קריה נאסנר, היתה באלסנה הורה והדרה פנו! סה אוסללה נאליציען המהללה לא הבוא בה רענה, אחרי שקעה שסש צדיק על פניה תשכן ענגה! עם כל העולם כלו חבליסוץ־צירים לו למנה, באבדן סנהלו ומדריכו עצבותיו ודמעותיו סו סנה! — קרעו בנדיסם וקראו: אוי לעולם שאבד סגיהנו (ב"כ צ"א) וו לארעא דחסרא ובבא רבא (סגלה כ"ח). בפקודת ה' כי פקד חשאת הקהל, נפקד סבנו איש האלדים והיה לפקדון לארץ לאחסוסי אחרא (בחובות ה', וחארכתי באלון בבוחן) וספנא סלחא, כי נוע בסדר סברשה, ואחיהם כל בית ישראל יבכו את השרפה' (שכני ס) שפילוקן של צדיקים שקולה בשריפה בחס"ק (ר"ה י"ח) בס"ת שנשרף (מו"ק כ"ח) איה סופר כי אותיות שבתורה יאיו שוקל קלין וחמורין והגיגה פ"ו) השתא סאן בעי עלן רחסי (סנהדרין ל"ז) וסי סביא לנו הסורתו (ירושלמי ברכות פ"ב) ואך לא נהאבל, ואיוה הנחוסים נקבל?

אחת היא נחסתנו כי עוד רוחו סתהלכת בחוכנו ובקצה חבל סליהו בין דכל שעתא סרבוי שסעבריוהו (מו"ק כ"ד) חבורים ברורים השוערי אחריו לדורות, סהם תצא תורה ותושיה לרוב ללקד ולחורות, והיו למאורות אשרותיו סהחורות, הוא סרומים ישכון בסתר עליון, ודבריו חיים וקיימים לעולסים עסנו פה עלי אדסות; וכבואו לפני הסלך ה' צבאות נושא אלוסות סשכוחרו, שם ישא בעד החיים רנה ותפלה ויסליץ שוב בעדנו כי כן נהוגים צדיקים בסיתתן יותר סבחייהן: (חלין ז') נשב רצדיקא אחלכא וכו' ואשתבל על צערא דעלבא (זהר ויחי) צלותא דסתא סגינא על חיי (שם שסות) ובדין קב"ה חיים על בנותי (שם הרוסה ואחרי סות). וכחיו יגן עליהו ועל כל ישראל, אסן!

מרוסה

ווין, כ"ד ניסן הל"ו אהה, כי נסר חסיד נאון וצדיק נפ"ק

ידיעה על פטירת ה"דברי חיים"
(מתוך "הלבנון" שנה יב גליון לז, ט' אייר תרל"ו)

לאחר מאורע מעציב זה, ירדו בניו של אותו יוסל זעלצער מדרך היהדות, והוא עצמו נפגע קשה מאותו היום ואילך כאשר עסקיו התחילו לרדת מטה מטה ורכושו והונו אבדו. הציבור החרדי התבדל ממנו והוא הורחק אל מחוץ למחנה.

ועדיין רוחו קיים

לסיום פרק זה על ה"דברי חיים", יש בנותן טעם להביא עדותם של כמה מגדולי ישראל על השפעתו של ה"דברי חיים" על יהדות גאליציא, גם זמן רב לאחר פטירתו.

מסופר על אחד מחסידי הרה"ק ר' ישכר דוב מבעלז זצ"ל שנסע בעיירות מערב-גאליציא לאסוף כסף לצרכי צדקה. כאשר חזר לבעלז שאל אותו רבו על מה שראה, והוא סיפר בין השאר שהיה במעליץ (שאינה רחוקה מצאנז) ושם התפללו מאד בחמימות. נענה הרבי מבעלז ואמר: כנראה כוחו של הרה"ק מצאנז עדיין שם...

ואף הגאון המפורסם רבי מאיר אריק זצ"ל אב"ד טארנא היה תולה את ההצלחה הרוחנית של מערב גאליציא - בכוחו של אותו זקן ה"דברי חיים", אשר השפעתו מחלחלת בריכוזי החסידות שבכל פינות גאליציא.

כיוצא בזה סיפר הגאון הנודע רבי יצחק זאב סאלאווייציק זצ"ל אב"ד בריסק, אף שלא נמנה על עדת החסידים, כי כאשר ביקר בשנת תרצ"ד (1934) בגאליציא בעת ששהה למנוחה בקרעניץ, נוכח לדעת כי למרות שכבר עברו קרוב לשישים שנה מזמן פטירת ה"דברי חיים", עדיין היתה השפעתו ניכרת בכל מקום בגאליציא ודמותו הקדושה כמו חיה עדיין בקרבם ("איז דאָס אזוי ווי עהר לעבט נאָך"), כי כמעט אין לך שני יהודים בגאליציא שמדברים ביניהם ולא יזכירו בשיחתם סתמא בשם "דער רב", כשהכוונה לה"דברי חיים", וכשאחד אומר לשני: כך אומר "דער רב" אינך צריך לשאול למי הכוונה, כי פשיטא לכולם שהכוונה על ה"דברי חיים" מצאנז זי"ע.

פרק ד

כ"ה ניסן, יומא דהילולא רבתי

היארצייט של הצדיק מצאנז

כ"ה ניסן הוא היום בו עלתה נשמתו הטהורה של הגאון הקדוש האדמו"ר בעל "דברי חיים" מצאנז זצ"ל לשמי מעלה. מדי שנה בשנה היו חסידים וסתם יהודים זורמים לצאנז באלפיהם וברבבותיהם, להשתטח ביום ההילולא על קברו ולבקש דבר ישועה ורחמים בזכותו של הצדיק.

יום היארצייט חל אמנם ביום השלישי שלאחר חג הפסח, אך ההכנות החלו כבר הרבה לפני כן. תושבי צאנז הזיזו רהיטים ופינו דברים מיותרים, על מנת שיהיה כמה שיותר מקום לקלוט את האורחים הרבים שהיו אמורים להגיע, שקראו להם "די יארצייט געסט" (אורחי ההילולא). על חלונות בתים רבים הודבקו מודעות שהכריזו: "כאן מקום לישון" "כאן אפשר לאכול" וכדומה, והזמינו את האורחים להתאכסן שם[א].

בימי חול המועד כבר נראו בצאנז ה"ניצנים הראשונים": מבקרים אורחים שהיו להם קרובים או מכרים בעיר, והגיעו בעוד מועד כדי להשתתף ב"יומא דהילולא". אכן הנהירה האמיתית התחילה מיד אחרי פסח. מכל העיירות שבסביבה, התחילו להגיע משפחות שלימות: אנשים נשים וטף, למרות העובדה שבכל שנה ושנה לפני היארצייט, היו מפרסמים ברבים את התקנה של נכדי הצדיק, שנשים לא יבואו לבקר באוהל ביום היארצייט, אלא ביום שלאחריו, כדי למנוע תערובת.

יהודי העיר קיימו באותם ימים מצות הכנסת-אורחים בכל תפארתה, ולמרות העוני הרב בהם היו שרויים בדרך כלל, הכניסו לביתם בשמחה ובלבביות אורחים

א אחת מאותן אכסניות היתה ברחוב היהודי ("יידישע גאַס") קרוב לבית המדרש "חברה שומרים", בביתו של ר' יעקב בּאָבּעָר - ממתפללי בית המדרש החסידי ("חסידישע בית המדרש"). וסיפר לי ר' מענדל הוס ז"ל (אודותיו ראה בחלק השני של ספרנו פרק יד) כי גם הוא התאכסן שם, כאשר הגיע פעם מעירו קשאנוב לצאנז לכבוד היארצייט.

ומוזמנים רבים ככל שהתאפשר להם, כשרבים מהם ישנים על שקי קש שנשטחו על רצפת הבית.

ביום היארצייט היו מגיעות רכבות מיוחדות ובהם אלפי חסידים מכל רחבי גאליציא, ואף ממדינות אחרות כמו אוסטריה, טשכיה, סלובקיה והונגריה. על פי הסכם בין מדינות סלובקיה ופולין, היו שערי הגבול פתוחים בימים אלה ללא צורך בדרכון ("פאַס") מיוחד.

באהן־הנחות פאר די בעזוכער אין
סאנזער רבים יאהרצייט וצ"ל.

ארענק רי פעמיהזונגען פון דער חברה „הוכני אורייתא" אין
ק־אקא האט רי באהן־רירעקציע בעשטעטינט א הנחה פון 66 פראצ.
בחם צוריקצאהרען פון יומא דהלולא פון סאנזער רב וצ"ל
די דאזיגע הנחה איז נילטיג פון זונטאג פ' קרושים.
רי הנח"ק־קאמפאניע חערען אין סאנז־שרויסנעענגען.

ידיעה ב"די יודישע שטימע" (קראקא תרפ"ט) על הנחות ברכבת הנוסעת לצאנז ליומא דהילולא

בין הקהל יכלו להכיר אפילו יהודים מערי מערב אירופה כמו אנטווערפן, אַמסטרדאַם, ברלין, לייפציג. במיוחד בלטו - במלבושיהם המיוחדים שלא היו רגילים לראות בפולין - יהודי הונגריה שבאו בהמוניהם, שכן זכרו של ה"דברי חיים" היה מקודש ביותר ברחבי מדינתם. בשנים שלפני המלחמה היו משערים את העולים ביום היארצייט לציונו של הצדיק מצאנז זצ"ל לכחמישים אלף איש.

כל אלה שזכו להגיע לצאנז ביום היארצייט, הרגישו בחוש שיום פטירתו של הצדיק נקרא "יומא דהילולא", שכן ההתלהבות והחדוה ששררה שם, היתה מעין שמחת חתונה.

צאנז ראתה באותו יום מאות רבנים ואדמו"רים - כשבראשם הרה"ק רבי שלום אליעזר מראצפערט ורבי ישעיה'לה מטשחויב, בניו הצעירים של בעל ההילולא, ונכדיו ובניו שכיהנו פאר בערים שונות - שבאו מלווים בקהל חסידים ומעריצים לשפוך שיח על קברו של הצדיק, ולהעתיר לדבר ישועה בזכותו.

האדמו"רים וגדולי הרבנים לא פסחו אף פעם מלבקר את המרא דאתרא, הרה"ק ר' אריה ליבוש הלברשטאם זצ"ל ואחריו בנו הרה"ק ר' מרדכי זאב הי"ד, אף על פי שזה האחרון היה צעיר בהרבה מהם. אהבתי להיות נוכח בביתו של הרב - שהיה מול הבית שלנו - בעת ביקורים אלו, ולהאזין לשיחות המאלפות ומלאות התוכן. בהיותי ילד מצאתי ענין גם בכיבוד - שכלל פירות ומגדנות - שהשמש היה מכניס לכבוד כל אורח, שמהם חילקו שיריים לנוכחים. לאור העניות ששררה אז, היתה זו הזדמנות לילדים כמונו לטעום פרי.

❖

יום היארצייט היה מקודש לא רק אצל החסידים, אלא גם אצל המוני העם. כל סוגי עיסקאות שבין איש לרעהו, קשרי שידוכים, שכירת מלמדים, חוזים מסחריים וכו', היו דוחים את הסיכום הסופי ליום היארצייט - "כאשר ניפגש בצאנז".

נרויסע פֿגישת-חברים פֿון צעירי אגודת ישראל
אין ניי-סאנדז

זונטאג אין טאָפּטאג כ"ה—כ"ו ניסן קומט פֿאָר אין ניי-סאנדז, אין דער יאָהר-ציים פֿון בעל "דברי-חיים זי"ע נרויסע פֿגישת-חברים פֿון צעירי-אגודת-ישראל אין מערב און מי-מעל נאָליזיען פֿון דער הנהלה-הראשית פֿון צאָ"י אין פּוילען ווערט אַ נעהמען נעט. חל"ס. פֿראָנ נרויסע פֿון ווארשע.

לויט דער סדר-היום ווערט זונטאָג 7 אוועג פֿאָרקומען אַ מיטלויכע טאָג-עטיקייט אין נרויסען זאל. דאָן קומט פֿאָר אַ טאָגפֿערענץ מיט פֿאָלגענדע פֿונקטען.

רעפֿעראַטען פֿון הרב צבי הירש-האָרן, — יאָזעפֿ גרונצ, א. ס. פֿראָנ נרעהר, — ווארשע, דוד ראָזענפֿעלד — קראָקע, י. הירשפֿרונג א. צ. דע-באָפֿען און רעזאָלוציעס ווערען דער וייטערדינען פֿעפֿיקייט. ביי דער צו-ריקרייזע וועט פֿאויר זיין אַ הנחה פֿון 50 פּראָצ. אויף דער באָהן.

לויט די בי-יעצט אָנגעקומענע ידיעות, וועלען אין דער פֿגישה אָנ-פֿייגענהמען איניגע מייזענר פֿער-זאָן.

—o—o—

ידיעה ב"דאָס יידישער טאָגבלאָט" (ניסן תרצ"א)
על פגישת חברי "צעירי אגודת ישראל" ביומא דהילולא בצאנז

לא לחינם קראו יהודי צאנז לימי ההילולא "די דריטע טעג פסח", שכן העיר צאנז היתה לובשת מראה של חג באותם ימים. ביחוד היתה ניכרת אווירת החג על פני הרחוב היהודי ("די יידישע גאַס"). ברחוב זה נמצאו מרבית בתי המדרש של העיר, וביניהם בית המדרש הגדול וחצרו של הרה"ק בעל "דברי חיים" זצ"ל, שהמה ביום זה מרוב מתפללים ומנינים משעות הבוקר המוקדמות עד חצות היום. והיה אם חל אחד מאותם ימים ביום שיש בו קריאת התורה, היו כולם

נדחפים אל בית המדרש בכדי לשמוע כאשר קוראים לעלות לתורה את בניו של בעל ההילולא. שקט ודממה שררו כאשר הכריז הגבאי בחרדת הקודש: "יעמוד מורה מורינו הרב רבי שלום אליעזר בן מורה מורינו הרב רבי חיים" ו"יעמוד מורה מורינו הרב רבי יצחק ישעיה בן מורה מורינו הרב רבי חיים".

לכל ארכו של הרחוב היהודי ("יידישע גאַס"), ובכל הרחובות שהובילו אל בית העלמין, עד הרחוב הידוע בשם "פּשעטאַקאָווקאַ", הוקמו דוכנים של כל מיני סחורות. בעיקר הוצגו שם למכירה תשמישי קדושה מכל הסוגים. בחלל האוויר הדהדו כל הזמן קריאותיהם של הסוחרים: תפילין, מזוזות, טליתים, אבנטים, ספרי "מענה לשון" ו"מעבר יבוק" - והכל בזיל הזול. "קנו יהודים! קנו מציאות!". הפדיון גדל במיוחד בגלל היהודים שהגיעו מהונגריה, שכן היה להם חזקה - מאז ומתמיד - לקנות את כל תשמישי הקדושה שלהם דווקא בצאנז.

גם נערים וילדים ניסו לעשות "עסקים" ביום זה. הם מכרו את המצרך המבוקש ביותר באותו יום: נרות להדליק על ציון הצדיק, והכריזו בכל כוחם "זוג נרות בעשר גראָשן".

יחד עם זאת היו החנויות מלאות גם כל סוגי סחורות אחרות: טקסטיל, בדים, הלבשה, נעליים, מכשירי כתיבה, כל מיני סידקית, ומשקאות וממתקים - והפדיון באותו יום היה לאין שיעור. חדשים רבים התפרנסו יהודי צאנז מהרווחים שנפלו בחלקם ביום זה. במיוחד עשו עסקים טובים בעלי המלונות והאכסניות הפרטיות, המסעדות ובתי האוכל שהיו מלאים עד אפס מקום.

יום היארצייט היה גם יום של איחולי "מזל-טוב". למעלה ממאה צלחות נשברו באותה יממה, בשמחות ה"תנאים" שנכתבו בשעה טובה ומוצלחת. בתקופה ההיא היו בדרך כלל ממעטים לנסוע מעיר לעיר. ראשית, בגלל תנאי התחבורה הקשים ותלאות הדרך בנסיעות מעיר אחת לשניה. ושנית - פשוט - בגלל הוצאות הנסיעה הרבות, שהמון העם לא יכול להרשות לעצמו. ולכן כאשר היו מדברים על קשרי שידוכין בין אנשי שלומנו, היו קובעים להפגש בצאנז ביום היארצייט, ליישב את ההידורים ולגמור את הענין בשעה טובה, שהרי בין כך היו כולם מגיעים לשם. תרמה לכך גם העובדה שכאמור האדמו"רים היו נמצאים באותו יום בצאנז, וכאשר שני הצדדים מצאו חן זה בעיני זה והגיעו לאחדות דעים, היה כל אחד שואל את פי רבו, ולאחר הסכמתם היו גומרים את השידוך בו במקום בנוכחות

הרבי, שהיה מרעיף את ברכותיו ואיחוליו שהכל ילך כשורה ומלוא חפניים נחת.

על הציון הקדוש

עוד במרחק רב מבית העלמין[ב], כבר היתה כל הסביבה הומה מהמוני האנשים, שהזדרזו להגיע מבעוד מועד, ומילאו את כל הדרכים שהובילו אל האוהל של הצדיק מצאנז זצ"ל. לא היתה זאת משימה קלה להגיע אל האוהל ביום זה. רק מי שנתברך בכח ובמרפקים חזקים, היה יכול לפלס לעצמו מעבר בין אלפי האנשים שהצטופפו כל הזמן ברחובות שהובילו בכיון לאוהל ומסביב לו. כל אחד כאילו נישא על כתפי אחרים מרוב דוחק.

תמונה עתיקה מבית החיים בצאנז ביומא דהילולא

ב כאן המקום לציין כי בשנים קדמוניות היה קיים בצאנז בית החיים נוסף ברחוב "פּיעֶטראָסקאַרגאַ" - מאחורי בית הכנסת הגדול, שהיה כנראה בן כמה מאות שנה. אולם הוא נהרס בזמנו של ה"דברי חיים" על ידי השלטונות, ולא נשאר ממנו זכר כי אם שלט קטן שהוצב שם להזהיר את הכהנים לא ללכת בשטח זה. בצאנז היו מספרים כי ה"דברי חיים" ניסה בשעתו להניע את ראשי העיר מלבצע את זממם והזהיר אותם כי מעשיהם יגרמו לצרות ואסונות, אולם דבריו נפלו על אזנים ערלות.

בדרך המובילה אל האוהל, התמקמו מבעוד מועד סופרים רבים שהציעו למבקרים לכתוב עבורם את ה"קוויטל" שיונח אחר-כך על קבר הצדיק, ובו יבקשו להוושע בזכותו בכל משאלות לבם לטובה. לצידם נעמדו מכל הכיוונים מבקשי נדבות, זקנים וגם צעירים מוכי גוף ונפש, שאיחלו ברכותיהם לעוברים ושבים "איהר זאָלט אַללעס גוטס אויסבעטען" (יהי רצון שתפעלו כל טוב בתפילותיכם).

יהודי כותב קוויטלען (צולם ביומא דהילולא של הרמ"א בקראקא)

לפנות ערב הסבו בניו ונכדיו האדמו"רים - כל אחד באכסניה שלו - לסעודת הילולא לכבודו של הצדיק, ובה הועלו זכרונות ועובדות מפעולת צדיק לחיי"ם של אותו צדיק נשגב.

❖

בין המוני המתפללים היו בחורים רבים שהגיעו לגיל גיוס של הצבא הפולני, ועמדו לפני התייצבותם בפני הוועדה המגייסת, לבחורים אלו קראו "די שטעלערס". תאריך התייצבותם חל תמיד בתקופה שלאחר חג הפסח, ולכן היו מגיעים ביומא דהילולא להתפלל על הציון להוושע מלשרת בצבא הפולני.

בשנת תרצ"ח (1938), ביקר בצאנז ביומא דהילולא של ה"דברי חיים" נינו הרה"ק ר' בן ציון מבאבוב זצ"ל, והוא התאכסן בבית חסידו ר' שלמה הערבסט. כאשר ירד הרבי במדרגות הבית בדרכו אל ציון זקינו הקדוש, נעמדו בצדדים

בחורים רבים מה"שטעלערס" באותה שנה כדי לזכות בברכתו להוושע ולהתפטר מלשרת בצבא. ביניהם עמד בחור אחד מתושבי העיר, שאול בלומנפעלד שמו - בנו של ר' הערשל שהיה מוכר ספרים לפרנסתו. הוא היה גבה קומה וחסון, ולכן היו סיכויים מעטים שהרופאים יפטרו אותו מלשרת. כאשר עבר הרבי לידו הסתכל עליו והפטיר: "הייתי רוצה להכיר את הקצין שיגייס אותך לצבא".

כאשר שמעו חבריו של הבחור - שעמדו אף הם בתור לזכות בברכה - את תשובת הרבי, אמרו לו: "סע לביתך לשלום, אתה משוחרר!". ואמנם כך היה. הבחור נפטר מלשרת בצבא הפולני, למרות מצבו הגופני הבריא.

❖

גם במשך כל ימות השנה השתטחו יהודים על ציונו הקדוש של ה"דברי חיים". לכתובתה של הרבנית נחמה'לה, בתו של ה"דברי חיים" - שאליה עברו דירתו ובית מדרשו בירושה - הגיעו תמיד מברקים (טלגרמים) עם בקשות להזכיר על ציונו של ה"דברי חיים". לא נדיר היה למצוא ברחוב המוליך לכיוון בית החיים קבוצות של אברכים ובחורים בדרכם להעתיר תפילה בעד רפואת פלוני או לישועתו של אלמוני.

שטח בית החיים בצאנז לאחר המלחמה

זכורני בילדותי כי בעת מחלתו של המרא דאתרא הרה"ק ר' אריה ליבוש זצ"ל, הביאו את כל ילדי התלמוד-תורה להתפלל לרפואתו על ציון זקינו הקדוש.

במיוחד רבו המבקרים בחדשי הקיץ. בחזרם ממקומות המרפא והקייט שנמצאו בסביבה: קרעניץ, שטשאַווניץ, קראָשצינקע, גלעמבאָקע, פיוניטשנא ומושינא, ניצלו יהודים רבים את ההזדמנות כדי לעלות על הציון, להפיל תחינתם לפני השי"ת במקום הקדוש הזה, ולבקש שהצדיק ימליץ טוב בעדם ובעד קרוביהם וידידיהם לישועה ולהצלחה ברוחניות ובגשמיות.

האוהל של הרבי

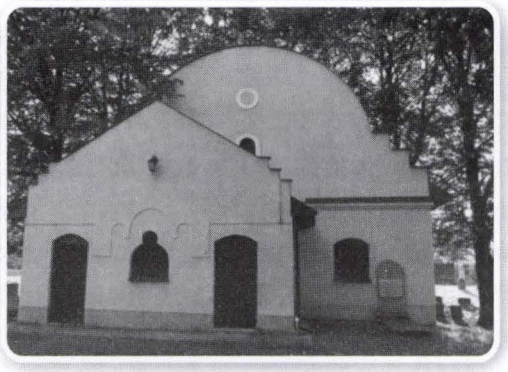
אוהלו של בעל ה"דברי חיים" נבנה בצורה גדולה ומיוחדת, ולא היה מרובע כשאר אוהלי האדמו"רים. ממול לפתח האוהל, בכותל מזרח, היה מקום מנוחתו של ה"דברי חיים" זצ"ל.

לידו בצד ימין נטמן בנו וממלא מקומו ברבנות ואדמו"רות צאנז הרה"ק ר' אהרן זי"ע שנקרא "דער קרייזער רב", ובצד שמאל היה קבור בנו הרה"ק ר' מאיר נתן זצ"ל - אבי שושלת באבוב - שנפטר בחיי אביו.

לאחר שנים נטמנו בצד שמאל גם האדמו"רים לבית שינאווא, הרה"ק ר' משה'לה זי"ע ובנו הרה"ק ר' ליבוש מרדכי זי"ע. כל חמשת הקברים היו מוקפים במחיצת ברזל גבוהה. השטח של החלק הזה של האוהל היה שמונה מטר אורך, ששה מטר רוחב, וארבעה מטר גובה.

בצד הכניסה היה שטח האוהל רחב יותר. בפינה השמאלית נטמן הרה"ק ר' יצחק טוביה'לה - חתנו החביב של ה"דברי חיים". בנו רבי משה'לה רובין רצה תחילה להניחו ברוחב, לצד מרגלותיהם של הקברים הנזכרים, אך האלמנה הרבנית נחמה'לה - בתו החביבה של ה"דברי חיים" - התנגדה לזה בתוקף וטענה שהדבר יפריע לבאים להשתטח על קבר אביה הצדיק, ועל כן הניחו אותו הראשון בצד זה של הכניסה.

לאחר מכן נקברו באותו צד הרה"ק ר' נפתלי צבי הלברשטאם זצ"ל אב"ד גלוסקא (נינו של ה"דברי חיים") ובנו הרה"ק ר' לייב'לה זצ"ל, שהתגוררו בשכונת "פיעקלא" בצאנז.

אוהל ה"דברי חיים" כיום

מצבת הרה"ק בעל "דברי חיים"

מצבת הרה"ק ר' אהרן מצאנז

מצבות הרה"ק ר' מאיר נתן מצאנז,
ר' משה'לה משינאווא
ובנו ר' ליבוש מרדכי משינאווא

בשנת תרצ"א (1931), כאשר נפטר הרה"ק ר' שלום אב"ד פיעקלא, בנו של הרה"ק ר' אהרן זצ"ל אב"ד צאנז - רצו בני משפחתו לקברו ליד אביו, ואף הכינו וחפרו בעצמם את הקבר לכך. אנשי החברא קדישא בראותם זאת הלכו לאחיו הגדול של הנפטר המרא דאתרא הרה"ק ר' אריה ליבוש זצ"ל. הוא הורה להם לבדוק אם יש מקום על פי ההלכה לסתום את הקבר, אך הם פחדו לפסוק בדבר חמור כזה. אז צוה להם הרה"ק ר' אריה ליבוש בתוקף היותו מרא דאתרא ועל אחריותו לסתום את הקבר, כיון שיש בזה משום גזל הרבים הבאים להשתטח על הציון, והורה לקבור את הנפטר בכניסה לאוהל בצד ימין.

היו שחשבו אז כי התנגדותו נובעת מתוך רצון להשאיר את המקום פנוי לעצמו, והיו אף שהעיזו להתנכל לרב על כך. הוציא אז הרה"ק ר' אריה ליבוש את צוואתו שכתבה שנים רבות קודם לכן, ובה הורה לא לקברו ליד אביו אלא בכניסה לאוהל, מכוון למראשותיה של אמו הרבנית חנה עלקא ע"ה, שנקברה מחוץ לאוהל.

לאחר מקרה האמור התאספו ביומא דהילולא של ה"דברי חיים", בניו האדמו"רים רבי שלום אליעזר מראצפערט ורבי ישעיה'לה מטשחויב, ובנותיו הרבניות נחמה'לה מצאנז וגיטשע מגלינא, ובהסכמתו של המרא דאתרא רבי אריה ליבוש זצ"ל, הוחלט על דעת כולם שמכאן ולהבא לא יוסיפו שום קברים באוהל של ה"דברי חיים" זצ"ל. האחרון שהשלים את מנין הקברים, היה המרא דאתרא רבי אריה ליבוש זצ"ל אב"ד צאנז.

מצבת הרה"ק ר' אריה ליבוש מצאנז

❖

האוהל היה מסוייד בצבע לבן נאה, והיו לו שלשה חלונות. ציונו של ה"דברי חיים" היה מואר כל הזמן בנר תמיד, ונוסף לכך היה האוהל מוצף באור נרות החלב והשמן, שהודלקו על ידי המוני המבקרים, שבאו לשפוך את מר לבם ולבקש ישועה על קברו של הצדיק.

ליד האוהל נמצאו תמיד רושמי "קוויטלעך", ורוכלים מוכרי נרות. כמו כן התגודדו שם שמשים של בתי המדרש, שהיו עורכים תפילת "א-ל מלא רחמים" לאלה שבאו לבקר בבית העלמין בימי היארצייט של קרוביהם. ליד כל הקברים שבתוך האוהל היו צמודים קופות צדקה של "צדקת רבי מאיר בעל הנס - כולל חבת ירושלים", שכן צדקה זו היתה מקודשת ביותר אצל רבני ואדמו"רי בית צאנז, והיא נשארה חשובה ומקודשת על ידי צאצאיהם וצאצאי צאצאיהם עד היום הזה.

בשנות הזעם וההרג, כאשר עלה הכורת על יהדות גאליציא ופולין, נחרב האוהל עד היסוד, אולם הודות למאמצים הרבים של שארית הפליטה העמידו שוב את האוהל ומצבות הצדיקים הטמונים בו על תילם. אולם יש לציין כי מרבית המצבות המפוזרות כיום בשטח בית החיים אינם במקומם המקורי, אלא הועמדו שם לאחר המלחמה על ידי שרידי היהודים שחזרו מהמחנות, שהורשו להחזיר את המצבות שעקרו הנאצים בזמן הכיבוש הגרמני (כפי שיסופר בחלק השני של ספרנו פרק ו).

גם כיום נמשכת מסורת הנסיעה ליומא דהילולא קדישא בצאנז, אם כי לא בסדר גודל כמו שהיה לפני המלחמה. בכל שנה ושנה נוסעים יהודים בקבוצות מאורגנות, מאמריקא אירופה וארץ ישראל, ובאים להשתטח על הציון הצדיק ולהעתיר עבור ישועת הכלל והפרט.

פרק ה

הרה"ק רבי אהרן אב"ד צאנז זי"ע
(הנקרא "קרייזער רב")

לכולם בשם יקרא

בשנת תקפ"ו (1826), בעת שה"דברי חיים" ישב ברודניק, נולד לו בנו הרביעי.

הרבי מפשעווארסק הרה"ק ר' יענק'לה זצ"ל היה מספר, שכאשר שאל ה"דברי חיים" את רבו הרה"ק מראפשיץ באיזה שם לבחור, הורה לו לקרוא לרך הנולד בשם אהרן, למרות שהשם לא נמצא כלל בין אבות המשפחה.

מאוחר יותר הודיע ה"דברי חיים" על כך לחותנו ה"ברוך טעם". השיבו ה"ברוך טעם" במכתב: "וכי ממשפחת גרים אתה, שהנך נותן לבנך שם מהחומש?".

ברם כעבור שבעים ושבע שנה, התגלה לעין כל רוח קדשו של הרה"ק מראפשיץ, שכן רבי אהרן נפטר בראש חודש אב, יומא דהילולא של אהרן הכהן.

בפרק האיש מקדש

בהגיעו לפרקו נשא הרה"ק ר' אהרן את מרת חנה עלקא בת החסיד רבי יעקב ווינבערגער מדוקלא, שעלה בסוף ימיו לירושלים ונטמן שם.

כאשר הגיע עת דודים ללכת אל החופה, נתקפה הכלה לפתע בחרדה, וכשבאו השושבינות להוביל אותה, היתה מלאה היסוסים, ולא הראתה נכונות ללכת... כששאלו אותה מה מטריד אותה, אמרה שמכיון שהרבניות של חמיה הצדיק מצאנז, וכן הרבניות של גיסיה - אחי החתן - נפטרו כולן כשהן עדיין צעירות לימים, לכן היא מפחדת מגורל דומה...

כשהלכו וסיפרו את הדבר בפני ה"דברי חיים", אמר: "לכו ותגידו לכלה שאני מבטיח לה שהיא תאריך ימים על פני בעלה...". ואמנם כך היה: הרה"ק ר' אהרן מצאנז, היה קרוב לשמונים שנה בעת פטירתו, והיא האריכה ימים אחריו בעוד כתשע שנים. (מפי הרה"צ ר' ישכר בער דאכנער זצ"ל אב"ד באניא באנטווערפען)

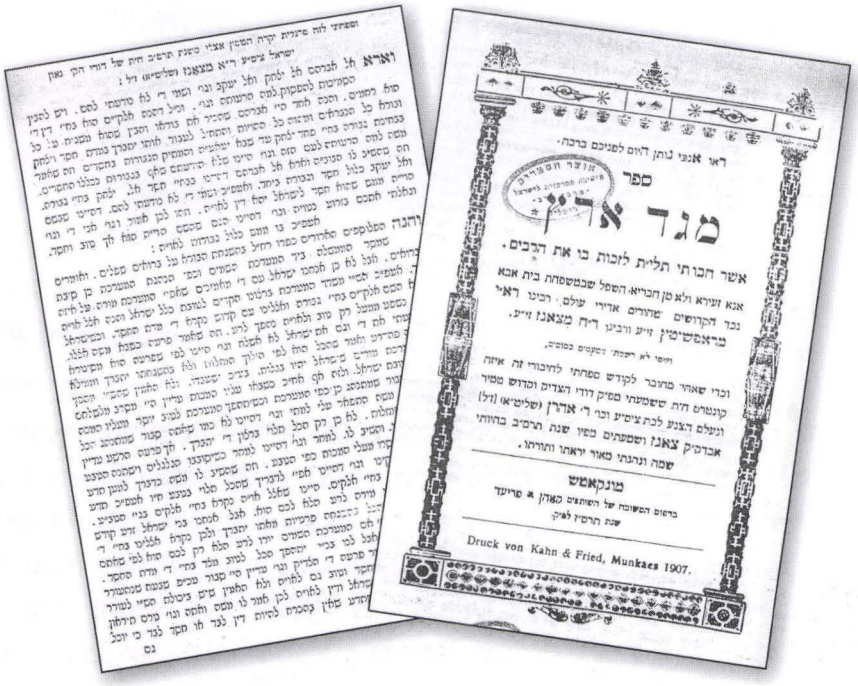
המחבר מדליק נר על מצבת הרבנית מקרייז-צאנז

ממלא מקום אביו

אחר פטירת ה"דברי חיים", התיישב בנו בכורו הרה"ק ר' יחזקאל שרגא משינאווא - שכיהן אז כאב"ד סטראפקוב - בעיר צאנז, על מנת למלא את מקום אביו בכהונת הרבנות. תושבי העיר היו חלוקים בדעותיהם: חלקם תמכו ברבי משינאווא בהיותו הבן הבכור הראוי - אף בזכות עצמו - לאותו איצטלא. אולם מנגד טענו רבים שכסא הרבנות שייך לאחיו הצעיר הרה"ק ר' אהרן, כיון שעוד בחיי אביו נתמנה על ידו לכהן כרב וכראש בית הדין (כנזכר למעלה בפרק ג). לדעה זו הצטרפו גם חלק מבני המשפחה, שטענו שמכיון שרבי יחזקאל חלק - כידוע - על כמה ממנהגי אביו, אין זה ראוי ונכון שהוא יירש את מקומו וישנה ממה שהיה נהוג בביתו. כך נשארה שאלת הרבנות בצאנז פתוחה בלי פתרון.

לאחר תקופה, הודיע הרה"ק משינאווא בפומבי שהוא מוותר על כסא הרבנות לטובת אחיו, ומעשה שהיה כך היה. הרה"ק ר' אהרן הלך פעם - בליווי מקורביו, ביניהם ר' שמואל הערבסט - בשבת בבוקר לבקר את אחיו רבי יחזקאל בביתו. הרה"ק משינאווא נחרד לקראת אחיו ושאלו על מטרת הביקור. רבי אהרן ענה שהגיע כדי לברר פירושו של קטע מסוים בזוהר הקדוש, אולם ברצונו שאף אחד - מלבד ר' שמואל - לא יהיה נוכח בפגישתם. הרבי משינאווא הורה לר' שמואל להוריד את ספר הזוהר הקדוש מארון הספרים ולאחר מכן שלח גם אותו מהחדר, ושני האחים התייחדו. כאשר תמה הפגישה ליווה הרה"ק משינאווא את אחיו עד לרחובה של עיר.

באותה שבת בעת סעודה שלישית, הודיע הרה"ק משינאווא בפני קהל ועדה שהוא מוותר על כס הרבנות. השערות שונות נאמרו על הסיבה בגללה עשה הרה"ק משינאווא כפי שעשה: יש אומרים שהיה זה מחמת שנוכח לראות את גדלותו בתורה של אחיו הרה"ק ר' אהרן, אחרים אמרו שהיה זה מפני המשמעות שבדברי הזוהר הקדוש.

ספר
מגד ארץ
אשר חבותי תלית לזכות בי את הבכים.
אנא זעירא ולא מן חבריא. השפל שבמשפחת בית אבא
נכד הקדושים מחורים אדירי שלם. רבינו ראי'
מ"ז אפשיטין זי"ע ורבינו ר"ח מצאנז זי"ע.
וימי לא ידמתי בקדשים בפורים.
וכדי שאהיה מוכשר לקודש שפחתי לחיבורי זה איזה
קונגרס היה ששמעתי מפיק דודי הצדיק וקדוש שפיר
ונעלם הצנע לכת צייטיג וכו' ר' אהרן (שליט"א) [דל]
אבדיק צאנז ושפטתים בשין שנה תרמ"ב בחורתי
שמה ונהנתי מאור יראתו ותורתו.
מונקאטש
ברשום השיורה של השותפים כמהרן ז. פריעדר
שנת תרסיז לפ"ק
Druck von Kahn & Fried, Munkaes 1907.

חידושי תורה מהרה"ק ר' אהרן אב"ד צאנז (מחורף שנת תרמ"ב) שנדפסו בספר "מגד ארץ"

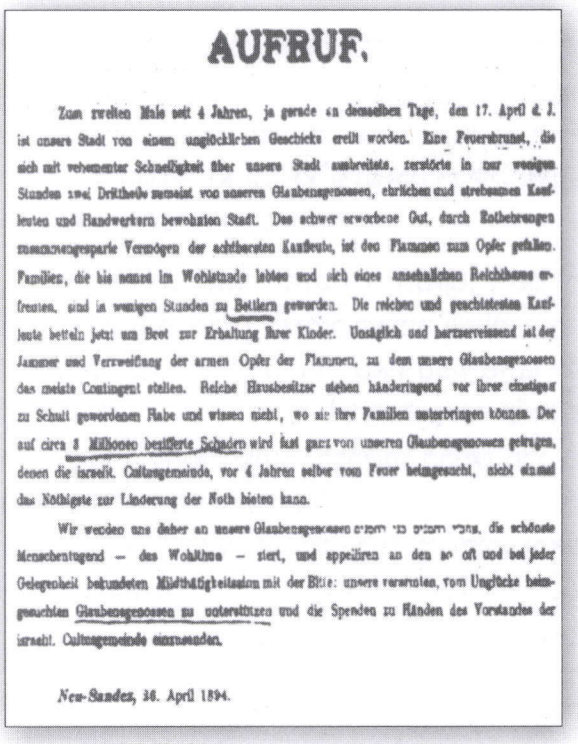
גירסא זו שמעתי מר' עוזיאל הערבסט ז"ל מלונדון (נכדו של ר' שמואל הנזכר). אולם לפי שמועה אחרת לא היה לסיפור האמור קשר לעזיבתו של בעל "דברי יחזקאל", אלא דין-תורה מסוים היה הגורם לכך.

❖

יש לציין שגם לאחר שעלה הרה"ק ר' אהרן למלא את מקום אביו ה"דברי חיים", לא נקרא בפי חסידיו "צאנזער רב" (הרב מצאנז) כי אם "קרייזער רב" (רב הגליל), כי בענוותנותו לא הרגיש את עצמו ראוי למלאות את מקומו.

השוד הגדול

בימי כהונתו של הרה"ק ר' אהרן, בקיץ של שנת תרנ"ח (1898), עברה על מערב-גאליציא תקופה קשה של התנכלויות המוניות וביזה, שלא פסחו על העיר צאנז. תושבי העיר עוד לא הספיקו להתאושש מהתלאות של שתי השריפות שכילתה רבים מבתי העיר כמה שנים לפני כן, בשנים תר"נ (1890) ותרנ"ד (1894), והנה קפצה עליהם צרה חדשה זו.

AUFRUF.

Zum zweiten Male seit 4 Jahren, ja gerade an demselben Tage, den 17. April d. J. ist unsere Stadt von einem unglücklichen Geschicke ereilt worden. Eine Feuersbrunst, die sich mit vehementer Schnelligkeit über unsere Stadt ausbreitete, zerstörte in nur wenigen Stunden zwei Drittheile zumeist von unseren Glaubensgenossen, ehrlichen und strebsamen Kaufleuten und Handwerkern bewohnten Stadt. Das schwer erworbene Gut, durch Entbehrungen zusammengesparte Vermögen der achtbarsten Kaufleute, ist den Flammen zum Opfer gefallen. Familien, die bis nunmehr im Wohlstande lebten und sich eines ansehnlichen Reichthums erfreuten, sind in wenigen Stunden zu Bettlern geworden. Die reichen und geachtetsten Kaufleute betteln jetzt um Brot zur Erhaltung ihrer Kinder. Unsäglich und herzzerreissend ist der Jammer und Verzweiflung der armen Opfer der Flammen, zu dem unsere Glaubensgenossen das meiste Contingent stellen. Reiche Hausbesitzer stehen händeringend vor ihrer einstigen zu Schutt gewordenen Habe und wissen nicht, wo sie ihre Familien unterbringen können. Der auf circa 3 Millionen beziffernte Schaden wird fast ganz von unseren Glaubensgenossen getragen, denen die israelit. Cultusgemeinde, vor 4 Jahren selber vom Feuer heimgesucht, nicht einmal das Nöthigste zur Linderung der Noth bieten kann.

Wir wenden uns daher an unsere Glaubensgenossen [illegible], die schönste Menschentugend — das Wohlthun — üben, und appelliren an den so oft und bei jeder Gelegenheit bekundeten Mildthätigkeitssinn mit der Bitte: unsere verarmten, vom Unglücke heimgesuchten Glaubensgenossen zu unterstützen und die Spenden zu Händen des Vorstandes der israelit. Cultusgemeinde einzusenden.

Neu-Sandec, 26. April 1894.

קריאה לעזור ליהודי צאנז לאחר השריפה
בשנת תרנ"ד (1894)

שוד זה - שנקרא בפי האנשים "השוד הגדול" - היה תוצאה ישירה מדברי ההסתה הבלתי-פוסקים של הכומר סטאַיאַלאָווסקי, שחשב לזכות על ידי כך לאהדה בין איכרי הסביבה לקראת הבחירות לפרלמנט האוסטרי. האיכרים היו ברובם עניים מרודים, כתוצאה מהתחלקות קרקעות הירושות לחלקים קטנים ביותר ולא רווחיים, ובנוסף לזה היו גם נבערים מדעת. הכומר ידע לנצל זאת, והוא אירגן את האיכרים להתנפל על התושבים היהודים ולזכות בכספם ורכושם. הפעולה הראשונה היתה בעיירה וויעליטשקא, ומשם התפשטו הפוגרומים כאש בשדה קוצים בכל רחבי האיזור של מערב-גאליציא.

בצאנז השתתפו בהתפרעויות אפילו גויים נשואי פנים. גם הם שלחו ידם בביזה ושדדו וחמסו ללא מעצור. הדבר היחידי שהמשטרה עשתה, היה בכך שהשתדלה במדה מסוימת למנוע פעולות הרג ורצח, אך לא נקטה באמצעים תקיפים ונמרצים כדי להגן על היהודים ועל רכושם.

בראותם את אזלת היד של הרשויות, שלחו היהודים משלחת נכבדה לווינא, כדי להשתדל שם אצל הממשלה לעשות משהו ממשי כדי להפסיק את מעשי השוד. נשיא הפרלמנט האוסטרו-הונגרית בימים ההם היה הרוזן טהון. הוא קיבל את המשלחת היהודית באדיבות, והבטיח להם שמועצת השרים תנקוט באמצעים התקיפים ביותר כדי להפסיק את ההתפרעויות, ולהעניש את כל אלה שלקחו חלק בשוד הגדול, ואמנם בו ביום הוכרז על מצב-חרום בכל רחבי גאליציא, וזה אכן עזר וההתפרעויות נפסקו.

כמה שבועות לאחר שהשתרר השקט, השמיע הרב דמתא הרה"ק ר' אהרן, דרשה מיוחדת בהסבירו לציבור שמכיון שמאורעות אלו היו חריגים ביותר לתקופה זו - שהיתה שקטה יחסית, הרי שאין ספק שהצרות באו כעונש עבור ההתרופפות בדרכי היהדות, ועל כן יש להתחזק ביתר שאת באמונה ובעבודת הבורא, כדי להיות ראויים לחסדי שמים. בדרשתו הדגיש הרב במיוחד את המכשול של הליכה בחוקות הגויים והתלבשות הנשים כפי ה"מאָדע" כדי להדמות אל הגויים, שהם-הם המעוררים את השנאה שלהם כלפי היהודים, וכאשר ישובו ללכת בדרכי האבות תבוא תשועת ה'.

(נייסאנדעץ) הרב הצדיק שליט"א השתמש בהמקרים האיומים הנוראים להוציא קול קורא אל אחינו אשר בזה, להעירם ולעוררם כי רק יד ד' עשתה זאת על העוותם את דרכם ללכת בחקות הגוים, שלא כדת היהודים, ללבוש מלבושי המארע, המעוררים שנאה וקנאה אצל העמים, וכי ישובו אל ד' להטיב דרכם ושב ורפא להם ולא יראו עוד כל רע.

ידיעה ב"קול מחזיקי הדת" (כ"ו אב תרנ"ח)
על דרשת התעוררות של הרה"ק ר' אהרן מצאנז

כסף ביושר

שנה אחת, בערב יום הכיפורים ישב הרה"ק ר' אהרן וקיבל את הקהל הרב ששחר לפתחו וקיבל מהם "קוויטלעך" (פתקאות) ופדיון-נפש. השעה היתה כבר מאוחרת, והרה"ק ר' אהרן לא הראה כלל סימנים שהוא ממהר או הולך לגמור. ר' שמואל הערבסט, שבדיוק אז נכנס לרבו, הבחין בשעה המאוחרת והתפלא על כך. הרב הרגיש בכך ופנה פתאום אליו ואמר: "דע לך, ר' שמואל, שכסף שמרוויחים ביושר מותר להרוויח עד זמן הדלקת הנרות". (מפי ר' עוזיאל הערבסט ז"ל מצאנז-לונדון)

להציל ממוות נפשם

את הסיפור דלהלן שמעתי מפי ר' אליעזר רויטענבאַרג שיחי' מאנטווערפען, ששמע מבעל העובדא.

לפני מלחמת העולם השניה היה קיים באנטווערפען בית המדרש "ניחום אבלים", אשר נשיאה היה ר' עוזר אריה נאַטאָוויטש ז"ל. הוא היה יליד גאליציא שהיגר לבלגיה, והיה מספר בהתרגשות לכל אחד את הנס שאירע לו בצעירותו, בעת שהיה צריך לעמוד בפני הוועדה הצבאית.

כשהגיע לגיל הגיוס לצבא (לפי החוק היו צריכים להרשם בגיל שמונה עשרה ולהתייצב בגיל עשרים ואחת), הוא היה מרוגש מאד וחיכה בכליון עיניים ללבוש את בגדי הצבא המפוארים.

כאשר נסע להתייצב לפני הוועדה, ביקש ממנו אביו ר' חיים מנחם, היות ובדרכו הוא עובר בצאנז, שיכנס לרב העיר הרה"ק ר' אהרן זצ"ל, ויבקש ממנו ברכה.

מצבת ר' עוזר אריה נאטאוויטש ז"ל

נכנס הבחור וסיפר להרה"ק ר' אהרן שאביו ביקש ממנו שילך להתברך לפני עמדו לצבא. נענה הרב ואמר לו: "אתה לא תהיה חייל, כיון שיש לך רגל שטוחה" ("פּלאַטפוּס"). כששמע הבחור את דברי הרב, טען לפניו כי הוא דווקא כן היה רוצה לשרת בצבא, אך הרב ענה לו שוב אותה תשובה: "אתה לא תהיה חייל", ונפרד ממנו בשלום.

הוא נסע והתייצב בפני הוועדה הצבאית, אבל הם פטרו אותו מלשרת בצבא, והוא נסע לביתו עצוב על שלא עלה בידו להתקבל לצבא.

לאחר כמה שנים, פרצה מלחמת העולם הראשונה, בה נהרגו עשרות אלפי חיילים. רק אז הבין ר' עוזר אריה למפרע כי הרה"ק ר' אהרן מצאנז הציל את חייו על ידי ברכתו הקדושה, שמנעה ממנו להיות חייל.

אחרי מלחמת העולם הראשונה עקר ר' עוזר אריה לבלגיה והתיישב באנטווערפען, והיה ממייסדי חברת "ניחום אבלים", ולאחר מכן כיהן גם כנשיא בית המדרש שלהם.

הוא קיבל בסבר פנים יפות את כל המשולחים שהיו מגיעים לשם ונתן להם נדבות הגונות, אולם כאשר הגיעו אליו נכדי צאנז היה נותן להם כפל כפליים, ומספר להם את סיפורו איך הוא ניצל ממוות בזכות ברכתו הק' של אב"ד צאנז.

ר' עוזר אריה נפטר בי' לחודש אלול תרצ"ו (1936) בגיל שמונים, ונטמן בבית החיים "מחזיקי הדת" בפיטטע.

הסתלקותו לשמי רום

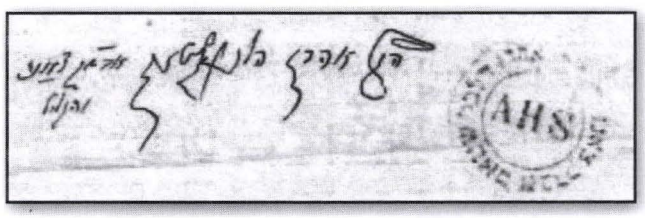
פעם נפגשו הרה"ק ר' ברוך אב"ד גארליץ, הרה"ק ר' אהרן אב"ד צאנז והרה"ק ר' שלמה אב"ד באבוב, בעת היותם ביומא דהילולא של ה"דברי חיים" בצאנז. השיחה נסבה על הענין שנפטר בחודש ניסן דייקא.

אמר הרה"ק מגארליץ: "הנה ידענו כמה נצטער אותו צדיק, במה שיש נוהגים שאין אומרים תחנון ביומא דהילולא של אחד הצדיקים, שהרי באופן זה עלולים במשך הזמן לבטל מאמירת תחנון כלל, כיון שאין לך יום שאין בו יארצייט מאחד מצדיקי הדורות. ובמיוחד היה אבינו מקפיד אם היו מזכירים להשמיט אמירת

תחנון לאחר שהתחילו חלק מהציבור לומר "אלוקינו ואלוקי אבותינו", ונמצא שהוציאו שם שמים לבטלה, ומטעם זה העדיף לומר תחנון בכל יומא דהילולא (זולת היארצייט של רבותיו הרה"ק הרבי ר' אלימלך מליזענסק, הרה"ק מראפשיץ והרה"ק מזידיטשוב). והנה ראינו שנתקיים רצונו של צדיק, והוא נפטר בחודש ניסן שאין אומרים בו תחנון, וממילא אין מבטלים אמירת תחנון ביום הסתלקותו".

נענה הרה"ק ר' שלמה מבאבוב ואמר: "אמת שאין הדבר מסור ביד האדם לבחור לו מתי להפטר מהעולם, אבל הרי גם בראש חודש אין אומרים תחנון". ושני דודיו, הרה"ק מגארליץ והרה"ק מצאנז, שבחו את חידושו של בן אחיהם הצעיר.

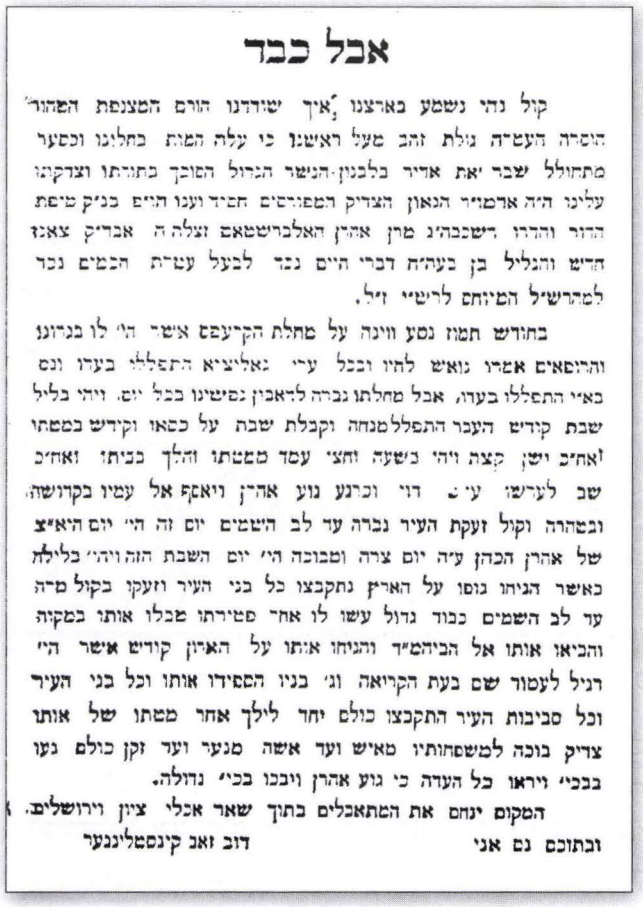
ואכן שלשת הצדיקים הללו נסתלקו כולם בראש חודש: הרה"ק ר' אהרן מצאנז נפטר בראש חודש מנחם-אב תרס"ג (1903), הרה"ק מגארליץ ביום ב' דראש חודש אדר תרס"ו (1906), והרה"ק מבאבוב ביום ב' דראש חודש תמוז תרס"ה (1905).

חתימת הרה"ק ר' אהרן אב"ד צאנז

❖

על פטירתו המופלאה של הרה"ק ר' אהרן מצאנז, סיפר הרה"צ ר' ישכר בער דאכנער זצ"ל אב"ד באניא באנטווערפען, כי בערב שבת לפני פטירתו ירד לטבול במקוה טהרה. כאשר יצא מהמקוה, אחז משמשו בידו לתמוך בו, והוא ירד וטבל שוב. בדרכו לביתו נכנס להפרד מאחותו הרבנית נחמה'לה, שגרה בקרבת מקום, בדירת אביהם ה"דברי חיים". כאשר שב לביתו, התפלל מנחה וקבלת שבת, ולאחר קידוש השיב את נשמתו לבוראו. לאחר מכן מצאו על שלחנו את החומש פתוח בפרשת השבוע - פרשת מטות-מסעי - בפסוק "ויעל אהרן הכהן אל הר ההר על פי ה' וימת שם" (במדבר לג, לח).

אבל כבד

קול נהי נשמע בארצנו, איך שודדנו הורם המצנפת המהור הוסרה העטרה גולת זהב מעל ראשנו כי עלה המות בחלונו ובטירותינו להכרית מתחולל שבר יאת אדיר בלבנון הנשר הגדול השוכך בתוכתו וצדקתו עליונו היה אדמו"ר הגאון הצדיק המפורסם חסיד ועניו הרים כנ"ק מ"ת אבדק צאנז הדור והדרו דישבבהג"ק מרן אחרן האלברשטאם זצללה"ה אבדק צאנז הי"ש והגליל בן בעה"ח דברי חיים נכד לבעל עט"ת הבמים נכד למהרש"ל המיוחס לרשי' זיל.

בחודש תמוז נסע ווינה על מחלת הקיבה אשר הי' לו בנדוגנו והרופאים אשרו נואש להיו ובכל עיר נאליציא התפללו בעדו ונם בארי התפללו בעדו, אבל מחלתו גברה להאבין נפשינו בכל יום. ויהי בליל שבת קודש העבר התפלל מנחה וקבלת שבת על כסאו וקידש במטתו ואח"כ ישן קצה ויהי בשעה וחצי עמד ממטתו והלך בביתו ואח"כ שב לערשו ע"ש דוי וכרגע נוע אחרן ויאסף אל עמיו בקדושה ובטהרה וקול זעקת העיר נברה עד לב השמים יום זה הי' יום הי"צ של אחרן הכהן ע"ה יום צרה ומבוכה הי' יום השבת הזה ויהי' בלילת כאשר הניחו נוסו על הארץ נתקבצו כל בני העיר וזעקו בקול מ"ה עד לב השמים כבוד גדול עשו לו אחר פטירתו שבלו אותו במקוה והביאו אותו אל הביהמ"ד והניחו אותו על הארון קודש אשר הי' רגיל לעטור שם בעת הקריאה וגי בניו המשידו אותו וכל בני העיר וכל סביבות העיר התקבצו כולם יחד לילך אחר מטתו של אותו צדיק בוכה למשפחותיו מאיש ועד אשה מנער ועד זקן כולם נעו בבכי' ויראו כל העדה כי גוע אחרן ויבכו בכי' נחולה.

המקום ינחם את המתאבלים בתוך שאר אבלי ציון וירושלים.

ובתוכם גם אני דוב זאב קינסטלינגער

ידיעה ב"קול מחזיקי הדת" (ז' אב תרס"ג) על פטירת הרה"ק ר' אהרן אב"ד צאנז

פרק ו
הרה"ק ר' אריה ליבוש אב"ד צאנז זי"ע

ואלה תולדות

העמוד השלישי בשושלת רבני ואדמו"רי צאנז היה הרה"ק ר' אריה ליבוש הלברשטאם זצ"ל, אדם הגדול בענקים ומנכדיו החשובים ביותר של ה"דברי חיים". נולד בשנת תרי"א (1851), לאביו הרה"ק ר' אהרן זי"ע אב"ד צאנז (ה"קרייזער רב"), ונקרא על שמו של אבי-זקינו הרה"ק ר' אריה ליבוש מטארניגראָד אבי ה"דברי חיים" זי"ע.

הרה"ק ר' אריה ליבוש גדל והתחנך במחיצת זקינו בצאנז, באווירה שכולה קודש-קדשים.

בהגיעו לפרק האיש מקדש נשא לאשה את בת הרה"ק ר' משה הורוויץ אב"ד ראָזוואַדוב, בנו של הרה"ק ר' אליעזר מדזיקוב זי"ע וחתן ה"ייטב לב" מסיגעט זי"ע. לימים, כאשר נפטרה זוגתו בדמי ימיה, התבטא עליו חותנו שיותר מצער אותו אובדן היות רבי אריה ליבוש לחתנו - מאשר פטירת בתו. בזיווג שני נשא את בתו של הנגיד החסיד ר' יצחק קאנער מלינסק, וממנה צאצאיו.

על כס הרבנות

בשנת תרל"א (1871) נתקבל כרב העיירה גריבוב, השוכנת על אם הדרך בין גארליץ לצאנז, (ולכן היו שקראוהו "הרב מגריבוב", גם לאחר מכן).

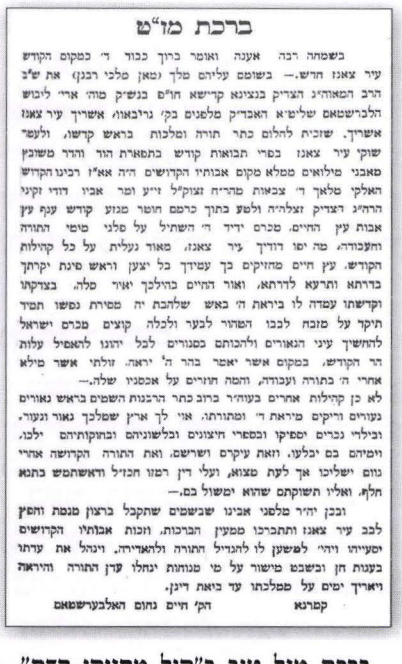
בשנת תרס"ג (1903), בראש חודש אב נפטר אביו הרה"ק ר' אהרן זי"ע שהיה אב"ד צאנז והגלילות. עם פטירתו התגוררו בצאנז שנים מבניו, הרה"ק ר' אריה ליבוש והרה"ק ר' שלום (אחיהם הבכור רבי שמואל שמעלקא היה סוחר והתגורר בדוקלא), והיות ולא השאיר הרה"ק ר' אהרן אחריו צוואה מי מבניו ימלא מקומו, לא הוכרע הדבר בקלות, בהיותם שניהם ראויים לאותו איצטלא. באותם ימים נולד בן זכר למשפחת מענער בצאנז. לא ידע אבי הבן, את מי מבני הרב המנוח לכבד בסנדקאות - כפי המנהג בצאנז שבכל הסנדקאויות התכבד הרב דמתא.

הרה"ק ר' אריה ליבוש (עם הספר-תורה בידו) ואחיו הרה"ק ר' שלום מקבלים את פני הנשיא הפולני מאשציסקי, י' חשון תרפ"ט (1928)

כדי למנוע אי-נעימות יעצו לו גבאי בית המדרש של הרב, ר' אלישע גערטנער ור' נתנאל לויער (אביו של ר' משה דוד לָאוֹר ע"ה שהתגורר בתל-אביב), להזמין את שני האחים לברית מילה מבלי להזכיר את ענין הכיבוד, ולשלוח עבורם כרכרה ("קוטש") שתביא את שניהם יחד לבית המדרש בו יתקיים הברית. משהגיעו האחים, פתח לפניהם בעל הברית את שתי דלתות בית המדרש, וכך נכנסו יחדיו לבית המדרש.

בהגיע עת הברית הכריז גבאי בית המדרש: "הרב מצאנז מכובד בסנדקאות". דממה כבדה השתררה בבית המדרש למשמע הכרזה זו. שני האחים הסתכלו אחד על השני, ואז פנה רבי שלום אל אחיו רבי אריה ליבוש באומרו: "צאנזער רב, נעמט דאס קינד" (הרב מצאנז, התכבד

ברכת מז"ט

בשמחה רבה אענה ואומר ברוך כבוד ד' במקום הקודש עיר צאנז חדש.— בשומם עליהם מלך (שאן מלכי רבנן) את ש"ב הרב המאוהי"ג הצדיק בנצינא קדישא חו"ם בנש"ק מוה' אריי' ליבוש הלברשטאם שליט"א האבד"ק מלבנים בק' גרלבאוו, אשריך עיר צאנז אשריך. שזכית להלום כתר תורה ומלכות בראש קדושו, ולעמ"ש שוקי עיר צאנז בפרי תבואות קודש בתפארת הוד והדר משובץ מאבני פילואים ממלא מקום אבותיו הקדושים הי"ה אא"ז רבינו הקדוש האלקי מלאך ד' צבאות מהר"ח זצוקל"ה זי"ע ופר אביו דודי זקיני הרה"ג הצדיק זצללה"ה ולטע בתוך כרמם חושר מגזע קודש ענף עץ אבות עץ החיים. מכרם ידיד ה' השתיל על פלגי מימי התורה והעבודה, מה יפו דודיך עיר צאנז, מאוד נעלית על כל קהילות הקודש. עין חיים מחזיקים בך עמידך בל יצעון וראש פינת יקרתך בדרתא ותרעא לדרתא, ואור החיים בהילכך יאיר פלה. בצדקתו וקדושתו עמדה לו ביראת ה' באש שלהבת יה מסירת נפשו תמיד תיקר על מזבח לבבו המזור לבער ולכלה קוצים מכרם ישראל להחשיך עיני הנאורים ולהכותם כסנורים לבל יהגו להאפיל עלות הר הקודש, במקום אשר יאמר בהר ה' יראה. זולתי אשר מילא אחרי ה' בתורה ועבודה, והמה תורים על אמסנית שלה.—

לא כן קהילות אחרים בעוהי"ר ברוב כתר הרבנות השמים בראש נאווים נעורים וריקים מיראת ד' ומתורתו. אוי לך ארץ שמלכך נאור ונעור. ובילדי נכרים יספיקו ומספרי חיצונים ובלשוניהם ובחוקותיהם ילכו, וימיהם בם יבלעו, וזאת עיקרם ושרשם, ואת התורה הקדושה אחרי גוום ישליכו אך לעת מצוא, ועלי דין רמזו חכזיל ודאשתמש בתגא חלף, ואליו תשוקתם שהוא ימשול בם.—

ובכן יהיר מלפני אבינו שבשמים שתקבל ברצון מנחת וחפץ לבב עיר צאנז ותתכרכו ממעין הברכות, וזכות אבותיו הקדושים יסעייהו ויהי לשמען לו להגדיל התורה ולהאדירה. וינהל את עדתו בנעות חן ובשבט מישור על מי מנוחות ינחלו ערן התורה והיראה ויאריך ימים על ממלכתו עד ביאת דינו.

קטרנא הק' חיים נחום האלבערשטאם

ברכת מזל טוב ב"קול מחזיקי הדת" (ג' אב תרס"ד) להרה"ק ר' אריה ליבוש בעלותו על כס הרבנות בצאנז

לקחת את התינוק). אז הוברר לכולם שרבי שלום מסכים להתמנותו של אחיו הגדול למלא מקום אביהם ברבנות צאנז. (מפי ר' יוסף בלומנפעלד ז"ל מצאנז, שנפטר לפני כמה שנים בפתח תקוה)

אחר מדותיו של הקב"ה

עם עלות הרה"ק ר' אריה ליבוש על כס הרבנות של צאנז התגלו מדותיו התרומיות במלוא הדרם ויפים.

בשום פנים ואופן לא אבה ליהנות מדמי "פדיונות" שנתנו לו עם ה"קוויטלעך", אלא היה מכניס מיד את המעות לקופה של "צדקת רבי מאיר בעל הנס - כולל חבת ירושלים". קרה פעם ואחד מהנכנסים אליו הרגיש שהרב מכניס את דמי הפדיון לקופת הצדקה של "רבי מאיר בעל הנס" שעמדה שם בקביעות, חזר והעניק שנית מעות להרב, בהפטירו שרצונו כי מכסף זה יהנה הרבי בעצמו ולא יכניס אותו לקופת הצדקה. ויהי אך יצא האיש מהחדר, חזר הרה"ק ר' אריה ליבוש ושלשל את הכסף אל תוך קופת הצדקה.

❖

מדת הענווה ואהבתו לכל אחד ואחד מעורים היו אצל הרה"ק ר' אריה ליבוש אחת ברעותה.

פעם בא אליו אחד מחסידיו לשאול בעצת קדשו, אודות שידוך מסוים שהציעו לאחותו מעיר רחוקה, והרה"ק ר' אריה ליבוש לא השיבו מאומה על אתר. כעבור כמה ימים שם אותו חסיד לדרך פעמיו שנית לעבר העיר צאנז, לשאול את דעת רבו בדבר השידוך. בהגיעו לצאנז נכנס תיכף ומיד לבית מדרשו להתפלל. בעת התפילה הבחין הרב באותו חסיד העומד בפינה המערבית של בית המדרש, ומיד ירד ממקום כבודו עד לאותו חסיד, ולחש לו באזנו כי השידוך אינו מתאים, וכדאי להמנע מלגמור את השידוך בינם, ואכן, אחר זמן התברר כי מום היה במשפחה שם. כזאת היתה מדתו, שלא עלה בדעתו כלל לשלוח לקרוא לאותו חסיד צעיר לימים שיבוא אליו למקומו, ולא ראה בכך פחיתות הכבוד מצידו לגשת בעצמו עד לירכתי בית המדרש, בשעה אשר גם היה ישיש וזקן וקשתה עליו ההליכה. (מפי ר' יחיאל גאטליב ז"ל מפתח תקוה, שזכה לשמשו בצעירותו)

❖

אהבתו לבני הנעורים היתה ללא גבול. כשהיה נכנס לבית מדרשו הגדול - שנקרא בפי כולם "דער רב'ס בית המדרש" - והיה מבחין בבחור צעיר שעומד ומתפלל, היה קרב אליו באומרו בחביבות: "ילדי, התפלל קצת יותר בקול, כדי שאוכל לענות אמן אחר ברכותיך", ולאחר התפילה היה קורא לילדים לביתו כדי לכבדם בפרי או ממתק, ומבקש מהם לברך בקול רם כדי שיוכל לענות אמן אחר ברכתם הטהורה, ברכת תינוקות של בית רבן.

כיוצא בזה סיפר ר' יחזקאל פרענקל ז"ל מרמת-גן, כי בימי בחרותו הגיע פעם לצאנז ביומא דהילולא של ה"דברי חיים" זי"ע, והתפלל בבית מדרשו של הרה"ק ר' אריה ליבוש זצ"ל. באמצע התפילה ניגש אליו הרב והורה לו להתפלל מתוך סידור באומרו: "אותיות מחכימות".

מורה ומחנך

את בני קהלתו היה הרה"ק ר' אריה ליבוש מוכיח ומדריך, כל אחד לפום דרגא דיליה.

פעם איחר אחד המתפללים האבלים לתפילת שחרית, והגיע רק לאחר שחברו היה באמצע אמירת קדיש דרבנן שלפני הודו. חכה הלה עד שחברו יגמור הקדיש ואז התחיל הוא לומר את הקדיש.

אחר כך קרא הרב אליו את המאחר והוכיחו על מעשיו, באומרו בדרך הלצה כי קדיש אומרים אחר הנפטר, ואילו אתה אמרת קדיש אחר החי, דהיינו אחרי שהראשון - החי - גמר לומר את הקדיש...

❖

גם את בניו לא נמנע להוכיח, משראה צורך בכך. פעם הבחין הרה"ק ר' אריה ליבוש באחד מבניו שהתפלל במהירות. היה זה בשבוע שקורין בפרשת חיי-שרה. הוכיח אותו אביו ואמר לו שמפרשת השבוע יש ללמוד כיצד תפילה צריכה להראות, שכן כאשר הגיע אליעזר עבד אברהם לבית לבן נאמר בפסוק (בראשית כד, לג-לד): "ויישם לפניו לאכול, ויאמר לא אוכל עד אם דברתי דברי ויאמר דבר, ויאמר עבד אברהם אנכי". ופירוש הדבר הוא כי אליעזר לא רצה לאכול לפני שיתפלל, לכן אמר ללבן "לא אוכל עד אם דברתי דברי", כלומר אינני אוכל לפני התפילה. על כך אמר לבן: "ויאמר דבר" - תתפלל אחת-שתים ותסיים במהירות.

אך אליעזר ענה לו "עבד אברהם אנכי", ותפילתו של עבד אברהם אינה נראית כפי שהנך מתאר.

"מכל שכן אתה" - סיים הרה"ק ר' אריה ליבוש את תוכחתו לבנו - "בתור בנו של הרב מצאנז, חייבת תפילתך להיות אחרת לגמרי מתפילתם של אנשים פשוטים".

חכם עדיף מנביא

בחכמתו הרבה ידע הרה"ק ר' אריה ליבוש להלך נגד רוחו של כל אחד. באותו בנין בו היה משכן קדשו, התגוררה רבנית זקנה, שנחשבה בצאנז לאשה עשירה, שכן היתה מקבלת כסף מילדיה שגרו באמריקא, אך היתה ידועה כאשה קמצנית.

בפורים שנת תרצ"ד (1934), ביקשה הרבנית שאחד מבחורי ישיבת "בני תורה" - שעמדה תחת נשיאותו ופיקוחו של הרב - יבוא לקרוא לפניה את המגילה בביתה. בישיבה למדו אז כמה מאות בחורים, אך בידעם שיש בידה די כסף כדי לשלם לבחור עני עבור קריאת המגילה, לא רצה שום בחור ללכת לקרוא עבורה את המגילה בחינם. אך היא החזיקה בדעתה שבחורי ישיבה חייבים לקרוא לה את המגילה בחינם, והיא לא תשלם מאומה.

בכל זאת נמצא בחור אחד - ברוך בּאַלדענגרין מהעיירה סוּכָא - שהודיע שהוא מוכן לקבל על עצמו לקרוא אצלה את המגילה. כל הבחורים התפלאו על נכונותו לקרוא לה את המגילה בחינם, אך הוא הרגיע אותם, באומרו שלא ידאגו לו, שכן הוא יודע מה שהוא עושה...

וכך הוה. ברוך בּאַלדענגרין קרא לפניה את המגילה בחינם, עד שהגיע לפסוק "בלילה ההוא נדדה שנת המלך". כאן הוא נשאר עומד, גולל את המגילה ולא המשיך לקרוא הלאה... התחילה הרבנית לצעוק: "נו! הֶפסֵק!". אך הבחור הראה לה בשתי אצבעותיו את המספר "שתים", כלומר אם תשלמי לי שני זהובים אמשיך בקריאת המגילה... היא רתחה מזעם וצעקה שוב: "נו! נו!", אך הוא סימן לה באצבעותיו את המספר "שני זהובים!..".

וכיון שהיא לא יכלה להפסיק בדיבור באמצע קריאת המגילה, לא נשארה לה ברירה אחרת, אלא לפתוח את הארנק ולסלק לבחור העני את שני הזהובים... ורק אז המשיך בקריאת המגילה. אך מיד כשגמר את הקריאה, עזב תיכף את הבית, כדי שלא תעשה לו "סוף שחור"...

וכיון שגרה באותו בנין בו גר הרה"ק ר' אריה ליבוש, נכנסה הרבנית מיד אל הרב, והתלוננה בפניו על הבחורים המחוצפים שלומדים בישיבתו, שבאמצע קריאת המגילה נאלצה לשלם שני זהובים...!

על כך הגיב הרב בחיוך, באומרו: "כלל לא ידעתי שנמצאים בישיבה שלי בחורים פקחים כאלה...".

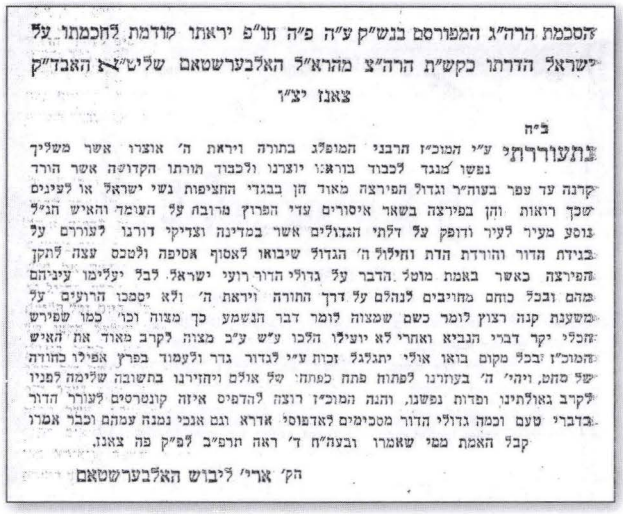
❖

היה זה בשבת פרשת שקלים בשנת תרצ"ב (1932), עת הגיע קהל גדול מרחוק ומקרוב לשבות במחיצת הרה"ק ר' אריה ליבוש. בשבת בבוקר לאחר קדושה של שחרית, כאשר ניגשו המתפללים לחבוש את השטריימל - כנהוג בצאנז, היה שם אברך נגיד אחד, חתנו של ר' נתן פשעווארסקי, שלא מצא את השטריימל שלו. מיד נעשה רעש בבית המדרש, כיון שהשטריימל היה שווה שלש מאות דולר ומהיקרים ביותר בבית המדרש, ואולי אפילו בכל העיר.

הדברים הגיעו גם לאזני הרב, והוא קרא אליו מיד את גבאי בית המדרש, ר' נתנאל לויער ור' אלישע גערטנער, וצוה להכריז שאף אחד מהנוכחים לא יצא מבית המדרש עד שלא יבדק על ידי הגבאים. וכך היה: כל המתפללים עברו לביקורת אצל הגבאים שעמדו בפתח בית המדרש, אך גם לאחר שכל המתפללים הלכו הביתה - השטריימל לא נמצא.

בסעודת שבת, ב"טיש" שערך הרב בביתו בצהרים, התבונן בנוכחים סביב השולחן ושאל: "האם אברך פלוני מניימארק נמצא כאן?". משנענה בשלילה, קרא אליו הרב שני בחורים מעסקני הישיבה, מענדל סאַפיר (בנו של הדיין ר' מרדכי יוסף זצ"ל) ונתן שאַנצער, ופקד עליהם ללכת לאכסנייתו של אותו אברך ולהביא את השטריימל האבוד.

עברה פחות מרבע שעה, ושני הבחורים חזרו והביאו אתם את השטריימל האבוד! מובן מאליו שפניו של הגנב לא נראו יותר בצאנז. חסידי צאנז ראו בכך מופת מובהק של הרה"ק ר' אריה ליבוש, ואילו אלה שלא היו מחוגי החסידים, ראו בכך את חכמתו של הרב, שהבחין שמבין כל החסידים - האורחים הרבים, שבאו אל הרבי לשבת שקלים, נפקד ליד השולחן רק מקומו של הברנש מניימארק...

הסכמת הרה"ק ר' אריה ליבוש לספר "תיקון עולם"

צדיק גוזר

תפילותיו וברכותיו עשו רושם בשמים, בבחינת "צדיק גוזר והקב"ה מקיים", ורבים זכו להוושע על ידו בדבר ישועה ורחמים.

על אחד מאותם "מופתים" סיפר לי ר' שמואל קארנגוט ז"ל מטארנא שהתגורר אחרי המלחמה באנטווערפען. בהיותו ילד בגיל ארבע, בשנת תרפ"ה (1925), נחלה פעם במחלת הילדים "סקרלטינה" (שָׁנִית). ליד גרונו היו נפיחויות מלאות מוגלה, שהכבידו על נשימתו וכמעט חנקו אותו. לרופאים לא נותר אלא לנתחו בגרונו, דבר שהיה כרוך בסכנה של ממש.

אביו ר' חיים, בהיותו חסיד צאנז מאנשי-שלומו של הרה"ק ר' אריה ליבוש, החליט לנסוע לצאנז לשאול בעצתו. משהגיע לצאנז, כבר היתה השעה מאוחרת והרב ישב בחדרו ועסק בתלמודו.

מיד כשנכנס נתן לו הרב שלום ושאלו על מצב פרנסתו. ר' חיים ענה שכעת הגיע לבקש ברכת רפואה שלימה עבור בנו הילד שמואל בן רחמה, אך הרב התעלם מדבריו ושאל שוב על מצב הפרנסה. ר' חיים ענה שוב כי כעת בא לבקש רפואה עבור בנו. כך הלך הדבר ונשנה כמה פעמים, ובין שאלה לשאלה המשיך הרב בלימודיו.

רק אחר כך התייחס הרה"ק ר' אריה ליבוש לענין החולה ושאל את אבי הילד אם כבר התפלל על ציונו של בעל "דברי חיים" זי"ע, ומהי דעת הרופאים. ר' חיים מסר לרבי את קביעת הרופאים שמוכרחים לנתח בגרון, כדי להוציא את המוגלה שהצטברה שם המפריעה לנשימתו של הילד.

בתשובתו הסכים הרב לניתוח אך הוסיף ש"לדעתו יש לנתחו בצד העליון שעל הידיים".

האב לא שאל שאלות נוספות ופנה משם כדי להתפלל לרפואת בנו על ציונו של ה"דברי חיים", ולאחר מכן חזר הביתה.

מיד כשהגיע לטארנא, הלך ר' חיים אל מיטת בנו החולה ומסר לרופאים המשתוממים את דברי הרב. לא בקלות הם הסכימו לדברי הרב, אך האב מנע מהם בכל תוקף לנתחו כרצונם.

באותו זמן סבל הילד מאד מקשיי נשימה ואמו הנשימה אותו מפה לפה. כתוצאה מכך התפשטה המוגלה דרך גופו עד שהגיעה לצד העליון של שתי הידיים, ואז נתחו הרופאים את הילד כעצת הרב ונקזו את כל המוגלה, וכך עלתה לו ארוכה בעז"ה.

לזכר אותו סיפור, נהג ר' שמואל ז"ל לתת "תיקון" בבית המדרש מדי שנה ביום כ"א אדר - יומא דהילולא של הרה"ק ר' אריה ליבוש מצאנז זי"ע, שבברכתו זכה לרפואה שלימה.

❖

אחד מחסידיו של הרה"ק ר' אריה ליבוש זי"ע, שהתגורר בקראקא והיה חשוך ילדים, היה מפציר תמיד ברבו שיזכה שיברך אותו בזרע של קיימא. לבסוף נעתר הרב לבקשתו ונתן לו את ברכתו והבטחתו שיוושע בבן זכר, אך בתנאי שיכבד אותו בסנדקאות. הברכה אכן התקיימה, נולד בן זכר, והאיש קיים את התנאי והזמין את הרה"ק ר' אריה ליבוש להתכבד בסנדקאות.

הרב נסע במיוחד לקראקא, אולם כשהכניסו את התינוק לברית, והרבי לקח אותו על הידיים, פנה אל אבי הבן באומרו: "הילד הוא צהוב, ואני לא אוכל להיות סנדק"... והוא עזב את המקום ונסע מיד הביתה.

אביהם של בחורי ישראל

סיפורי מופת רבים היו שגורים בפי כל על ברכותיו של הרה"ק ר' אריה ליבוש מצאנז, במיוחד בענין שחרור בחורים מלשרת בצבא. לפי החוק בפולין היתה חובה על כל אחד מגיל עשרים ואחת להופיע לפני וועדה רפואית לבדיקות אם הוא מתאים לשרת בצבא, אולם היהודים עשו הכל כדי לא לשרת בצבא, וזאת מכמה סיבות. ראשית, כדי שלא יאלצו להגעל במאכלי טריפה, שכן בצבא לא היה אוכל כשר. בנוסף לזה היו החיילים היהודים נתונים לרדיפות מהקצינים הפולניים, שרובם ככולם היו נגועים באנטישמיות, והתעללו בהם על כל צעד ושעל. לבחור היה גם קשה להגיע לשידוך כל עוד לא היה בידו פטור מהשירות הצבאי.

הרב זצ"ל היה מרבה להתפלל עבורם והיה מזרז את אותם הבחורים שהיו צריכים להתייצב בפני הוועדה הרפואית - שקראו להם "די שטעלערס" - לבוא ולעזור בכל כוחם ואונם בטחינת החיטים לקמח ובשאר העבודות למצות-שמורה לפסח, באומרו כי הזיעה בעת הכנת המצות היא סגולה להפטר מהזיעה של העבודה בצבא.

בביתינו היתה טחנת קמח גדולה בעלת שני גלגלים, בה היו טוחנים את החיטים למצות-שמורה. בדרך כלל היו שני בחורים מטפלים בטחינת החיטים, אך בעת שטחנו את החיטים למצות-מצוה של ערב פסח, היו באים הרבה בחורים לעזור ולהשתתף במצוה בנוכחותו של הרב, וכל אחד היה מזכיר את עצמו בפני הרב בשמו ובשם אמו, בדיוק כמו בעת שנותנים "קוויטל".

אחר שטחנו את החיטים בביתינו, היה הרב מתפלל תפילת ערבית יחד עם הקהל שבא לקחת חלק במצוה. ובעמדי אז ממש לידו בתפילת שמונה-עשרה, שמעתיו אומר "שים שלום", וכך נודע לי - דרך אגב - שבצאנז נוהגים לומר בתפילת מעריב "שים שלום" ולא "שלום רב".

❖

גם במשפחה שלנו זכינו לישועה בברכתו. היה זה בשנת תרצ"ג (1933), כאשר הגיע זמנו של אחי הגדול משה הי"ד, שלמד אז בישיבת "כתר תורה" בקראקא, להתייצב לפני הוועדה הרפואית שתחליט אם כשר הוא לשרת בצבא.

על פי חוקת הצבא הפולני, כל מי ששקל פחות מחמישים קילו, היה משתחרר מיד מלשרת כחייל. הבחורים היו מדידים שינה מעיניהם ויושבים בבית המדרש לילות שלמים מבלי לשכב במיטה. הם היו הולכים ברגל מרחקים עצומים מעיר לעיר, ומונעים מעצמם מזון ומים, והכל כדי להרזות ולאבד משקל[א].

אחי משה - יחד עם חבורה של עשרים בחורים - החליטו ביניהם ללכת ברגל בלילה מקראקא לוויעליטשקא, מרחק של כעשרים קילומטר. באמצע הדרך הם מצאו גלגל כבד של מכבש להתקנת הדרכים. בדרך כלל היו צריכים לרתום שני סוסים כדי לגרור את המכבש הכבד על הכביש, ולהחליק את האבנים שהיו פזורות עליו. כיון שהם היו מעונינים לענות את עצמם על מנת לאבד משקל, החליטו איפוא הבחורים חייבי הגיוס לגרור את גלגל המכבש הכבד לאורך דרך של כמה קילומטרים, עד וויעליטשקא.

בעוד הם מזיעים בסחיבת גלגל המכבש באמצע הדרך, הבחינו בהם תושבי הכפרים הפולניים, והם הודיעו מיד למשטרה, שהיהודים גנבו את הגלגל והם

א אגב, בצאנז היה בחור בשם טוביה קליגער, בנו של ר' זלמן (הנזכר כמה פעמים בספרנו), שעינה את עצמו כהוגן ואיבד הרבה ממשקלו. אך יחד עם העינוי העצמי, היו צריכים גם פרוטקציה אצל הרופאים כדי שיכירו בו כבלתי כשיר לשירות. ובכן, מבין שלשת הרופאים שישבו בוועדה הרפואית, הצליח טוביה לתת מתנת-יד רק לשני הרופאים הזוטרים, ואילו אצל הרופא הראשי לא היתה לו שום פרוטקציה.

בהופיעו בפני הוועדה לבדיקה, החליטו שני הרופאים הזוטרים לשחררו. ואילו הרופא הראשי אמר שהוא מסכים אתם, אך בתנאי אחד, שלאחר שיתלבש יופיע שוב בפני הוועדה, שכן הוא רוצה לראותו עוד פעם...

כאשר חזר טוביה לחדר כשהוא מלובש, קרא לו הרופא הראשי ושאל אותו כלאחר יד, האם הבגד שהוא לובש הוא שלו, או שמא גנב אותו? טוביה ענה כמובן שבגדים אלו הם שלו, ואז זרק לו הרופא הראשי עוד שאלה: "האם הכתונת שאתה לובש, היא גם שלך?". וכאשר טוביה ענה: "כן, גם הכתונת היא שלי", דחף הרופא הראשי את ידו לתוך הצווארון של הכתונת, והראה לשני הרופאים האחרים, שהצווארון של הכתונת גדול בהרבה ממדת צווארו... והוא הכריז בתרועת נצחון: "זוהי הוכחה שהבחור עינה את עצמו, כדי שלא יהיה חייב לשרת בצבא הפולני... ולכן אני מחליט לגייס אותו מיד, ולשלוח אותו לקאַטאָוויץ לשרת שם בחיל הפרשים".

זה היה עונש לא מבוטל לבחור ישיבה, שכל השנים ישב ולמד בבית המדרש. ואכן בשבועות הראשונים סבל טוביה קשות עד שהתרגל לסוסים, אך בחזרו הביתה לאחר שמונה עשר חודשי שירות, אפשר היה להבחין שהגב שלו - שמקודם היה כפוף מרוב ישיבה בבית המדרש - היה עכשיו זקוף...

סוחבים אותו אתם באישון לילה. המשטרה הופיעה תיכף, רשמה את שמותיהם של כל הבחורים שהשתתפו במעשה, והכריחו אותם לגרור את גלגל המכבש חזרה אל הכפר שממנו לקחוהו. קצין המשטרה ביקש את תעודותיהם, וכשהוברר לו שהבחורים צריכים להתייצב בקרוב לצבא, הוא קבע בלי ספק שהם רוצים לענות את עצמם כדי להתחמק מהשירות למולדת. ולכן העבירה המשטרה את רשימת הבחורים לידיעת לשכת הגיוס בקראקא, מקום שם היו צריכים להתייצב לבדיקת כושר.

משהגיע תור התייצבותם של אותם בחורים, התברר לדאבונם שאת כל אותם הבחורים שהשתתפו במסע הלילי ההוא, מגייסים מיד עוד לפני בדיקה רפואית.

אחי, בראותו שכלתה אליו הרעה, החליט להתקשר לצאנז אל האבא, ולבקשו להכנס בדחיפות אל הרב זצ"ל, ולהזכירו לפניו שיתפלל בעדו ולבקש ברכתו שישוחרר מן הצבא.

בתקופה ההיא לא היו הרבה טלפונים ברחוב היהודי ("יידישע גאַס"), שם היינו גרים. בקושי היה שם טלפון אחד או שנים. וכאשר רצו להתקשר מעיר לעיר, ולשניהם לא היה טלפון, היו צריכים ללכת לבית הדואר ולהזמין שיחה, כמה שעות מראש. אחי הזמין בבית הדואר בקראקא שיחת טלפון לאבא בצאנז, לשעה אחד עשרה בערב. הוא סיפר לאבי בטלפון במה מדובר, וכי כל הבחורים שעינו את עצמם יחד אתו, מגוייסים אוטומטית, בתור עונש על נסיון התחמקות משירות הצבאי.

מיד אחרי שיחת הטלפון, בערך בשעה שתים עשרה בלילה, נכנס אבי אל הקודש פנימה, ואני הלכתי אתו.

אבי ז"ל כתב "קוויטל" בו שטח את בקשתו והכניסו אל הרב בצירוף חמש זלוטי לפדיון נפש. הרב לקח את כל הפדיון, שהיה סכום גדול באותם הימים, והטילו לתוך קופת הצדקה הגדולה שעמדה על שולחנו ושהיתה מוקדשת ל"צדקת רבי מאיר בעל הנס - כולל חבת ירושלים", באומרו "כשנצרכים לישועה גדולה יש לפנות אל רבי מאיר בעל הנס, והוא כבר ידאג שבנכם משה לא יהיה חייל".

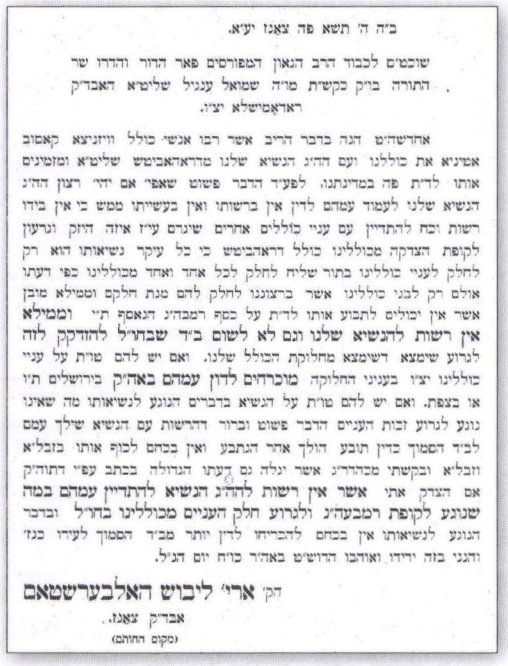
וכך היה. מתוך כל עשרים הבחורים שהיו באותה קבוצה, היה אחי משה היחיד שהשתחרר מלשרת בצבא הפולני.

❖

באותו לילה בעמדו בתור להכנס אצל הרה"ק ר' אריה ליבוש, היה אבי ז"ל עד ראיה, למקרה נוסף בו התקיימה ברכתו של הרב בצורה מופלאה.

היה שם יהודי עשיר בשם ר' שמעון וועג, סוחר תבואה מצליח, ומחשובי חסידי צאנז. בנו אהרן, בחור חסון ותמיר, הגיע זמנו להתייצב לפני וועדת הגיוס בצאנז.

נכנס ר' שמעון ושטח את בקשתו לפני הרה"ק ר' אריה ליבוש, והוסיף אליה חמש זלוטי "פדיון נפש". לקח הרב את המטבע והכניסו לתוך קופת "צדקת רבי מאיר בעל הנס - כולל חבת ירושלים" שעמדה על השולחן. אז הוציא ר' שמעון מטבע נוספת ונתנה להרב, בכוונה שאת זו יקח הרב עבור עצמו, אולם גם מטבע זו הכניס הרב אל קופת הצדקה.

ב"ה ה' תשא פה צאנז יע"א.

שוכטים לכבוד הרב הגאון המפורסם פאר הדור והדרו שר התורה בו"ק בקשת מו"ה שמואל עגיל שליט"א האבד"ק ראדאמישלא יצ"ו.

אחדשה"ט הנה בדבר הריב אשר רבו אנשי כולל ווישניצא קאסוב אשר את כוללנו ועם הד"ז הגשיא שלנו מדראהאביטש שליט"א ומזמנים אותו לדי"ת פה במדינתנו, לפע"ד הדבר פשוט שאפי' אם יהי' רצון הד"ז הגשיא שלנו לעמוד עמהם לדין אין ברשותו ואין בעשיתו ממש בי אין בידו רשות ובח להתדיין עם עניי כוללים אחרים שיגרם ע"ז איזה חזק וגרעון לקופת הצדקה מכוללינו כולל דראהביטש בי כל עיקר נשיאותו הוא רק לחלק לעניי כוללינו בתור שליח לחלק לכל אחד ואחד מכוללינו בפי דעתו אולם רק לבני כוללינו אשר ברצונו לחלק להם מגת חלקם ומ"מ אשר אין יכולים לתבוע אותו לדי"ת על בסק רמב"ם הנאסף ת"י **וממילא אין רשות להגשיא שלנו וגם לא לשום ב"ד שבחו"ל להדקק לזה** לגרוע שימצא דשימצא מחלוקת הכולל שלנו. ואם יש להם טרח על עניי כוללינו יצ"ו בעניני החלוקה **מכרחים לדון עמהם באה"ק** בירושלים ת"ו או בצפת. ואם יש להם טרח על הגשיא בדברים הנוגע לנשיאותו מה שאינו נוגע לגרוע זכות העניים הרבי פשוט וברור דהדרשות עם הגשיא שילך עמם לב"ד הסמוך בדין תובע הולך אחר הנתבע ואין בכחם לכוף אותו בזבל"א וובל"א ובקשתי מכהדר"ג אשר יגלה גם דעתו הנזלה בכתב עפ"י דתוה"ק אם הצדק אתי **אשר אין רשות להד"ז הגשיא להתדיין עמהם במה** שנוגע לקופת רמבעה"ג ולגרוע חלק העניים מכוללינו בחר"ל ובדבר הנוגע לנשיאותו אין בכחם להכריחו לדין יותר מב"ד הסמוך לעירו כנז' והנני בזה ידידו ואוהבו הדוש"ט באה"ר כו"ח יום הג"ל.

דק' **אריי' ליבוש האלבערשטאם**
אבד"ק צאנז.
(מקום החותם)

מכתב הרה"ק ר' אריה ליבוש בענין "כולל חבת ירושלים" (מתוך ספר "תשובה כהלכה")

ר' שמעון נתן לרב פדיון פעם שלישית, אך שוב הכניס הרב גם אותו לתוך קופת "צדקת רבי מאיר בעל הנס" באומרו: "רבי מאיר מטיב לפעול יותר ממני".

כך נתן ר' שמעון להרה"ק ר' אריה ליבוש פדיון אחרי פדיון, והרב מכניס את הכל רק לקופת הצדקה.

משהגיעו למטבע העשירית התחנן ר' שמעון לפני הרב שלפחות את זו יסכים הרב לקחת לעצמו, ואכן הרה"ק ר' רבי אריה ליבוש נענה לו וברכו: "ר' מאיר כבר ידאג שבנך אהרן לא יהיה חייל". ואכן ברכתו נתקיימה במלואה, ואהרן קיבל את שחרורו מהצבא, למרות גבהו החסון ובריאותו התקינה למדי...

❖

כאשר הגיע זמנו של הרה"צ ר' ברוך הלברשטאם (שכיהן כרבי מגארליץ בבני ברק), בנו של הרה"ק ר' אלישע זצ"ל אב"ד גארליץ להתגייס לצבא הפולני, הוזמן להופיע בפני הוועדה הרפואית שבצאנז.

טרם התייצבותו ניגש אל הרב זי"ע - שהיה בן דודו של אביו - וביקש ברכתו. הרב מיאן לקבל את ה"פתקא" שהגיש, באומרו: "הרי אביך הינו בעצמו אדמו"ר, הגש ה"קוויטל" אליו".

הבחור ענה שהגיע אל הרב היות ומקום התייצבותו בעיר צאנז והוא המרא דאתרא. עתה הסכים הרה"ק ר' אריה ליבוש לקחת את ה"פתקא" עם הפדיון, ולאחר מכן הפשיל את שרוולו של ר' ברוך והביט ארוכות בזרועו.

"אינך ראוי לשרת כחייל בצבא" - קבע הרב, ופטרו לשלום.

בטוח בישועתו ניגש ר' ברוך, אל וועדת הרופאים. הסתכלו גם הם בזרועותיו זמן מה, ובאותם המלים של הרב "אינך ראוי לשרת כחייל בצבא" פטרוהו אף הם ושלחו אותו הביתה. (מפי בנו הרה"צ ר' ישכר שלמה הלברשטאם שליט"א מקאלאשיץ בבני ברק)

❖

יהודי מאחת העיירות שבאיזור, הגיע באחד הימים לצאנז, להתחנן על נפש בנו אשר קיבל צו התייצבות לצבא, והיה בחור חסון וגבה קומה, בריא ושלם בגופו. בהגיעו אל משכן קדשו של הרה"ק ר' אריה ליבוש, לא שפר מזלו. בדיוק באותם ימים היה הרב סגור ומסוגר בקודש פנימה, ובפקודת קדשו לא הרשו לקהל להכנס אליו. האב ובנו היו שבורים ורצוצים ברוחם, כי קרב ובא יום ההתייצבות ובידם אין מעש, לכן הפציר האיש בבניו של הרב שלכל הפחות יכנסו הם לפני ולפנים להזכיר את שם בנו לטובה ולברכה.

בני הרב, שגם הם יראו לנפשם להפריע לאביהם הק', נמנו וגמרו ביניהם למנות כשליח את ר' יחיאל גאטליב ז"ל - שהיה אז בחור ומשמש בקודש פנימה וכידוע זכה לרוב יקר וחיבה - באמרם כי עליו בוודאי לא יקפיד אביהם. וכן הוה, ר' יחיאל נכנס אל חדר הרב והניח את ה"קוויטל" על שולחנו. כשגמר הרב לקרוא את הפיתקא, נענה ואמר: "נו! ער וועט דאָך קענען זיין אַ גוטער זעלנער!" (נו! הרי הוא יוכל להיות חייל טוב).

האב ובנו, שהמתינו בחוץ לשמוע את תשובת הרב, נתמלאו חרדה שבעתיים בשמעם את דברי הרב יוצא מפי ר' יחיאל, הלא לקבל ברכת פטור באו עד הנה, והנה תשובה הפוכה קיבלו, אשר גרמה להם לחרדה עמוקה. הם חזרו לביתם בידיים ריקות אין קול ואין עונה ומביא מזור ומרפא לצרתם.

בהגיע מועד תאריך ההתייצבות, החליטו בלית ברירה, לנסות את מזלם שנית, לעבור דרך העיר צאנז לקבל את ברכת הרב. אך שוב היה הרב סגור בחדרו, אין יוצא ואין בא. גם עתה מינו את ר' יחיאל העומד לשרת בקודש, להכנס ולהזכיר את הבחור לישועה ולנחמה. ר' יחיאל נכנס אל הרב ואמר לו שאותו יהודי ובנו נמצאים כאן, והבן שרוי בפחד ובמורא גדול. השיבו הרב: "צא ואמור לו שאל יירא ואל יפחד כי לא יארע לו כלום, ותיכף ומיד יפטרוהו מהצבא...".

כשגמר ר' יחיאל למסור את שליחותו ונכנס לחדר החיצון, ניגש אליו הרב ואמר לו: "יחיאל! היהודי ההוא מפחד, ואתה לא מפחד?! מוֹרָא דאַרף מען האָבּען, אִין מִיט מוֹרָא קומט מען אָפּ!" (צריך לפחד, ועל ידי הפחד נפטרים מכל צרה).

כאשר גזר אומר כן יקום, ואותו בחור מיד בהתייצבו לצבא פטרוהו בלי שום סיבה.

ר' יחיאל כל פעם שהיה מספר סיפור זה, הוסיף והדגיש כי בכל אותן שנים בימי המלחמה האיומה, היה כמה פעמים שכבר כלו כל הקיצין וכפסע היה בינו ובין המוות, כשאימה גדולה נפלה עליו, ובחסדי השי"ת ניצל ממוות לחיים טובים ארוכים. "כל זאת תולה אני - היה ר' יחיאל אומר - בברכתו של הרה"ק ר' אריה ליבוש שאמר לי אז כי בפחד ייחסך ממני הכל".

מעמד הדלקת נרות חנוכה

הרה"ק ר' רבי אריה ליבוש זי"ע היה מדליק את נרות החנוכה בשעה מאוחרת, בערך שמונה וחצי בערב. תמיד היה מתאסף קהל רב בעת הדלקת נרות החנוכה. הרב היה מכבד את טובי המנגנים בזמר "מעוז צור", ואחר כך היה אומר בנחת "יושב בסתר", "מזמור שיר חנוכת הבית", "למנצח בנגינות", "רננו צדיקים", וכמה פסוקים מפרק "אשרי תמימי דרך". הוא היה יושב ומסתכל בנרות במשך חצי שעה. בלילה הראשון היה מתיישב ליד השולחן ומספר שני סיפורים, בזו הלשון:

זקיני הק' מצאנז היה רגיל לספר שני סיפורים בעת שישב ליד הנרות של חנוכה.

את המעשה הראשון סיפר זקיני על סבתא זקנה אחת, שהיתה מבורכת במשפחה גדולה של נכדים ונינים, שחיו בתנאי דחקות ודלות משוועת.

פעם קראה אליה הסבתא את כל בני המשפחה ואמרה להם: "כמה זמן עוד נמשיך לחיות בעוני ובמצוקה? מוכרחים פעם לחשוב על תכלית, כיצד לשפר את מצבנו ולהגיע למשהו כדי להתפרנס בכבוד. אך במה אפשר להתחיל, כאשר הבית ריק ואין לנו מאומה?".

קם אחד מהנכדים ואמר: "סבתא'לה, משהו יש כאן בבית... הנה נשארה לנו ביצת תרנגולת אחת...".

"טוב מאד", אמרה הסבתא, "הנה יש לי כבר תוכנית כיצד להתקדם ולהגיע לחיי רווחה... נביא את הביצה אל אחד מהשכנים שלנו שיש לו "קוואָקע" (תרנגולת), ונבקש ממנו שיושיב את התרנגולת שלו על הביצה שלנו, עד שיבקע ממנה אפרוח. כאשר האפרוח יגדל ויהא לתרנגולת מטילת ביצים, נושיב על הביצים תרנגולת, עד שיהיה לנו לול גדול עם תרנגולים. את התרנגולים נמכור, ובתמורה נקנה עגל. את העגל נגדל לפרה, והיא תתן לנו חלב ותוליד עגלים קטנים. ואז נוכל למכור את העגלים ויהיה לנו כסף לבנות בית משלנו...".

בני המשפחה שמחו מאד בהאזינם לתוכניתה של הסבתא. אך מרוב שמחה הזיז אחד הילדים את השולחן שעליו היתה מוטלת הביצה... והביצה התגלגלה, נפלה על הארץ ונשברה... אנחה כבדה פרצה מפיה של הסבתא, והיא ספקה את כפיה: "אוי ואבוי... מכל התכנית שלי לא נשאר מאום...".

הנמשל הוא על מצבו של האדם. מיום עמדו על דעתו הוא מתכנן תוכניות כיצד להתבסס בחייו הגשמיים, באופן שיוכל להתקדם ולהצליח... אך לפתע פתאום "נשברת הביצה"... האדם שובק חיים לכל חי, ומכל התוכניות לא יוצא מאומה...

אחר כך היה הרב מספר את הסיפור השני בשם זקינו ה"דברי חיים":

היה הָיָה בן אדם עם זכרון חלש. בקומו בבוקר ממיטתו, לא היה מצליח למצוא את בגדיו. הוא לא זכר באיזה מקום פשט את בגדיו, ולא זכר איפה הניחם. חשב וחשב מה לעשות? עד שמצא עצה: כל ערב לפני שילך לשכב לישון, ירשום על הנייר כל דבר ודבר היכן הניח אותו, וכך ידע בבוקר איפה למצאו... ואכן כך עשה. הכין לו עפרון וגליון נייר, ולפני שהלך לישון רשם הכל לפי הסדר: המכנסיים מונחים על הכסא, הכתונת מונחת על המכנסיים,

הבגדים התחתונים מונחים על הכתונת, הנעליים עומדות מתחת למיטה. ו...אני עצמי שוכב בתוך המיטה...

בבוקר התלבש לפי הסדר כפי שנרשם בגליון, והכל התאים להפליא. הוא מצא את כל הדברים - חוץ מדבר אחד... בגליון היה רשום: ואני עצמי שוכב במיטה... הוא פנה אל המיטה והתחיל לחפש את עצמו... וכיון שלא מצא את עצמו במיטה, פתח בצעקה: "איה אנכי?!" (וַיְ בֵּין אֵיךְ?).

וגם כאן הנמשל הוא על האדם. כשהאדם עומד על דעתו, הוא עושה תוכניות רבות כדי לסדר את ה"גשמיות" שלו, שהכל יהיה ערוך ומתוקן... ואילו את עצמו, את הרוחניות שבו, הוא מזניח לגמרי... וברבות הימים, כשאינו מצליח למצוא את עצמו, הוא מתחיל לצעוק: "איה אנכי?!" - אך אז כבר מאוחר מדי...

בסיימו את שתי המעשיות, היה הרה"ק ר' אריה ליבוש זי"ע אומר מאמר על חנוכה מתוך הספר "דברי חיים" על התורה. את המאמר היה הרב אומר בכל לילה מלילות החנוכה. אך רק מעטים מבין הנוכחים היו מבינים את דבריו, שכן הכל היה על דרך הקבלה.

והוי זהיר בגחלתן

בראשית שנת תרצ"א (סוף 1930) קרה בצאנז מקרה מעציב, שהשאיר רושם כביר על כל תושביה.

היה זה כאשר התקרב מועד הבחירות להנהלת הקהילה. מערכה כבדה התנהלה אז ברחבי גאליציא אודות "כיבוש הקהילות" בידי המפלגות הציוניות ושאר התנועות החילוניות שהיו אז בשיא פריחתם. בגאליציא - שלא כמו בהונגריה - לא ייסדו הרבנים "קהילות נפרדות" עבור בני היהדות החרדית, כי אם ניהלו מאבק תמידי נגד הנציגים החילוניים בקהילות, כדי שיהיה בכוחם לספק את הצרכים היהודיים ברוח ישראל סבא.

למרות שרוב התושבים היהודיים היו חסידים ואנשי מעשה, היה חשש רציני שהנהלת הקהילה בצאנז תפול הפעם לידי זרים. בפרט לאור התעמולה ("פּראָפּאַגאַנדאַ") החזקה שהם ניהלו ולפיה יורידו את מחירי צרכי הדת השונים (שחיטה, מקוה, קבורה וכדומה), היה חשש אולי יצליחו להשפיע על המון העם להצביע עבור מפלגתם, בגלל העניות והדלות ששררו אז. נוסף לכך, היו חוגי

החסידים מפוצלים למחנות שונים (צאנז, שינאווא, באבוב וכו'), ודבר זה בלבד היה בו כדי להחליש את כוחם של החרדים.

אחד מבין ראשי המתנגדים לרב העיר ולרשימתו החסידית, היה יהודי עשיר בשם שמואל ב., בעל בית מסחר גדול של קמח, שניהל תעמולה גדולה למען מפלגתו.

אריי ליבוש הלברשטאם
אבד"ק צאנז

ב"ה צאנז לסדר והבאת את המנחה אשר יעשה מאלה לד' !

שוכט"ס לכבוד הרבני הנגיד וכ"ו

היות הבחירה לראשי ומנהיגי הקהלה תהי' ברצות ד' ביום א' הבע"ל, והנה הנהגות הקהלה שיהי' עפי' דת תוה"ק תלוי' אך באנשים השומעים לקול הורים ומורים ויצייתו לקולי, ע"כ את אחי אנכי מבקש חזקו ואמצו אל תראו ואל תערצו והנני קורא לכם בקריאה

מי לד' אלי !

ובקשתי ששיחה לכל מי שזיקי היהדות לא עממו עוד בקרבו וחס על בריאותי. לא יתן מקום להאנשים אשר קמו עלי לצערני לעת זקנתי מחמת שנאת חנם ועשו ליסטען נגד רצוני כדי להביע מחלוקת בעירינו רק

יכתוב ידו לד'
ויתן הנומער
מהליסטע שלי

הרצוף פה ומי שימלא רצוני ירוחם מן השמים ושכרו יהי' כפול ויתברך בשפע ברכה והצלחה וימלא ד' כל משאלות לבו לטובה ולברכה.

נ'

היות דיא וואהל צי דיא קהלה ועט זיין אר"ה ביום א' הבע"ל בכן בעט איך מען זאל קיין אנטיל געבען צי, די מהרסים מאן גאנצען יהדושקיים ארן דיא מעשען ועלכע שטעהען אריך מיר אריך צי מיין עלטער מיט שנאת חנם וואס האבען ציואמען געשטעלט ליסטען געגען מיין רצון נאר צי דערפלא קערען מחלוקת ארן שטאדט אונד אויסען מיך מצער צי זיין דאהער בעט איך אייך צי געהעלן מיר צו הילף ארן דעם

היילִיגען קאמף
אין צוּ גענגען
אייער שטימע
נאר אויף מיין
ליסטע

ועלכע לעגע דא ביי דאס גומער ובזכות זה ועט איהר האבען שפע ברכה והצלחה וכל טוב סלה.

דברי המעיד בעדו ודו"ש

מכתב הרה"ק ר' אריה ליבוש על הבחירות להנהלת הקהילה

בראות הרה"ק ר' אריה ליבוש את השפעתו הרבה של אותו שמואל ב., ובחששו מפני צרכי היהודים החרדים בעירו, קראו אליו וביקש ממנו לוותר ולהפסיק את תעמולתו.

"דע לך - הזהיר אותו הרב - כי גם אם תנצח בבחירות, אין בכחך להוריד אותי מכסא הרבנות. אני מתאמץ שהנהלת הקהילה תהיה מאנשים הנאמנים לי,

אך ורק כדי שמפתח הכשרות ושאר צרכי הציבור החרדי יהיו תחת ידי שנוכל לספק את כל ההצטרכות שיהודי חרדי זקוק להם: שוחטים יראי שמים, דיינים שלא יגורו מפני איש, מקוואות בכל ההידורים וכו', על כן אנא ממך חזור בך מהמאבק שפתחת - סיים הרה"ק ר' אריה ליבוש - כי הדבר לא יביא לך טובה".

שמואל ב. לא שעה לבקשת הרה"ק ר' אריה ליבוש, והמשיך בשלו... ומיד לאחר הדברים נחלה. היה זה בימי הסליחות של שנת תר"ץ (ספטמבר 1930). מצבו התדרדר מיום ליום עד שבחג הסוכות של שנת תרצ"א (אוקטובר 1930) היה מצבו אנוש, והרופאים התייאשו ממנו.

אותה שנה בשמיני עצרת, כאשר הרב ערך את שולחנו הטהור בה"גרויסע שטוב" בביתו אחרי מנחה לפנות ערב כמנהגו וחילק יין לכל המסובים.

ולפתע... הדלת נפתחת ודרכה נכנסות בבכיות וצעקות אשתו ובנותיו של אותו שמואל ב. שמצבו היה בכי רע, ובפיהם בקשה מפי אביהם החולה, שהרב ימחול לו על שיצא נגדו ופגע בכבודו. אולם הרה"ק ר' אריה ליבוש זי"ע ענה להם שכבר ביקש ממנו להפסיק את מאבקו נגד רשימת החסידים.

משהמשיכו הנשים בהפצרות וצעקות בפניו, הניח הרב את ראשו על השולחן למשך כמה דקות, אחר הרימו ואמר: "זקיני הקדוש מצאנז (בעל ה"דברי חיים") היה אומר, כאשר רוצים לפעול דבר גדול ומסובך יש לעקור "זשאָברעָ" (צלע - בפולנית) מהצלעות... אם ברצונכם שאמחול לו, עליכם להניח כאן תיכף ומיד משכונות וערבון על סכום של חמש מאות דולר (סכום עצום בימים ההם) שינתן לצרכי נישואי כלה יתומה ועניה, ואז אני אמחול".

התחילו הנשים לעמוד על המקח ולהתווכח על גובה הסכום. הם טענו שמוכנים להשתתף בצדקה אך סכום זה הוא יותר מדי. מיד קם הרב ממקומו באומרו: "עתה שוב אינני רוצה... אנו הולכים לערוך הקפות". ומיד לאחר החג שבק האיש חיים לכל חי[ב].

ב מרן הגאון רבי חיים קרייזווירטה אב"ד אנטווערפען זצ"ל אמר לי כי סיפר סיפור זה בשמי בכמה הזדמנויות, כאשר נתבקש לישא מדברותיו לעורר את האנשים לצרכי צדקה. הוא היה מדגיש את ה"הלכה למעשה" שאפשר ללמוד מכאן, כי כאשר אדם רוצה לפעול בשמים דבר ישועה גדולה, עליו לעשות מצדו פעולה יותר מגדר הטבע והרגיל, אז אפשר שתתקבל בקשתו ויזכה לישועה. הרב גילה לי כי כבר "הרוויח" עם סיפור זה סכומים גדולים ונכבדים לצדקה...

רושם עז השאיר סיפור זה על ציבור תושבי העיר, בראותם עין בעין שמן השמים מוחים על פגיעה בכבוד המרא דאתרא, כמו ששנינו בפרקי אבות (פרק ב משנה י) הוי זהיר בגחלתן וכו', ואכן בבחירות שנערכו לאחר זמן זכתה המפלגה החסידית בתמיכתו של הרב ברוב גדול.

גרויסער ארטאדאקס־ישער וואהל־נצחון

ביי די קהלה־וואהלען אין ניי־סאנז.

ידיעה ב"די יודישע שטימע" על הצלחת הרשימה החרדית בבחירות לקהילה

להשאר יהודי

כאשר הגעתי אחרי המלחמה לבריסל (כפי שיסופר בחלק השני של ספרנו פרק יג), פגשתי שם את ר' מאיר האָפשטעטער - יליד צאנז שהתגורר שם עוד מלפני המלחמה. הוא סיפר לי כי נשאר יהודי ירא וחרד על דבר ה', הודות לעצתו אמונה של הרה"ק ר' אריה ליבוש זי"ע. וכך היה מעשה:

שנים רבות לפני המלחמה, בשנת תרפ"ב (1922), הוא עקר מעיר מולדתו. לפני עוזבו ביקשה אשתו שיכנס אל המרא דאתרא לבקש ברכתו, כפי שנהוג. תחילה סירב לעשות כדבריה, כיון שלא היה נמנה על עדת החסידים, אולם אשתו עמדה על כך בתוקף שאין לנסוע בלי שנפרדים מהרב. בלית ברירה נכנס לבקש את ברכת קדשו של הרב. הרב אמר לו הואיל ואתה נוסע ל"גוי'שע וועלט" איעצך ושמע בקולי. בהגיעך לשם תבחר לך אחד מה"יידישע פרנסות"; מלמד או חזן, ואפילו שמש בבית המדרש. אם אחת משלש אלה תעשה לך - אז מובטחני כי תישאר יהודי.

הוא שמע בקול הרב והתקבל כבעל-תפילה בעיר בריסל, ואכן זכה להשאר יהודי שומר תורה ומצוות, ואף להעמיד דור ישרים ההולכים בדרכי אבות, דבר שרבים לא זכו לו באותה עת. לאחר תקופה עלה לארץ ישראל והתיישב בנתניה והמשיך גם שם כבעל-תפילה, עד לפטירתו בשנת תשנ"ו (1996).

בפי ישרים

חביב ונערץ היה הרה"ק ר' אריה ליבוש אב"ד צאנז על גדולי התורה והחסידות בדורו. מקצת שבחו ניתן למצוא בספרי השאלות ותשובות של גדולי דורו, כמו בשו"ת בית יצחק (אה"ע ח"א סימן כד) של הגאון ר' יצחק שמעלקיש אב"ד לעמבערג הכותב עליו בין השאר: הרב הגדול חריף ובקי בכל חדרי תורה, ובשו"ת אהל יהושע (ח"ב סימן כו) להגאון ר' יהושע פינחס בְּאָמבּאַך אב"ד אושפצין שכתב: הרב הגאון בוצינא קדישא חסידא ופרישא כבוד שמו מפארים..., ועוד רבים המתארים אותו בתוארים מופלגים ביותר[ג].

גדולי האדמו"רים ורבנים שהזדמנו לצאנז לא פסחו אף פעם מלבקר בבית המרא דאתרא הרה"ק ר' אריה ליבוש. במיוחד ביומא דהילולא של ה"דברי חיים" זי"ע, כאשר רבבות יהודים ובראשם יוצאי חלציו של בעל ההילולא נהרו לפקוד את ציונו הקדוש, אז היה בית הרב הומה ממבקרים מן הבוקר עד הערב.

השמש היה מכניס לכבוד כל אורח חשוב, מגש מיוחד עם מזונות פירות ומשקה. בתור חסיד של הרב זצ"ל, הייתי נשאר שם במשך כל יום היארצייט, שכן היה מעניין מאד לשמוע את השיחות המאלפות, מלאות התוכן בדברי תורה ושיחת חולין של תלמידי חכמים, שרבי אריה ליבוש היה מנהל עם כל אנשי המעלה החשובים. כאמור למעלה, בהיותי ילד מצאתי ענין גם ב"שיריים" של צדיקים, שאפשר היה לזכות בהם במהלך הביקורים (ובנוסף; בתנאי הדלות ששררו אז, היתה זאת "זכיה" גדולה בשביל ילד לקבל חתיכת מזונות, פיסת תפוח עץ או חתיכת לימון ("לימענע" - ביידיש) שנשארה בכוס התה...).

בין האדמו"רים הרבים שביקרו בביתו באותם הימים, יש לציין את דודיו הרה"ק רבי שלום אליעזר מראצפערט והרה"ק רבי ישעי'לה מטשחויב זי"ע, ואת בני דודיו הרה"ק מסטראפקוב ומציעשינוב זצ"ל, וכן האדמו"רים מסטיטשין וספינקא זכר צדיקים לברכה.

באחת השנים הגיע גם הרה"ק ממונקאטש בעל "מנחת אלעזר" זצ"ל לכבוד היומא דהילולא. מיד עם הגיעו לצאנז, נכנס לבקר אצל הרב. ידידות עמוקה

ג בספר "אלף כתב" (ח"ב אות תתקסג) שחיבר הגה"צ ר' יצחק ווייס זצ"ל ראב"ד וועריוי, ברשימות "מילי דהספידא" כתב בתוך דבריו: "...ואחריו נפטר הגה"צ מו"ה ארי' ליבש הלברשטאם אבדק"ק צאנז רבות בשנים, גדול בנגלה ובנסתר וצדיק כביר. מהגה"ק הלזה נלמד סעיף הראשון שבשלחן הערוך, יתגבר כארי' לעמוד בבוקר לעבודת בוראו".

שררה בינו לבין הרב, והם ניהלו שיחה בענינים העומדים ברומו של עולם. בסופה של השיחה, פנה הרב ממונקאטש אל הרב במלים אלו: "צאנזער רב, הרי מעלתכם הוא עתה צדיק הדור, מדוע אינכם משתדלים לקרב את הגאולה וביאת המשיח?". ענה לו הרה"ק ר' אריה ליבוש כדברים האלה: "מונקאטשער רב, הרי ידוע לכם מה שהיה אומר זקיני הקדוש ה"דברי חיים": כשהייתי צעיר רציתי לתקן את העולם כולו. לאחר מכן, כאשר התבגרתי, הייתי אומר, הלוואי שאזכה לתקן רק את תושבי עירי. מאוחר יותר הייתי אומר, הלוואי שאזכה לתקן לפחות את בני משפחתי. ועתה אני אומר, הלוואי שאזכה לתקן רק את עצמי...".

מונקאטשער רב שליט"א איף די מאנזער יאהרציט

תיאור ביקור הרב ממונקאטש בצאנז ביומא דהילולא של ה"דברי חיים" בשנת תרצ"ד (1934)
(מתוך "די אידישע צייטונג" שיצא לאור במונקאטש)

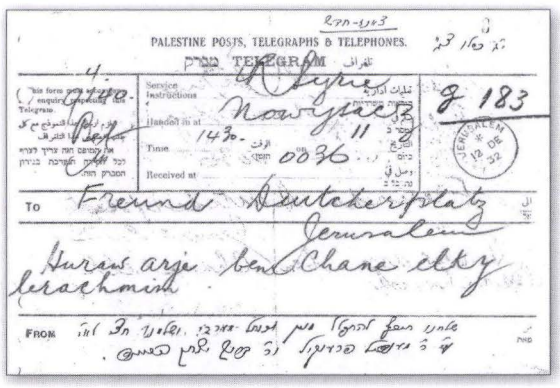
❖

גם הרה"ק ר' שמעו'לה מזעליכוב - מאז שהתיישב בקראקא - היה נוהג לבוא לצאנז בכל שנה לשהות במחיצת הרה"ק ר' אריה ליבוש (כפי שיסופר להלן בפרק ט), כפי שכתב במכתב (שנדפס בספרו "נהרי אש" מכתב ו) אל תלמידו מאז הגאון המפורסם רבי חיים קרייזווירטה אב"ד אנטווערפען: "אי"ה ש"ק תרומה תצוה בדעתי להיות בצאנז אצל הרה"צ הישיש שליט"א".

באחת ההזדמנויות אמר רבי שמעו'לה לאחד ממקורביו - ר' יוסף קאופטייל ז"ל מצאנז (שהתגורר אחרי המלחמה בבני ברק ובסוף ימיו בירושלים) - שהוא נוסע להפגש עם צדיק אמת, ולא פירש שמו, ונסע אל הרה"ק ר' אריה ליבוש אב"ד צאנז, והתייחד עמו שעות אחדות. היה זה זמן קצר טרם פטירתו של רבי אריה ליבוש.

אשכבתיה דרבי

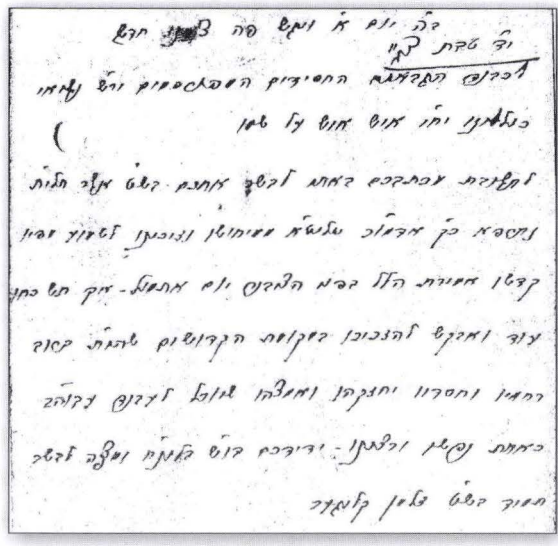
בשנותיו האחרונות נחלש הרה"ק ר' אריה ליבוש, והתקשה לנהל את עניני הרבנות בעיר, והוא נמנע מאז לפסוק שאלות בהלכה. לצורך כך נתמנה על ידו - בשנת תרצ"ב (1932) - בנו הגדול הרה"ק ר' מרדכי זאב הי"ד, שכיהן אז כאב"ד גריבוב. הוא הגיע לשהות בצאנז במשך כל ימות השבוע, ורק לקראת שבת היה חוזר לביתו בגריבוב.

PALESTINE POSTS, TELEGRAPHS & TELEPHONES.
TELEGRAM
Service Instructions
Handed in at
Time
Received at
To Freund Autokeripslatz Jerusalem
Hurew arje ben Chane elky lerachmim
FROM

מברק שנשלח בחודש כסלו תרצ"ג (דצמבר 1932), ל"כולל חבת ירושלים" בעיה"ק, להתפלל על הרה"ק ר' אריה ליבוש בעת מחלתו

❖

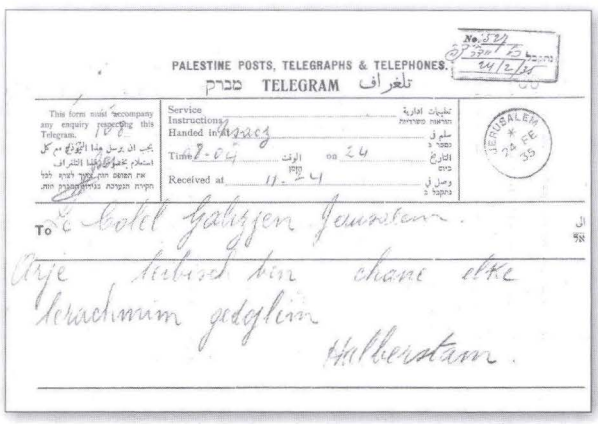
יודעי דבר העידו אחר הסתלקותו, כי שמעו מהרה"ק ר' אריה ליבוש רמזים שונים שהיו קשורים להסתלקותו מזה העולם. על אחד מרמזים אלו סיפר ר' שלמה זלמן גאלדשטיין ז"ל מבני ברק - שזכה בבחרותו לשמשו, שהיה נוכח בשעת מעשה.

מכתב הגבאי ר' זלמן קליגער-לויער מחורף תרצ"ג (1933) להנהלת "כולל חבת ירושלים" המבשר על הטבה במצבו של הרה"ק ר' אריה ליבוש "וזכינו לשמוע מפיו קדשו אמירת הלל בפני הציבור יום אתמול..."

היה זה כשבוע אחרי ראש חודש אדר א' תרצ"ה (פברואר 1935), שאז מנהג הקהילות להתעסק בהשגת הקמח לשם אפיית המצות בערב פסח ובשמירתו מכל משמר. בנו הרה"ק ר' מרדכי זאב הי"ד, ששהה כאמור באמצע השבוע בצאנז, התכונן בשבוע זה להקדים נסיעתו חזרה לגריבוב כבר ליום שלישי, כדי שיוכל גם הוא להכין לו הקמח וצרכי המצות לימי הפסח הקרבים ובאים, וכדרכו טרם נסיעתו לביתו נכנס להפרד מאביו.

ויהי כאשר אמר הרה"ק ר' מרדכי זאב לאביו שנוסע הוא לגריבוב להכין בשבילו קמח למצות, קם הרה"ק ר' אריה ליבוש מכסאו והתהלך אנה ואנה בחדרו אחוז בשרעפי קודש, כששתי ידיו תחובים באבנטו, וכעבור כמה רגעים פנה לבנו ואמר: הלא יש כאן בבית קמח מעל התנור שהכינו לימי הפסח, ומה לך כי תמהר לגריבוב. רבי מרדכי זאב נשתומם ביותר על תשובתו המוזרה של אביו, כי הרי הקמח ההוא הוכן עבור אביו בעצמו, ולא ידע פשרן של דברים מדוע מוסר לו האב את הקמח המוכן בעבורו.

PALESTINE POSTS, TELEGRAPHS & TELEPHONES.
מברק TELEGRAM تلغراف
This form must accompany any enquiry respecting this Telegram.
Service Instructions
Handed in
Time
Received at
To Hotel Yabtzen Jerusalem.
Orje Aubrich bin chane etke Serachmim gedeglim Halberstam.

מברק שנתקבל ב"כולל חבת ירושלים" בעיה"ק ביום פטירתו של הרה"ק ר' אריה ליבוש לעורר רחמים

כעבור ימים אחדים, ביום ראשון כ"א אדר א' תרצ"ה (1935), עת עלתה נשמתו הטהורה בסערה השמימה, אז נתבררה היטב למפרע כוונת קדשו.

❖

בעניין יום פטירתו סיפר הרבי מפשעווארסק הרה"ק ר' יענק'לה זצ"ל כי בשנת תרפ"ו (1926) בהיוודע להרה"ק ר' אריה ליבוש זצ"ל מהבשורה הלא טובה, על הסתלקותו של קרובו הרה"ק ר' מנחם מענדל הלברשטאם אב"ד פריסטיק ביום כ"א אדר, התבטא עליו ואמר "חכם היה, הוא בחר לו יום טוב והגון", ברמזו על היומא דהילולא של בעל "נועם אלימלך" מליזענסק, וכאמור כעבור תשע שנים נפטר הרה"ק ר' אריה ליבוש אף הוא באותו יום נעלה, בכ"א אדר א' תרצ"ה (1935) [ד].

עשרה מתלמידי החכמים המובחרים שבעיר, ביניהם אבי מורי רבי נתן מרדכי הי"ד, התעסקו בטהרתו. לאחר מכן הוא סיפר לי בהתפעלות כי בעת הטהרה סייע הנפטר בעצמו בטבילת ידיו, ויהיה לפלא!

בהרגשה קודרת של יתמות ליוו אלפים רבים מתושבי צאנז וכל סביבותיה את הארון - שנעשה מקרשי שולחנו הטהור עליו עסק בתורה בקדושה ובטהרה - לבית החיים שבפאתי העיר.

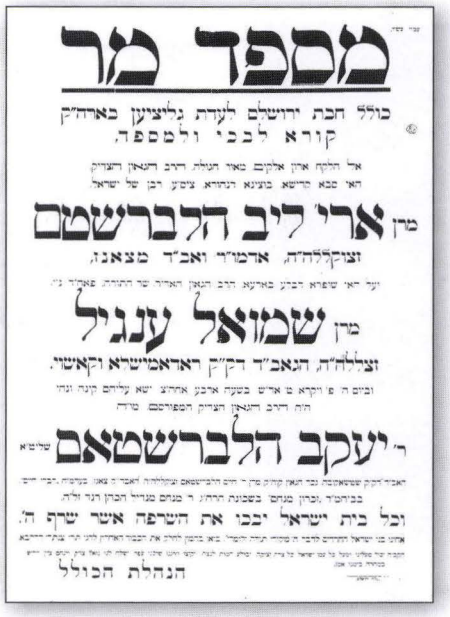

נפטר נשואה דער ניי-סאנדזער רב זצ"ל

ידיעה ב"דאס יידישער טאגבלאט" (ווארשא תרצ"ה) על פטירת הרה"ק ר' אריה ליבוש

על פי צוואתו נטמן הרה"ק ר' אריה ליבוש בכניסה לאוהל ה"דברי חיים", ולא בסמוך ליד אביו הרה"ק ר' אהרן זי"ע, כדי לא להפריע לרבים הבאים להעתיר בתפילותיהם על ציונו הק' של ה"דברי חיים" (כנזכר למעלה בפרק ד).

ד אגב, ראיתי ספר המציין את שנת פטירתו של הרה"ק ר' אריה ליבוש בתרצ"ג (1933), אולם ברור שזו טעות, שהרי אני בעצמי זכיתי שהרב הניח עמי תפילין אחרי חג השבועות תרצ"ד (יוני 1934), כנזכר להלן בפרק יד.

מספד מר

כולל חבת ירושלם לעדת גליציען בארה"ק
קורא לבכי ולמספד.

אל תלקח ארון אלקים מאיר תעלת הרב הגאון הצדיק
האי סבא קדישא בציונא הנחוצא צמ"צ רבן של ישראל

מרן **ארי' ליב הלברשטם**

זצוקללה"ה, אדמו"ר ואב"ד מצאנז,

עיר ואם בישראל הרבני הגאון הצדיק הפלא מוהר"ר אלעזר ני"ו

מרן **שמואל ענגיל**

זצללה"ה, הגאב"ד דק"ק ראדאמישלא וקאשוי.

ובנים ה' ז' וקרא מ' איש בשנה ארבע אחדע "שא עליהם קונה וגמ'
תח הרב הגאון הצדיק המפורסם מוהר

ר' **יעקב הלברשטאם** שליט"א

אבד"ק שטשאמבז נכד הגאון קדוש מרן ר' חיים הלברשטאם זצללה"ה אאב"ד ד' צאנז בעלזא, בעל חיים
בביהמ"ד, ובירון מעתם בשבוע הבהמ"ר ר' מנחם מנדיל הכהן רוזנ זלה"ה.

וכל בית ישראל יבכו את השרפה אשר שרף ה'.

הנהלת הכולל

מודעה על הספד שנערך בירושלים על ידי "כולל חבת ירושלים"
על פטירת הרה"ק ר' אריה ליבוש מצאנז והגאון מהר"ש ענגיל מראדאמישלא

בני הרב

הרה"ק ר' אריה ליבוש זצ"ל השאיר אחריו חמשה בנים תלמידי חכמים מופלגים ביראה שהתגוררו כולם בצאנז, ושלש בנות נשואות לתלמידי חכמים - שכיהנו פאר כרבנים בערי הסביבה. בכור הבנים היה הרה"ק ר' מרדכי זאב זי"ע, שמילא את מקום אביו ברבנות צאנז (אודותיו ראה בפרק הבא). אחריו היו: רבי משה, שעסק בהפצת תורה במכירת ספרים.

הקדמת הרה"צ ר' משה הלברשטאם הי"ד
לספר "מרגניתא דר"ב"
שהוציא לאור מזקינו בעל "ברוך טעם"

בניגוד לשאר אחיו, הוא לא היה "בעל-פרנסה", וקיבל תמיכה קבועה מאחיו הבכור הרה"ק ר' מרדכי זאב, כפי שהורה אביהם בצוואתו. רבי אפרים, שהתעשר ממסחרו בבדי משי שהובאו מטשכיה. רבי צבי הערש, שהיה סוחר עורות ומפורסם בתור אדם ישר ומהימן ביותר במדה כזו, שכל אנשי הכפרים שסחרו בעורות - כשהיה להם סכסוך ביניהם - היו באים אליו והוא היה מיישר את ההידורים. צעיר הבנים היה רבי פינחס שמעיה, שהיתה לו שותפות עם יהודי אחר במסחר יינות.

מימין לשמאל: ר' צבי הערש בן הרה"ק ר' אריה ליבוש, ר' משה אליעזר בְּאָכנער בן הרה"צ ר' אבא'לה מסוכא

חתני דבי נשיאה היו הרבנים הצדיקים: רבי אברהם חיים טייטלבוים אב"ד קרענץ (בן בתו של הרה"ק ר' אריה ליבוש אב"ד דוקלא, בנו השני של הרה"ק ר' דוד מקשאנוב זי"ע), רבי אביגדור צבי הלברשטאם אב"ד אלט-צאנז ואחר כך אב"ד בארדיוב (אודותיו ראה להלן בפרק ח), ורבי ישראל אונגער אב"ד זאבנא - בנו של הרה"ק המפורסם רבי שלום דוד אב"ד זאבנא ובעמ"ח שו"ת יד שלום.

מצבת הרה"ק ר' ישראל אונגער מזאבנא בניו-יורק

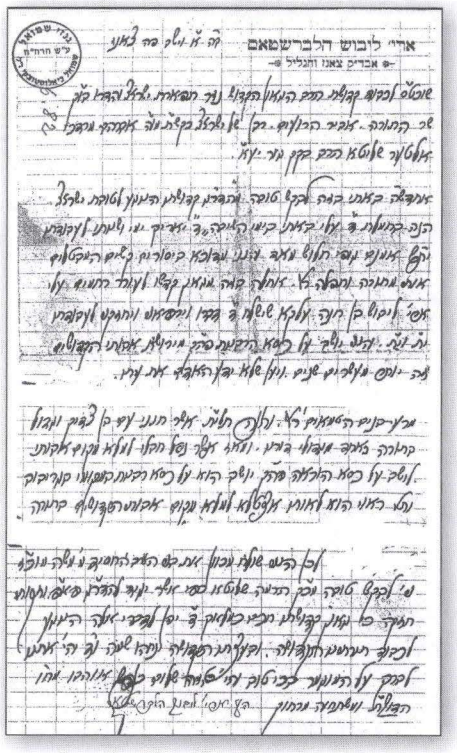
פרק ז

הרה"ק ר' מרדכי זאב אב"ד צאנז זי"ע

אחרון הרבנים בצאנז

אחרי פטירת הרה"ק ר' אריה ליבוש זצ"ל עלה למלא מקום אבותיו הק' בצאנז, בנו הגדול הגאון הצדיק ר' מרדכי זאב הלברשטאם זי"ע, שמילא מקודם את מקום אביו ברבנות גריבוב כשלשים שנה, ומשנת תרצ"ב (1932) נתמנה - כאמור - לעמוד לימין אביו על עניני ההוראה והרבנות בצאנז. בקבלו את כהונת הרבנות בצאנז, נטל עליו גם את העול לדאוג להמשך קיומה וחיזוקה הגדולה של הישיבה הגדולה "ישיבת בני תורה", שנוסדה בשעתו על ידי אביו.

הרה"ק ר' מרדכי זאב זצ"ל קיבל בשעתו סמיכה להיות פוסק הלכות בישראל מאת גדולי וגאוני הדור, ביניהם גם הגאון ר' דוד מנחם מאניש באב"ד אב"ד טאַרנאָפאָל זצ"ל בעל שו"ת חבצלת השרון, שהיה מהגאונים המפורסמים ביותר שבגאליציא לפני המלחמה.

מכתב הרה"ק ר' אריה ליבוש אל הרה"ק בעל "אמרי אמת" מגור, בו מבקשו להתפלל לרפואתו וכן לפעול שבנו הרה"ק ר' מרדכי זאב יאושר למלא את מקומו ברבנות צאנז
(נמסר על ידי הרב צבי ביאלוסטוצקי)

באותו זמן, בשנת תרפ"ח (1928), היה גם אבי ר' נתן מרדכי הי"ד, אצל הרב מטאַרנאָפאָל לקבל את ה"הורמנא" (היתר הוראה) שלו, והוא סיפר שראה את ההורמנא שכתב הרב מטאַרנאָפאָל להרה"ק ר' מרדכי זאב - אב"ד צאנז לעתיד,

ובין השאר כתב עליו: "מלא וגדוש בש"ס ופוסקים, ראשונים ואחרונים, חריף ובקי, יראת ה' על פניו, וראוי למלא מקום אבותיו ברבנות העיר צאנז"[א].

דרכי הנהגתו

הרה"ק ר' מרדכי זאב זצ"ל היה מפורסם בהתמדתו הגדולה ללא שיעור, תמיד מצאו אותו יושב ליד גמרא או שולחן ערוך והוגה בתורה. והיה מרגלא בפומיה - בבדיחות הדעת - לומר לאנשים כי יש לו זכרון חלש ל"ע, לכן צריך הוא לשנן תמיד את תלמודו...

את רבנותו נהג ביד רמה, ללא מורא וללא פחד מפני שום איש, ויהיה זה תקיף ככל שיהיה.

חידושי תורה וחתימת כתב יד קדשו של הרה"ק ר' מרדכי זאב מצאנז

א בהסכמתו לספר "קדושת אהרן" (ליקוטים מהרה"ק ר' אהרן אב"ד צאנז) שיצא לאור לאחרונה, כותב מרן הגאון רבי חיים קרייזווירטה אב"ד אנטווערפען זצ"ל: "ומי יתנני ירחי קדם עוד בימי חרפי כשהייתי שוקד על דלתי התורה בעיר גריבוב וקיבלתי לקח מפי מו"ר הרה"ק רבי מרדכי זאב זצוק"ל שהיה גאון הגאונים וכל הש"ס היה שגור על לשונו בעל פה, מרא דכולה תלמודא, ויראת ה' עד להפליא, ותהלי"ת שזכיתי להיות נמנה בין תלמידיו בהיותו כמעין המתגבר דולה ומשקה כמעט כל היום בבית מדרשו עם תלמידיו, ומחדש תילי תילים של חידושים עצומים בכל מקצועות התורה".

בקיץ האחרון לפני פרוץ מלחמת העולם השניה, זכיתי לשהות בצוותא חדא עם הרב זצ"ל, כאשר נסע למקום המרפא פיוונישטשנא שליד קרענץ, ובתור בנו של אחד ממקורביו הוא לקח אותי אתו כבן-לוויה. כאשר הגיעו לשם שלח הרה"ק ר' מרדכי זאב לקרוא לקצב המקומי לברר אתו משהו בקשר לעניני כשרות, כיון שהעיירה פיוונישטשנא היתה שייכת לגליל צאנז ותחת אחריותו. אך הקצב ענה לשמשו של הרב בחוצפה ובלעג, באומרו: "רש"י מפרש את הפסוק (במדבר יד, מד) "ויעפילו לעלות ההרה" - לשון חוזק...", וסירב לבוא אל הרב.

שלח הרב שוב את השמש עם כתב התראה, שעליו להתייצב לפני הרב, אך הקצב עמד בסירובו ולא רצה לבוא. מיד הודיע הרב בשער בת רבים כי הוסרה ההשגחה מהאיטליז שלו וכתב שיש על הבשר דין נבלה וטרפה. משמע זאת הקצב מיהר להתייצב לפני הרב ולפייס אותו... אך הרב סירב לקבלו בבחינת "אות לבני מרי" והודיע לו שעד שבועיים הוא לא מקבל שום פיוס, וכי האיסור יעמוד בתקפו בתור קנס למשך שבועיים תמימים! רק אחר כך ניאות הרב לקבל את בקשת הסליחה של הקצב וביטל את האיסור.

הרה"ק ר' מרדכי זאב (שני מימין) בראש משלחת היהודים בהלווית ראש הממשלה הפולני, לידו (שלישי מימין) גיסו הגה"צ ר' אברהם חיים טייטלבוים מקרענץ

בשהותי באותה תקופה עם הרב זצ"ל בפיוונישטשנא במשך שבועיים ימים, היתה לי ההזדמנות לעמוד מקרוב על גדלותו ודרכי התנהגותו המיוחדים. התמדתו היתה לאין שיעור, לילות שלמים היה יושב ועוסק בתורה. בשעה שש בבוקר היה הרב הולך למרחצאות של המים המינרליים, ואני התלוויתי אליו. פעם בלכתינו

בדרך אל מרחצאות המים, זרק אחד מנערי הערלים, "שייגעץ" כבן שלש עשרה, אבן לעבר הרב, ופגע בכתפו. הפוחז צעק אחריו: "אתה רב מסריח! היטלר כבר יביא עליכם את הסוף...". אך הרב אמר לי: "בוא ונסתלק מכאן מהר, שאם לא כן, אנו עלולים לחטוף כמה אבנים נוספות...". כך היה המצב ביחסם של המוני העם הפולנים כלפי היהודים.

כדי לא לבייש

בצאנז היה מגיע מדי שנה בשנה בימות הקיץ יהודי בשם ר' נח ט. - תושב העיר לעמבערג - שאסף כספים עבור "ישיבת אשל" שהתקיימה בעירו. פעם אחת, כאשר שהה ר' נח כמנהגו בצאנז, הזדמן לשם המנהל של אותה ישיבת "אשל", ולרוב פליאתו הנה הוא שומע את ר' נח נואם בבית המדרש ומבקש שיעבירו אליו את התרומות לטובת הישיבה. בתום דבריו ניגש המנהל אליו ושאל אותו: "איזה "עסק" יש לך עם "ישיבת אשל", הרי אני הנני המנהל של הישיבה ומעולם לא שלחתי אותך בשמה...?".

התברר שר' נח סבל מבריאות לקויה ולכן היה נוסע בכל שנה לעיירת המרפא קרעניץ, ומאחר וכסף להוצאות לא היה לו - החליט לאסוף צדקה מיהודי העיר בדרכו לקרעניץ, וכדי שלא יתבייש להגיד לאנשים שהוא אוסף לצורך עצמו, החליט לומר לכולם שהוא אוסף עבור "ישיבת אשל" בלעמבערג.

מובן שלאחר "סיפור" כזה לא רצו האנשים יותר לתרום לר' נח כלום, אך המרא דאתרא הרה"ק ר' מרדכי זאב הורה לבל יביישו את ר' נח על כך, וצוה להמשיך לתת לו כפי שהיו רגילים במשך השנים שעברו, כיון שנצרך הוא עבור בריאותו.

על קידוש השם

עם פרוץ המלחמה, כאשר הנאצים כבשו את פולין, התברר שכל אימת שהנאצים פלשו לעיר כלשהי, היו הרבנים בין ראשוני הנרדפים. כאשר ראה זאת הרב עזב מיד את העיר בחשאי, ועבר עם הרבנית לטארנא, שם התערב בין הבריות בכדי שלא להבליט את זהותו כרב. היו לו שם כמה חסידים מסורים, מחסידי צאנז, שעזרו לו ותמכו בו ככל האפשר.

אשתו הרבנית חלתה שם, וכיון שהטיפול בה היה כרוך בהוצאות גדולות, לא הספיקו לו אמצעי הפרנסה בטארנא. הזמינו אותו חסידי צאנז, לבוא לצאנז כדי

לגייס כספים עבור הטיפול הרפואי. נסע איפוא הרה"ק ר' מרדכי זאב בעגלה רתומה לסוס, כשהוא מחופש לאיכר בבגדים כפריים, והגיע בחשאי לצאנז בשנת תש"א (1941), שם התאכסן אצל אחיו הצעיר הרב ר' פינחס שמעיה הי"ד. חסידי צאנז הנאמנים, הצליחו לגייס עבורו סכום כסף ניכר, והרב חזר לטארנא.

על סופו המר של הרה"ק ר' מרדכי זאב זי"ע, נודע לי בשנת תש"ג (סוף 1942), בעת שהייתי יחד עם שארית הפליטה של היהודים שעוד נשארו בגיטו צאנז, לפני ששלחו את כולנו לאושוויץ (כפי שיסופר בחלק השני של ספרנו סוף פרק ז). מהם שמעתי שהרב היה חבוי במחבוא ("בונקר") במרתפי הגיטו בטארנא. בשלהי חודש סיון תש"ב (יוני 1942) ערכו הנאצים מצוד גדול על הגיטו ותפשו כעשרת אלפים יהודים, ובתוכם גם את אשתו הרבנית. אז יצא הרה"ק ר' מרדכי זאב מהמחבוא כשהוא מעוטר בטלית ותפילין ואמר: "הנני רוצה ללכת על קידוש השם יחד עם כל היהודים". העמיסו את כולם על משאיות והובילו אותם לתוך יער, במרחק של שבע קילומטר מאחורי טארנא, בקרבת כפר בשם "זבִּילִיטאָווסקאַ-גוֹראַ", ושם נרצחו כולם על קידוש השם, השם יקום דמם.

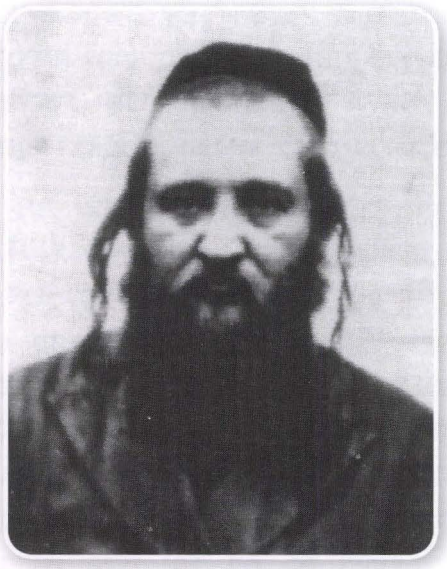

המחבר ליד קבר האחים
בכפר זבִּילִיטאָווסקאַ-גוֹראַ

יותר מחמישים שנה לאחר מכן, בעת שביקרתי בפולין בחודש אייר תשנ"ג (מאי 1993), ראיתי שם לראשונה את המצבות עליהן רשום: "כאן נקברו עשרת אלפים יהודים מגיטו טארנא, עם שמונה מאות ילדים שנרצחו באכזריות על ידי הנאצים בחודש תמוז תש"ב".

בנו הרה"ק רבי ברוך אב"ד גריבוב זי"ע

הרה"ק ר' ברוך זצ"ל נולד בעיר ניישטאט בשנת תרס"ג (1903), לאביו הרה"ק ר' מרדכי זאב זצ"ל אב"ד צאנז. בהגיעו לפרקו נשא את קרובתו הרבנית ריזל שרה בת הרה"ק ר' סיני מזמיגראד זצ"ל, בנו של הרה"ק מגארליץ זי"ע, ובמחיצתו המשיך להתעלות בתורה ובהוראה ובעבודת השי"ת.

הרה"ק ר' ברוך הלברשטאם אב"ד גריבוב

בשנת תרצ"ב (1932), כאשר אביו הגה"ק ר' מרדכי זאב זצ"ל החל לנהל את עניני הרבנות בצאנז (כנזכר למעלה בפרק ו), מילא הרה"ק ר' ברוך זצ"ל את מקומו בגריבוב, עד ליום פטירת זקינו הגדול הרה"ק ר' אריה ליבוש זצ"ל אב"ד צאנז, אז נתקבל הגה"ק ר' מרדכי זאב זצ"ל למ"מ בצאנז ועבר להתגורר שמה, והרה"ק ר' ברוך זצ"ל נתקבל על מקומו לאב"ד גריבוב.

בביקוריו התכופים בצאנז להסתופף בצל זקינו ואביו, היו גדולי התלמידי חכמים שבעיר משתעשעים עמו, וחסידי צאנז הועידוהו לגדולות ותלו בו עתיד גדול. כן עמד בקשרי הלכה עם גדולי דורו, ביניהם הגאונים בעל "חזון נחום" מדאמבראווא (עיי"ש בספרו חלק א קונטרס דברתי בחזון סימן יט) ואחיו בעל "דובב מישרים" מטשעבין (עיי"ש בספרו חלק א סימן לז).

בתחילת המלחמה ברח יחד עם אביו לטארנא ושהה עמו עד לשלהי חודש סיון תש"ב (יוני 1942), כאשר יצא אביו ממחבואו והלך עם מרבית יהודי טארנא על קידוש השם (כנזכר למעלה בפרק זה). על פי הוראת אביו המשיך הרה"ק ר' ברוך להסתתר, עד שגילו אותו הגרמנים ימ"ש בערב ראש השנה תש"ג (ספטמבר 1942). בו ביום נשלח למחנה ההשמדה בעלזיץ ונהרג שם על קידוש השם. (מפי נכדי הרה"ק רבי ברוך הי"ד)

בניסי נסים שרדה זוגתו הרבנית ע"ה את המלחמה יחד עם ילדיה, ביניהם כ"ק אדמו"ר ר' נפתלי שליט"א אב"ד צאנז-גריבוב המתגורר בניו-יורק, אשר זכה להתגדל על ברכי אבי-זקינו הרה"ק ר' אריה ליבוש זצ"ל וזקינו הרה"ק ר' מרדכי זאב הי"ד, וזכה מהם לקרבה מיוחדת, וכהיום הנו אחד השרידים לבית צאנז המפוארה, אשר ממלא מקום אבותיו הק', יאריך ימים על ממלכתו הוא ובניו בקרב ישראל.

פרק ח
אנשי מעלה בצאנז

הרה"ק רבי חָנה הערש מסאטמאר

מבין אנשי המעלה שהאירו את שמי צאנז לפני המלחמה, בעבודת השם שלהם ובמעשי הצדקה והחסד, בלטה דמותו של הרה"ק ר' חָנה הערש רובין זצ"ל.

נולד בשנת תרמ"ד (1884) לאביו הרה"ק ר' נפתלי רובין אב"ד ווישניצא - חתן בעל "דברי יחזקאל", ונקרא על שם אם-אמו הרבנית חנה משינאווא.

במלחמת העולם הראשונה התיישב בעיר סאטמאר, ולאחר שלא זכה לילדים עבר - בסביבות תר"ץ (1930) - לצאנז ופתח שם בית מדרשו, והתפרסם בשם "הרבי מסאקמאר"[א].

ביתו ובית מדרשו (בקומה ראשונה) של הרה"ק ר' חנה הערש מסאטמאר (צולם בשנת תשנ"ג - 1993)

תפילתו של רבי חָנה הערש היתה ספוגה קדושה וטהרה לאין שיעור. אהבת ה' שלו ואהבת ישראל היו מחוץ לדרך הטבע. בכל ברכה וברכה מברכות

א למעשה הכוונה היא לעיר סאטמאר, אך חסידים היו קוראים לסאטמאר - סאקמאר, כדי לא להזכיר שם של עבודה זרה, שכן ערים רבות היו מכונות על שמות עבודה זרה. גם הרה"ק ר' יואל מסאטמאר זצ"ל היה קורא לסאטמאר - סאקמאר, מאותה סיבה.

הנהנין ומברכות המצוות, היה משקיע את כל כוחו ממש, וקולו כשאגת ארי. בבית המדרש שלו הצטופפו תמיד יהודים חסידים יראים ושלמים, שבאו לחזות בעבודת הקודש שלו. לעתים קרובות היה עובר לפני התיבה, ושופך נהרי נחלי דמעות, אך יחד עם זאת היתה תמיד צהלתו בפניו.

המוני חסידים היו נוהרים לביתו בחנוכה, כדי לראות את עבודתו בעת הדלקת נרות החנוכה, את כוונת הלב בעשיית הפתילות וביציקת השמן זית. ואחר כך אמירת הברכות בהתלהבות כזו, באימה וברתת, שהסעירו והרעידו את כל הלבבות. עד היום לא מש מזכרוני העונג הרוחני, וההתרגשות העצומה מעבודת ה' הנפלאה, שזכיתי לראות אצל רבי חָנה הערש זצ"ל.

כל לילה לאחר הדלקת נרות החנוכה, היה עורך סעודה חלבית עבור קהל החסידים, ונותן תשומת לב מיוחדת לעניי העם שלקחו חלק בסעודה. הסעודה כללה לחם עם גבינה, ומרק תפוחי אדמה ("זשעמיקע-גריץ"). בשעת הסעודה היה הרה"ק ר' חָנה הערש אומר בפני המסובים מאמר מהספר "זרע קודש", שחיבר זקינו הרה"ק ר' נפתלי צבי מראפשיץ זי"ע. כמו כן היו מנעימים בשיר ובניגון מנגנים: "מעוז צור", "שיר המעלות", ופסוקים מ"אשרי תמימי דרך".

ר' איציק'ל ראטה
(נמסר ע"י נכדו ר' אברהם דוב ראטה שיחי' מלונדון)

היו לו ארבעה תומכים אמידים: ה"ה ר' אברהם דוד שיף (אודותיו ראה להלן בפרק יב), ר' מענדל וואגשאהל, והאחים ר' איציק'ל ור' יוסל'ה ראטה. שאר המתפללים היו מעוטי יכולת ונצרכים, שהוא בעצמו היה דואג לפרנסתם, ואוסף כספים עבורם לצורך "הכנסת כלה".

❖

כאן המקום להביא מעשה שקרה בשנת תרצ"ה (1935) בערך, ממנו אפשר ללמוד עד היכן הגיעה מסירות הנפש של רבי חָנה הערש, כשהיו צריכים לעשות טובה ליהודי.

ר' איציק'ל ראָטה היה בעל בית מסחר של מוצרים ואביזרים ("צוגעהעָרן") בענף הסנדלרות. ואירע מקרה שפתאום התברר שהוא חייב לסוחר גוי, סיטונאי גדול בעיר באכניא, סכום של אלף זלוטי. התאריך האחרון לפרעון החוב חל ביום שישי, ומכיון שלא היה באפשרותו לסלק את הכסף, הוכנס ר' איציק'ל לבית הסוהר בערב שבת עם חשכה סמוך לכניסת השבת.

יש לציין כי בית סוהר בפולין לא היה כמו בית סוהר בארצות המערב. היתה לי הזדמנות להכיר מה פירוש בית סוהר בפולין, עם פרוץ המלחמה באלול תרצ"ט (ספטמבר 1939), בעת שעסקנו בנסיונות הבריחה, בתקוה להמלט מהמשטר הנאצי (כפי שיסופר בחלק השני של ספרנו פרק א). השלטון הפולני פתח אז את שערי בתי הסוהר בצאנז, ושחרר את כל האסירים. היה זה מחזה מבהיל ביותר להסתכל במראיהם של האנשים בשעה שיצאו מבית הסוהר. צבע הפנים של כולם היה צהוב כמו דונג, בגלל הישיבה הממושכת במרתפי בית הסוהר ללא חלונות וללא אור השמש. מלבד זאת, עקב השהייה הממושכת בחושך הם גם איבדו את ראייתם, וכתוצאה מהשכיבה על רצפת האבן הקרה סבלו ממחלות שונות. כאשר יצאו משערי בית הכלא לאור הדרור, הם נאלצו לאחוז בידיהם בקירות, כי לא ראו איך ללכת.

רבי חָנה הערש, בבואו לבית המדרש לתפילת מנחה בערב שבת, היה מעביר את מבטו על פני כל המתפללים שלו, מתוך שימת לב לכל אחד ואחד. באותו ערב שבת חששו החסידים, שהידיעה על מאסרו של החסיד החשוב ר' איציק'ל ראָטה עלולה להשבית לרבי חָנה הערש את שמחת השבת, ולכן החליטו ביניהם לשמור את הדבר בסוד, והזהירו את כל הקהל לדאוג שהידיעה לא תגיע אל הרבי. הם הזהירו גם את הבחור דוד'ל - בנו של ר' איציק'ל - שלא יגלה לרבי את האמת, אם ישאל מדוע לא הגיע אביו לתפילה, אלא יגיד שאביו לא יכול להגיע כיון שאינו בקו הבריאות, שהרי בשבת בין כה וכה אי אפשר לעשות מאומה.

בליל שבת אחרי התפילה, כאשר הבחור דוד'ל עבר בין כל הקהל ליד הרבי לאמירת "גוט שבת", פנה אליו הרבי ושאל: "איפה האבא?, לא ראיתי אותו היום בעת התפילה...". ודוד'ל ענה: "אבא קצת מצונן...".

הקהל חשב שבכך נגמר הענין. אולם מאוחר יותר, בעת עריכת ה"טיש", כאשר הבחין הרבי בהיעדרותו של ר' איציק'ל - דבר נדיר כשלעצמו - חזר על שאלתו באומרו: "אני רוצה לדעת מה קרה לאיציק'ל?...", ברם אף אחד לא ענה.

קרא אליו רבי חָנה הערש את הבחור דוד'ל וביקש ממנו במפגיע שיגיד לו את כל האמת, מה קרה לאביו. באין ברירה סיפר דוד'ל לרבי את כל האמת, שאביו הובל לבית הסוהר בערב שבת עם חשיכה, וכי ציוו עליו לא לגלות לרבי את האמת כדי לא להשבית לו את שמחת השבת.

קם רבי חָנה הערש ממקומו ועמד על רגליו בהכריזו בקול: "מה? אנחנו נשב כאן ונאכל "לאָקשען מיט יאָהך" (מרק עם איטריות), בעוד שיהודי יקר יושב בבית הכלא? לא! היה לא תהיה! בבית המדרש שלי, לא יגידו את ברכות השחר מחר בבוקר (כלומר לא יתחילו תפילת שחרית של שבת), אלא לאחר שר' איציק'ל ישוחרר מבית הסוהר, וישתתף אתנו בתפילה במנין שלנו! ומי שהדבר אינו מוצא חן בעיניו, יכול ללכת להתפלל במקום אחר...".

נכבדי החסידים ניסו להסביר לרבי חָנה הערש, שבשבת בין כה וכה אין כל אפשרות לפעול משהו, שהרי בעל החוב הפולני גר בבאכניא. אולם רבי חָנה הערש היה איתן בדעתו, וטען שכאשר יהודי יושב בכלא, אסור לשבת בחיבוק ידיים אפילו בשבת. הוא נתן פקודה להביא אליו גוי, וכמו כן ישתדלו לחפש את הכתובת של נציגו של הסוחר הגוי מבאכניא בצאנז. כשמצאו אותו, הוא הודיע שהוא לא יכול לעשות שום דבר מבלי לקבל את הסכמתו של הסוחר הסיטונאי מבאכניא. לקח איפוא רבי חָנה הערש את הגוי והלך אתו אל הדואר, כדי שהגוי יתקשר בטלפון אל הסוחר הסיטונאי בבאכניא, ולדבר אתו על התנאים בקשר לשחרורו של ר' איציק'ל מהמאסר לאלתר. המשא-ומתן נמשך כמעט כל הלילה, עד שהסיטונאי הגוי הסכים שיפקידו משכונות על סכום החוב אצל נציגו בצאנז. רבי חָנה הערש גם דאג בעצמו להמציא את המשכונות המתאימים, והענין התארך עד למחרת היום בשבת לפני הצהרים.

ואכן בסופו של דבר הצליח הרבי להשלים את המשימה: ר' איציק'ל שוחרר מהכלא בשבת בצהרים, ובבית המדרש של רבי חָנה הערש התחילו להגיד את ברכות השחר בשעה אחת, כשר' איציק'ל משתתף בתפילה באותו מנין, כפי שרבי חָנה הערש ניבא מראש...

אחרי התפילה יצאו רבי חָנה הערש וכל הקהל בריקוד עם ר' איציק'ל ראָטה, כשהרבי מתרונן מרוב שמחה על שעלה בידו לקיים מצות פדיון שבויים בשבת קודש.

❖

עוד מספרים על רבי חָנה הערש שהצליח בגישתו המיוחדת לקרב אליו את אחד הסוחרים הגדולים בעיר צאנז, יהודי "מודרני" שהיה רחוק מחסידות, עד שהצטרף לקהל חסידיו, וברבות הימים הפך לאחד מחסידיו החשובים ומתומכיו הנאמנים.

היה זה בכ"ה ניסן תרח"ץ (26 אפריל 1938), ביומא דהילולא של ה"דברי חיים" הקדוש זצ"ל. כרגיל באו אותו יום לצאנז כל האדמו"רים והרבנים, בתוכם הרה"ק ר' חָנה זצ"ל מקאלאשיץ, והרה"ק ר' איציק'ל זצ"ל מפשעווארסק (שהתגורר אחרי המלחמה באנטווערפען).

הרה"ק ר' איציקל מפשעווארסק

הם ניצלו את ההזדמנות כדי לפקוד את הנדבנים בעלי היכולת, ולהתרים אותם עבור הכנסת כלה בשביל יתומה בת טובים. יחדיו היו מהלכים, רבי חָנה הערש, הרב מקאלאשיץ והרבי ר' איציק'ל, וכך הגיעו גם אל המרכז המסחרי, והלכו מבית-מסחר אחד למשנהו, אך לא מכולם הם היו מוכנים לקבל.

בין בתי העסק, היתה חנות גדולה של כלים ומוצרי קריסטל וחרסינה ("פאָרצעלַיין"), בבעלותו של זיגמונד רייכער, יהודי בעל "קמץ בּאָרד" (זקן קצוץ) שלא נמנה על עדת החסידים והיראים. ליד דלת חנותו היתה תלויה מזוזה זעירה כל כך, שבקושי נראית לעין. בעברם על פתח החנות לא רצו האדמו"רים לקבל ממנו תרומה. מר זיגמונד הבחין בכך ורדף אחריהם, שכן הוא רצה בכל מאודו שהם כן יקחו ממנו תרומה, כיון ששאתו היתה בדיוק אז חולה מאד, והוא רצה לתת כסף לצדקה לזכותה ולרפואתה. שאל אותו רבי חָנה הערש, אם אשתו הולכת בכיסוי ראש? והוא ענה: לא... אמר לו הרבי שאם יקבל על עצמו לא לקצץ את הזקן, ושאשתו לא תלך בגילוי ראש, וכן יקבע מזוזה חדשה גדולה ומהודרת על פתחו, הם יקבלו ממנו תרומה להכנסת כלה ליתומה, ובזכות זה תתברך אשתו ברפואה שלימה במהרה.

וכך הוה, ר' זיגמונד רייכער עשה ככל אשר צוה עליו הרבי, ואשתו חזרה מהר לאיתנה. מאז דבק ברבי חָנה הערש בכל לבו ונפשו, והוא הפך לאחד מחסידיו הנלהבים ביותר ותמך בו בכל מאודו.

❖

ברחוב היהודי ("יידישע גאַס") בצאנז התגורר יהודי בשם ר' יודל טעפער עם בני משפחתו. משפחת טעפער עמלה קשות על פרנסתה. היתה להם מסחטה ("פּרעָס") לסחיטת פטל ("מאַלינעס") לייצר סירופ. באופן טבעי היה מקור פרנסתם מוגבל רק לעונת הקיץ, בעונת הקטיף של פרי הפטל. נוסף לכך התנהל "המפעל" בתוך חדר אפל, ללא חלונות. כדי להכנס אל החדר היו מוכרחים לעבור דרך דירת המגורים, כיון שלא היתה לו כניסה נפרדת מהרחוב.

כאשר הלך ר' יודל טעפער לעולמו, נשארו אלמנתו מרת רחל והיתומים ללא פרנסה לגמרי. כשנודע הדבר לרבי חָנה הערש, הזדרז לבוא לשם כדי לראות מה אפשר לעשות על מנת להבטיח את פרנסתם של האלמנה והיתומים, באופן שלא יהיו צפויים למחסור, באומרו: "האחריות למשפחה זו מוטלת עלינו".

בהתבוננו מסביב ל"בית העסק" האפל והעלוב, עלה בדעתו הרעיון להפוך את המקום לחנות מכולת למכירת מצרכי מזון.

דבר ראשון הלך אל בעל הדירה, ר' יעקב יהושע עהרליך - מיקירי העיר וממתפללי בית מדרשו של הרה"צ ר' שלום מפיעקלא, וביקש ממנו רשות לחצוב בקיר האחורי של החדר, כדי לפתוח שם דלת לעבר הרחוב. הרבי נימק את בקשתו בהסבירו ש"כדי לאפשר לשפע של ההצלחה להכנס פנימה, יש לפתוח לו פתח מבחוץ...". מובן מאליו שבעל הבית נתן מיד את הסכמתו.

לאחר שגמרו את השיפוצים, התחיל רבי חנה הערש לדאוג לאספקת מצרכי המזון שישווקו בחנות. הוא פנה אל אחד המתפללים בבית מדרשו, ר' מענדל וואגשאהל (שהוזכר למעלה בין ארבעת התומכים שלו), שהיה לו עסק סיטונאי למצרכי מזון, ואצלו עבד הבן הגדול מענדל טעפער.

רבי חָנה הערש אמר לר' מענדל וואגשאהל: "עד כה עבד הבחור בשבילך, בעסק שלך. מעתה יתחיל לעבוד בשביל אמו האלמנה והיתומים, בעסק שלהם. ואתה - ר' מענדל - תספק להם את מצרכי המזון לצורך העסק, ואני אהיה הערב על הכסף".

ברור, שר' מענדל מילא את בקשת הרבי, והודות למסירות הנפש של רבי חָנה הערש, יכלו האלמנה והיתומים להתפרנס בכבוד וברווח מההכנסות של חנות המכולת (אחד מצאצאי משפחת טעפער שרד את המלחמה והתגורר אחר כך בבני ברק).

❖

כך תמך תמיד רבי חָנה הערש זצ"ל ביהודים שנמצאו במחסור ובמצוקה.

פעם הגיע לצאנז יהודי קשיש מבוקאווסק, שקנה שביתה בבית המדרש של רבי חָנה הערש, כשהוא מציע ביגיעה רבה לאנשים, קצת תשמישי קדושה, טליתות, ציצית, ספרים וכדומה, בתקוה למכור משהו כדי להרוויח את פת לחמו. כאשר ראה רבי חָנה הערש כיצד הזקן נסחב עם חבילות הסחורה בכוחותיו הדלים, נכמרו רחמיו על היהודי השבור והרצוץ, והוא ניגש אליו ושאל אותו: "תאמרו נא לי, ר' ייד, כמה אתם מרוויחים במשך שבוע מנידודיכם עם החבילות?". ענה היהודי ואמר: "חמשה זלוטי".

"כך?" - אמר רבי חָנה הערש - "אם כן, אתם תשארו לגור כאן בבית המדרש שלי. ואני אדאג להשלים לכם את הסכום עד חמשה זלוטי, והרבנית שלי תדאג לכל שאר צרכיכם...".

ואכן, הרוכל מבוקאווסק נשאר לגור בבית מדרשו, עד פרוץ מלחמת העולם השניה.

❖

פעם בא אל רבי חָנה הערש בחור אחד בשם מאיר, שהגיע לצאנז, לאחר שברח מסלובקיה, בגלל פחד מהעונש על שלא התייצב לצבא. הוא הכניס את הבחור לביתו, ודאג שילמד את מקצוע הפחחות ("בלעכערייי") ואינסטלציה ("אינסטאַלאַטאָר"), ואף שילם עבורו את דמי הלימוד. מאוחר יותר הוא גם חיתן אותו עם בתו של ר' פייטעל לעוו - ממתפללי בית מדרשו ובעל חסד גדול, וסידר לו דירה עם רהיטים וכל השאר. לאחר מכן הפך לאברך בעל פרנסה מכובדת, והקים בית נאמן בישראל ודור ישרים מבורך.

❖

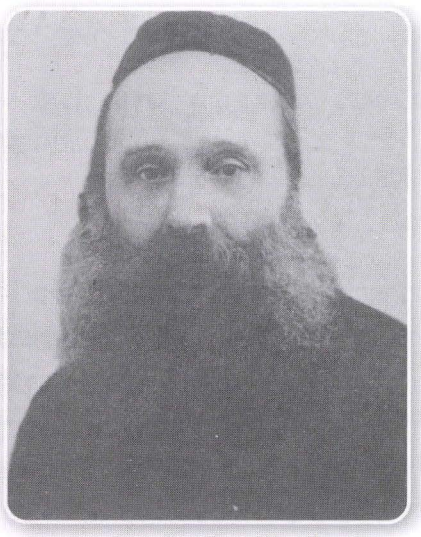
זכורני, שביום הפורים בשנת תרצ"ה (1935), לאחר התפילה וקריאת המגילה, הכניס רבי חָנה הערש מגש מלא עם "נאָענט" (מעדן מיוחד לפורים, עשוי מאגוזים ודבש), וחילק את הכל למתפללים שלו, שרובם ככולם היו עניים, והמעדנים הטעימים החיו את נפשם.

כשראתה הרבנית שהוא מחלק לכולם ביד רחבה, אמרה לו שיקמץ קצת כדי שישאר גם בשבילם למשלוח-מנות, אך רבי חָנה הערש אמר לה: "את לא צריכה לדאוג... לך הרי ישלחו משלוח מנות בלי סוף, ויהיה לך מספיק כדי לשלוח חזרה... ואילו האביונים שלי, אם אנחנו לא נדאג להם - מי ידאג להם?".

כך פעל רבי חָנה הערש בכל עת ובכל שעה, לרווחתם של אלמנות ויתומים, בהביאו עזר ותרופה לשבורי לב, בלי הרף, בכל נפשו ובכל מאודו. ביתו היה תמיד פתוח לרווחה, ושימש מעין הכנסת אורחים לכל דכפין ולכל דצריך.

בתקופת המלחמה ברח רבי חָנה הערש לווישניצא, מקום מגורי אביו זצ"ל, שם נספה על קידוש השם יחד עם כל יהודי ווישניצא הי"ד בקיץ תש"ב (1942), השם יקום דמו.

הגה"צ ר' אביגדור צבי אב"ד אלט-צאנז

הגה"צ ר' אביגדור צבי הלברשטאם
אב"ד אלט-צאנז ובארדיוב

הגה"צ ר' אביגדור צבי הלברשטאם הי"ד, נולד בשנת תרמ"ד (1884) לאביו הרה"ק ר' יחיאל נתן הלברשטאם אב"ד בארדיוב, בנו בכורו של הרה"ק ר' משה אב"ד בארדיוב בן הרה"ק ר' ברוך מגארליץ זי"ע. חותנו של ר' אביגדור, הרה"ק ר' אריה ליבוש אב"ד צאנז, היה גם דודו-זקינו, כיון שזקינו רבי משה היה חתנו של הרה"ק ר' אהרן אב"ד צאנז.

הרה"ק ר' משה מבארדיוב אמר פעם על עצמו בבדיחות הדעת, שהוא "המסכן" ביותר ("דער גרעסטע רחמנות") מבין כל נכדי הרבי מצאנז. שכן - כפי שידוע - לא היה ה"דברי חיים" נותן כסף עבור

בני משפחתו. כאשר מישהו מבין צאצאיו היה מחתן את בנו או בתו, לא היה מבקש מה"דברי חיים" תמיכה לצורך עצמו - בתור נכד, אלא עבור הצד השני - שלא היה מצאצאיו. ואמר רבי משה, שמכיון שגם אביו וגם חותנו, כלומר שני הצדדים, היו בניו של ה"דברי חיים" - כאמור, אם כן לא יכלו לבקש עבורו מהסבא קדישא עזרא לעת נישואיו, לא מצד החתן ולא מצד הכלה, ולכן נשאר "מסכן" - קרח מכאן וקרח מכאן...

ברם, ה"דברי חיים" זי"ע מסר לידיו של הרה"ק ר' משה את הכתבים שלו, שהוא יסדר אותם ויוציאם לאור - וממילא זכה גם הוא לטובת הנאה. ואכן הוא הוציא לראשונה את הספר שו"ת דברי חיים, יחד עם בן-דודו הרה"ק ר' שלמה הלברשטאם - האדמו"ר הראשון מבאבוב.

❖

בשנת תרס"ד (1904) נתמנה רבי אביגדור צבי לרב העיירה אלט-צאנז, השוכנת במרחק כעשרה קילומטר מהעיר צאנז. הוא המשיך לגור באיזור "פיעקלא" שבצאנז, ורק פעמיים בשבוע היה נוסע לאלט-צאנז למלא את תפקידו בתור רב המקום. רבי אביגדור צבי היה גדול בהוראה, ויצאו לו מוניטין בתור מומחה מיוחד לפסקי דין בענינים מסובכים ביותר. יחד עם זאת היה בורח מן הכבוד והיה נערץ ביותר על הציבור.

לאפרושי מאיסורא!

דווח מיר זענען אינפארמירט, דאס מ'ברענגט ארץ פלייש אין געשחט'ע עופות פון די פרעמד. וואס עס עגשטעהט דאדורך מכשולות אין כמה מענשען וועלכן נכשל' אין אכילת נבילות וטריפות ר"ל. האט דאס בודצ מיט אינפארמעזמען פון אקרירט דפה פראנאסטע נעוענען, צו אסרן שחוטי חוץ אונטער שחוטי הויז פרשטעדט וך יעדעם ריכר. קאלב אין שאפען פלייש וויא אויך נעשחט'ע עופות, וואס מ'ברענגט ארא מחוץ לעירט (מיט אינכאהטע פון זעלבוארט, שמאלץ אין דארמט).

דאהער וועלען אללע יודישע בעלי בתים אין הויפרוינן דפה נעוארענט **אוא נעאסרט פלייש אין עופות נישט צו נעטצען, חו"ו דען מ'איז אסור בנבילה וטריפה אין דיא כלים וענען אויך אסור** אין אוא הויז וואס מ'זוטט אויך דעם איסור עבר זיין. **פעליעדט דאס חזקת כשרות אין נאמנות** אין דער וואס אין נזהר אויך כשרות ואל זיך הטעון אין אוא הויז צו עסן אדער דיא כלים צו / נעברויכען, מ'מאכט צוגלייך אויפמערקזאם, דאס אויך דאס פלייש וואס מטראגט ארים אין דיא הויזער וועלן אויך פון דיא הויגע שחוטה, ואל מען אויך נישט קויפען, כדי מ' ואל נישט חו"ו נכשל' וועלען אין אכילת נבילות וטריפות.

באדיאב ה' בקסלוחך טוב להודש סיון שנת תרצה.

הק' אביגדור צבי הלברשטאם
אבד

הק' יצחק טויב'ל ברוים
אבד

קול קורא בחתימת הגה"צ ר' אביגדור צבי הלברשטאם בהיותו אב"ד בארדיוב

לאחר פטירת אביו בשנת תרצ"ד (1934), נתקבל כממלא מקומו כאב"ד בעיר בארדיוב. אולם כשפרצה המלחמה חזר לגור בצאנז. והוא השתכן בתוך הגיטו ב"פיעקלא", שם הרגיש יותר בטוח, כיון שהיה מורכב בעיקר מאנשי עבודה.

מאחר ובתקופת המלחמה לא שהה המרא דאתרא הרה"ק ר' מרדכי זאב הלברשטאם בעירו (כאמור למעלה בסוף פרק ז), נקבע לכבד את רבי אביגדור צבי - בתור חתנו של הרב הקודם - בכל הסנדקאות. ואכן הוא היה הסנדק בברית-מילה האחרון שנערך בצאנז לפני חיסול הגיטו, בשלהי הקיץ של שנת תש"ב (אוגוסט 1942).

כאשר הגיע רבי אביגדור צבי למקום הברית, נעצו בו כולם את עיניהם, שכן בדיוק זמן מה לפני כן גזזו אנשי ה"אס-אס" הגרמנים את זקנו השחור הנאה היורד על פי מדותיו, וסילקו את כל הודו והדרו. אנחה כבדה פרצה מלבו המיוסר, באומרו: "מה אתם מסתכלים עלי? - זה אני..." ("וואָס קוקט עטץ מִיר אָהן, יאַך בִּין עס").

כשדמעות זולגות מעיניו, קרא הרב מאלט-צאנז את שם הרך הנולד בשם משה אורי, על שם של אביו של הילד ר' משה מאַרק, ועל שם סבו ר' אורי גרינבערג, שנספו שניהם לפני כן על ידי המרצחים הנאצים ימ"ש. (מפי עד ראיה, ידידי ר' נחמיה שיינגוט שיחי', מחשובי חסידי באבוב בבני ברק)

הגה"צ ר' אביגדור צבי נהרג על קידוש השם במחנה בעלזיץ, יחד עם כל אנשי צאנז והסביבה, בימים ט"ז וי"ז אלול תש"ב (1942), השם יקום דמם.

הרה"צ רבי משה'לה רובין

לא רחוק מביתי התגורר הרה"צ ר' משה אליקים בריעה רובין זצ"ל, בנם של הרה"ק ר' יצחק טוביה זצ"ל והרבנית נחמה ע"ה - בתו של ה"דברי חיים". הוא התגורר יחד עם אמו בדירה שהיתה מלפנים של זקינו ה"דברי חיים". רבי משה'לה (כך קראו לו בחיבה) היה אישיות נעלה ובעל חסד בדרגה גדולה ביותר.

בשעתו היה בין המועמדים ("קאַנדידאַט") לכתר הרבנות בעיר טארנא הגדולה. הוא היה מקורב מאד לרבי מבאבוב הרה"ק ר' בן ציון הי"ד ונחשב כאיש סודו. ידוע גם שהיו לו בכתב-יד חיבורים הכוללים חידושים עמוקים על התורה ועל הש"ס, אלא שלא זכה להוציאם לאור.

הוא התברך גם בכשרונות מצוינים: נואם בחסד עליון ובעל לשון לימודים ואף שלט בשפה הפולנית על בוריה, בהיותו מנהל ה"מעטריקאַל" (רישום הנולדים היהודיים וכו'). היו לו גם קשרים טובים עם אנשי ממשל פולניים, אותם ניצל לטובת הכלל והפרט.

בשנת תרצ"ו (1936), כאשר נלחמו שונאי ישראל ב"סיים" הפולני להעביר חוק נגד השחיטה היהודית, היה רבי משה'לה בין ראשי המתעסקים בדבר והשתתף באסיפה המפורסמת בווארשא הבירה. הודות לידידותו עם גוי פולני - שהיה בשעתו מראשי ה"סטאַראָסטוווע"[ב] בצאנז ונתעלה אחר כך לאחר מראשי ה"סיים" הפולני - עלה בידו לקבל היתר לשחוט בכל עיר ועיר סך מסוים של בהמות, לפי מספר היהודים שגרו שם. דבר זה היה "הצלה פורתא", שכן לאחר שהותר לשוחטים להגיע אל בית השחיטה, כבר נמצא הדרך איך לשחוט כפי הצורך...

באסיפת הרבנים בווארשא בענין "גזירת השחיטה", יושבים מימין לשמאל: הגאון ר' מנחם זעמבא, ר' אליהו מאַזור ראש הקהל דווארשא, הרה"ק ר' דוד מסאָכטשוב, הרה"ק ר' בן ציון מבאבוב, הגאון ר' יצחק מאיר קאַנאַל מרבני ווארשא, הרה"ק ר' מנחם מענדל אלטר מפאַביניץ, ד"ר לאַנגלעבען, הרב מנאָוואַרדאָק. עומדים מימין לשמאל: הרה"צ ר' משה'לה רובין, הרה"ק ר' שלמה מבאבוב, הרה"צ ר' משה'לה סטעמפל, הרב שטיין, הגבאי ר' ישעי' ניימאן, ר' אברהם'לה מאנדעלבוים, ר' שלמה ביטערספעלד

❖

ב משרד ממשלתי ברחוב "יאַגלוינסקא", שם הוציאו כל סוגי מסמכים רשמיים, כגון דרכונים, וויזות וכו', וכן סידרו שם הענינים הנוגעים לשירות בצבא.

בגדוד הצבא הפולני שחנה באיזור צאנז היו כמאה וחמישים חיילים יהודים. לפעמים קיבלו החיילים חופשה על מנת לחגוג את החגים בקרב אחיהם היהודים בצאנז. תושבי העיר שמחו תמיד על ההזדמנות לארח לסעודות החג חייל יהודי, ובמיוחד מי שזכה לארח אחד מחיילים אלו לליל הסדר. גם אצל הילדים רבתה השמחה עם החיילים היהודיים, שכן יכלו אז לראות מקרוב את המדים המפוארים ואף לשחק עמהם.

בשנת תרח"ץ (1938) אירע שמפקד הגדוד האיזורי לא הסכים שהחיילים היהודיים ילכו להתארח בליל הסדר אצל אנשים פרטיים, בטענה שאין זה לכבודם של אנשי צבא להתארח כמו "שנאָרער". הוא דרש שיארגנו עבור מאה וחמישים החיילים היהודיים ליל-סדר-ציבורי בנוכחותו ובנוכחות שאר המפקדים.

דבר זה גרם לבעיה: מה לעשות ביין לקידוש וארבע כוסות, לאחר שהגויים יביטו עליו בנוכחותם, וכידוע מנהג חסידים ואנשי מעשה לא לקדש על יין שגוי הביט עליו, אף אם לא נגע בו. מסיבה זו נמנעו רבים מה"כלי קודש" שבעיר לקבל על עצמם את ניהול הסדר הציבורי לחיילים אלו.

הרה"צ ר' משה רובין (שני משמאל) עם רבו הרה"ק ר' בן ציון מבאבוב (במרכז)

אז הציע רבי משה'לה את עצמו לערוך הוא את הסדר הציבורי עם החיילים היהודיים, באומרו שאם ידחו את הצעת המפקד לערוך סדר כזה, יש לחשוש שתעלה חמתו עליהם ולא יתן להם כלל להשתחרר לליל פסח.

הסדר הציבורי נערך בבית היתומים היהודי מייסודו של ד"ר מאשלער, בנוכחות ציבור החיילים היהודיים עם מפקדיהם הגויים. את בעית היין פתר רבי משה'לה באופן מתוחכם ומקורי ביותר. הוא הורה לעטוף את כל הבקבוקים והכוסות בנייר בצבע לבן-אדום, צבעי הדגל הפולני הלאומי. בצורה כזו לא נפסל היין כלל על ידי נוכחות הגויים, וליהודים היתה הרווחה. עטיפה זו עשתה רושם כביר על המפקד הראשי ועוזריו, בראותם שהיהודים הם "פטריוטים" גדולים עד כדי כך, שאף בחגיהם אינם שוכחים את המדינה הפולנית ומכבדים את דגלה.

כמחווה הרשה המפקד הראשי לכל החיילים להתפלל למחרת ולסעוד את סעודת החג בבית אחיהם היהודים בצאנז, ולליל הסדר השני שוחררו כולם ללכת באשר ירצו.

כל תושבי העיר הודו נרגשות לרבי משה'לה שפתר את הבעיה באופן הטוב ביותר, ולשמחת לב כולם.

מעניין לציין כי מתנגדיו של רבי משה'לה השתמשו נגדו דווקא בדבר זה - בו התכוון הוא לטובה, כאשר ב"פאשקווויל" הראשון שנדפס נגדו בהיותו מועמד ("קאַנדידאַט") לרבנות טארנא, נאמר ש"מי ששתה יין נסך לארבע כוסות לא יכול לכהן כרב בטארנא"...

❖

בגמר עריכת הסדר שאל רבי משה'לה את המפקד הראשי אם יש לו שאלות כלשהן. המפקד ענה שיש לו שאלה המנקרת בראשו כבר זמן רב אודות היהודים. למה כאשר יהודי אחד פותח חנות למצרכי מזון, תוך זמן קצר יפתח חברו היהודי חנות דומה ממולו, ויוציא את בלעו מפיו, ואילו אצלנו הפולנים לא תמצא דבר כזה.

ענה לו רבי משה'לה ואמר: אני אענה לך אותה תשובה שרב גדול שלנו ענה לאחד השרים על אותה השאלה.

בתקופת הצאר הרוסי ניקולאי, כיהן כשר החינוך פלעווע (Plewej) - שהיה ידוע כשונא-ישראל מובהק. הוא כינס אסיפה מכל גדולי הרבנים לעיר הבירה פעטערבורג על מנת לדון בבעית היהודים בממלכת הצאר. בנאומו לפני הנאספים שפך השר אש וגפרית על העם היהודי, ואמר שברוסיה קיימים

לאומים שונים: רוסים, פולנים, ליטאים, אוקראינים. ובאף אחד מהם לא קרה שאחד ירצה לקפח את פרנסתו של השני, כל בעלי המלאכה חיים בשלום עם בני אומנותם. ואילו אצל היהודים אם אחד מהם פותח חנות מסוימת, הרי מיד יפתח יהודי אחר בשכנותו חנות דומה והם יריבו על אותה פרוטה עלובה.

לאחר שגמר השר את נאומו השחצני, הגיב על זה הגאון ר' אליהו חיים מייזל אב"ד לאָדז, ופנה אל השר: "ברצוני לשאול שאלה לכבוד השר הנכבד. למה בין כל בעלי החיים לא קורה שאחד יהרוג ויאכל את בן מינו; לא תמצא אריה טורף אריה, זאב לא יאכל זאב, ורק אצל הדגים מצינו שדג בולע את חברו". שר החינוך לא ידע מה להשיב וביקש מהרב שיענה על שאלתו הוא.

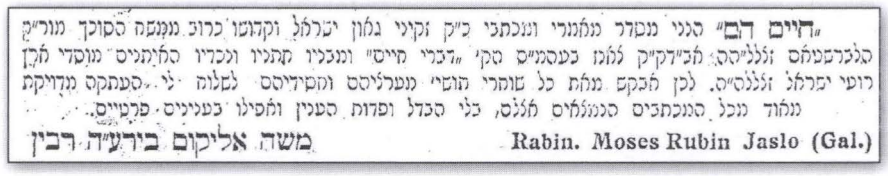
הרב הסביר כי כל בעלי החיים אינם מוגבלים במרחב המחייה שלהם בשדות וביערות; כל העולם פתוח לפניהם והם יכולים למצוא מקור לצרכיהם בכל מקום. לעומת זה הדגים החיים בים מוגבלים הם ואין להם אפשרות לצאת ליבשה, ולכן נאלצים הם לבלוע את בני מינם: דג גדול בולע את הקטן ממנו וכן הלאה. זו גם הסיבה להתנהגות היהודים. עבור כל בני הלאומים השונים: הרוסים, הליטאים וכדומה, פתוחה הממלכה הרוסית לכל מרחביה הענקיים, הם יכולים לקבוע את מקום מגורם באשר ירצו. ואילו את היהודים דחפה והגבילה הממשלה הרוסית לתוך איזורי מגורים קבועים וגיטאות צפופים, בלי אפשרות להגר מתוכם, ולנהל מסחר ברחבי הממלכה. מה יעשו איפוא היהודים? מוכרחים הם מפני כך לפתוח חנויות סמוכות אחת לשניה.

אותה התשובה ענה רבי משה'לה למפקד הראשי של הצבא באיזור צאנז, והרחיב את הדברים.

"אותו מצב קיים כיום ביהדות פולין. לפני כשנתיים - בשנת תרצ"ו (1936) - נחקקה גזירה נגד השחיטה היהודית, וגם הותר רשמית להחרים חנויות של יהודים. כעבור שנה - בשנת תרצ"ז (1937) - נחקק חוק המחייב לרשום את השם הפרטי על פתחי החנויות, בכוונה מוצהרת להכיר על ידי כך את החנויות השייכות לבעלים יהודים, שכן לא תמצא גוי אשר שמו הפרטי משה או יענקל. לפני החנויות עומדים משמרות של צעירים פולניים המעכבים בעד כל פולני הרוצה להכנס לחנות בבעלות יהודי. נו! מה ברצונך, אדוני המפקד הראשי, שיעשו היהודים? הרי אין להם ברירה אחרת כלל!".

תשובתו המחוכמת של רבי משה'לה מצאה חן בעיני המפקד הראשי, והוא הודה לרבי משה'לה מאד.

❖

„חיים דם" הגי מנקדר מאמרי ומכתבי כ"ק זקיני גאון ישראל וקדושו כרוב מפקה הסופר מור"ק
הלברשטאם זללה"ה. מב"דק"ק לאנו בעסמ"ס טקי „דברי חיים" ומכניו תקניו וכתביו הלאתניים מוסדי תקן
רופי ישראל זללה"ה. לכן לבקש מאת כל שוחרי הוקי מעליסם ומסידיסם לשלוח לי „סעתקה מנדויקת
מאוד מכל המכתבים הנמצאים אצלם, בלי הבדל ופדות הענין ומפילו בעניני פרטיים.
משה אליקום בירעיד רבין Rabin. Moses Rubin Jaslo (Gal.)

מודעה מהרה"צ ר' משה'לה רובין שמתכונן להוציא ספר ממכתבי זקינו ה"דברי חיים" ובניו
(קובץ "החיים", אונגוואר תרפ"ב)

כאשר פרצה מלחמת העולם השניה ברח רבי משה'לה עם משפחתו מזרחה ללעמבערג, שהיתה בשליטת הרוסים. מאוחר יותר כאשר גורשו רוב היהודים - בגלל סירובם לקבל אזרחות רוסית - לערבות סיביר, היה גם רבי משה'לה ביניהם.

ר' שלמה טענצער - בנו של ראש הקהל האחרון בצאנז, ששהה יחד עם רבי משה'לה בסיביר, כותב בזכרונותיו על אותה תקופה:

ברצוני לתאר כאן תמונה שאינני מסוגל לשכוח כל ימי חיי. היה זה ביום הראשון של ראש השנה. דרך חלון ביתי ראיתי את רבי משה'לה רובין, נכד ה"דברי חיים" הקדוש, בנם של רבי יצחק טוביה ונחמה'לה, וגם בעצמו ירא שמים מרבים וחרד על דבר ה'. הוא היה לבוש ב"כאַלאַט" משי קרועה, ומסביב למתניו במקום "גאַרטעל" - חבל גס. על כתפו היה תלוי מסור-עץ ("וואַלד-זעג") גדול, ומעיניו זלגו דמעות שגלשו על זקנו הלבן והנאדר. לידו התהלכה זוגתו הרבנית, גם מעיניה זלגו דמעות למכביר...

שכבתי אז חולה במיטתי, אך בראותי דרך חלוני את התמונה הזאת, פרצתי בבכי סוער והחום שהיה לי מכבר עלה עוד בהרבה. לעולם לא אשכח את המראה הזה!...

אנשים סיפרו לי אחר כך את מה שקרה בעומק היער. בדרך כלל היו קבוצות העבודה לניסור עצים מתפזרות בתוך היער, אבל ביום זה הם לא שמעו לקול השומרים ונעמדו לעבוד יחד, קבוצה אחת ליד השניה, על מנת להתפלל במנין תוך כדי עבודה. רבי משה'לה היה השליח-ציבור, וכאשר עבר לפני התיבה ופתח בקולו "המלך", צעק הקהל אחריו בקול רם "המלך". כל אחד

התפלל עד כמה שזכר בעל פה. את תפילת שמונה עשרה התפלל רבי משה'לה בעל פה וכולם ענו אחריו מלה במלה, מתוך בכי ולב שבור. השבויים הרוסיים מבין הקבוצה לא ידעו תחילה במה מדובר, אך מתוך התחשבות בנו הם עבדו במרץ על מנת להשלים את המכסה היומית כמה שיותר מהר, כדי שיוכלו ללכת הביתה.

❖

בסוף שנת תש"ב (קיץ 1942) שוחררו רבים מיהודי פולין מסיביר, והם הורשו להתיישב באיזורים שונים ברוסיה. ביניהם היה גם רבי משה'לה, שהתיישב יחד עם קבוצה גדולה של גולי פולין בדזאַמבּוּל, בירת קאַזאַכסטאַן. המבוגרים יצאו לחפש מקורות פרנסה, ורבי משה'לה למד אז במשך כל היום עם הילדים והצעירים בלי לקבל תמורה, ונשאר בחיים הודות לחבילות מזון שקיבל באמצעות "וועד ההצלה", מדי חודש.

כמה חדשים לפני סיום המלחמה נחלה רבי משה'לה, אולם למרות פקודת הרופאים לבל ירד ממיטתו הלך רבי משה'לה להשתדל אצל הרשויות עבור בחור יהודי שנלקח לצבא. מצבו הורע, ולאחר כמה ימים - באור ליום י"ב טבת תש"ה (1944) - עלתה נשמתו השמימה, ונקבר למחרתו בבית החיים שבעיר דזאַמבּוּל.

פרק ט
גדולי ישראל מבקרים בצאנז

הרה"ק ר' חָנה מקאלאשיץ

הרה"ק ר' חָנה הלברשטאם אב"ד קאלאשיץ שהתגורר ברישא, נוהג היה לבוא לצאנז כמה פעמים בשנה. הוא היה מתארח אצל ר' אביש'ל קליינבערגער - אחד מחסידיו שהתגורר במרכז כיכר השוק, שם היה לו בית-מזיגה ("שענק") וגם אכסניה. יהודים מעוטי יכולת מאנשי שלומנו היו מתארחים אצלו בחינם, וכן מאדמו"רים ורבנים לא היה מקבל שום תשלום.

הרה"ק ר' חָנה מקאָלאשיץ

רבי חָנה היה בנו של הרה"ק ר' מנחם מענדל אב"ד פריסטיק שהיה בנו של הרה"ק ר' אריה ליבוש אב"ד דוקלא בן הרה"ק ר' דוד אב"ד קשאנוב זי"ע. רבי מענדל היה חתנו של הרה"ק בעל "דברי יחזקאל" משינאווא, ועל פי פקודתו של הרבי משינאווא, נקרא הרך הנולד "חָנָה", על שם סבתו הרבנית חַנָה משינאווא.

❖

מילדותו התבלט במדותיו התרומיות. את כל מה שהיה לו - ואף יותר מזה - חילק לאחרים. מסופר שכאשר אמו הרבנית מפריסטיק היתה מעניקה לו שקית עם דברי מאכל וממתקים בלכתו לחדר, היה הוא מחלק אותם בעת ההפסקה לכל ילדי החדר, מבלי להשאיר לעצמו מאומה. וכך נהג הרבי מקאלאשיץ במשך כל ימי חייו עד יומו האחרון עלי אדמות.

❖

הרבי מקאלאשיץ היה מפורסם כאיש קדוש ועובד ה' בכל נפשו ובכל מאודו, מאין כמוהו - אפילו בדור דעה שלפני המלחמה. היה זה עונג רוחני והתרוממות הנפש לשמוע אותו כשהיה מתפלל ושופך לבו לפני המקום, או להתבונן בו כשהיה יושב ולומד בהתלהבות של קדושה עילאית. הוא היה תמיד שרוי בשמחה ובטוב לבב, ובלבו יקדה אהבה עזה לכל יהודי ויהודי באשר הוא.

דוגמה קטנה ממדת אהבת ישראל הגדולה שהקרין על סביביו סיפר הרבי מפשעווארסק הרה"ק ר' יענק'לה זצ"ל, שהיה נוכח בדבר:

בבית הרבי התגודדו תמיד יהודים עניים שבאו לבקש כסף. פעם הגיע אליו צעיר גבה קומה ורחב כתפיים, וכולו שופע כח ובריאות. הוא לבש על ראשו כיפה קטנה, וכך נכנס אל הרבי מקאלאשיץ לבקש נדבה. במקרה לא היה לרבי כסף, והוא פנה אל החסידים שהיו אותה שעה בבית ושאל אותם מי יכול להלוות לו מעט כסף, וקיבל כמה מטבעות של כסף קטן ממנו (ר' יענק'לה) ומר' שמעלקא גאָלדקלאַנג ז"ל. בסך הכל זה הסתכם בחצי או שלשת רבעי זלוטי. לקח רבי חנה את הכסף ונתן לצעיר רחב הכתפיים. אך הלה סבר שזה פחות מדי, וסירב לקבל את הכסף. הוא הסתובב לעבר הדלת ורצה ללכת. קם הרבי מקאלאשיץ ממקומו ומיהר אל הדלת וחסם את הפתח כדי שלא יוכל לצאת, ואז התחיל להפציר בצעיר בריא הבשר, שיואיל לקבל ממנו את סכום הכסף, כיון שאין בידו לתת יותר, עד שהצעיר "הואיל בטובו" לקחת את הנדבה.

הרה"ק מקאָלאשיץ (מוקף בעיגול) יוצא מביקור בישיבת מונקאטש

היחס האדיב והסלחני שגילה הרבי כלפי צעיר זה, עורר את רוגזו של הגבאי ר' מענדל, והוא אמר לרבי שצעיר זה הוא בריא וחזק מספיק שיוכל ללכת לעבוד...

אולם הרבי מקאלאשיץ ענה לו שאינו צודק, ונתן טעם לדבריו, אשר כידוע מכריזים בשמים על כל אדם לפני לידתו אם יהיה חזק או חלש, וכן אם יהיה עשיר או עני. "ואם כדבריך, הרי היו צריכים רק להכריז אם יהיה חזק או חלש, שכן אם יהיה חזק הרי ממילא יהיה עשיר, שהרי יוכל לעבוד"... "אלא רואים מכאן" - סיים הרבי - "שעשירות וכח הם שני דברים נפרדים, ואינם תלויים זה בזה. אם מן השמים גזרו עליו להיות גם חזק וגם עני, יוצקים לו עופרת ברגליים (כלומר, הוא הופך להיות עצל, וכל דבר שהוא רוצה לעשות קשה לו, כאילו רגליו מלאות עופרת) וממילא אינו יכול לעשות מאומה".

❖

את הסיפור דלהלן שמעתי מהרה"צ ר' שמעלקא פינטער זצ"ל מלונדון, בהיותו באנטווערפען בתור "אורח הכבוד" של ה"דינר השנתי" של "צדקת רבי מאיר בעל הנס - כולל חבת ירושלים", כפי ששמע מבעל העובדא אחיו הגדול הרה"צ ר' אברהם אב"ד בוקאווסק, שהיה מבוגר ממנו בכעשרים וחמש שנה.

בשנת תרצ"ה (1935), שבת הרבי מקאלאשיץ בשבת פרשת בהעלותך בעיר קראס. לקראת השבת קיבל ר' אברהם מכתב מאביו הרה"ג ר' חיים זצ"ל ששהה אז בווינא, ובו מבקש ממנו לנסוע לשבת לקראס, כדי להיות אצל הרבי מקאלאשיץ. ר' אברהם לא נמנה על חסידי קאלאשיץ, אך לבקשת אביו נסע לשם.

בשבת אחר הצהרים, לאחר גמר ה"טיש" של סעודת שחרית, הלך ר' אברהם לחדרו לנוח קמעה, ויחלום ר' אברהם חלום, והנה הוא רואה בחלומו את ה"דברי חיים" עומד עם כלי הנטילה בידו ומגבת על כתפו. לפתע מסתובב ה"דברי חיים" לעבר הקהל ושואל: "מי יודע מהו שיעור המים לנטילת ידיים?". נענה אחד מתוך הקהל ואמר: "השיעור הגדול" (כפי דעת ה"נודע ביהודה" הנוטה להחמיר). ענה ה"דברי חיים" ואמר: "אה, השיעור הקטן...", וייקץ ר' אברהם והנה חלום והוא מיהר לתפילת מנחה.

כשעמדו ליטול ידיים לסעודה השלישית, רואה ר' אברהם, והנה עומד הרבי מקאלאשיץ עם כלי הנטילה בידו ומגבת על כתפו, בדיוק כפי שהוא ראה מקודם בחלום את הצדיק מצאנז. וכעבור רגע מסתובב הרבי מקאלאשיץ לעבר קהל

החסידים, והוא שואל - בדיוק כמו בחלום - "מי יודע מהו שיעור המים לנטילת ידיים?". ענה ר' אברהם ואמר: "השיעור הגדול". הוא אמר כך בכוונה תחילה, כיון שרצה לשמוע מה יגיד על כך הרבי. ואמנם הרבי אמר: "אה, השיעור הקטן", ממש כמו שהצדיק מצאנז ענה בחלום.

בקשר לאותו שבת, כאשר הרבי מקאלאשיץ עשה את השבת בקראס, סיפר הרבי מפשעווארסק הרה"ק ר' יענק'לה זצ"ל עוד דבר מעניין: כשעמדו לעשות "מי שברך" ליהודי שעלה לתורה, שאל אותו הגבאי למי ברצונו לעשות "מי שברך"? ענה היהודי ואמר בקול: "לכל חסידי קאלאשיץ...". כששמע הרבי את המלים האלו יוצאים מפי היהודי, החווירו פניו והוא אמר: "דאָס אִיז פאַרטַיי" (זוהי מפלגתיות) - לא תלכו בחוקת הגוי...".

❖

כאשר פרצה המלחמה, ברחתי יחד עם אבי ר' נתן מרדכי הי"ד מצאנז והגענו לרישא. התאכסנו בביתו של הרבי מקאלאשיץ, ושם זכיתי לראות את גדלותו בעת צרה וצער (כפי שיסופר בחלק השני של ספרנו פרק א).

הרה"ק ר' אברהם שלום מסטראפקוב

הרה"ק ר' אברהם שלום מסטראפקוב

הרה"ק ר' אברהם שלום הלברשטאם אב"ד סטראפקוב - בנו של בעל ה"דברי יחזקאל", היה מגיע לצאנז מדי שנה בשנה לקראת יומא דהילולא של זקינו בעל ה"דברי חיים". אכסנייתו היתה אצל ר' ישעיה הכהן מאנדעל - שהיה סוחר יינות ועשיר גדול ומפורסם במדת הכנסת אורחים שלו, והרבה אדמו"רים התאכסנו בביתו.

הרבי מסטראפקוב היה מפורסם כבעל מופת גדול, ורבים נוושעו מברכותיו בבני חיי ומזוני. בעל האכסניה שלו היה מגיש מדי פעם "קוויטל" לפני הרבי שיברך אותו בבנים, אולם הוא בירך אותו בכל הברכות חוץ מבברכה לזכות לילדים.

❖

סיפר הרה"צ ר' אלחנן היילפרין שליט"א אב"ד ראדומישלא-לונדון: בעיני ראיתי את הסיבה שהרבי מסטראפקוב היה צולע ברגלו, ומעשה שהיה כך היה. הרבי היה מלמד שיעור תורה ברבים. פעם הריחו הלומדים ריח בשר חרוך, והם שמו לב שהאפר שנפל ממקטרתו של הרבי נפלה על המגפיים שלו וחדרה דרכו עד ששרפה גם חלק מבשרו אשר ברגלו. הרבי בעצמו היה כה שקוע בלימודו שלא הרגיש שום דבר, עד שהסובבים העירו לו על כך. מאז נשאר צולע ברגלו.

❖

בשנת תרפ"ט (1929), כאשר בעקבות המפולת שבבורסה ("בערזע") בניו-יורק התחילה תקופת מיתון בעולם, נפגעו מכך בעיקר סוחרי יהלומים - שהם מוצר מותרות, ובפרט בעיר אנטווערפען, שם היתה רוב הפרנסה מסחר היהלומים.

כאשר שמע הרבי מסטראפקוב על כך, הוא בירר אם נשארו עדיין עשירים בעיר אנטווערפען, וכאשר נענה בחיוב, החליט לנסוע לשם. הרבי שהה שם במשך כמה שבועות, והצליח לאסוף סכום גדול מעשירי ונגידי העיר. לפני שנסע משם קרא הרבי אליו את גבאי הצדקה בעיר, וביקש מהם לשלוח אליו את כל הנצרכים שבעיר, וחילק להם את כל הכסף שאסף במשך שהותו בעיר, ואחר כך שב לביתו בסטראפקוב.

❖

אל הרבי נכנסה פעם בחורה ענייה מבוגרת, בתו של הדיין הרה"ג ר' דוד שליכטער דומ"ץ קאמארנא, ובכתה לפניו שלא מזדמן לה זיווג. היה זה לאחר שהרבי התאלמן בשנית בגיל שבעים וחמש. הרבי אמר לה שאם לא יזדמן לה שידוך בקרוב, הוא מוכן להתחתן עמה. לאחר זמן היא התחתנה עם הרבי, למרות גילו המבוגר, לאחר שהבטיח לה הרבי שתזכה להוליד ממנו בן זכר.

כעבור תקופה קצרה נחלה הרבי בעיניו, וראייתו נחלשה מאד. הוא נסע לדרוש ברופאים בווינא, והתאכסן אצל הרה"ג ר' חיים פינטער זצ"ל שהיה מקודם רב בבוקאווסק. הרבי הורה לבעל האכסניה להכין עבורו חדר נוח ומרווח ביותר, באומרו שהוא כעת ב"שנה ראשונה" לאחר נישואיו. (הרה"צ ר' שמעלקא פינטער זצ"ל מלונדון - בנו של בעל האכסניה - סיפר לי שהרבי לא שכב במיטה כלל במשך כל ימי שהותו בווינא).

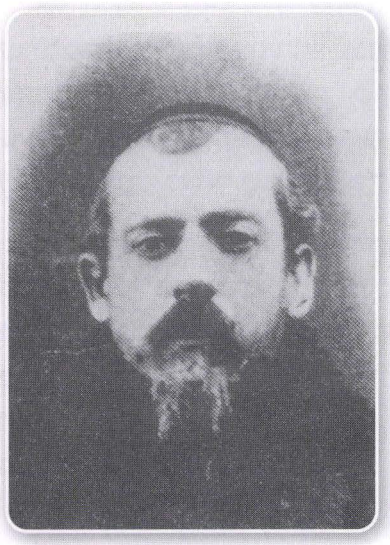
הלכו הרבי ומלוויו לרופא פרופסור מפורסם שבדק את עיניו של הרבי, והודיע שאין מה לעשות בקשר למחלה זו. כאשר שמע זאת הרבי, הורה להביא ספר

טלפונים עם רשימת רופאי העיניים בווינא, ולספור עד הרופא השמונה עשרה ברשימה ולקבוע תור אצלו. רופא זה בדק את העיניים, אך הוא הביע את דעתו שמחלת העיניים היא דבר פעוט ביותר. לאחר שהודיעו לו את דעתו של הפרופסור, בדק הרופא שוב את עיניו של הרבי ביסודיות, אולם נשאר בדעתו שאין זו מחלה רצינית כלל. ליתר בטחון הורה הרופא לבקש חוות דעת נוספת. הרופא השלישי הצטרף אף הוא לדעתו של הרופא השני, והרבי מסטראפקוב נסע לביתו בעיניים בריאות.

לאחר תקופה מאז נישאו, פנתה הרבנית אל הרבי והזכירה את דבר הבטחתו לבן-זכר. הרבי ביקש ממנה שתמחול לו על הבטחתו, ותמורת זאת ישאיר לה את ביתם שבה הם גרים בנוסף לכסף, אך הרבנית לא הסכימה לוותר על ברכת הרבי לבן-זכר. ואז אמר הרבי מסטראפקוב: "אם כך, מקח נשאר מקח ונער נשאר נער" (פתגם ביידיש: "מקח בַּלַייבט מקח אין נער בַּלַייבט נער"), ולאחר זמן נולד בנם ונקרא שמו בישראל "יוסף יום טוב".

הרה"ק מסטראפקוב נפטר בקאשוי ביום א' דשבועות ת"ש (1940), והרבנית ובנם הילד המופלא יוסף יום טוב הי"ד נהרגו על קידוש השם כעבור ארבע שנים, ביום ג' סיון תש"ד (1944).

הרה"ק ר' שמעו'לה מזעליכוב

הרה"ק ר' שמעו'לה מזעליכוב

לפני שהתפרסם הרה"ק ר' אברהם שמעון ענגיל - שנקרא בחיבה: רבי שמעו'לה זעליכאָווער - כמשגיח רוחני בישיבת חכמי לובלין, הוא התגורר במשך תקופה מסוימת בצאנז והרביץ תורה לתלמידים. הוא הגיע לעירנו בסביבות שנת תרע"ז (1917), בהיותו בשנות הארבעים, כאשר עד אז כבר הספיק לעבור על כל הש"ס ארבע עשרה פעמים.

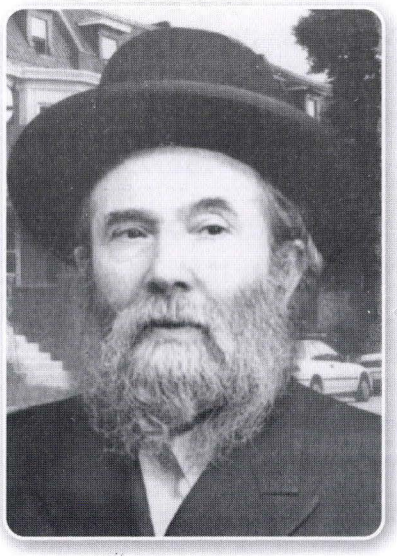
סיפר הרה"ג ר' יצחק שטערנהעלל זצ"ל אב"ד זאַלצבורג ואחר כך רב בבאַלטימור בארצות הברית - שלמד בצעירותו בצאנז, כי בעת שלימד רבי שמעו'לה לתלמידים בצאנז,

הוא שמע מהם על המנהג בצאנז, שבל"ג בעומר יוצאים כל תלמידי התלמוד-תורה ובחורי ישיבה קטנה אל מחוץ לעיר, בשטחים הנרחבים שבחיק הטבע. הם היו לוקחים אתם מיני מזונות וביצים קשות לטעימה באוויר הצח, והילדים היו יורים שם בחץ וקשת לכבוד ההילולא של התנא האלוקי רבי שמעון בר יוחאי שלא נראתה הקשת בימיו, כמסופר בדברי חז"ל.

ואז אמר להם רבי שמעו'לה שהוא נוהג ביום זה לחזור על כל המימרות של התנא הקדוש רבי שמעון בר יוחאי, המפוזרות בכל הש"ס. והוא הציע לתלמידים שכולם ישבו במקומותיהם ליד השלחנות, ולפני כל אחד ואחד ספר משניות. ואילו הוא ישב במקומו ויגיד בעל פה את כל המקומות בש"ס בהם מוזכר שמו של התנא רבי שמעון בר יוחאי. חלק גדול מהתלמידים קיבלו את ההצעה ונשארו לשבת אתו. בחוץ כבר התחיל הערב, והוא עדיין המשיך לצטט את אמרותיו של רבי שמעון בר יוחאי מבלי לדלג על שום מקום.

❖

עוד סיפר הרב שטערנהעלל, שכאשר עמד רבי שמעו'לה לנסוע מצאנז, ליוו אותו עשרות תלמידי חכמים, בנוסף לתלמידיו, עד לתחנת הרכבת. שם ביקשו ממנו תלמידיו שיחלק להם "תיקון" לפני נסיעתו, כנהוג. אמר להם רבי שמעו'לה שהם יאמרו לו את הטעם מדוע נותנים "תיקון", ואז הוא יתן להם.

הרה"ג ר' יצחק שטערנהעלל

מכיון שהם לא ידעו להגיד לו את הטעם, פתח ואמר:

> אם כן אני אגיד לכם: פעם הגיע הרה"ק ר' שמעון מיערסלוב זצ"ל כאורח בעיר אחת. כשנערכה לו קבלת פנים, ביקשו ממנו לחלק "תיקון". הרבי שאל אותם אם ידוע להם מה המקור למנהג זה שאורח המגיע לעיר נותן "תיקון". מאחר והם לא ידעו אמר להם: אם כן אגיד אני לכם את הטעם מדוע נותנים "תיקון", וזה יהיה במקום ה"תיקון"...

שהרי לכאורה קשה כיצד מותר לאדם לעזוב את עירו כדי ללכת לחפש פרנסה בעיר אחרת? הרי הקב"ה זן ומפרנס לכל, מקרני ראמים ועד ביצי כנים. ואם אדם נולד חס ושלום במזל ביש, מה יועיל לו לחפש עצות נגד רצון הבורא? ובפרט לפי מה שמובא בספר חובת הלבבות (שער הבטחון) שאחד מן הפרושים ועובדי השם הלך פעם לארץ רחוקה כדי לחפש פרנסה למשפחתו, ופגש שם בגוי אחד מעובדי עבודה זרה. אמר הפרוש לגוי: מה מאד שרויים אתם בתכלית העיוורון וחוסר ההבנה, בזה שהנכם עובדים לאלילי עץ ואבן. שאל אותו הגוי בחזרה: ולמי אתה עובד? ענה הפרוש ואמר לו: אני עובד את הבורא הכל יכול, המכלכל היחידי שאין דומה לו, הזן ומפרנס לכל בריותיו מגדול ועד קטן. ואז שאל אותו הגוי: לאן פניך מועדות? אמר לו: באתי לכאן כדי לחפש טרף לכלכל את משפחתי. אמר לו הגוי: מעשיך סותרים את דבריך. שאל אותו הפרוש: כיצד? ענה לו הגוי: אילו היה אמת מה שאמרת, שאתה מאמין בבורא שהוא יכול לפרנס לכל מגדול ועד קטן ואין גבול ליכולתו, הרי יכול הבורא לפרנס אותך בעירך כשם שמפרנס אותך כאן, ולא היית צריך לטרוח ולעשות את כל הדרך הרחוקה, כדי לחפש פרנסה בעיר זו. ולא מצא הפרוש מענה לדבריו, והוא שב מיד אל ארצו, ושוב לא יצא מעירו.

לפי זה היה מוטב לאדם לקיים את הפסוק "אשרי יושבי ביתך", המשיך הרה"ק ר' שמעון מיערסלוב זצ"ל, "אולם אם בכל זאת קורה שאדם נאלץ לעזוב את עירו ולנסוע לעיר אחרת בשביל פרנסה או מסיבות אחרות, הרי זה בוודאי מפני שיש לו מה לתקן במקום ההוא, והקב"ה מסבב סיבות שונות שהוא יגיע למקום פלוני כדי לתקן מה שטעון תיקון. לכן דורשים מאורח הבא למקום חדש, וממי שיוצא מעיר מושבו, לתת "תיקון", שהרי עיקר יציאתו וביאתו הוא על מנת לתקן משהו.

ורבי שמעו'לה סיים את דבריו באומרו: "גם אני אמרתי לכם את הטעם של נתינת "תיקון", ובזה יצאתי ידי חובה, ואני פטור מלחלק "תיקון"...".

❖

לאחר שעזב את צאנז, הרביץ רבי שמעו'לה תורה ויראת שמים בכמה מקומות ובין השאר גם בווארשא הבירה, עד שהובא בסביבות תרצ"ב (1932) על ידי הגאון רבי מאיר שפירא זצ"ל לכהן כמשגיח רוחני של ישיבת חכמי לובלין, וכיהן שם עד לפטירת הרב מלובלין.

לאחר שעזב את ישיבת לובלין, התיישב רבי שמעו'לה בקראקא, משם היה מגיע עד לפני פרוץ המלחמה לשבות מדי שנה בשנה בצאנז בשבתות פרשת תרומה ותצוה - בהם חל ברוב השנים פרשת פרה - להסתופף בצל רבוה"ק מצאנז זי"ע.

הרה"ק ר' אריה ליבוש, ואחריו בנו וממלא מקומו הרה"ק ר' מרדכי זאב, הוקירו והעריכו את רבי שמעו'לה וקרבוהו מאד, ובעמדו לנסוע בחזרה דאגו תמיד לכך שיצא בכל גינוני הכבוד וגם בסכום כסף הגון, בנוסף לסכומי כסף נכבדים שתלמידיו בעיר היו אוספים עבורו.

בביקוריו בצאנז מדי שנה, היה רבי שמעו'לה לומד שיעור בחומש עם פירוש רש"י בליל שבת, בבית המדרש הגדול של הרב דמתא, שהיה מלא עד אפס מקום מרוב משתתפים. אל השיעור נהרו מאות אנשים, ביניהם גדולי וחשובי התלמידי חכמים שבעיר, וכמובן גם תלמידיו הרבים לשעבר. מפני כבודו של הרב זצ"ל, לא היה מתחיל את שיעורו בפני הקהל רק לאחר שהרב סיים את עריכת ה"טיש" בביתו.

בטוב טעם ודעת ובעמקות נפלאה הסביר את ענין מלאכת המשכן על פי פרד"ס (פשט רמז דרש סוד). הוא נהג גם לספר מעשיות שונות מרבו הרה"ק המופלא רבי אהרן מקאזניץ זי"ע. אחד מסיפורים אלו נחרט בזכרוני: בעיירת מולדתו זעליכוב, פשטה פעם מגפה של תחלואי ילדים. פקד עליו הרבי מקאזניץ לעשות את העצה המובאת בזוהר הקדוש (פרשת פינחס) לשלוח עשרה תלמידי חכמים לארבע קצות העיר, והם יגידו שם את פרשת הקטורת. הם עשו כך, והמגפה נעצרה.

❖

רבי שמעו'לה היה מתפלל ביחידות בבית המדרש הגדול של הרב דמתא. אנחנו הילדים והבחורים היינו עומדים מסביבו כשהוא מתפלל את "פסוקי דזמרה" מלה במלה באמירה נעימה ועריבה מיוחדת במינה. הסתכלנו על השעון לראות כמה זמן תיארך אמירתם, וכך ראינו שחצי שעה בדיוק ארכה אמירת "פסוקי דזמרה".

נזכרתי מזה כעבור כשישים שנה, בעת שהייתי בלונדון בשנת תשנ"ז (1997). התפללתי שם בבית המדרש "תפארת עמרם", והרב דבית המדרש הרה"ג ר' אשר אנשיל יונגרייז שליט"א למד שיעור הלכה ברבים, והזכיר דברי הפוסקים (עיין שלחן ערוך סימן נא סעיף ח ומשנה ברורה ס"ק כ בשם דרכי משה) שצריך לומר פסוקי

דזמרה בנחת ולא במהירות "כאילו מונה מעות", אבל לא פירשו כמה הוא שיעור זה, והרי האחד סופר במהירות והשני לאט. ואמר הרב בשם הפרי מגדים (א"א סימן צג ס"ק א) כי השיעור הוא חצי שעה. כאשר שמעתי את דברי הרב, עלה בזכרוני מה שראיתי בילדותי אצל רבי שמעו'לה, כאמור.

רבי שמעו'לה נשאר בקראקא עד שהצוררים הנאצים השמידו את גיטו קראקא בחדשי הקיץ תש"ג (1943), והוא נספה על קידוש השם יחד עם כל היהודים הי"ד.

הרב מלאַבאָווא

בין הרבנים שהיו באים לעתים קרובות לצאנז, תפס מקום נכבד הגאון הצדיק ר' שמואל אהרן מיללער אב"ד לאַבאָווא.

הגה"צ ר' שמואל אהרן מיללער אב"ד לאבאווא

הוא נולד בשנת תרכ"ט (1869) לאביו הגה"צ ר' נפתלי דומ"ץ גארליץ, והיה מחשובי תלמידי הרה"ק ר' שלמה מבאבוב זי"ע בישיבתו בווישניצא. בגיל צעיר נתקבל לרב ביעדליטש, ובשנת תרע"ב (1912) נתקבל לרב בעיירה לאַבאָווא, השוכנת על אם הדרך בין צאנז לקרעניץ. היהודים שהתגוררו בה היו עניים מרודים, ולא די שלא היה באפשרותם לפרנס את הרב, אלא שהרב נאלץ לדאוג לפרנסתם של בעלי הבתים שלו, ולאסוף כספים לצרכיהם, ולצרכי החתונה של ילדיהם.

הרב מלאַבאָווא היה למדן עצום ובעל הוראה מובהק וירא שמים נשגב, והיתה זאת זכיה גדולה למי שקיבל ממנו היתר הוראה. הוא גם הקים שם ישיבה, ולמד בעצמו עם הבחורים. כמו כן פעל רבות בענין שמירת השבת, יחד עם חברי משמרת השבת המקומית. הוא היה ידיד נאמן לצדיק התמים ר' אבא'לה סוכ'ער - הנזכר להלן.

ר' שבתי מיללער

כאשר היה מגיע לצאנז הוא התאכסן בדרך כלל אצל קרובו הנגיד ר' שבתי מיללער הי"ד, סוחר בגלגלי מכוניות, ממתפללי בית המדרש של הרב (אביו של ר' עקיבא ז"ל שנפטר לפני כמה שנים במונסי ניו-יורק), ולפעמים היה מתארח גם אצלנו. פעם בהתארחו אצלנו, שאל את אמי ע"ה בעת ארוחת הבוקר, אם יש לה שיריים מהחלות של שבת. לשאלתה מדוע הוא רוצה לאכול דווקא מהחלות של שבת, הסביר לה שאינו אוכל מהלחם שקונים אצל האופה היהודי, כיון שהנערים העוסקים במאפיה ועובדים שם כל הלילה, אינם נוטלים נטילת ידיים כדין עם אור הבוקר, ולכן מעדיף לאכול מהחלות תוצרת-בית.

❖

הרב מלאַבאָווא נודע כתלמיד חכם מלא עזות דקדושה. פעם הגיע אליו בחור אחד מצאנז כדי לקבל אצלו היתר הוראה. הבחור היה תלמיד חכם גדול, אך לא היה ירא שמים כל כך. שאל הרב את הבחור אם הוא למד הלכות שבת. וכאשר ענה בחיוב, שאל אותו הרב כיצד הוא נוהג ליטול את הצפרניים, כסדרן או שלא כסדרן? ענה הבחור: כסדרן. שאל אותו הרב: "הרי ברמ"א (או"ח סימן רס סעיף א) איתא: וכשנוטל צפרניו לא יטול אותן כסדרן, ויתחיל בשמאל בקמיצה ובימין באצבע, וסימן לזה דבהג"א בשמאלו יבדאג"ה בימין?". על כך ענה הבחור: "המגן אברהם מעיר על זה: והאר"י ז"ל היה מלעיג על זה". ואז אמר לו הרב מלאַבאָווא: האר"י הקדוש מותר לו להלעיג על המנהג, אך לא אתה! שכן המגן אברהם עצמו מסיים באותו סעיף-קטן: "מיהו יש ליזהר לכתחילה". ועובדה היא שלאחר אותה שיחה, לא ניאות הרב לתת לאותו בחור היתר הוראה.

עם פרוץ המלחמה עבר הרב מלאַבאָווא לצאנז, שם התגורר בנו הצדיק ר' יואל'יש, עד שנספה על קידוש השם, יחד עם כל קדושי צאנז בימים ט"ז-י"ז אלול תש"ב (1942) הי"ד.

הצדיק ר' אבא'לה מסוכא

אחד מיראי ה' הגדולים הידועים במערב גאליציא מלפני המלחמה, היה הצדיק רבי אבא'לה בּאָכנער, שנקרא ר' אבא'לה סוכ'ער - על שם עירו סוכאָ. היתה לי הזכות להכיר את ר' אבא'לה ולהתבונן בדרכיו ביום היארצייט בצאנז, לשם היה מגיע בכל שנה ושנה.

ר' אבא'לה היה צולע, סוחב אחריו את רגלו הימנית, וזאת בגלל המאורע הבא, עליו סיפר בנו ר' משה אליעזר (לייזער) באכנער הי"ד שהתגורר בצאנז. בהיותו פעם בקראקא בשבת, הלך בהשכמת הבוקר למקוה, אך המקוה היתה עדיין סגורה. טיפס ר' אבא'לה ועלה על הכותל הגבוה של המקוה ונפל על הרצפה, בשברו את רגלו הימנית. כשהגיע הרופא ובדק את ר' אבא'לה, הוא קבע שמוכרחים לשים את הרגל בגבס, אחרת הוא ישאר נכה לכל ימי חייו.

ר' אבא'לה שאל את הרופא, אם הוא יוכל ללכת למקוה עם הרגל הנתונה בגבס, וכשהרופא ענה בשלילה, אמר ר' אבא'לה: "אם כן לא אתן להכניס את רגלי בגבס, והקב"ה ישלח לי את רפואתו גם בלי זה". כיון שלא הוכנסו בגבס, התאחו השברים בצורה עקומה במקצת, והוא נשאר צולע על רגל ימין כל ימי חייו.

היה מבהיל על הדעת לראות את ר' אבא'לה בתפילתו. הוא עמד כעבדא קמי מריה, באומרו פסוקי דזמרה בדחילו ורחימו מלה במלה. בהתחילו בקריאת שמע היה מגיע להתרגשות כזו, שהיה צונח על הריצפה מתחת לשולחן ונשאר שוכב כך, כשראשו בין ברכיו כרבע שעה, והמשיך לקרוא בשכיבה עד שגמר את כל קריאת שמע. ואז קפץ בחזרה למצב של עמידה, והמשיך בתפילתו.

בעברו ליד מזוזה היה מזנק כששתי ידיו מורמות, לנשק את המזוזה. בגלל היותו קטן קומה נאלץ לקפוץ. מעולם לא ישן על מזרון, ואף פעם לא שם כר למראשותיו. כך נראו יהודים, יראי שמים בימים ההם.

הרה"צ ר' אבא'לה נפטר בתחילת המלחמה בחורף ת"ש (1940), וזכה להגיע לקבר ישראל.

ביקורו של הרבי מגור

בחודש מנחם-אב תרצ"ט (אוגוסט 1939), כחודש לפני פרוץ מלחמת העולם השניה, עבר הרבי מגור הרה"ק ר' אברהם מרדכי אלטר זצ"ל בעל "אמרי אמת"

דרך צאנז, בדרכו לעיירת המרפא שטשאַוויניץ. מכיון שמסילת הרכבת לא הגיעה עד שטשאַוויניץ, היו צריכים לרדת בתחנת הרכבת בצאנז, ומשם להמשיך ברכב.

הרה"ק בעל "אמרי אמת" מגור בעיירת המרפא שטשאַוויניץ

באותה רכבת בה נסע הרבי מגור, נסע גם הרה"ק ר' חנה הלברשטאם הי"ד מקאלאשיץ, אך הוא לא ידע שגם הרבי מגור נמצא באותה רכבת. הוא הבחין בכך רק כאשר הרבי מגור התחיל לרדת מהרכבת, ואז ירד גם הוא חיש מהר מהרכבת והקדים שלום לרבי מגור, קיבל את פניו בכבוד גדול, והחליף אתו כמה מלים במהרו לחזור לרכבת, שכן הרכבת עצרה בצאנז רק לכמה דקות, והרב מקאלאשיץ התכוון להמשיך לנסוע הלאה עד קרעניץ.

כאשר ירד הרבי מהרכבת בצאנז, חיפשו המקורבים מכונית לנסוע עמה לשטשאַוויניץ, אך זה לא היה כל כך פשוט, כיון שבצאנז היו רק כלי רכב ספורים והיה קשה להשיג מכונית. לפיכך שאלו המקורבים את הרבי אם יסכים לבקר בינתיים בעיר. הרבי נתן את הסכמתו ומיד הביאו את ר' שבתי "פיאַקר" (בעל-עגלה בפולנית) [א].

הרבי מגור עלה על הכרכרה ("קוטש"), והביע את רצונו לראות את הבית בו התגורר ה"דברי חיים". הבעל-עגלה הביא את הרבי ומלוויו אל הרחוב היהודי ("יידישע גאַס"), אבל לא עצר לפני בית הרב שכן לא ידע את מקומו המדויק. הרבי ירד מן הכרכרה והתחיל לטייל לאורך הרחוב, עד שנעצר פתאום ליד בית מסוים. אחד מבני הפמליא, שהלך אחריו, הביא כסא והרבי התיישב לכמה דקות

א יש לציין כי הוא היה הבעל-עגלה היהודי היחיד עם חתימת זקן. ואכן הרבי מבאבוב בעל "קדושת ציון" הי"ד, כל פעם שביקר בצאנז, הקפיד לנסוע דווקא עמו ולא עם שום בעל-עגלה אחר.

ועיין בספר קטן שהביא עמו. מקורבי הרבי העריכו כי ככל הנראה זהו מקום משכנו של ה"דברי חיים" - ומאוחר יותר התברר הדבר כנכון.

את פרטי הסיפור הזכיר לי הרבי מגור הרה"ק ר' פינחס מנחם אלטר זצ"ל בעל "פני מנחם", בעת שכיהן כראש ישיבת "שפת אמת", בהיותי אצלו ביום י"ב אלול תשמ"ח (1988) לקבל הסכמה על הספר "חידושי ר' צבי חריף" שהוצאתי אז לאור מחדש (כפי שיסופר להלן סוף פרק טו). הרבי סיפר לי שהיה אז בצאנז יחד עם אביו בעל "אמרי אמת", והוסיף שהמעמד ההוא נחרת כל כך בזכרונו עד שאינו יכול לשכוח אותו לעולם.

מיד אחר כך חזר הרבי אל תחנת הרכבת, שם כבר חיכתה לו המכונית שהוזמנה בינתיים על ידי בחורים חברי "אגודת ישראל", כדי לנסוע לשטשאַוויניץ.

חברי צעירי אגודת ישראל בצאנז

❖

בהגיעו לעיירת המרפא שטשאַוויניץ התאכסן הרבי מגור במלון "שטעגער". באותו זמן התאכסן שם גם ר' שלום יונה טענצער - שהיה ראש הקהל האחרון של צאנז (אודותיו ראה להלן בפרק יא).

הרבי מגור חלק כבוד רב לראש הקהל של צאנז, ואף כיבד אותו להיות שליח-ציבור בקבלת שבת. בשבת בבוקר התפלל הרבי בדירתו במנין מצומצם של חסידים מקורבים ביותר, ואילו החסידים הרבים שהגיעו לכבוד שבת התפללו בחצר הגדולה שלפני בית המלון. עם זאת, שלח הרבי לקרוא לר' שלום יונה והזמינו להתפלל עמו במנין הפרטי.

בסעודת שבת הביע הרבי מגור את התפעלותו על שהעיר צאנז, מקום משכנו של ה"דברי חיים", זכתה שיהודי חסידי יכהן בה כראש הקהל - דבר נדיר במחוזות ההם. (הסיבה לכך היתה כיון שרוב היראים והחסידים לא היו בקיאים בשפה הפולנית, מה שהקשה על הקשר המחויב עם אנשי השלטון הפולניים).

❖

במסגרת אותה נסיעה כאשר שהה הרבי מגור בשטשאַווניץ-קראָשצינקע, יצא הרבי פעם לטיול קצר בלווית קהל חסידים. עבר שם גוי פולני, שונא ישראל, שהוביל עגלה עמוסה מספוא, ובראותו את קהל היהודים בעלי הזקן והפאות, התחיל לדהור עם הסוסים בין האנשים. ברם, חסידי גור לא היו קטלי-קניא, והם קפצו על העגלה והפליאו בגוי מכות נאמנות, ביד רחבה...

בראותו שהוא נפל כאן בפח כהוגן בתוך חבורת החסידים, התחיל לצעוק: "משטרה! משטרה!". כשהופיעו השוטרים רצו מיד לרשום דו"ח ("ראפאָרט") לחסידים. אך מכיון שבין הקהל נמצא אותה שעה ר' לייבל מינצבערג מלאָדז הי"ד, שהיה ציר ה"סיים" (חבר הפרלמנט הפולני) שנים רבות, ניגש הוא אל מפקד המשטרה, הראה לו את הסמל של הפרלמנט הפולני על דש בגדו והציג את עצמו כציר ה"סיים", ופקד עליו לרשום בראש וראשונה דו"ח לגוי שהדהיר בזדון את העגלה עם הסוסים בתוך קהל החסידים. למעשה לא יצא שום דבר מכל הענין, בגלל המלחמה שפרצה לדאבוננו כעבור חודש.

ר' לייבל מינצבערג

הרבי מסטיטשין זצ"ל

אחד הצדיקים המפורסמים ביותר שהיה מבקר תדיר בצאנז, היה הרה"ק ר' יצחק'ל מסטיטשין זצ"ל שהתגורר בטארנא. הוא נחשב לאחד מגדולי האדמו"רים בדור שלפני המלחמה ואלפי חסידים הסתופפו בצלו.

מדי שנה היה מגיע לצאנז לקראת יומא דהילולא של ה"דברי חיים" זי"ע, והיה מתאכסן אצל אחד ממקורביו בעיר, לפעמים אצל ר' אליעזר ליפשיץ - שהיה המזכיר של ישיבת "בני תורה" בצאנז ולפעמים אצל ר' שאול ראזענבלום ז"ל (אביו של ר' יעקב שבח ז"ל שנפטר לפני כמה שנים בניו-יורק).

הרה"ק ר' יצחק מסטיטשין בביקור בצאנז
(נמסר על ידי ר' יעקב שבח ראזענבלום ז"ל, היושב מול הרבי - בילדותו)

באחת השנים, בסביבות שנת תרצ"ו-תרצ"ז (1936-1937), היתה האכסניה שלו אצל ר' אליעזר ליפשיץ. הלכתי לשם עם אבי מורי הרב ר' נתן מרדכי הי"ד, לתת "שלום" לרבי מסטיטשין זצ"ל. כשנכנסנו אל הרבי נפל עלי פחד עצום מצורתו הקדושה ורבת ההוד ומעיניו היוקדות אש. הרבי התעניין אצלו על ישיבת "בני תורה", שבה היה אבי ז"ל מרביץ תורה, ולאחר מכן בירך גם אותי שאזכה להתמדה בתורה.

הרבי מסטיטשין זצ"ל היה מפורסם בשעתו כבעל מופת גדול שברכותיו התקיימו מחוץ לדרך הטבע. סיפור אחד מני רבות שמעתי לאחרונה מהרה"צ ר' אלחנן היילפרין שליט"א אב"ד ראדומישלא-לונדון. פעם חלתה בתו של דודו הרה"ג ר' חיים ענגיל זצ"ל (בנו של הגאון המפורסם רבי שמואל ענגיל אב"ד ראדומישלא בעל שו"ת מהר"ש) במחלת "הירען" (דלקת קרום המוח) והיתה בסכנת חיים עד שהרופאים כבר התייאשו ממנה. שלח אביה את אחד מקרוביו לטארנא אל הרבי מסטיטשין להזכיר את בתו לרפואה שלימה.

בדיוק באותו זמן היה שם יהודי אחר שהזכיר את עצמו להנצל מהרדיפות שהוא סובל משכנו הגוי. לקח הרבי את שני ה"קוויטלעך" (פתקאות) והחזיקם

יחד באומרו לעצמו: "אֶה, הירען-ענצינדונג, אוֹיך מיר אַ קרענק! פאַרדרייט די קישקעס, דאָס איז אַ קרענק!" (דלקת קרום המוח - גם כן מחלה! היפוך המעיים - זוהי מחלה!), בלשון שחוק וביטול כדרכו בקודש, ופטר את שניהם לשלום.

ואכן, בתו של רבי חיים נתרפאה לגמרי כאחד האדם, ואותו יהודי כאשר הגיע לביתו נתבשר כי השכן הגוי קיבל התקף ייסורים במעיים והובילו אותו בדחיפות לבית החולים, שם עשו לו ניתוח ממנו לא קם. הכל ראו בחוש כיצד נתקיים בצדיק זה "ותגזר אומר ויקם לך"...

בעזרת ה' יתברך

ספר

תוספת חיים

ליקוטי חידושי תורה

מאת הגאון האדיר מעוז ומגדל בתוי"ש
מוהר"ר **חיים** זצללה"ה **ענגיל**

בן שר התורה הגאון האמיתי **מראדמישלא** זצוק"ל
מח"ס **שו"ת מהר"ש**

אשר נתאספו מתוך המון תשובות אביו הגאון זצללה"ה

★

יצא לאור ע"י נכד אחות המחבר זצ"ל
חיים מנחם מענדל למברגער
בסיוע ישיבת "מהר"ש ענגיל" ירושלים

★

עיה"ק בני ברק
שנת "אשר ברכו ד'" לפ"ק (תשנ"ה)

שער ספר "תוספת חיים"
משרידי תורתו של הגאון ר' חיים ענגיל זצ"ל

פרק י

ביקורו של הרב מלובלין בצאנז

לטובת ישיבת חכמי לובלין

בחורף שנת תרצ"ב (1932) רצה הגאון המפורסם רבי מאיר שפירא זצ"ל אב"ד לובלין ומייסד "ישיבת חכמי לובלין" - לבקר בעירנו, אולם היות והוא היה חסיד טשארטקוב היסס לבוא לצאנז, עקב חילוקי הדעות ששררו בעבר בין שתי החצרות. הוא פנה איפוא במכתב אל קרוב משפחתו ר' שלום יונה טענצער - שהיה לאחר מכן ראש הקהל בעיר - בשאלה האם כדאי ונכון הדבר לבקר בעיר למען הישיבה.

הגאון ר' מאיר שפירא מלובלין עם הרב ממונקאטש

ר' שלום יונה לקח את מכתבו של הרב מלובלין, ופנה אל הרב דמתא הרה"ק ר' אריה ליבוש זצ"ל בשאלה מה עליו לענות. הרב השיב לו שבתור קרובו עליו לענות בחיוב, והוא - מצדו יערוך לו קבלת פנים מכובדת כיאה לאחד מגדולי הדור. עשה ר' שלום יונה כדברי הרב והזמין את הגאון רבי מאיר שפירא לבקר בעיר. הוא אירגן וועד קבלת פנים, בה היו חברים מלבדו גם הרה"ג ר' יוסף משה זעהמאן - שאצלו התאכסן הרב - ור' אליעזר ליפשיץ.

הרב מלובלין הופיע בשערי צאנז ביום חמישי פרשת בא, והתקבל ברוב פאר וכבוד על ידי תושבי העיר ובראשם הרב דמתא הרה"ק ר' אריה ליבוש זצ"ל, למרות חילוקי הדעות שביניהם בנושאים שונים. הרב המריץ את ראשי הקהל וכל קהל חסידיו, לחלק לרב מלובלין את הכבוד הראוי, ולעזור באיסוף כספים עבור ישיבת חכמי לובלין. ואכן מלבד הסכום העצום שר' שלום יונה תרם בעצמו, הוא גם התרים אחרים והצליח לאסוף כעשרת אלפים דולר לטובת הישיבה.

בעת שישב עם הרב מלובלין, שאל אותו ר' שלום יונה, היות שזה לא מזמן חזר הרב מביקורו המוצלח לטובת ישיבתו ברחבי אירופה ואמריקא, וכפי שמספרים "האָט מען דעם רב באַשיט מיט געלד" (שפכו על הרב דליים של כסף). "אם כן", תמה ראש הקהל, "למה מסובב הרב שוב בעיירות גאליציא ופולין לאסוף תרומות?".

הרב גילה לו את הסוד וסיפר מה שקרה לו בעת נסיעתו בדרכו חזרה מאמריקא. על האניה נטפל אליו איש בליעל שנדמה לו כתלמיד חכם ("אַ היימישע פּוילישע ייד") ודיבר אתו בלימוד זמן רב, ולבסוף גנב ממנו את כל כספו אשר אסף בעמל רב במשך חדשים ארוכים במסעיו על פני יבשת אמריקא, והוא חזר בידיים ריקות. מסיבה זו נאלץ עתה לנדוד שוב על פני הארץ לטובת ישיבתו. (מזכרונות ר' שלמה טענצער - בנו של ר' שלום יונה הנזכר)

בנין ישיבת חכמי לובלין כיום

❖

כאשר ביקר הרב מלובלין אצל הרה"ק ר' אריה ליבוש אב"ד צאנז, כיבד אותו הרב מאד, ולאחר ששוחחו בדברי תורה איחל לו ברכת הצלחה ושגשוג לישיבת חכמי לובלין.

בעמדו ליד הדלת - לפני צאתו מבית הרב אמר הרב מלובלין: "חז"ל אומרים במסכת ברכות (דף לא ע"א) אל יפטר אדם מחברו אלא מתוך דבר הלכה וכו', ומהי ההלכה? אפשר לומר שהכוונה על ההלכה הראשונה בשלחן ערוך (או"ח סימן א סעיף א): "יתגבר כארי... לעבודת בוראו". "הרב מצאנז! הרי אני מאחל לכם שתתגברו "כארי" ותבריאו במהרה, ברמזו לשמו של רבי אריה ליבוש. דבריו אלו כוונו למצבו הבריאותי של רבי אריה ליבוש באותם הימים.

הרה"ק ר' אריה ליבוש השיב לו ואמר: "שמכם רבי מאיר - אל תפגעו ברבי מאיר", והתכוון בדבריו שלא יפיץ את קופות הצדקה לטובת ישיבתו, כיון שפוגע בזה בהכנסות של הקופה הקדושה והוותיקה של "צדקת רבי מאיר בעל הנס - כולל חבת ירושלים", המקובלת ומסורה מדורי דורות.

נואם בחסד עליון

בשבת אחר הצהרים השמיע הרב מלובלין את דרשתו בבית הכנסת הגדול, שהיה מלא מפה לפה עד אפס מקום. כולם רצו להאזין לדברי הרב, שהיה מפורסם כנואם בחסד עליון. אנשים צבאו על הדלתות וטיפסו על החלונות, כדי לא להפסיד אף מלה מדרשתו.

הרב פתח את דבריו בענין חינוך הבנים, בצטטו את הפסוקים מפרשת השבוע - פרשת בא (שמות י, ט-י) - כאשר משה רבינו אמר לפרעה: "בנערינו ובזקנינו נלך בבנינו ובבנותינו וכו' כי חג ה' לנו", ופרעה השיב לו: "יהי כן ה' עמכם כאשר אשלח אתכם ואת טפכם". משה רבינו בכלל לא הזכיר בדבריו את הילדים, את הטף. אולם פרעה כן אמר "כאשר אשלח אתכם ואת טפכם", שכן הוא הבין את כוונתו ומטרתו של משה, שגם את הילדים לא רצה להשאיר במצרים, בגלל החשש שפרעה עלול חס ושלום להעביר אותם על דתם. ולכן אמר משה רבינו לפרעה: "כי חג ה' לנו" - כדי שיהיה לנו חג יהודי, אנו מוכרחים שהילדים יהיו אתנו, שכן בלי הטף החג איננו חג. רק "בנערינו ובזקנינו נלך", עולי הימים ובני הנוער חייבים לראות ולהתבונן את דרך היהדות, ולהתחנך אצל הזקנים - זקן זה שקנה חכמה - ואז גם כי יזקין לא יסור מדרך זו.

אחר כך עבר הרב לעורר את הציבור בגנות נגע המחלוקת, האוכלת כל חלקה טובה. הוא הביא ראיה מיעקב אבינו, כפי שנאמר בפסוק בפרשת ויצא (בראשית כח, י): "ויקח מאבני המקום וישם מראשותיו", ופירש רש"י: התחילו מריבות זו את זו, זאת אומרת עלי יניח צדיק את ראשו, וזאת אומרת עלי יניח, מיד עשאן הקב"ה אבן אחת, וזהו שנאמר: "ויקח את האבן אשר שם מראשותיו". ויש להקשות: אם כבר התרחש נס שמכל האבנים נעשתה אבן אחת גדולה מסביבו, מדוע איפוא לא התרחש נס גדול יותר שמכל האבנים יעשה כר לראשו של יעקב, כדי שיוכל לפחות לשכב על משהו רך? אך התירוץ הוא שממחלוקת ("התחילו מריבות זו עם זו") לא יוצא דבר טוב, לכל היותר יכול לצאת אבן גדולה, אולם כר רך ונוח לעולם לא יצא מזה...

❖

פנינה נוספת הנני זוכר מתוך דרשתו של הרב מלובלין, הקשורה לאנטישמיות שפרחה בתקופה ההיא במדינת פולין.

הרב הזכיר את הפסוק בפרשת תולדות (בראשית כה, כב) ויתרוצצו הבנים בקרבה, ואיתא במדרש (והובא גם ברש"י) כי כשהיתה רבקה עוברת על פתח בתי עבודה זרה היה עשו רץ ומפרכס לצאת, וכאשר עברה על פתחי בתי כנסיות היה יעקב מבקש לצאת. ושאל הרב הרי לכאורה הדבר תמוה, בשלמא יעקב היה מפרכס כיון שלא היה יכול לצאת, שהרי עשו היה לפניו והפריע בעדו כדאיתא, אבל מה מנע מעשו לצאת ומי היה מפריע או מעכב בעדו?

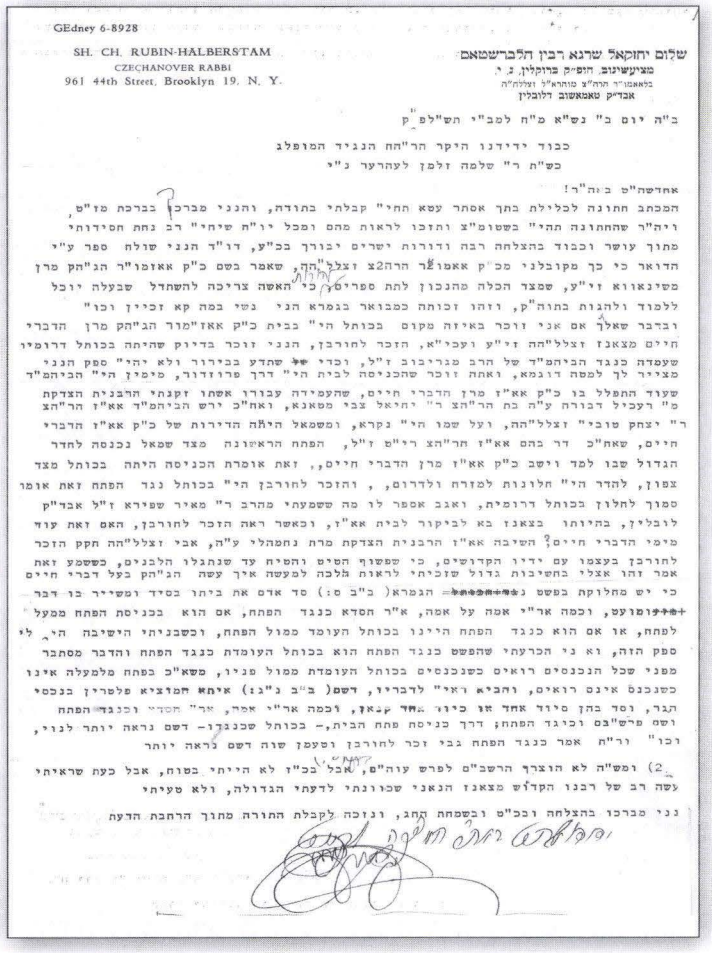
ותירץ הרב מלובלין כי כאשר רצה עשו לצאת, הביט מאחוריו וראה שיעקב נשאר ואינו יוצא - לא רצה עשו לצאת לבדו, שכן מה יש לו לעשות בלי יעקב. וכי מה יש לגויים לעשות בלי היהודים? את חייהם של מי הם ימררו ועל מי יגזרו גזירות קשות, על מי יזרקו אבנים אם לא על היהודים? לכן לא הסכים עשו לצאת בלי יעקב, שבלעדו - אין לו מה לעשות בעולם הזה...

זכר לחורבן

בביקורו בצאנז לא פסח הרב מלובלין על ביקור אצל הרבנית נחמה'לה, בתו של ה"דברי חיים", שהתגוררה בדירתו של אביה.

בהכנסו לדירה ראה הרב מלובלין ממול דלת הכניסה את האמה על אמה "זכר לחורבן", והוא שאל את הרבנית אם ה"זכר לחורבן" נשאר עוד מתקופתו של ה"דברי חיים"?

על כך ענתה בחיוב, בהוסיפה שה"דברי חיים" בעצמו גירד וקילף במו ידיו את הסיד והטיח עד הלבנים, וזאת בגלל סיבה מיוחדת. הרה"ק ר' הלל מקאָלאָמייא, שהיה נוסע ממקום למקום להשמיע את דרשותיו בעניני מוסר ומדות, נקלע פעם לצאנז, וביקר אצל ה"דברי חיים" זי"ע. פנה אליו הרב מצאנז ואמר: "גם לי אתם צריכים להגיד קצת דברי מוסר"... ענה רבי הלל ואמר: "רבי, יש לי משהו להעיר גם לכם: איפה ה"זכר לחורבן", האמה על אמה, שכל יהודי חייב להשאיר חשוף בביתו?". הצדיק מצאנז קיבל את דברי התוכחה ורץ מיד לקחת פטיש וסולם וחקק בעצמו את ה"זכר לחורבן".

GEdney 6-8928

SH. CH. RUBIN-HALBERSTAM
CZECHANOVER RABBI
961 44th Street, Brooklyn 19, N. Y.

שלום יהושע שרגא רבין הלברשטאם
מציעשינוב. חס"ק פרוקלין, נ. י.
בלאמה"ר הרה"צ מוהרא"ל זצללה"ה
אבד"ק טאמאשוב דלובלין

ב"ה יום ב' נש"א מ"ח למב"י תש"לפ"ק

כבוד ידידנו היקר הר"ח הנגיד המופלג
כש"ת ר' שלמה זלמן לעהרער נ"י

אחדשה"ט בזה"ר!

המכתב חתונה לכלילת בתך אסתר עפא תחי' קבלתי בתודה, והנני מברכך בברכת מז"ט, ויה"ר שהחתונה תהי' בשעוה"צ ותזכו לראות מהם ומכל יו"ט שיחי' רב נחת חסידותי מתוך עושר וכבוד בהצלחה רבה ודורות ישרים יבורך בכ"ע, דו"ד הנני שולח ספר ע"י הדואר כי כך מקובלני מכ"ק אאמו"ר הרה2צ זצלל"הה, שאסר בשם כ"ק אאזמו"ר הג"חק מרן משינאווא זי"ע, שמצד הכלה מהנכון לתת ספרים כי האשה צריכה להשתדל שבעלה יוכל ללמוד ולהגות בתוה"ק, וזהו זכותה כמבואר בגמרא הנ' נשי במה קא זכיין וכו' ובדבר שאלך אם אני זוכר באיזה מקום בכוחל הי' בבית כ"ק אאז"מרן הג"חק מרן הדברי חיים מצאנז זצלל"הה זי"ע ועכ"א, הזכר לחורבן, הנני זוכר בדיוק שהיתה בכוחל דרומי שעמדה כנגד הבימה"ד של הרב מגריבוב ז"ל, וכדי שלא שהדע בבירור ולא יהי' ספק הנני מצייר לך למפה דוגמא, ואתה זוכר שהכניסה לבית הי' דרך פרוזדור, ימינך הי' הבימה"ד שעוד התפלל בו כ"ק אא"ז מרן הדברי חיים, שהעמידה עבורן אשתו זקנתי הרבנית הצדקת ס"ט רעכיל דבורה ע"ה בת הר"הצ ר' יחיאל צבי מסאנא, ואח"כ ירש הבימה"ד אא"ז הר"הצ ר' יצחק טובי' זצלל"הה, ועל שמו הי' נקרא, ומשמאל היתה הדירות של כ"ק אא"ז הדברי חיים, שאח"כ דר בהם אא"ז הר"הצ ריי"ם ז"ל, הפתח הראשונה מצד שמאל נכנסה לחדר הגדול שבו למד וישב כ"ק אא"ז מרן הדברי חיים,, זאת אומרת הכניסה היתה בכוחל מצד צפון, להדר הי' חלונות למזרח ולדרום, , והזכר לחורבן הי' בכוחל נגד הפתח זאת אומר ספון לחלון בכוחל דרומית, ואגב אספר לו מה ששמעתי מהרב ר' מאיר שפירא ז"ל אבד"ק לובלין, בחיותו בצאנז בא לביקור לבית אא"ז, וכאשר ראה הזכר לחורבן, האם זאת עוד מימי הדברי חיים? השיבה אא"ז הרבנית הצדקת מרת נחמהלי ע"ה, אבי זצלל"הה חקק הזכר לחורבן בעצמו עם ידיו הקדושים, כי ששמוע הסיד והטיח עד שנתגלו הלבנים, בששמע זאת אמר זהו אצלי בחשיבות גדול שזכיתי לראות מלכה למעשה איך עשה הג"חק בעל דברי חיים כי יש מחלוקת בפשט נשמטו= הגמרא(ב"ב סז) סד אדם את ביתו בסיד ומשייר בו דבר +חסרומעט, וכמה אר"י אמה על אמה, א"ר חסדא כנגד הפתח, אם הוא בכניסת הפתח ממעל לפתח, או אם הוא כנגד הפתח היינו בכוחל העומד ממול הפתח, וכשבניתי הישיבה הי' לי ספק הזה, וא ני הכרעתי שהפשט כנגד הפתח הוא בכוחל העומדת כנגד הפתח והדבר מסתבר שכל הנכנסים רואים בשנכנסים בכוחל העומדת ממול פניו, משא"כ בפתח פלמלעה אינו כשנכנס אינם רואים, והביא ראי' לדבריו, דשם(ב"ב נ:) איתא חמוציא פלפרין בנכסי הגר, וסד בהן סיוד אחד אז כיון אחד קנאן, וכמה אר"י אמה, אר" חסדא וכנגד הפתח ושם פרש"בם וכיוצ הפתח; דרך כניסת פתח הבית,- בכוחל שכנגדו- דשם נראה יותר לנוי, וכו' ור"ח אמר כנגד הפתח גבי זכר לחורבן ושעמן שוה דשם נראה יותר

2) ומש"ה לא הוצרך הרשב"ם לפרש עוה"פ, אבל בכ"ז לא הייתי בטוח, אבל כעת שראיתי עשה רב של רבנו הקדוש מצאנז הנאני שכוונתי לדעתי הגדולה, ולא טעיתי

נני מברכו בהצלחה ובכ"ס ובשמחת חג, ונזכה לקבלת התורה מחוך הרחבת הדעת

קטע ממכתב הרה"צ מציעשינוב אל המחבר עם פרטים אודות ביקור הגאון ר' מאיר שפירא אצל זקינתו הרבנית נחמה'לה (המכתב בשלמותו נדפס בסוף חלק השני של ספרנו)

בשומעו את הסיפור על ענין ה"זכר לחורבן", התרגש הרב מלובלין ואמר לרבנית נחמה'לה: "אני מעריך ומחשיב מאד את העובדה שזכיתי לבוא לביתו של אביכם הקדוש, ולראות איך נהג אביכם להלכה ב"זכר לחורבן" שעשה, שכן כאשר גמרתי לבנות את בנין ישיבת חכמי לובלין, נסתפקתי בדברי הגמרא במסכת בבא בתרא (דף ס ע"ב) האומרת: "סד אדם את ביתו בסיד ומשייר בו דבר מועט, וכמה? אמר רב יוסף אמה על אמה. ואמר רב חסדא כנגד הפתח". ויש להסתפק בדברי רב חסדא שאמר "כנגד הפתח", האם הכוונה שיש לעשות ה"זכר לחורבן" "מעל" הפתח או לעשותו "מול" הפתח. ואני הכרעתי שהכוונה "ממול" הפתח, שכן רק בצורה כזו כל מי שנכנס לחדר רואה את ה"זכר לחורבן". ואילו אם עושים "מעל" הדלת, לא כל אחד יראה את הדבר".

והרב מלובלין המשיך: אפשר להביא ראיה מהגמרא בבא בתרא (דף נג ע"ב). נאמר שם: "המוצא פלטרין בנכסי הגר וסד בהן סיוד אחד או כיור אחד קנאן". אם אדם מוצא ארמון בנוי שנשאר מנכסי הירושה של גר (שאין לו יורשים), והרי לא חסר בו כלום שיעשה בו חזקה. ואומרת הגמרא שאם הוא מסייד קצת את הבית, הרי זו חזקה והוא קנה את הארמון. ושואלת הגמרא כמה שיעור הסיוד כדי שיהיה חזקה? אמר רב יוסף: אמה. ועל כך אומר רב חסדא "וכנגד הפתח". ומפרש הרשב"ם: דרך כניסת פתח הבית בכותל שכנגדו, דשם נראה יותר לנוי.

וסיכם הרב מלובלין, שמכיון שהרשב"ם פירש כאן שממול הדלת רואים הדבר יותר, הרי אותו טעם שייך גם בקשר לעשיית "זכר לחורבן". "אמנם" - סיים הרב - "עדיין הייתי חוכך בדעתי", אולם עכשיו כאשר אני רואה את ה"מעשה רב" של אביכם הצדיק מצאנז, שעשה כך במו ידיו, יש לי סיפוק רב מהעובדה, וברוך שכיוונתי לדעתו הגדולה". (חלק מהסיפור כלול במכתב שכתב אלי הרבי מציעשינוב בניו-יורק הרה"צ ר' שלום יחזקאל שרגא רובין-הלברשטאם זצ"ל, נכד הרבנית נחמה'לה ומתלמידי אבי ז"ל בישיבת "בני תורה" בצאנז).

❖

בהזדמנות זו סיפרה הרבנית נחמה'לה על מאורע נוסף שבין הרה"ק ר' הלל מקאָלאָמייא לבין אביה הרב מצאנז זי"ע.

פעם גמר רבי הלל בדעתו לנסוע לעיירה קטנה, מקום שם התגוררו אנשים נבערים מדעת, כדי לדרוש שם דרשות של מוסר כדרכו.

לילה אחד לפני נסיעתו, ראה פתאום רבי הלל בחלומו יהודי בעל הדרת פנים מיוחדת, והיהודי מזהיר אותו לבל יהין לנסוע לאותה עיירה, כיון שהבריונים שבמקום החליטו לרצחו נפש אם יבוא להטיף להם מוסר.

בבוקר, כאשר רבי הלל - שעדיין לא הכיר את הצדיק מצאנז - הקיץ משנתו, סיפר את דבר החלום למקורביו, בתארו לפניהם את דמות דיוקנו של האיש שראה בחלום, והם אמרו לו, שלפי תיאורו אין ספק שהדמות היתה דמותו של הצדיק הקדוש מצאנז. החליט איפוא ר' הלל לנסוע מיד לצאנז. בהגיעו לצאנז נכנס תיכף אל הקודש פנימה לחדרו של הרבי, והוא נתחלחל מרוב תדהמה בהכירו בדמותו של הרבי את הדמות של הצדיק בעל הדרת הפנים שנראתה אליו בחלום והציל אותו ממוות בטוח.

הכל תלוי במזל

באותו ביקור, הזמין מנהל התלמוד-תורה ר' שמואל יעקב הכהן האֶלצער את הרב מלובלין לבקר בתלמוד-תורה ולבחון את התלמידים. בשתי הכתות הגבוהות לימדו שני מלמדים: ר' שמעון יַחצאל ו"דער הויכער הערשל" (הערשל הגבוה). האחרון, אף שהיה תלמיד חכם וירא שמים, לא היה מוכשר כל כך במקצוע ההוראה. הדברים הגיעו עד כדי כך שהמנהל ציפה להזדמנות כדי לפטר אותו ממשרתו כמלמד.

בתחילה נכנס הרב מלובלין עם קהל מלוויו לכתה של ר' שמעון יַחצאל, שאצלו למדתי באותו זמן. מכיון שלמדנו אז מסכת קידושין, שאל הרב את אחד הילדים, יחזקאל פרענקל שמו, שהיה מצטיין בידיעותיו בגמרא: "אמור נא לי, נערי, מדוע השמיע כאן ריש לקיש צווחות כאלה?". הרב התכוון בשאלתו לדברי הגמרא במסכת קידושין (דף מד ע"א): "צווח (צעק) ריש לקיש כי כרוכיא, ויצאה והיתה, וליכא דאשגח ביה". אולם מכיון שעדיין לא הגיעו לדף הזה, לא הבין הילד במה מדובר, והשיב בתמימותו שאף אחד לא צעק כאן... ומיד פרץ צחוק בכתה. המלמד, ר' שמעון יַחצאל, הסביר לרב מלובלין שעדיין לא למדו את הענין של ריש לקיש, אך הרב היה לחוץ בזמן ולא המשיך לבחון את הכתה שלנו, ועבר מיד לכתה השניה - כתתו של ר' הערשל, שם למדו באותו עת מסכת שבת. הרב מלובלין פנה אל התלמידים ושאל: "מי יכול להגיד משהו על הסוגיא של "כבתה" (שבת דף כא ע"א). הצביע המלמד על אחד מהתלמידים, נער בשם משה יהושע ציממער (הוא היה מקשאנוב, אבל הוריו שלחו אותו ללמוד בצאנז, ואחרי המלחמה

התגורר פה באנטווערפען), שהיה מחונן במוח חריף וידע פלפול על הסוגיא של "כבתה זקוק לה", שהמלמד לימד אותו. התחיל הנער להגיד את הפלפול הנאה, והצליח לחזור עליו בטוב טעם ודעת, שהרשים מאד את כולם, ובזה נסתיימה הבחינה. ויצא איפוא שכתתו של ר' הערשל היתה המוצלחת ביותר...

מעתה לא יכול יותר המנהל לקוות לפיטוריו של ר' הערשל, ולמרות שרוב רובם של התלמידים האחרים לא הגיעו לרמה המתאימה, עשתה הכתה שלו את הרושם המצויין ביותר, וראו בחוש שנתקיימו דברי הזוהר הקדוש (פרשת נשא) "הכל תלוי במזל אפילו ספר תורה שבהיכל".

פרק יא

אישים ודמויות

הדיינים

מאז ומתמיד כיהנו בצאנז דיינים תלמידי חכמים מופלגים משכמם ומעלה ובקיאים בטיב הוראה. בין הדיינים שהכרתי היו:

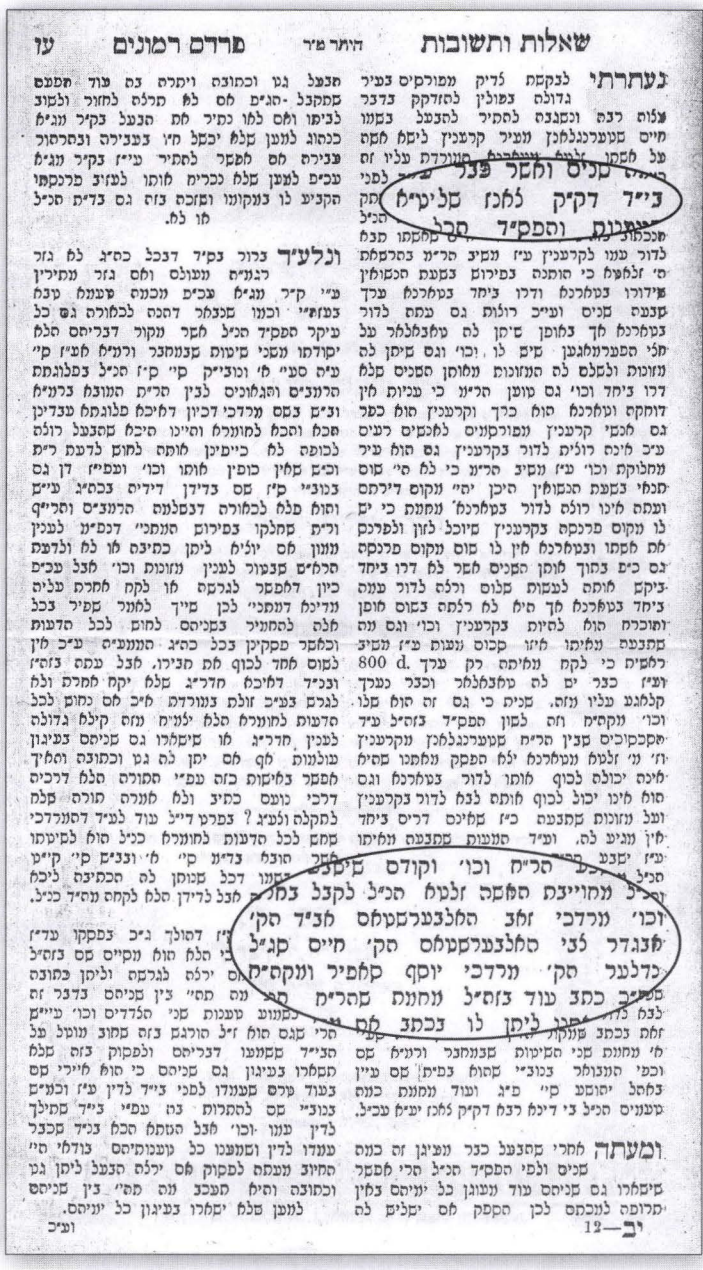
הרה"ג ר' שרגא פייביש וואָלף זצ"ל הנקרא "ר' פייביש דיין". התפלל בקביעות בבית המדרש החסידי ("חסידישע בית המדרש") והיה בעל הדרת פנים מיוחדת. הוא נתקבל לדיין עוד בזמנו של הרה"ק ר' אהרן מצאנז זי"ע, בשנת תרנ"ב (1892), וכיהן בדיינות שנים רבות, עד לפטירתו בשנת תרפ"ה (1925) בערך. בספרי גדולי וגאוני דורו נדפסו הרבה תשובות שהשיבו המחברים אליו. (אחד מנכדיו היה ידידי ר' וואָלף לאַנדמאַן ע"ה, שנאלץ לעזוב את צאנז עוד לפני המלחמה, ועבר לבריסל, שם התגורר עד לפטירתו).

לצדו כיהן דודי-זקיני הרה"ג ר' דוב בעריש בוקסבוים זצ"ל הנקרא "ר' בעריש'ל דיין" (אודותיו ראה להלן בפרק טו).

❖

כראש בית דין כיהן הרה"ג ר' מרדכי יוסף סאַפיר זצ"ל, שהיה תלמיד חכם מופלג ומורה-הוראה מובהק. מדי יום היה יושב בבית המדרש הגדול של המרא דאתרא עד לשעות הצהרים ואחר כך הולך לביתו, שהיה בחצר מאחורי הדירה שלנו. בדרכו היה כמעט תמיד נכנס לביתינו לשוחח בדברי תורה עם אבי ר' נתן מרדכי הי"ד, עמו היה בידידות איתנה. בני משפחתו היו באים גם הם אלינו לעתים תכופות, ואף אנחנו היינו מבקרים הרבה בדירתם. בשנת תרצ"ו (1936) חלה ונסע להתרפאות בקראקא, אולם נפטר שם ביום ראשון של חול המועד פסח, י"ז ניסן תרצ"ו, והובא למנוחות בצאנז, בסמוך לאוהל ה"דברי חיים" זי"ע. כל משפחתו נהרגה על קידוש השם, שרדו רק בתו מרת יענטא וחתנו הרה"ח ר' שלמה דוב קליינמאן ז"ל שהיה שו"ב בראָזוואַדוב ואחר כך בלונדון (חותנו של הרב ר' לייבל סטעמפל שיחי' מלונדון).

❖

פסק מבית הדין בצאנז בחתימת האב"ד הרה"ק ר' מרדכי זאב ובית דינו
ר' אביגדור צבי הלברשטאם ר' חיים הלוי נאדלער ור' מרדכי יוסף סאפיר

באותה תקופה נפטר גם הדיין הוותיק הרה"ג ר' חיים הלוי נאַדלער, שהיה נקרא "רבי חיים'ל דיין". הוא התגורר ברחוב היהודי ("יידישע גאַס") מול בית המדרש של הרב, והיה ממתפללי בית המדרש "שינאווא". שנים רבות כיהן כדיין בצאנז, עד לפטירתו ביום כ"ז ניסן תרצ"ו (1936) ואף הוא נטמן סמוך לאוהל ה"דברי חיים" זי"ע. רבי חיים'ל השאיר אחריו בת יחידה, אשת ר' שאול ברוינפעלד הי"ד, הנזכר להלן.

תמונה נדירה מלפני המלחמה עם מצבות הדיינים הרה"ג ר' חיים'ל דיין והרה"ג ר' מרדכי יוסף סאפיר

❖

דיין נוסף היה הרה"ג ר' משה בלום זצ"ל, שהיה נקרא "ר' משה'לה מעליצער". התפלל בקביעות בבית המדרש החסידי ("חסידישע בית המדרש"), ונודע כתלמיד חכם חריף ובקי.

זכורני, כי בילדותי שלח אותי אבי הי"ד פעם אליו בשבת אחר הצהרים כדי להבחן אצלו על הסוגיא של "רבי חנינא סגן הכהנים" שלמדתי באותו שבוע. על השולחן בחדר היתה קערה ובה תפוח עסיסי. בלבי שמחתי כבר על התפוח שיפול בחלקי אם אצליח במבחן (בתקופה ההיא היה תפוח דבר חשוב, שלא זכינו בו כל יום!). ר' משה'לה בחן אותי על הסוגיא הקשה מכל צדדיה במשך שעה ארוכה, אבל התנחמתי בכך שעוד מעט אזכה לפחות בתפוח. מה מאד התאכזבתי כאשר בסיום הבחינה קרא ר' משה'לה לזוגתו ואמר לה: "ביילא, ברענג אריין אַ מעסער!" (הביאי לי סכין), חתך את התפוח לשמונה פלחים ונתן לי פלח אחד...

הכרתי גם את אחד מבניו של הדיין ר' משה'לה, שהיה גם הוא כאביו מופלג בתורה וביראה: הרה"ג ר' יוסף מרדכי הי"ד, שהיה תלמיד מובהק להגאון המפורסם רבי מאיר אריק אב"ד טארנא זצ"ל. לאחר נישואיו עם בת הרה"ג ר' נפתלי הירץ בּאָמבּאַך זצ"ל אב"ד סאַמבּוֹר בעמ"ח "שו"ת גבעת הלבונה", קיבל ר' יוסף מרדכי מחותנו את הרבנות של גאַליגוראַ, וכיהן שם עד שנספה בשנות הזעם.

❖

בשנת תרצ"א (1931), לאחר פטירת הרה"ק ר' שלום הלברשטאם אב"ד פיעקלא, אחיו של המרא דאתרא הרה"ק ר' אריה ליבוש זצ"ל, נתמנה חתנו הגה"צ ר' אביגדור טייטלבוים הי"ד (שהיה בן בתו של הרה"ק ר' אריה ליבוש), כדומ"ץ בצאנז. יחד עם זאת נשאר לכהן כאב"ד פיווניטשנא הסמוכה לקרעניץ. ר' אביגדור'ל היה מפורסם כתלמיד חכם מופלג ונערץ מאד בעיני כולם, וכאחד מחשובי נכדי הרה"ק ה"דברי חיים" זי"ע שהתגוררו בעירנו צאנז.

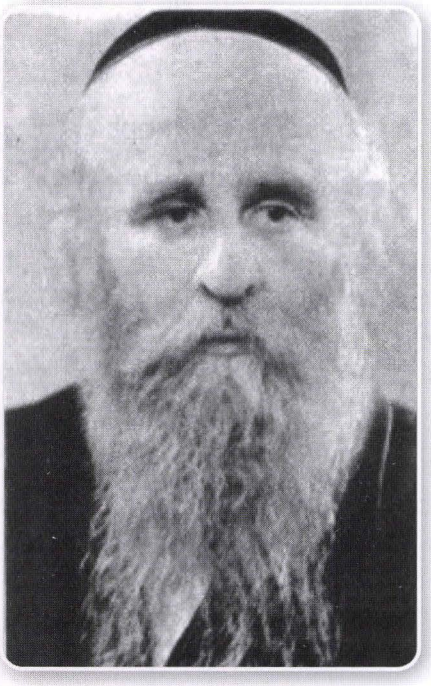
— סימן ו —

מכ"ק רבינו הגאון קדוש יפרחל ליק"ע המפורסם וכו'
מרן **אריי' ליב** סלבכסטאם מגדי"ק **צאנז** סליט"א *)
סוכ"ע לכבוד הנאות הסמוך המופלג ומופלג בתורה וירלה
קו"ב מוהר"ר גלוס וכו' כ"ם יחזקאל שטערן נכ"י (עפעריעם)
הנה בלמותי מפי כ"ק מרן זקיני הגה"ק המפורסם וכו'
סליט"א לכסדיב לו מענה על השאלות שערך אליו,
לולות שחפלה שנכתבה בקפרי המסכיות לחומה חמר שליחוד
כבר מילתא למירה בקפרי לחכוכים שרק בחוך שנה יחמרו
לומה, ולחה"כ יוכלין לומר החפלה חבר נדפסה בסידור
בית יעקב (להגר"י עמדין ז"ל) דסום לבוב, לחמר הפרקי
מסכיות שנדפסו סמה והחפלה שלזו יוכל לומר בכל עת
ועידן, — ולולות המלבים בל יבנה מעכבה המיקוס מלומה
ומסי"ת יגדול פרנה יפרחל ובזכה לרחות בנחמת יסולח
ויכוסלים ובבנין חפריון בב"ח.
ס"ק **אביגדור טייטלבוים**

תשובת הגה"צ ר' אביגדור טייטלבוים בשם זקינו
(מתוך קובץ "אור תורה" שיצא לאור בקליינוואַרדיין)

❖

בית דין נוסף היה בצאנז, שהוקם על ידי הרה"ק ר' שלום מפיעקלא הנזכר. כיהנו שם בין השאר חתנו הרה"ג ר' ברוך קאנער-הלברשטאם זצ"ל שכיהן מקודם כאב"ד טשחויב והיה תלמיד חכם חריף ומומחה לדיני תורה מסובכים, וכן זקיני הרה"ג ר' ירחמיאל בוקסבוים זצ"ל (אודותיו ראה להלן בפרק טו).

הגה"צ ר' ברוך קאנער-הלברשטאם

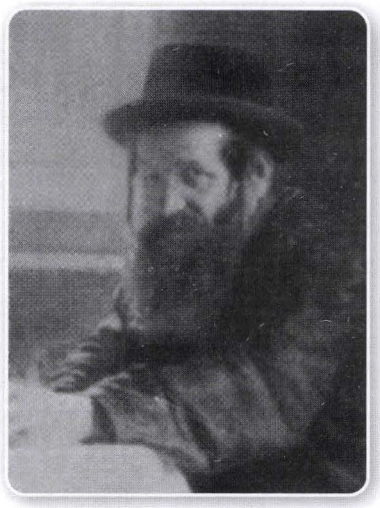
השוחטים

עוד בזמנו דאג ה"דברי חיים" זי"ע שהקהילה תבטיח תקציב של משכורות נכבדות עבור השוחטים, כדי שלא יהיו תלויים בקצבים ולא יגורו מהם. השוחטים היו גם הראשונים לקבל שיריים ב"טיש" של הרבי, ולאחר מכן היה מזכיר להם שעליהם ללכת לישון בשעה מוקדמת, כדי שינוחו היטב לפני שהם קמים לשחיטה. הקהילה היתה מוסרת את ניהול עניני השחיטה על הכנסותיה לידי אנשים פרטיים, לתקופה של שלש שנים על ידי מכרז פומבי, ומי שהציע את ההצעה הגבוהה ביותר היה זוכה במכרז.

בצאנז היו מקפידים שהשוחטים יהיו מכניסי אורחים, שכן השחיטה יש לה זיקה לאכזריות, ולכן עליהם לגלות מדה גדולה של רחמנות כמשקל נגד. ואכן מדת הכנסת אורחים היתה מרובה אצל השוחטים. כל קשה-יום ורעב ללחם היו שולחים אל אחד מהשוחטים, ושם היה יכול לאכול כאוות נפשו ולקיים "ואכלת ושבעת וברכת". גם כל ארחי-פרחי - שאנשים רגילים סלדו מהם ונמנעו מלהזמינם לאכול אצלם בשבת - היו מתקבלים בסבר פנים יפות אצל השוחטים, לא רק בשבת וחג אלא גם בכל ימות החול.

יש לציין שעל פי הוראת ה"דברי חיים" לא כיהנו השוחטים בצאנז גם כמוהלים, משום מעשה שהיה.

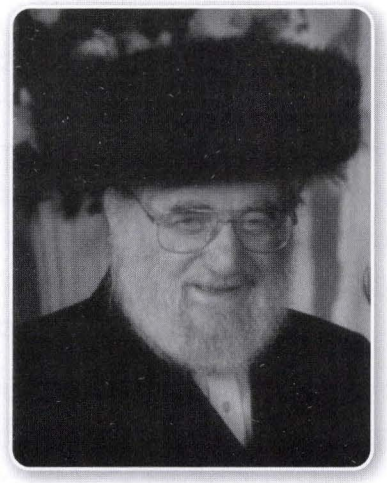
❖

השו"ב ר' יוסף הערבסט

בתקופה שלפני המלחמה, בשנות תר"צ-תרצ"ט (1930-1939), כיהנו בצאנז ארבעה שוחטים: ר' פינחס בירנבוים וחתנו ר' אלימלך אלטמאן הי"ד[א], ר' דוד אפפעל, ור' יוסף הערבסט - שנקרא "דער בריגלער שוחט". בנו-ידידי ר' חיים ז"ל - מחשובי חסידי באבוב בניו-יורק שנפטר לפני כמה שנים - עוד הספיק לקבל סמיכה והיתר לשחיטה בצאנז, ואף שחט בצאנז במשך שבועיים, אך בגלל המלחמה ברח לרוסיה, ונשאר שם במשך כל תקופת המלחמה.

פעם בסעודת "שבע ברכות", שערך השוחט ר' יוסף הערבסט בליל שבת בחתונה של אחד מילדיו, העמידו על השולחן לכבוד האורחים קדירה גדולה עם "פערפעל מיט קישקע" (פתיתים עם מעיים ממולאים). אך מכיון שכל אחת מבנותיו טיפלה בהכנת התבשיל והוסיפה מלח לתוך הפתיתים, מבלי לדעת שהקודמת כבר שמה כמות מספקת, אי אפשר היה לאכול אותם מרוב מלח.

ר' חיים הערבסט מניו-יורק

בינתיים התחילו לשיר והקהל קם לרקוד. כשגמרו לרקוד, גילו שהקדירה עם ה"פערפעל מיט קישקע" ריקה לגמרי... התברר שיהודי - שהיה מכונה "מתתיהו קברן" - הוא שרוקן את הקדירה בשעה שכולם רקדו... הוא העביר את כל תכולת הקדירה לתוך הכיסים העמוקים של ה"בעקישע" ומילא אותם עד אפס מקום.

א ר' אלימלך נהרג על ידי הגרמנים ימ"ש בתקופה הראשונה של המלחמה, בתחילת החורף ת"ש (סוף 1939), כאשר מצאו אצלו את סכין השחיטה ("חלף") לאחר שנאסרה השחיטה לגמרי, והם תלו אותו בבית המטבחיים.

הבחינו בכך כאשר השומן נטף משתי כנפות ה"בעקישע" שלו... הוא היה אביון מסכן עם משפחה גדולה. והכין לו אוכל עבור בני המשפחה לכל השבוע. מסיפור זה אפשר להבין מזה לאיזה מדה הגיעה ה"עשירות" בצאנז.

המלמדים

באמצע הרחוב היהודי ("יידישע גאַס") עמד בנין גדול ורחב מימדים, בו פעלו התלמוד-תורה וכמה ישיבות, ושם רכשו הילדים תורה ויראת שמים, אצל ששה מלמדים.

ראשון המלמדים היה "שבתי מלמד" (את שם משפחתו אינני זוכר), שלימד את הילדים אותיות ה"אלף-בית". הוא התגורר בשכונת "פיעקלא", והיה ממתפללי בית מדרשו של הרב מגלוסקא. על ידו היה ה"עוזר" (ה"בעלפער") ר' ניסן.

בכתות האמצעיות לימדו שנים מחסידי צאנז, אך שם משפחתם נשכח ממני: "משה אפרים" ו"נפתלי הערש" - שנקרא "הערשל ראָפשיצער". לזה האחרון היה תלמיד אחד שובב במקצת. מדי חודש, כאשר אביו היה שולח עמו את ה"מלומדות-געלט" (שכר לימוד), הוא לא היה מוסר את הכל מיד לידי המלמד אלא היה משאיר אצלו חלק מהסכום. וכך בכל פעם כאשר היה משתובב והמלמד כבר הרים את המקל כדי לחנך אותו, היה הילד "נזכר" פתאום שיש לו כסף למסור למלמד, ובכך היה "ניצל" מהמכות. פעם פגש ר' נפתלי הערש את אבי הילד ושאלו למה אינו שולח את כל שכר הלימוד בפעם אחת. תמה האבא ולא הבין מה המלמד שח... "הרי מסרתי ביד בני את כל הסכום כבר בערב ראש חודש" - טען באזניו. כך התגלתה תחבולתו של הילד שהיה "מקדים רפואה למכה" בכך שהיה מוסר למלמד את שכר הלימוד ב"תשלומים" בעת הצורך.

בשתי הכתות הגבוהות, שם למדו הילדים בסביבות גיל בר-מצוה, היו המלמדים שנזכרו בסוף הפרק הקודם: ר' שמעון יַחצאל, שהיה ירא שמים ומלמד מצויין, מחשובי חסידי באבוב, ור' הערשל פוֹיכטפאַנגער - שקראו "דער הויכער הערשל", אף הוא תלמיד חכם וירא שמים מופלג, מחשובי חסידי שינאווא.

ועל כולם עמד המנהל ר' שמואל יעקב הכהן האָלצער, שניהל את התלמוד-תורה ביד רמה. גם הוא היה מחסידיו הנאמנים של הרב מצאנז זצ"ל.

❖

מלבד מלמדים אלו, היו בצאנז כמה מלמדים שלמדו עם ילדים באופן פרטי בביתם, ביניהם ר' אהרן אפרים פרידמאן, יהודי חשוב ותלמיד חכם מופלג שהתגורר ברחוב היהודי ("יידישע גאַס"), ולמד עם ילדים מצטיינים בגיל בר-מצוה. הוא לא זכה לילדים, וקיים את מאמר חז"ל בגמרא סנהדרין (דף יט ע"ב) "כל המלמד את בן חברו תורה מעלה עליו הכתוב כאילו ילדו".

מלמדים נוספים שלמדו עם ילדים בפרטיות היו: ר' יעקב מרדכי שהיה נקרא בפי כל "דער פּוילישער מלמד" (איני יודע מה הסיבה לכך), ור' חנינא קערנקרויט שהיה מכונה "חנינא זשאָנאַ".

אחד המלמדים המפורסמים בעיר היה ר' שלום ר' ברוך'לס, מחשובי החסידים בעיר. הוא התגורר בבית בה גרה הרבנית נחמה'לה בתו של ה"דברי חיים" זי"ע, והתפלל בבית המדרש שהיה קיים שם שנקרא "רבי יצחק טוביה'ס בית המדרש". יראתו הקודמת לחכמתו היתה מן המפורסמות, וגדולי האדמו"רים העריכו אותו ביותר. סיפר ר' משה דוד שטראָם ע"ה מצאנז, מזקני חסידי באבוב שנפטר לאחרונה בלונדון, שפעם התבטא הרה"ק ר' בן ציון מבאבוב הי"ד ואמר: "לאָמיר רעדען פֿין עהרליכע יידען אזוי ווי ר' שלום ר' ברוך'לס" (בואו נשוחח על יהודים ישרי דרך כדוגמת ר' שלום ר' ברוך'לס).

ר' שלום היה כל ימיו מלמד לילדים בביתו. פעם אחת השתובבו כמה ילדים בכיתתו וכאשר לא שם לב, הם הזיזו את מחוגי השעון בדקות אחדות קדימה על מנת ל"השתחרר" מוקדם יותר מהלימודים. מאוחר יותר כאשר הבחין ר' שלום בזה, נזדעק: "אוי וויי איז מיר, כל חיי נזהרתי לא לגנוב אפילו פחות משווה פרוטה, וכאן הפכתם אותי לגנב לעת זקנתי, כאשר בעקבות מעשיכם לקחתי מהוריכם חמש דקות תמימות?!". והוא הכריח את הילדים להשאר בסוף הלימודים ולהשלים את אותם הדקות היקרות.

❖

ר' שלום היה מחותנו של הצדיק המפורסם רבי אבא'לה מסוכא (אודותיו ראה למעלה בפרק ט), לאחר שבנו של ר' אבא'לה, ר' משה אליעזר באכנער, היה לחתנו.

לר' משה אליעזר היה חנות מכולת ("שפיצעריי-גישעפט") בצאנז, וכשבאו הילדים לקנות אצלו היה נותן רבע קוביית סוכר לילד (בגלל העניות הגדולה של הימים ההם היתה לחתיכת סוכר חשיבות גדולה, כדוגמת "שוקולד" בזמנינו).

פעם ביקר ר' שלום אצל חתנו בחנות המכולת והבחין שהוא שובר קוביית סוכר לארבע חתיכות ומחלק אותם לילדים. העיר לו חותנו על כך שלא נכון לעשות כן, כיון שיש בזה גרם גזל, שעל ידי כך הוא מושך אליו לקוחות ומפחית מפרנסת אחרים[ב].

החזנים ובעלי התפילה

שום תיאור על החיים בצאנז לא יהיה מושלם, אם לא יזכירו את בעלי התפילה הנפלאים ואת הניגונים היפים שהיו מנת חלקה של צאנז.

בצאנז היו מרבים לשיר בעת התפילות בשבתות ובחגים. רבים מהניגונים האלה, הספוגים רגשי לב והשתפכות הנפש, ממשיכים עדיין לשיר עד היום הזה בכל תפוצות ישראל. אדמו"רים וחוגי חסידים אימצו לעצמם ניגונים אלה, וברבות הימים נתקבל הרושם שיש להם זכות יוצרים על הניגונים האלה ש"סחבו" מצאנז. לדאבונינו לא נשאר אף איש מהדור הקודם שיכול להכחיש אותם ולהעמיד את הדברים על דיוקם. לדוגמא: מתהלך בזמן האחרון ניגון שקוראים אותו "ניגון הריקוד של הרבי ר' אלימלך", אך למעשה אין זו אלא מנגינה עתיקה שמקורה בצאנז, ואילו ניגון "הריקוד של הרבי ר' אלימלך" הוא אחר לגמרי.

❖

כשמדובר אודות בעלי התפילה והמנגנים של צאנז, יש להזכיר בראש וראשונה את בעל המנגן הוותיק והידוע בשם ר' אביש מאיר בראַנדסדאָרפער, שהיה בתקופת הרה"ק בעל "דברי חיים" זי"ע.

וכיצד זכה להיות בעל-תפילה אצל הצדיק מצאנז? מעשה שהיה שפעם ביקש ה"דברי חיים" את הבעל-תפילה הקבוע שלו לעבור לפני התיבה, אך משום מה משך הלה בכתפיו באי-חשק. ואז אמר לו ה"דברי חיים": "וכי סבור אתה שאין לי מי שיגש לעמוד? יש לי את אביש מאיר". והוא פנה לר' אביש מאיר ואמר לו לגשת אל העמוד.

ב אף שלפי ההלכה מותר הדבר, כמפורש במשנה במסכת בבא מציעא (דף ס ע"א): "רבי יהודה אומר לא יחלק החנווני קליות ואגוזים לתינוקות מפני שהוא מרגילן לבוא אצלו, וחכמים מתירין", ונפסקה ההלכה בשלחן ערוך (חו"מ סימן רכח סעיף יא) כחכמים, בכל זאת מבואר בספר מסילת ישרים (בתחילת פרק יא, בפרטי מדת הנקיות) שיש מקום להחמיר בזה.

ר' אביש מאיר לא היה עד אז כלל בעל-תפילה ולא בעל-מנגן, אך הוא היה חסיד דבוק ברבו, וכשהרבי מְצַוֶּה לגשת לעמוד - הולכים! ומכיון שניגש אל העמוד התברר שהוא בעל-תפילה מצויין ובעל קול נעים. וכך הפך לבעל-מנגן ולבעל-תפילה קבוע אצל ה"דברי חיים", ונשאר בתפקיד זה עד פטירתו של הצדיק מצאנז.

ר' אביש מאיר היה מנעים בזמירותיו בעת עריכת ה"טיש" לפני שהרב היה משמיע דברי תורה, ובמיוחד היתה לו חזקה לנגן "דרור יקרא" ו"שבת היום" בסעודת רעוא דרעוין. הוא היה עובר לפני התיבה בשבתות מיוחדות, בימי חג ומועד, ובאירועים של שמחה, ועשה זאת שלא על מנת לקבל פרס.

למחייתו עבד כסופרו של ה"דברי חיים" וניהל גם את קופת ההוצאות וההכנסות של חצר הרבי. בלילה אחר חצות היה ה"דברי חיים" מכתיב לו את התשובות לשאלות שהגיעו אליו מכמה וכמה מדינות, ור' אביש מאיר בכתב ידו היפה היה מעלה אותן על הכתב. מלבד זה התפרנס מכתיבת "קוויטלעך" (פתקאות) לבאים לשאול בעצת הצדיק ולזכות בברכתו. מקום קבוע היה לו לצורך תפקידו במבוא הבית ליד חדרו של ה"דברי חיים", וכל אחד מהדורשים העניק לו שכר טרחתו לפי הבנתו.

אצל ה"דברי חיים" נמצאו גם מנגנים אחרים שהלחינו ניגונים משלהם, אבל ר' אביש מאיר היה בעיני כולם הטוב ביותר. הוא חיבר והלחין מאות ניגונים, וביניהם הניגון הידוע על הפיוט "אזי בשלישי" הנאמר ביוצר של שבועות, ועוד הרבה ניגונים שיש להם מהלכים בעולם החסידי עד היום הזה.

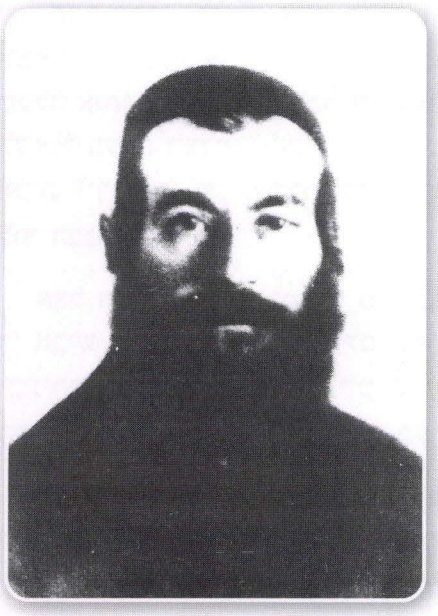
אמרו עליו על ר' אביש מאיר שהיה יכול להלחין ניגון חדש בעמדו לפני העמוד, או בשעה שהיה שר את הזמירות ליד ה"טיש". אך בדרך כלל, כשירדה עליו ההשראה והדחף לחבר ניגון חדש, היה ניגש ליד החלון ומתחיל לפזם את הצלילים בלחש, כשהוא דופק באצבעו על החלון לפי הקצב. כשגמר את הניגון החדש היה קורא לר' הערש'קע כלי-זמר, שידע לכתוב תוי-נגינה ("מוזיק-נאָטן") כהלכה ולתפוס מהר כל ניגון חדש, ור' אביש מאיר היה שר לפניו את הניגון החדש, בעוד שר' הערש'קע כתב את התוים.

כאשר גמר ר' הערש'קע לכתוב את התוים, היה ר' אביש מאיר שר את הניגון עוד פעם בפני המנגנים האחרים, כשר' הערש'קע מלווה אותו בכינורו, וחוזר

עליו כמה פעמים עד שכולם ידעו את הניגון החדש. ר' הערש'קע כלי-זמר היה גם מחבר ניגונים משלו, אך אלה היו מנגינות לריקודים. ואילו ניגוניו של ר' אביש מאיר היו בעיקר שירי וואלסים, וואלכים ומארשן (שירי לכת).

לאחר פטירתו של ה"דברי חיים" נשאר ר' אביש מאיר מחוסר פרנסה. הוא פתח חנות משקאות בכיכר השוק, והצליח בעסקיו במשך תקופה, עד שמפקחי העירייה נטלו ממנו את הרשיון. כיון שנשאר שוב בלי פרנסה, קיבל ר' אביש מאיר משרה של חזן בבית המדרש החסידי "חדשים" בקראקא, ונשאר במשרה זו עד פטירתו בשנת תרפ"ד (1924).

❖

החזן ר' הערש לייב בּאַקאָן

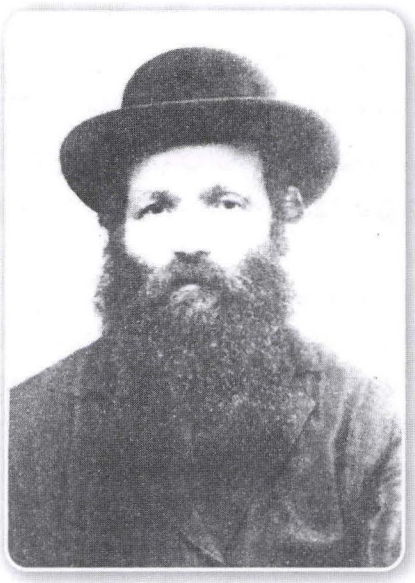
עוד חזן היה מוכר בצאנז בשם ר' הערש לייב בּאַקאָן. הוא נולד בקאלבסוב בשנת תרל"ה (1875). כאשר ראו הוריו שיש לו קול יפה, שלחו אותו לטארנא ללמוד חזנות אצל ר' אליהו בּראַנדסדאָרפער, אחיו של ר' אביש מאיר הנזכר.

לאחר נישואיו התיישב ר' הערש לייב תחילה ליד חמיו בצאנז, עד שנתקבל בסביבות שנת תרס"ה (1905) כחזן בקשאנוב, עד לפטירתו בשנת תרפ"ח (1928).

תושבי קשאנוב היו מספרים שעל אף שקיבל הצעות למשרה של חזן בלונדון ובברלין בתנאים טובים מאד, העדיף ר' הערש לייב להתפלל לפני יהודים המתפללים יחד עמו ומבינים מה שהוא מתפלל ושר...

גם ממנו נשארו ניגונים רבים, ששרים אותם עד היום.

❖

החזן ר' חיים דוד בלום

בין החזנים הידועים בצאנז, בתקופה שלפני מלחמת העולם השניה, היה גם החסיד המפורסם ר' חיים דוד בלום הי"ד. כמו בעלי התפילה שנזכרו למעלה, חיבר גם הוא הרבה ניגונים הנפוצים גם כיום.

אני זוכר שר' חיים דוד היה עובר לפני התיבה ביום שבת בבוקר בתפילת שחרית, בבית המדרש הגדול של הרה"ק ר' אריה ליבוש זצ"ל - הרב דמתא. תפילתו החמה וניגוניו המקסימים הלהיבו את כל המתפללים. ברדתו מהתיבה עם תום התפילה, היה רטוב כולו מזיעה.

לקראת הימים הנוראים היה נוסע כל שנה לקאשוי שבסלובקיה, מקום שם התגוררו חסידי צאנז רבים, שחיבבו את נוסח צאנז על נעימותיו וניגוניו היפים, והם הזמינו אותו לעבור אצלם לפני התיבה. ר' חיים דוד היה לוקח אתו לשם שני משוררים צעירים בעלי קול יפה: אחי הגדול הערש ומענדל ציממער. כאשר חזרו המשוררים לצאנז לאחר הימים הנוראים, היו כל הנערים מקנאים בהם. ראשית, בגלל העובדה שהם זכו לנסוע לחוץ לארץ, ושנית, כיון שהם סיפרו שבקאשוי אוכלים כל היום ענבים... דבר שילדי צאנז זכו לכך רק כאשר היו חולים, שכן הענבים היו יקרי המציאות בצאנז.

מצאנז נתקבל ר' חיים דוד בלום כחזן בקשאנוב, על מקומו של ר' הערש לייב הנזכר למעלה. שם התענגו לשמוע תפילותיו, והוא כיהן שם עד שהעיר קשאנוב הושמדה בידי המרצחים הנאצים. בנו ר' משה, ובתו מתגוררים היום בניו-יורק, שם הקימו בתים נאמנים וזכו לבנים ובני בנים יראים ושלמים.

❖

עוד בעל-תפילה בצאנז שלפני המלחמה, היה ר' אביש'ל מעליצער - בנו של הרה"ק ר' אלימלך הורוויץ הי"ד הרבי ממעליץ בקראקא, וממקורבי הרב מצאנז,

שהיה ידוע בכח נגינתו המיוחדת וחיבר עשרות ניגונים המפורסמים עד היום בעולם החסידי כ"מעליצער ניגונים".

ר' אבישׂ'ל היה בעל הדרת פנים מיוחדת, עד שבלכתו ברחוב היו אפילו גויים נעצרים כדי להסתכל בו, ושואלים: "מי הוא האיש הלזה בעל הדיוקן הנאה?". היה בעל-תפילה ומנגן משובח בבית המדרש של הרב, לאחר שר' חיים דוד עבר לקשאנוב. מדי פעם היה שר ניגונים חדשים, בדרך כלל ממה שאביו הרבי ממעליץ חיבר והלחין, מהם ידועים הניגון "ידיד נפש" ואת הניגון "רננו צדיקים" שהיו שרים בעת הרקידה לאחר גמר ה"טיש" של הרב דמתא. כאשר הגיע ניגון חדש, היה ר' אבישׂ'ל מלמד אותו לאנשים במשך ה"טיש", כדי שמיד לאחר כך יוכלו כבר לרקוד עם הניגון החדש. בכל פעם היו אנשים רבים מתקבצים ליד בית המדרש כדי לשמוע את נגינתו היפה ומעוררת לב ונפש.

❖

מבין הבעלי-תפילה בבית המדרש הגדול של הרה"ק ר' אריה ליבוש ור' מרדכי זאב, יש להזכיר עוד את החסיד המפורסם ר' זלמן קליגער-לויער, מגבאי "צדקת רבי מאיר בעל הנס - כולל חבת ירושלים", שהיה בעל-תפילה בימים נוראים, ר' יצחק (איטשע) קרישער ודודי-זקיני ר' נתן בוקסבוים מלימאנוב - אחיו הצעיר של זקיני הרב ר' ירחמיאל זצ"ל - שהיו לפעמים "בעלי שחרית", ר' חיים וואָלף מקראקא - מחסידיו המקורבים של הרב זצ"ל - שהיה מתפלל לעתים בליל ראש השנה, ור' חיים ווייסבּאַרט (בתקופת המלחמה הצליח להבריח את הגבול לסלובקיה, אולם אחר כך לא שמעתי עליו, וכנראה נספה מאוחר יותר).

בשנים האחרונות לפני המלחמה היה אבי מורי ר' נתן מרדכי הי"ד מתפלל "פסוקי דזמרה" ביום השני של ראש השנה, כיון שהיה לו יארצייט של אמו ע"ה ביום זה (כנזכר להלן בפרק טו).

לתפילת מנחה ביום כיפור היה ניגש ר' נתנאל לויער, מגבאי בית המדרש. היה לו קול גבוה וצלול עד שכולם יכלו לשמוע אותו.

עוד זכורים לטובה ר' שמואל רעֶזע ובנו איטשע, שהיו מנגנים מחוננים ביותר. בין השאר הם הלחינו ניגון על "עזרת אבותינו", אותו היו שרים בכל יום-טוב אצל ה"טיש".

❖

גם ב"שטיבלעך" של חסידי באבוב היו בעלי-תפילה ומנגנים מוכשרים וירא השם, שהציבור היה מתענג על מנגינותם, ביניהם: ר' שלמה הערבסט (אביו של ר' עוזיאל ז"ל מחשובי חסידי באבוב בלונדון), וקרובי ר' אהרן יצחק (אהרן איטשע) וואָלף בן דודי-זקיני ר' שאול (הנזכר להלן בפרק טו).

בית המדרש שינאווא בצאנז, זכה אף הוא לבעלי-תפילה טובים ומנגנים מהוללים. כמו, ר' איציק'ל ענגלענדער - בנו בכורו של ר' משה (הנזכר להלן בפרק זה), מחשובי חסידי שינאווא בצאנז, שהיה בעל מוסף בימים הנוראים. תפילתו היתה מלאה מתיקות, והתלהבותו הרעידה את נימי הנפש של כל המתפללים. כאשר פתח ר' איציק'ל ונתן את קולו בשאגה אדירה "יתגדל" לפני מוסף, היתה נופלת אימה ופחד על כל הציבור. ביחוד הלהיב את הקהל באמירת "מלכיות, זכרונות שופרות" בניגוניו מלאי הרגש.

בין בעלי-התפילה מחסידי שינאווא יש למנות גם את ר' חיים עקיבא קלאַגסבּאַלד ובנו ר' משה, שניהם בעלי-תפילה ומנגנים מחוננים. ר' משה היה נוסע לקאשוי לעבור שם לפני התיבה בתפילות הימים הנוראים, לאחר שר' חיים דוד בלום נתקבל כחזן בקשאנוב. בתקופה מאוחרת יותר נתמנה ר' משה קלאַגסבּאַלד כחזן בבענדין.

מטובי בעלי התפילה בבית המדרש שינאווא היו עוד ר' אלימלך אפטערגוט (הנקרא "מיילך ראַבּרטער" על שם עירו) - אחיהם של ר' אריה ור' אליעזר מרדכי ז"ל שהתגוררו באנטווערפען, ור' שאול ברוינפעלד - מראשי החברא קדישא, שהלחין ניגונים משלו על קטעים שונים בתפילה ואף ידע לקרוא תוים ("נאָטן"). בימים הנוראים היה ר' שאול עובר לפני התיבה בבית המדרש "חברה שומרים", בליווי מקהלת משוררים. בילדותי נמניתי לפעמים בין המשוררים שלו. אירע פעם ובעת עומדי לידו שכחתי לשיר בקטע מסוים. לאחר התפילה הוכיח אותי ר' שאול ואמר כי הפסדתי בכך מצות "עזוב תעזוב עמו", שכן מה שנהגו לשיר בימים הנוראים בסיום קטעי התפילה, הוא כדי שהשליח-ציבור יוכל לנוח קמעא ולתפוס נשימה לפני המשך התפילה, ועתה הפסדתי מצוה זו.

בבית מדרשו של הרה"ק ר' חָנה הערש רובין זצ"ל מסאטמאר היה עובר לפני התיבה - בין השאר - ר' יוסף לייזער, שנקרא "ר' יוסף פריסטיקער" על שם עיר מולדתו פריסטיק. הוא היה קרוב משפחתו של הרבי מפשעווארסק הרה"ק ר' יענק'לה לייזער זצ"ל.

❖

החזן ר' משה אפרים גאטליב

בבית הכנסת המרכזי הגדול היה מתפלל לפני התיבה החזן בעל המוניטין ר' משה אפרים גאָטליב הי"ד, שהיה - בנוסף למומחיותו בשדה החזנות - גם ירא שמים גדול. רבים היו כמהים לשמוע את תפילתו שיצאה מן הלב, ואת ניגוניו המרטיטים אשר הלחינם בעצמו וחידשם מזמן לזמן.

שאלתי אותו פעם מה הסיבה לכך שרוב החזנים המפורסמים ירדו ממדרגתם הרוחניות ולא היו כל כך יראי שמים, ואילו הוא נשאר ביראתו הטהורה? הוא ענה לי כי למד את מלאכת החזנות אצל חזנים חרדים באודיסה שברוסיה, בניגוד לרוב החזנים שלמדו ב"קונסרבטוריום" שבווינא, שם למדו אנשים ונשים בתערובות ר"ל.

השמשים

ברוב בתי המדרש, שבהם ישבו ולמדו אברכים ובחורים במשך היום, העמידו השמשים דוכן בכניסה לבית המדרש, בכדי שהלומדים יוכלו לקנות מדי פעם משהו כדי לטעום ולסעוד את הלב. העמדת הדוכן היתה זכותם הבלעדית של השמשים, שנעזרו בזה לפרנסתם הזעומה.

השמש של בית המדרש של הרב היה ר' זעליג לאנדא. אצלו יכלו לקנות משקה עשוי מאגסים מיובשים שנקרא "יאַבלוֹנעק", וכן עוגיות, תה וגלידה ("אייזקרעם"). לא היה לו לשמש מכונה לעשיית הגלידה והוא נעזר בבתו טויבא שישבה בפינה מוסתרת בפרוזדור בית המדרש וסובבה בידה בתוך מיכל גדול עם גלגל עץ - ששימש בדרך-כלל לעשיית חמאה. מדי פעם היה השמש עובר ובודק אם הגלידה כבר מוכנה. מנת גלידה כזו עלתה עשרה "גראָשן". מובן שרוב הבחורים העניים לא יכלו להרשות לעצמם לקנות "מותרות" כאלו, ורק בני עשירים זכו לטעום מהגלידה. גם העוגיות ממולאות בצימוקים עם סוכר וקנמון שהוא מכר, היו תוצרת בתו. המילוי היה יותר דומה לבוץ, אולם כאשר לא היה משהו יותר טוב מזה - היו גם אלה נחשבים ל"מעדנים". את המים לתה הרתיחו בפחמי-עץ ("האָלץ-קוילן"), והם גרמו שמדי פעם יתמלא בית המדרש עשן שחור וסמיך.

בשנת תרצ"ט (1939) ביקר בצאנז יהודי בשם ר' הערשל הכהן שטיין - יליד העיר שהתגורר באמריקא. כאשר ביקר בבית המדרש של הרב הזמין אותו ר' זעליג השמש לטעום מהגלידה "תוצרת עצמית". ר' הערשל קיבל את ההזמנה בחפץ לב על מנת להנות את השמש. לאחר שטעם ממנה, רצה השמש לשמוע את חוות דעתו של ר' הערשל על הגלידה, והוא ענה שבכל רחבי אמריקא אין להשיג גלידה טעימה כזו. השמש היה מאושר לשמוע מחמאה כזו שאפילו באמריקא יש חשיבות לגלידה "שלו".

❖

כאן המקום לציין את סופו הטראגי של ר' הערשל שטיין הנזכר. בתום הביקור ההוא רצה ר' הערשל לחזור לביתו באמריקא, אך נתקע עקב פרוץ המלחמה, בלי אפשרות לנסוע. במשך השנים הראשונות של המלחמה - כאשר אמריקא עדיין לא היתה מעורבת במלחמה - לא נגעו חיילי ה"אֶס-אֶס" בר' הערשל לרעה. על דלת ביתו היה תלוי לוח גדול להודיע שמתגורר כאן אזרח אמריקאי, ויש להתייחס אליו בכבוד. מאוחר יותר - בשנת תש"א (1941) - כאשר גם אמריקא הצטרפה לחזית המלחמה, עצרו אותו הגרמנים ושלחו אותו לבית מעצר מיוחד בזאַלצבורג שבאוסטריה, שם היו עצורים כל אזרחי אמריקא שנתקעו בשטח הכיבוש הגרמני, והיו אמורים להחליף אותם באזרחי גרמניה שהיו באמריקא.

לפני הנסיעה לזאַלצבורג הרשו הגרמנים לר' הערשל אפילו לקחת מצות - היה זה בתקופה שלפני פסח. למסע הזה ליווה אותו קצין ה"אס-אס" לאַפִּיצקי, אך רשע זה היה חבל לו לנסוע דרך כה ארוכה עבור יהודי והוא רצח אותו בדרך, ושלח להודיעו לבני המשפחה שהוא מת בדרך כתוצאה מהתקף לב... השם יקום דמו.

❖

השמש בבית המדרש החסידי ("חסידישע בית המדרש") היה ר' חיים גאָלדפאַרב ("חיים'ל שמש"), שהיה גר באותו בנין בו גרה המשפחה שלנו. בנו ר' שמשון - מחסידי באבוב - היה מסייע לו בתפקיד ה"שמשות".

כמנהג ה"שמשים" העמיד ר' חיים בכניסה לבית המדרש דוכן למכירת דברי מתיקה, וחתנו - אף הוא מחסידי באבוב - היה עוזר על ידו. לפעמים, כאשר ר'

חיים היה יוצא לכמה דקות, היה חתנו מנצל את ההזדמנות והחיה את נפשו במעט דברי מתיקה שעמדו למכירה, אולם תחילה היה דואג להעמיד את אחד הילדים כ"שומר" שיודיעו לו אם חותנו עומד לחזור...

משפחת ענגלענדער

שמה של משפחת ענגלענדער המעטירה, היה מוכר לכל יהודי בצאנז ובסביבה. בראש המשפחה עמד ר' אברהם שבתי עבער הכהן, שהיה חסיד נלהב וממקורביו של ה"דברי חיים" זי"ע. הוא התפרנס אמנם מהחזקת בית-מזיגה ("שענק") ומכירת משקאות, אך לא היה עשיר.

כדי להגיע אל מעונו, היו צריכים לעבור את הרחוב היהודי ("יידישע גאַס"), שנמשך עד נחל ה"קאמיעניצא". מעבר לגשר בצד שמאל היה הרחוב המוביל לבית-העלמין. לא רחוק משם, בין קבוצת בתים שנקראה ה"פּשעטאַקאָווקאַ", עמדו בית-המזיגה ודירת המגורים של ר' עבער. הבית עומד שם גם היום, אך לדאבון לב אינו שייך יותר לענגלענדער'ים.

פעם באמצע הלילה, כאשר כל העיר ישנה את שנתה, פרצה דליקה בחצרו של שכנו הגוי של ר' עבער. האש החלה להתפשט, והיתה סכנה שכל רכושו של ר' עבער יעלה באש. קמה מהומה, ור' עבער רץ בכל המהירות אל בעל ה"דברי חיים", וסיפר לו על הדליקה המאיימת על כל אשר לו. ה"דברי חיים" חזר באותה שעה מהמקוה שליד הגשר, שם טבל לפני עריכת תיקון חצות.

חזר ה"דברי חיים" על עקבותיו, ומיהר ללכת עם ר' עבער אל הגשר, שם ראה שהאש כבר אחזה באחד הקרשים, אשר בקצה גג העץ של ר' עבער. ה"דברי חיים" הרים את ידו הקדושה, בהצביעו לעבר הדליקה, ואמר שהאש בכלל אינה מתקדמת לכיוון ביתו של ר' עבער, אלא מתרחקת ממנו... באותו רגע שינתה הרוח את כיוונה, וכולם ראו בתדהמה כיצד נסחב הקרש הבוער מקצה הגג והועף על ידי הרוח הרחק הרחק, עד לביתו של גוי אחד. האש אחזה מיד בבית והוא נשרף כליל, ואילו לביתו של ר' עבער לא קרה כלום.

❖

אחד מבניו של ר' עבער היה ר' משה, שהיה חתנו של ר' דוד קלויזנער. פעם נכנס ר' משה אל ה"דברי חיים" והתלונן בפניו על קשיי פרנסה ושאין בידו לשלם

שכר לימוד עבור ילדיו. ענה ה"דברי חיים" ואמר לו: "למה אתה כל כך מודאג? אני אשלם שכר לימוד בשבילך"... נבהל ר' משה ושאל את ה"דברי חיים": "האם רוצה הרבי להכניס אותי ח"ו לרשימת העניים?". בעקבות השאלה הזו, עמד הרבי והעתיר עליו שפע של ברכות ואיחולים, להצלחה מרובה ולפרנסה ברווח ובנקל.

כעבור זמן קצר הלך ר' משה אל הנהלת המפעל הקטן לייצור בירה "אָקאָטשִׁים", וביקש מהם לקבל את הסוכנות ("טראַפיק") למכירת הבירה בכל רחבי גאליציא. מנהלי המפעל הסכימו מיד להצעה, ור' משה קיבל את הסוכנות של מפעל הבירה.

פעם יצא ה"דברי חיים" לטייל על פני הגשר ונתעכב ליד בית-המזיגה ("שענק") של ר' משה. כיבד ר' משה את ה"דברי חיים" בכוס בירת "אָקאָטשִׁים". בטעמו מהבירה שיבח ה"דברי חיים" את המשקה, ואמר בפני הנוכחים שבירת "אָקאָטשִׁים" היא בירה טובה וטעימה לחיך. דברי השבח של הרבי התפרסמו בכל הסביבה, וכולם התחילו לשתות את בירת "אָקאָטשִׁים" של ר' משה, ועד מהרה התחילו עסקיו לשגשג והוא עלה בדרך ההצלחה. במרוצת הזמן הפך המפעל הקטן של "אָקאָטשִׁים" לאחד מגדולי מפעלי הבירה בגאליציא.

לאחר פטירתו של ה"דברי חיים", התחיל ר' משה לנסוע אל ה"דברי יחזקאל" זי"ע לשינאווא. פעם קנה ר' משה מרכבה עם סוסים עבור הרבי. כהכרת טובה על כך, נתן לו ה"דברי יחזקאל" שעון של זהב למתנה, ויחד עם זאת הוסיף ברכתו שההצלחה תאיר לך פנים ושתמיד יהיה לך טוב ("ס'זאָל דיר גוט גיין"). ברכתו של הרבי משינאווא זי"ע התקיימה, ואכן מאז הלכה עשירותו הלוך וגדול, עד שהפך לאחד מגדולי העשירים בגאליציא.

❖

בצאנז היו מספרים בהתפעלות על [illegible]אירוע המחריד דלהלן, שאירע בביתו של ר' משה בעיצומו של ליל הסדר.

בשעה שכל בני המשפחה היו מסובין ליד שולחן החג, ירדה אשתו של ר' משה אל המרתף למטה כדי להביא משם יין.

פתאום גילתה על הרצפה תינוק נוצרי בן כמה ימים, ששכב מכורבל בסחבות ללא רוח חיים. היא תפסה מיד מה מתרחש כאן, והבינה שהדבר נעשה בוודאי

כדי להעליל עליהם עלילת-דם. אולם היא לא איבדה את עשתונותיה, ועל אף המתח הרב הצליחה לשמור על קור רוחה. היא הרימה את התינוק המת מהרצפה והכניסה אותו מתחת לשמלתה. ואז עלתה מהמרתף ללא אומר ודברים, וחזרה לשבת על מקומה ליד שולחן הסדר כאילו לא קרה כלום.

כעבור כמה דקות דפקו שוטרים בדלת. הם ירדו מיד אל המרתף, וחיפשו את הילד. אחר כך עלו משם וחיפשו בכל הבית, וכמובן לא מצאו מאומה. התחילו איפוא לחקור את ר' משה, אך הוא ענה בנחת ובשלוה על כל שאלותיהם, שכן הוא לא ידע כלל על ה"מציאה" שאשתו מצאה במרתף. כיון שלא מצאו מאומה, ובראותם שאכן ר' משה אינו יודע שום דבר, עזבו השוטרים את הבית כלעומת שבאו.

רק ביום השני בבוקר, גילתה לבעלה מה שמצאה במרתף, ושהסתירה את הגופה מתחת לשמלתה, כדי שהשוטרים - שהיא ניחשה שהם יבואו מיד - לא יחקרו אותה בשאלות מיותרות. היא גם פעלה בהגיון במה שלא סיפרה מאומה לבעלה, שכן אם היה יודע משהו על אודות התינוק המת, היה עלול להכנס למתח ולמבוכה בעת החקירות ולא היה מצליח לשמור על קור רוח.

ר' משה רץ מיד אל הרה"ק בעל "דברי חיים" זי"ע, וסיפר על כל המאורע. הצדיק מצאנז קרא למשמשו, ופקד עליו להעביר לאחר החג את הגופה הרחק ביער ולקברה שם.

❖

בני משפחת ענגלענדער היו מסורים בלב ונפש לחסידות שינאווא. הם נשאו בהוצאות החזקתו של חצר האדמו"ר משינאווא, וגם הישיבה שהתקיימה בעיר הוחזקה על חשבונם. היה להם מנהל-חשבונות מיוחד, שניהל את פנקסי החשבונות של קרנות הצדקה שלהם. כשהיו עוברים ליד ביתם, ראו תמיד שורות שורות של עניים אביונים שצבאו על הפתח כדי להנות ממתנת ידם.

ר' חיים פאַליק'ס

אחד הדמויות המעניינות בצאנז היה ללא ספק ר' חיים פאַליק'ס, שהיה "כותב הקוויטלעך" אצל רבני צאנז, החל מה"דברי חיים" זי"ע עד נינו, אחרון רבני צאנז, הרה"ק ר' מרדכי זאב הי"ד. שם משפחתו היה קערנקרויט, אך רק מעטים ידעו מזה, שכן בצאנז לא היו קוראים לאנשים בשם המשפחה הלועזי - שמקורו בגזירת

הקיסר יאָזעף השני (כנזכר למעלה בפרק ב), אלא הוסיפו את שם האב, כלומר ר' חיים פאַליק'ס היינו ר' חיים בנו של פאַליק.

בזמן שאני הכרתי את ר' חיים הוא היה אלמן, והתגורר לבד במשך כל ימות השנה בסוכתו של הרב דמתא הרה"ק ר' אריה ליבוש זצ"ל, שהיתה מבנה של קבע. למרות זקנתו, שירת ר' חיים את עצמו ודאג בעצמו לכל צרכיו, שכן לא רצה להיות לעול על ילדיו. רק בחג הסוכות התארח אצל חתנו ר' יעקב צאָלמאַן, כיון שהיה צריך להעמיד את סוכת המגורים שלו עד אחר החג לרשותו של הרב ומשפחתו.

אני בעצמי שמעתי מפי הרה"ק ר' אריה ליבוש זי"ע, בדברו אודות ר' חיים פאַליק'ס, שהברכה של אריכות ימים המוזכרת במצות כיבוד אב ואם - "למען יאריכון ימיך", אין פירושה לזכות לאריכות ימים בלבד (כמוני, שאינני בריא כל כך), אלא לזכות לְהֱרָאוֹת בימי השיבה המופלגים כפי שנראה ר' חיים פאַליק'ס! "לזאת תקרא אריכות ימים!".

הרב זצ"ל הרחיב אז את הדיבור בנושא זה באומרו, שהברכה לאריכות ימים מוזכרת בתורה כמה פעמים: בכיבוד אב ואם - למען יאריכון ימיך ולמען ייטב לך (דברים ה, טז), בשילוח הקן - למען ייטב לך והארכת ימים (דברים כב, ז), במינוי המלך - למען יאריך ימים על ממלכתו (דברים יז, כ), ובמשקלות - למען יאריכו ימיך (דברים כה, טו). אך יש הבדל בין הברכה לאריכות ימים שנאמרה בכיבוד אב ואם ושילוח הקן, לבין הברכה המוזכרת במצוות האחרות. שכן לגבי מצוות כיבוד אב ואם ושילוח הקן נאמרה ברכה נוספת על אריכות ימים "למען ייטב לך" - כלומר לא רק שתאריך ימים, אלא גם יהיה לך טוב ותרגיש טוב. "ואם נראים בימי הזקנה כמו ר' חיים פאַליק'ס, אז מתקיימת ברכת אריכות הימים במילואה".

ואמנם זכה ר' חיים פאַליק'ס במתנת השיבה הטובה; לא כהתה עינו ולא כבדה אזנו, ועד זקנה ושיבה לא השתמש במשקפיים ("בּרילען"), ושמיעתו היתה ללא דופי.

ואז סיפר הרה"ק ר' אריה ליבוש זצ"ל את הפרטים הבאים מתולדות חייו של ר' חיים פאַליק'ס: הוא נולד בעיר ווישניצא בגאליציא. עקב היותו בן יחיד להוריו העניים, הם שלחו אותו - עוד לפני הבר-מצוה - ללמוד בצאנז.

בצאנז סידרו אותו לאכול את ארוחותיו כל יום אצל בעל בית אחר, כפי שנהוג היה אז בגאליציא. הוריו של ר' חיים היו כל כך עניים, שידם לא השיגה

לשלוח לו כסף כדי לשלם ללינת לילה, והוא נאלץ לדאוג בעצמו למצוא מקום להניח את ראשו בלילות. אף על פי כן, קיבל על עצמו חיימ'ל הקטן, הבן יחיד שלהם, לאסוף נדבות בכל יום חמישי בעת התפילה בכל בתי המדרש בצאנז, ולשלוח את הכסף להוריו העניים בווישניצא, כדי שיוכלו לקנות את צרכי השבת.

"ולכן ברור שר' חיים פאַליק'ס "הרוויח" את השיבה טובה בצדק וביושר", סיים הרה"ק ר' אריה ליבוש זצ"ל, "ונתקיים בו הפסוק למען ייטב לך".

ר' חיים פאַליק'ס הגיע לזקנה מופלגת, ונפטר בגיל תשעים וארבע בשנת תרצ"ח (1938) בערך.

ראש הקהל האחרון

ראש הקהל האחרון ר' שלום יונה טענצער

לפני שאכתוב אודות ר' שלום יונה טענצער - שכיהן כראש הקהל האחרון בצאנז, ברצוני לתאר במקצת את מצב הקהילות בגאליציא בתקופה שלפני המלחמה.

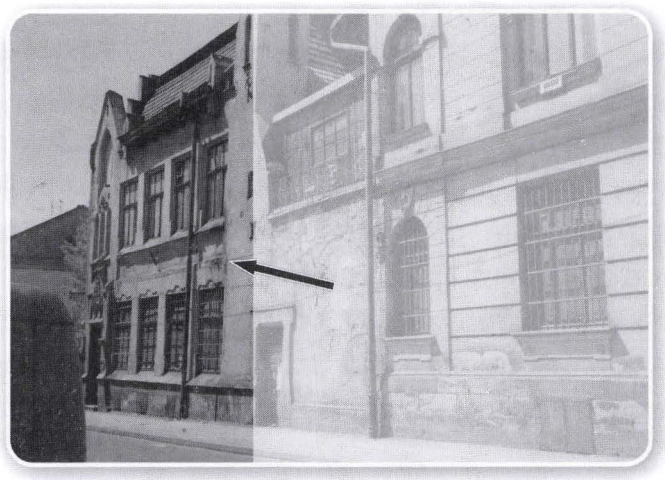
לפי חוק, שמקורו מתקופת שלטון האוסטריים בגאליציא, הורשו היהודים לנהל בעצמם את חיי הקהילה שלהם. בכל עיר גדולה הוקמה קהילה יהודית (בגרמנית: "יודישע קולטוס-געמיינדע"), ואליה היו מסונפים העיירות הקטנות שבסביבה. מדי ארבע שנים נבחרו על ידי חברי הקהילה שתים עשרה חברי וועד, ויושב-ראש שיעמוד בראש הקהילה. מתפקידם היה לדאוג לרב ולתשלום שכרו וכן לשכרם של הדיינים והשוחטים, כמו גם ניהול בית הכנסת המקוה ובית הקברות. הקהילה דאגה גם לתלמוד-תורה לבני הנעורים, ותמכה בעניים במשך כל השנה ובמיוחד לקראת חג הפסח.

בכדי לכסות את ההוצאות הכרוכות בכל אלו, גבתה הקהילה מס עבור כל בהמה ועוף שנשחטו בידי שוחטי הקהילה, וכן קיבלה את ההכנסות ממכירת

חלקות קבורה בבית החיים, בנוסף למס ששילם כל אחד ואחד מחברי הקהילה לפי אומדן הכנסתו.

גם לאחר שפולין קיבלה עצמאות - אחרי מלחמת העולם הראשונה - נשאר "חוק הקהילות היהודיות" במתכונתו הראשונה, בתוספת תיקונים קלים.

מכיון שתפקיד ראש הקהל היה מוכר רשמית בידי השלטון הפולני, היה תפקיד זה נתון - בדרך כלל - ברוב ערי גאליציא בידיהם של אנשים מתבוללים למיניהם, כיון שרק הם שלטו היטב בשפה הפולנית.

בנין הקהילה היהודית (מסומן בחץ)

כך היה הדבר גם בצאנז במשך שנים רבות, עד קרוב למלחמה. כראש הקהל כיהן הד"ר שטיינמעץ, וסגנו היה ר' אליש קלאפהולץ - מחסידי צאנז, אך בפי העולם נקרא ר' אליש "ראש הקהל". הד"ר שטיינמעץ, בידעו שהוא נבחר בקולותיהם של הציבור החרדי והחסידי - שהיוו את הרוב בעיר, השתדל לדאוג לצרכיהם ולמלאות את בקשותיהם של המרא דאתרא וציבור החרדים.

בתחילת שנת תרצ"ו (1936) בעת הבחירות האחרונות לוועד הקהילה, הודיע יהודי חסידי בשם ר' שלום יונה טענצער על מועמדותו ("קאַנדידאַט") לתפקיד ראש הקהל. הוא היה מוכר לאנשי העיר בהיותו זה מכבר עסקן נמרץ ופעיל בקהילה, תלמיד חכם ונגיד, מחשובי מתפללי בית מדרשו של הרה"ק ר' שלום הלברשטאם אב"ד פיעקלא ("חסידישע בית המדרש"). בנוסף היה דובר השפה הפולנית על בורייה, עקב עסקיו הרבים כאחד מגדולי סוחרי התבואה באיזור.

בין שאר ההבטחות, הודיע ר' שלום יונה שכאשר יבחר - ידאג לפתוח מחדש את בית החולים היהודי, שהיה סגור מאז ימי מלחמת העולם הראשונה (כפי שיסופר להלן בסוף פרק יב).

הוא זכה אכן בבחירות אלו, ולראשונה נבחר לתפקיד זה בצאנז יהודי בעל זקן ופיאות - לאחר ששנים רבות היה בידיהם של אנשים מודרניים ומתבוללים. היה זה אירוע היסטורי, ובכל רחבי גאליציא דיברו על כך.

מיד לאחר שנבחר כראש הקהל, כיסה ר' שלום יונה מכספו הפרטי את כל הגרעון הגדול של קופת הקהילה, וסילק את כל החובות לפקידי הקהילה.

❖

ר' שלום יונה היה מפורסם בעיר כאיש החסד, ורבים מתושבי צאנז נעזרו על ידו בהלוואה או מתנת יד. בנוסף לעסקי התבואה היה בבעלותו בנין דירות גדול ברחוב "יאַגלוֹינסקא" - הרחוב הראשי בעיר. בחזית הבנין עמדו חנויות שהושכרו לעסקים. באחת מהן התגורר יהודי, שהחזיק שם חנות לתיקון שעונים. הוא התגורר שם שנים רבות, אך מעולם לא שילם שכר דירה. ר' שלום יונה לא פינה את השוכר מדירתו אף על פי שמעולם לא קיבל ממנו פרוטה, אולם הוא שכר לו דירה וחנות בקרבת תחנת הרכבת, ואף שילם שם את שכר הדירה לשנה מראש. רק אז "הסכים" השוכר לפנות את הדירה, ושניהם היו מרוצים.

❖

לדאבוננו היה ר' שלום יונה ראש הקהל האחרון של קהילת צאנז.

ביום רביעי, ערב סוכות ת"ש (27 ספטמבר 1939), קרא ר' שלום יונה לאסיפה אחרונה של וועד הקהילה, והודיע שבתור ראש הקהילה היהודית הוא נמצא בסכנה גדולה מפני הגרמנים, עקב היותו עומד בראש הוועד לחרם הכלכלי ("בּאָיקאָט") נגד גרמניה, על כן הוא נאלץ לברוח מהעיר, ובזה נסגרה האסיפה האחרונה של הקהילה היהודית בצאנז...

מיד לאחר מכן, ברח ר' שלום יונה עם בני משפחתו ללעמבערג, ושם נספה על קידוש השם. השם יקום דמו.

ר' משה מענדל ריינהאָלד

בצאנז התגורר יהודי בשם ר' משה מענדל ריינהאָלד הי"ד. הוא סיפר לי שבהיותו ילד לא היתה לו האפשרות ללמוד, כיון שגדל במשפחה ענייה ביותר,

שאפילו פרוסת לחם לא היתה בנמצא, והיה מוכרח לצאת לעבוד בגיל רך. כשגדל מעט הלכו גם אביו ואמו לעולמם, והוא נשאר בלי משען ועזר.

כשהגיע לגיל עשרים נכנס ר' משה מענדל אל הרה"ק ר' אריה ליבוש זצ"ל אב"ד צאנז, ושאל אותו מה עליו לעשות כדי להסתדר בחיים. הרב ענה שעליו לשאת אשה ולפתוח חנות של קמח להתפרנס ממנו, והוסיף שהרי מקמח עושים לחם, וממילא תהיה לו פרנסה ברווח. דברי הרב וברכתו נתקיימו, וההצלחה האירה לו פנים.

לאחר מכן קיים את המאמר "עשה לך רב", והוא לקח לעצמו רב, והוא קבע עם ר' שלום ר' ברוך'לס ז"ל מחשובי ויקירי צאנז (הנזכר למעלה אצל המלמדים), שילמד אתו תורה כל יום. ר' משה מענדל היה מגיע לבית המדרש בשעה ארבע לפנות בוקר. לאחר שהסיק את התנור היה רבו לומד אתו בכל בוקר, כארבע שעות עד שעה שמונה. הם התחילו בלימוד ה"חק לישראל" של אותו יום, ולאחר מכן קבעו שיעור בגמרא ותוספות, וכך במשך ארבעים שנה.

ר' משה מענדל היה חסיד דבוק ברבו הרה"ק ר' אריה ליבוש זצ"ל. כל יום, לאחר שסגר את חנות הקמח, היה מביא לרבו את הפדיון של אותו יום ואומר שהרבי יכול לקחת כמה שהוא חושב לנכון, ואכן הרב היה לוקח ממנו כל יום סכום מסוים.

מעניין היה להאזין לר' משה מענדל כיצד היה טוען את טענותיו בפני הקב"ה באמצע תפילת שמונה עשרה. הוא היה מתחנן בתמימות: "רבונו של עולם, אַ נַדָן אַ בּרוֹיט, אַ בּרוֹיט אַ נַדָן!" (רבונו של עולם, הענק לי בטובך שאוכל לתת נדוניה לילדיי ולחם לפי הטף). ואכן בקשותיו נתמלאו. הוא זכה לפרנסה בכבוד, והקים דור של בנים ובני בנים יראים ושלמים, וחתניו היו מפארי וחשובי חסידי באבוב בעיר.

גם במדותיו ובכל התנהלותו היה ר' משה מענדל מיוחד במינו. בעת המשבר הכלכלי הגדול של שנת תרפ"ט (1929), כאשר גם ענף הקמח סבל מהידרדרות מחירים עצומה, עד שתוך זמן קצר ירדו מחירי הקמח בכחמישים אחוז! קם ר' משה מענדל והכריז בכל בתי המדרש בעיר שהוא מחלק לכל העניים קמח לשבת חינם אין כסף. כאשר נשאל על כך למה הוא מחלק פתאום קמח בחינם? ענה ר' משה מענדל ואמר: "אני רואה שמן השמים "חוטפים", אם כן גם אני רוצה "לחטוף", כלומר כיון שאני רואה שמיום אחד למשנהו ירדו המחירים בחמישים

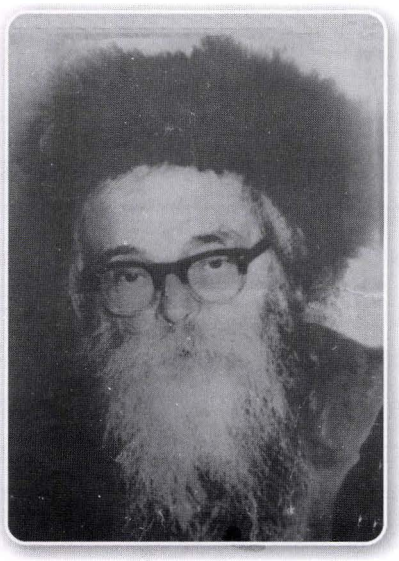
אחוז, אני רוצה "לחטוף" את המצוה ולהנות את העניים כל עוד יש לסחורה ערך כלשהו"...

מנהגו היה לחסוך כל שבוע כמה זלוטי, כדי שיוכל לקנות אתרוג מהודר לחג הסוכות אצל אבי ז"ל (כפי שיסופר להלן בפרק טז). שנה אחת, לאחר קניית ארבעת המינים - כדרכו, פנה ר' משה מענדל אל אבי ז"ל ואמר: "ידידי היקר, שאלה לי אליך. במשך כל השנה אספתי וחסכתי סך של שישים זלוטי עבור ארבעת המינים, והנה כעת לא לקחת ממני כי אם חמישים זלוטי, מה אעשה איפוא עם העודף שהקדשתי לצורך מצוה זו?". אבי ז"ל יעץ לו לקנות בעודף קופסה יפה מכסף לאתרוג, לקיים "זה קלי ואנוהו" (שמות טו, ב), שדרשו חז"ל במסכת שבת (דף קלג ע"ב) התנאה לפניו במצוות.

ר' משה מענדל ריינהאֶלד נהרג על קידוש השם בגיטו צאנז, יחד עם כל בני משפחתו, בעודם שוכבים במיטותיהם, על ידי הרוצח הנאצי האַמאַן ימ"ש, בלילה שלאחרי ה"מאי-אקציע" (כפי שיסופר בחלק השני של ספרנו פרק ה), השם יקום דמם.

ר' משה שמעיה - מצאנז לירושלים

ר' משה שמעיה ז"ל שהתגורר בירושלים עיה"ק, נולד בצאנז בשנת תר"ס (1900) לאביו ר' חיים יצחק ז"ל, אך שנים רבות לפני מלחמת העולם השניה - בשנת תרפ"א (1921) - עזב את העיר ועלה לארץ ישראל.

ר' משה שמעיה ז"ל
(נמסר על ידי נכדו ר' יעקב אהרן לנדא שיחי')

באחד מביקוריי בארץ ישראל פגשתי אותו, ושאלתי אותו כיצד קרה הדבר שיהודי ממשפחה חשובה בצאנז, לא בגיל מבוגר, יקום ויעזוב פתאום את צאנז באותם שנים ויעלה לירושלים? הוא גילה לי כי זכה לכך הודות לגוי אנטישמי בצאנז...

ומעשה שהיה כך היה: ר' משה היה גר ברחוב היהודי ("יידישע גאַס") בצאנז, ולמד בחברותא עם בחור אחד, שיעור קבוע כל

יום, בשעה ארבע לפנות בוקר. הבחור גר בשכונת פיעקלא, והם הסתדרו ביניהם כך, ששבוע אחד היה ר' משה הולך אליו לפיעקלא ללמוד אתו בהשכמת הבוקר, ושבוע אחד היה הבחור מפיעקלא מגיע כל יום לרחוב היהודי ללמוד בחברותא בבית המדרש הגדול של הרב מצאנז.

פעם אחת בהשכמת הבוקר, כאשר ר' משה הלך לפיעקלא ללמוד עם הבחור, היה עליו לעבור בדרך הראשית, מקום שם היו עוברים עובדי הרכבת בדרכם לעבודה. בראותם אותו מרחוק התחילו מיד להתקרב אליו. משה הרגיש מיד שנפל למצב ביש, הוא עוד ניסה לקדם את פני הגויים ב"בוקר טוב", אך זה לא עזר. גוי אחד מעובדי הרכבת התנפל עליו והתחיל להלום בראשו מכות נמרצות עד ששבר לו שתי שיניים. הוא נפל על הארץ, כשהוא זב דם כולו, ואיבד את ההכרה. כשהצליח להתאושש וחזר להכרה, נשבע לא להשאר יותר במקום כזה. "במדינה כזו שבה מוציאים שיניים תמורת אמירת בוקר טוב, אסור לי להשאר! אני נוסע לארץ ישראל!" - החליט.

ור' משה המשיך לספר וסיים:

כשחזרתי הביתה וסיפרתי לאמי את כל הקורות אותי באותו בוקר, ואת החלטתי הנמרצת לעזוב את הכל ולנסוע לארץ ישראל, הסתכלו עלי כולם כעל אחד שיצא מדעתו. רק אלוקים שבשמים יודע בכמה קושי עלה בידי להוציא לפועל את תוכניתי, ולהשיג את הכסף לצורך הנסיעה. במהלך הנסיעה, הייתי מוכר תמונות מהציון של בעל "דברי חיים" מבית העלמין בצאנז. אנשים שילמו מחיר טוב עבור תמונות אלו.

אך ורק הודות לאותו גוי, זכיתי לעלות לארץ הקודש ולהקים דור ישרים יבורך כאן בירושלים עיר הקודש, בה בשעה שמכל משפחתי בפולין לא נשאר כל זכר.

ר' משה ז"ל נפטר ביום ג' שבט תשל"ט (1979), בהשאירו אחריו משפחה מפוארת, יראים ושלמים.

ר' שלמה רינג

ר' שלמה רינג היה אחד היהודים המעטים בין תושבי צאנז שבבעלותם היה בית-מזיגה ("שענק"). את הרשיון לכך הוא קיבל לאחר שזכה באות הצטיינות הצבאית הגבוהה ביותר בפולין ("וועֶרטוּטי מִילִיטאַרי" - בפולנית) על פעילותו

בעת מלחמת העולם הראשונה, יחד עם שר הצבא "יאָזעף פּילסודסקי", שנבחר לאחר מכן כנשיא מדינת פולין.

הוא פתח בית-מזיגה ברחוב "פּיעטראָסקאַרגאַ" קרוב לאיזור השוק, וממנה התפרנס. גם בעת התגברות האנטישמיות בפולין - בשנים שלפני מלחמת העולם השניה - כאשר השלטונות החרימו מהיהודים את הרשיונות להפעלת בית-מזיגה ונתנו אותם רק לגויים, לא העיזו לשלול ממנו את רשיונו, הודות למעמדו המיוחד.

❖

בעת ששירת בצבא בשנת תר"פ (1920), הבחין ר' שלמה פעם בקבוצת חיילים שהרביצו מכות נמרצות ביהודי בעל צורה ורוצים לעשות בו שפטים. הוא ניגש אליהם ובגלל דרגתו הגבוהה בצבא הצליח להציל אותו מידם ולהתלונן נגדם ולהענישם - אף שחיילים אלו לא היו תחת פיקודו. לאחר מכן התברר שיהודי זה היה הרה"ק ר' דוד אהרן טוועריסקי זצ"ל הרבי מזאָריק[ג] שהיה גר בטשענסטחוב. הרבי הודה לו נרגשות על שהצילו מידיהם של הרשעים ובירך אותו שיזכה לאריכות ימים.

הרה"ק ר' דוד אהרן מזאָריק (בצעירותו)

בשנות הזעם הצליח ר' שלמה לשרוד בחיים בהיותו שבוי ברוסיה. הוא ניצל בגפו, בעוד שאשתו וילדיו נהרגו על קידוש השם בגיטו צאנז. לאחר המלחמה חזר לפולין, שם התחתן שנית, אף שהיה כבר בגיל שישים וגם אשתו לא היתה צעירה בהרבה ממנו. בעת נישואיו השניים אמר לאשתו שהינו סמוך ובטוח בהבטחת הרבי

ג הרבי מזאָריק היה בנו של הרה"ק ר' יעקב לייב מטריסק בן הרה"ק ר' אברהם ה"מגיד מטריסק" זי"ע. בשנת תרס"ו (1906) עבר לזאָריק ועל שמה נתפרסם, ומשם עבר לטשענסטחוב. נהרג על קידוש השם בכ"א תשרי תש"ג (1942). אחד מחתניו היה הרבי ממאכנובקא בבני ברק הרה"ק ר' אברהם יהושע העשיל טוועריסקי זצ"ל.

מזאָריק שעוד יזכו ללדת ילדים. ואכן כשנה לאחר מכן נולדו לו תאומים. לאחר כמה שנים יצאו מפולין ועברו לאנטוורפען - בעזרתו של רב העיר הגאון רבי חיים קרייזווירטה זצ"ל שטיפל במסמכי הדרישה.

ר' שלמה רינג (במדים) בטכס זכרון למלחמת העולם הראשונה
(בחזית נראה בית המדרש של הרב זצ"ל)

ר' שלמה נפטר בגיל תשעים בכ"ה ניסן תשל"ח (1978), יומא דהילולא של ה"דברי חיים" זי"ע, והשאיר אחריו שני בנים ההולכים בדרך התורה.

מיכל'ה "פִּיאָק"

בצאנז היה יהודי זקן, שהדביקו לו את השם מיכל'ה "פִּיאָק" (השיכור). יהודי זה היה תמיד שיכור. אפילו בבוקר, בבואו לתפילה בבית הכנסת, כבר היה שיכור.

שאלתי פעם את אבי ר' נתן מרדכי ז"ל היתכן שיהודי יהיה שיכור עוד לפני תפילת שחרית? ואז סיפר לי, שיהודי זה - בהיותו אברך רך בשנים - עשה פעם מעשה נערות והדביק שם כינוי לרבי משינאווא בעל "דברי יחזקאל". כשסיפרו על כך לרבי משינאווא, הגיב במלים אלו: "הוא הוסיף לי שם כינוי? אצלנו היהודים נהוג שכאשר נותנים שם, שותים "לחיים", ובכן הרי מגיע לו לגימה"... ("אַז מ'גִיבט אַ נאָמען קומט אַ טרִינק!"), ומאז אותו יום התחיל היהודי לשתות לשכרה, והוא שותה כך לאורך כל ימי חייו.

מכאן יש ללמוד עד כמה צריך להזהר בגחלתם של תלמידי חכמים, ולא לנגוע חס ושלום בכבודם.

יוסל'ה "שערער"

יוסל'ה "שערער" (הסַפָּר), כך קראו לספר החסידי ברחוב היהודי ("יידישע גאַס"). מקום מגוריו היה מעל המקוה, שם התגורר עם חמשת ילדיו. הדירה היתה צרה מאד: כחמש-שש מטר על מטר וחצי. בחדר היחידי הזה היה בקושי מקום לשתי מיטות באורך, וכיצד היה שם מקום לישון עבור חמשה ילדים - בנוסף לתנור הבישול שהיה שם - אינני יודע עד היום! על יד חדר המגורים הזה, היה לו חדרון קטן ששימש כמחסן עצים וגחלים, ובעת ובעונה אחת גם כחדר המספרה. כך שהלקוחות היו מוכרחים לשבת על העצים ועל הגחלים בעת שהסתפרו.

עם הקהל החסידי לא היה לו ליוסל'ה שום בעיות בקשר לתספורת, כל תספורת שהוא עשה להם היתה בסדר מבחינתם. אך כאשר נתקל בבחור מודרני ומטופח, שרצה שצווארו יהיה מגולח למשעי, היה לו ליוסל'ה סכין גילוח מיושן וקהה, שכאשר רק נגע בצווארו הלקוח בגירוד הראשון, כבר התחיל לזוב דם... וכאשר הבחור המטופח התלונן בקראו: "ר' יוסל'ה, דם זב לי מהצווארו!", היה יוסל'ה מרגיע אותו: "אם אתה רוצה להיות יפה, אתה חייב להתאזר בסבלנות, שכן לא גמרתי עדיין... אני מוכרח לטפח גם את הצד השני"...

בשביל האנשים ה"מטופחים" היה תלוי אצל יוסל'ה ראי על הקיר, אך בראי הזה היה אפשר לראות בקושי את האף, כי הכספית ("קוועק-זילבער") שמאחורי הראי נשחקה כמעט כולה בגלל הרטיבות התמידית שבחדר הקטן.

מענדל'ה גנב

אפילו הגנבים בצאנז היו מיוחדים במינם. אחד מאלה היה מענדל'ה מ., שמוצאו היה ממשפחה חשובה ביותר. זקינו ר' אשר מ. היה מהיהודים החשובים בצאנז, ועסק בין השאר גם באיסוף התרומות עבור "צדקת רבי מאיר בעל הנס - כולל חבת ירושלים".

במבצעי הגניבה שלו לא הבדיל מענדל'ה בין יהודים לגויים. הוא ביצע את הגנבות יחד עם חבריו, אך למרבה התדהמה הם בעצמם לא נהנו מכל הגניבות הללו. את כל כספי הגנבות הם היו מחלקים בין העניים בצאנז!...

כל יהודי שהרגיש את עצמו מקופח על ידי גוי, היה פונה מיד למענדל'ה, והוא ידע כבר כיצד ללמד לגוי לקח, ששוב לא יפגע ביהודי.

פעם ניהל סוחר יהודי משא ומתן עם גוי על קניית כמות גדולה של תפוחי-עץ. הגוי דרש חמשה זלוטי עבור התפוחים, ואילו היהודי טען שזה לא שווה יותר משלשה זלוטי. ניצתה חמתו של הגוי והוא הטיח בפני היהודי: "אתה רמאי ויהודי מלוכלך". כשסיפרו על כך למענדל'ה, אמר לאותו יהודי: "אתה אל תקנה את התפוחים, אני אקח את הענין לידי, ואלמד לגוי לקח כזה שלעולם לא ינסה יותר להשמיע דברי עלבון נגד יהודי". ואז הוא ניגש לגוי ואמר לו שהוא מסכים לתת לו את המחיר שהוא דרש. הוא הוביל את הגוי עם הסחורה אל מרתפו של ר' הערשל לוסטבאַדער, עני מרוד, אלמן עם אחד-עשרה ילדים, ואמר לגוי: "אתן לך את חמש הזלוטי שביקשת, אבל קודם כל תוריד את תפוחי העץ לתוך המרתף".

בעוד הגוי טורח ומשלשל את תפוחי העץ דרך האשנב הקטן לתוך המרתף הסגור, נעלם מענדל'ה גנב מהשטח. בינתיים נתמלא המרתף של ר' הערשל לוסטבאַדער בשפע של תפוחים...

כאשר גמר הגוי לשלשל את כל התפוחים לתוך המרתף, התחיל לחפש את מענדל'ה, אך לא הצליח למצאו. רק כעבור שעה הופיע מענדל'ה ואמר לגוי: "בתור עונש על כך שחרפת את היהודי, אתה חייב להוריד חמישים אחוז מהמחיר... ואם זה לא מוצא חן בעיניך, אתה יכול לקחת את הסחורה בחזרה"...

קיצורו של דבר, הגוי היה כבר מרוצה עכשיו לקבל חמישים אחוז פחות מהמחיר, שכן הוא לא היה יכול בשום פנים לקחת את הסחורה בחזרה מהמרתף הסגור, והיה זה בלתי אפשרי להעלות בחזרה את תפוחי העץ דרך האשנב הקטן...

❖

בחורף של שנת תר"צ (1929 - 1930) שרר כפור עז בפולין. אנשים קפאו למוות ברחובות העיר מרוב קור. אז הכריז מענדל'ה על "מבצע הצלה", במטרה לספק לעניים עצים, גחלים ותפוחי אדמה. אך מכיון שגם בכסף היה קשה להשיג מצרכים חיוניים אלה, הוא הטיל "מס" על כל העשירים לתרום את שלשת המצרכים מתוך המלאי שברשותם. וכאשר מישהו מבין העשירים סירב לשלם את ה"מס", הוא הציג לו "אולטימטום": "יש לך ברירה, או לתת או לקבל". כלומר, אם אתה אומר שאינך נותן, הרי אתה עני - ואם כן אתה כבר תקבל ממני...

ובכן היה שם עשיר אחד בשם ר' ישעיה מ., שמענדל'ה עשה לו הערכה שהוא חייב לתת מאה קילו גחלים להסקה עבור העניים. אולם ר' ישעיה היה מוכן לתת כסף, אך לא גחלים. אמר לו מענדל'ה: "יש לך ברירה, או לתת או לקחת... אם יש לך גחלים - אתה חייב לתת לי עבור העניים, ואם אין לך - הרי אתה תקבל ממני"...

מה עשה מענדל'ה? הוא לקח אתו שנים מחבריו, והם הביאו שני שקים גדולים מלאים אבק של גחלים ("שטויב פון קוילן"), והריקו אותם בחדר השינה המפואר של ר' ישעיה... ערפל שחור מילא את כל הבית, והאבק של הגחלים עלה עד לב השמים... בסופו של דבר, הסכים ר' ישעיה לתת את מכסת הגחלים כפי שהוטלה עליו על ידי מענדל'ה גנב, ובלבד שיוציאו מחדר משכבו את האבק והלכלוך שחוללו בבית.

❖

מענדל'ה גנב "לקח לעצמו" דירת-חדר באותו בנין בו גרה המשפחה שלנו. בדירה זו היה מענדל'ה מאחסן את כל הסחורות הגנובות שלו. במקום לשלם שכר דירה, הבטיח מענדל'ה לבעל הבית שאצלו לא תהיינה גניבות... והוא קיים את הבטחתו. מדירה זו הוא חילק לעניים את המצרכים הגנובים. היו לו גם כמה עוזרים, שסייעו אותו בביצוע הגניבות וגם בחלוקתן לנצרכים. במיוחד היה יעיל מאד בימים שלפני חג הפסח, בספקו לעניים בצלים ותפוחי-אדמה בכמויות ניכרות.

ראש הקהל האחרון, ר' שלום יונה טענצער, שאל פעם את מענדל'ה גנב: "מי מבקש זאת מידך לדאוג לעניי צאנז?". על כך ענה לו מענדל'ה: "אילו היו מתים ח"ו כל יום מאה עניים בצאנז, לא היה הדבר מזעזע אותי, אך כל עוד שעניים אלו חיים וקיימים אני מרגיש שאני מוכרח לדאוג שהם לא ירעבו ללחם".

כזאת היתה דמות דיוקנו של גנב בצאנז, שלא נהנה מגניבותיו, אלא היה מחלק הכל לעניים.

מאוחר יותר התחתן מענדל'ה בקאַטאָוויץ, והפך לבעל תשובה. כאשר חזר לאחר זמן לביקור בצאנז, ראינו לפנינו אדם עדין נפש, לא עוד מענדל'ה גנב, אלא ר' מענדל'ה.

מכר את חלקו בעולם הבא

כאשר מעלים זכרונות על יהודים מהימים ההם, מעניין להביא כאן את המאורע שקרה בשנת תרצ"ו (1936) בעיר טארנא, ושהתפרסם בשעתו בעולם היהודי.

פעם נפגש קצב, יהודי פשוט אך בעל אמונה חזקה, עם צעיר אחד שנסחף לרעיון הקומוניסטים ולא ניהל חיים של תורה ומצוות. בעודם משוחחים הגיעו לידי ויכוח בנושא האמונה. הקצב טען שעל כל אחד מוטל החוב לקיים תורה ומצוות בעולם הזה בכדי לזכות לחלקו בעולם הבא, ואילו הקומוניסט ענה לעומתו שאין דברים אלו נחשבים אצלו כלל, עד שהוא מוכן אפילו למכור לו את כל מצוותיו שסיגל לעצמו תמורת כמה זלוטי. הקצב לא השתהה והוציא מיד את הסכום הנדרש, ונתן לצעיר הפוחז תמורת כל מצוותיו. הם נפרדו לדרכם ושכחו מכל הענין.

כעבור תקופה קצרה חלה הצעיר. לאחר שהחמיר מצבו הובל לקראקא, בתקוה שהמומחים משם יעלו ארוכה למחלתו, אך הוא נפטר לבית עולמו ונקבר שם.

לאחר זמן מה, התגלה הנפטר אל אשתו בחלום, באומרו שאין לו מנוחה בעולם האמת, מכיון שאת מעט המצוות שסיגל לעצמו בחייו הקצרים הוא מכר ברוב סכלותו לאותו קצב שנפגש עמו בגינה. על כן הוא מבקש ממנה שתחפש אחריו ותקנה ממנו בחזרה את מצוותיו שמכר. האשה - בהיותה גם היא רחוקה מחיי תורה ומצוות - לא הקדישה הרבה תשומת לב לחלום, והמשיכה בחייה הרגילים.

אולם החלום חזר על עצמו כפעם בפעם, ובאחת הפעמים בעלה אף הכה אותה ואיים עליה בכל רע - אם לא תמלא את בקשתו. למחרת כאשר קמה בבוקר ועל גופה היו סימנים מהמכות של אתמול, רק אז הבינה שהענין אינו פשוט, והיא פנתה לבית הדין בקראקא שיורו לה מה עליה לעשות לטובת בעלה הנפטר.

בית הדין שלחו אחר הקצב לברר את הדברים, והוא אישר שאכן קנה מהצעיר את מצוותיו בעד כמה זלוטי. לשאלת בית הדין אם הוא מוכן לחזור ולמכור את המצוות לנפטר, ענה הקצב שהוא מוכן אך ורק בתנאי שכל הסיפור יפורסם בעיתונים היהודיים, כדי שידעו כולם שאין העולם הפקר.

כמובן שכולם הסכימו מיד לתנאי זה. מטעם בית הדין נשלח מנין יהודים על קברו של הצעיר, ובמעמד כולם קנתה האלמנה מהקצב את המצוות בחזרה, ומאז הפסיק בעלה להופיע בחלומה והיתה לה מנוחה.

אני זוכר את הסיפור שהתפרסם מאד בשעתו, ופרטים נוספים סיפר ר' שמעון שרייבער ז"ל, מחשובי תושבי אנטווערפען שנפטר לאחרונה, כפי ששמע מיהודי שאביו היה אחד מאותו מנין אנשים שעלו על קבר הצעיר.

מימין לשמאל: הרב ר' יוסף באב"ד - מחשובי גבאי כולל חבת ירושלים באנטווערפען, המחבר, ר' שמעון שרייבער

פרק יב
צדקה וחסד בצאנז

צדקה וחסד

העיר צאנז היתה מפורסמת בכל מערב גאליציא - ואף מעבר לה - כעיר של צדקה וחסד, וכל זאת כתוצאה ממדת החסד והעזרה לזולת שהנחיל הרה"ק ה"דברי חיים" זי"ע בקרב חסידיו ובתושבי העיר בפרט.

בצאנז היו מספרים כי פעם הגיע אחד מרבני הונגריה לביקור אצל ה"דברי חיים", והם שוחחו ביניהם על התמדה ושקידת התורה. תוך כדי כך שאל הצדיק מצאנז את הרב ההונגרי: "האם אתם סוגרים פעם את הגמרא כדי לעשות טובה ליהודי?". משאלה זו אפשר ללמוד עד היכן הגיעה דעתו של הרב מצאנז על חשיבות מדת החסד.

עוד מסופר, כי כאשר היה ה"דברי חיים" שומע שמישהו מטיף מוסר לשני, ומעיר לו - למשל - שאינו מתפלל כפי שצריך, או שאינו לומד כדבעי וכדומה, היה פונה אל מטיף המוסר ושואל אותו: האם שאלת את האיש אם הוא אכל כבר? וכשהלה היה עונה "לא", היה ה"דברי חיים" אומר לו: "להווי ידוע לך שיהודי צריך לדאוג לגוף של הזולת ולנשמה של עצמו, ואילו אתה עושה את ההיפך: אתה דואג לגוף שלך ולנשמה של אחרים"...

ויהודי צאנז הנהיגו את העקרון הזה, הלכה למעשה. אם כי מצד אחד - הם לא היו ממהרים להתחבר עם כל אחד ואחד, הרי מצד שני - היו מוכנים תמיד להאכיל ולהשקות לכל דכפין ללא יוצא מן הכלל, וכמאמר חז"ל במסכת בבא בתרא (דף ט ע"א): אין בודקין למזונות.

בכל יום שישי היו מגיעים מאות עניים, ארחי-פרחי, שהיו מכתתים את רגליהם בנידודים מעיר לעיר, ונשארו בצאנז לשבת ולכל השבוע שלאחר כך, על מנת לאסוף מעט כסף כדי לשלוח הביתה למשפחותיהם הרעבות. חלק מהם היו מתקבלים להתארח בבית הכנסת-אורחים, שנוסד על ידי ר' אברהם דוד שיף הי"ד (כפי שיסופר להלן).

בעת התפילה בליל שבת, היו הגבאים של כל בתי המדרש דואגים לכך, שכל בעל הבית יקח אתו לביתו אורח אחד - לפחות - לכל השבת. כאשר מספר האורחים עלה על מספר בעלי הבתים שיכלו לקלוט אותם, היו הגבאים מפנים את האורחים הנוספים לדירותיהם של השוחטים, שהיו מדקדקים ביותר במצות הכנסת אורחים ללא סייג (כנזכר למעלה בפרק יא). הגבאים לא הלכו לביתם לסעוד סעודת שבת, עד שכל האורחים היו מסודרים לכל סעודות השבת.

❖

בין עושי החסד השונים בצאנז, יש לציין גם את "חברת ניחום אבלים". כאשר אבי ר' נתן מרדכי הי"ד ישב שבעה על פטירת אמו ע"ה, ראיתי שבכל יום היה אחד השכנים מביא תבשילים ודברי מאכל. נוסף לכך, היתה "חברת ניחום אבלים" מביאה קופת צדקה גדולה אל בית האבל ודואגת שהיא תשאר תמיד פתוחה ומלאה כסף. שאלתי את אבי ז"ל מה פשר קופת הצדקה ולמה היא תמיד פתוחה? והוא הסביר לי שמכיון שהאבל אסור בעשיית מלאכה, הוא עלול להשאר ללא אמצעי מחיה - ובפרט בבית עם ילדים. למטרה זו הביאה "חברת ניחום אבלים" את הקופה, כדי שהאבל יוכל לקחת מתוכה את סכומי הכסף שהוא זקוק להם במשך ימי השבעה, והוסיף כי מנהג זה מקורו ושורשו במנהגים העתיקים של פראנקפורט דמיין.

❖

מדי דברי בהתנהגותם המיוחדת של תושבי צאנז, יש לציין שגם מדת הנימוס והדרך-ארץ היתה נטועה בדרך כלל בכל אחד משחר ימי הנעורים. כל ילד ידע שבעברו ברחוב ליד אדם מבוגר יש לברך אותו ב"גיט מאָרגען" (בוקר טוב) או ב"גיט שבת" (שבת שלום). וכאשר אדם מבוגר היה לפעמים מטיף מוסר לנער, או מעיר הערה לילד, היה הלה מקשיב בסבלנות ובכבוד מבלי להתווכח, אפילו במקרים שהוא היה צודק.

כשהגעתי בשנות המלחמה לאושוויץ, ונפגשתי עם יהודים מבני טובים שלא מהאיזורים שלנו, נדהמתי משפת הדיבור שלהם בדברים בינם לבין עצמם. הם השתמשו בביטויים זולים וגסים כאלה, שלא היו נפוצים אצלנו אפילו בין פרחחי הרחוב ("טרעגער-יונגען"). אז הבנתי באיזו מדת עדינות נתברכו בסביבה שלנו, כאשר אפילו פשוטי העם - ומכל שכן יהודים מחוגי החסידים - היו מקפידים

ביתר שאת לשמור על טוהר המדות באצילות וביחס של כבוד לזולת, וכל זה בהשפעתו של ה"דברי חיים" אפילו על פשוטי העם.

ר' בעריש דוקטור

בצאנז התגורר יהודי חסידי בשם ר' בעריש פולקמאן, אך כולם הכירוהו בשם "ר' בעריש דוקטור" (ר' בעריש הרופא). אני אישית לא זוכר אותו, שכן הוא נפטר כשהייתי צעיר לימים, אך שמעתי עליו רבות.

את כל הידע הרפואי קיבל ר' בעריש בעת שירותו בצבא האוסטרי; מעולם הוא לא למד באוניברסיטה, ולא קיבל תעודה משום מוסד רפואי. היו לכך שתי סיבות - הסביר בעצמו: ראשית, הלימודים באוניברסיטה התקיימו גם בשבתות וחגים, ומי שלא היה מופיע בהם לא היה זכאי להמשיך בלימודים ולקבל תעודה, ולא עזרו לזה שום "פרוטקציות". בנוסף היו צריכים לשֶׁבֶת בשיעורים בגילוי ראש.

אמרו עליו שמעולם לא החסיר טבילה במקוה בבוקר לפני התפילה. הוא התפלל בבית המדרש החסידי ("חסידישע בית המדרש"), שם היה יושב והוגה בתורה שעות רבות כשהוא שוכח מהנעשה סביבו. כמו כן מסר ר' בעריש שיעור משניות בבית המדרש "חברת תהלים" בפני כמאה וחמישים איש, שלא על מנת לקבל פרס.

בעיקר היו קוראים לר' בעריש לילדים חולים, וכאשר הוא ראה שהמחלה רצינית היה מְצַוֶּה לקרוא לרופא. במיוחד היה רגיל בבתי העניים, שכן הוא היה לוקח בשכרו כחמישית משכרם של רופאים רגילים - שהיה מגיע לסכום שמשפחה היתה יכולה לחיות אתה חצי שבוע.

ר' בעריש היה מסתפק בזלוטי או בחציו, תלוי מה היו עיניו רואות. טבע היה לו שכשנכנס לבית החולה היה מציץ בכל הפינות שבבית ובמיוחד על השולחן והתנור שבמטבח, ואז אפילו כשהושיטו לו סכום נאה היה מעביר את הכסף ליד הנותן ולא קיבל פרוטה. ועל מנת לתת תוקף להתנהגותו זו, היה מְצַוֶּה בקול רך: קחו בעד הכסף הזה סוכריות לילדים.

סיפר ר' טוביה כ"ץ ע"ה (שהיה שכן שלנו בצאנז, ולאחר מכן התגורר בפתח-תקוה ונפטר לפני כמה שנים):

פעם אחת סבלה אמי ע"ה כאבים חזקים מאד בגלל פצע מוגלתי על האצבע בידה הימנית, כתוצאה מחתך או קוץ. האצבע התנפחה והיתה מלאה מוגלה ירוקה וצהובה. אמי סבלה כאבי-תופת, כל היד היתה כמשותקת מרוב כאבים והיא לא היתה מסוגלת לבצע שום עבודה. הכאב גבר עליה עד שלא היתה מסוגלת לזוז מבלי להוציא אנחות קורעות לבבות. אנחנו הילדים היינו חסרי אונים, עד שאחת השכנות שלחה אותי לקרוא לר' בעריש דוקטור. השעה היתה קרובה לחצות היום, עת שר' בעריש היה חוזר מתפילת שחרית ואפשר היה למצוא אותו בבית. נכנסתי לביתו ומסרתי בקול בוכים ומבויש מה שאמרו לי להגיד. ר' בעריש הרים לי את הסנטר ביד חמה ושאל אותי כדרך המבוגרים: "של מי אתה, ילד? מיהו אבא שלך?" וכשעניתי לו שאני יתום ואין לי אבא, ענה לי ר' בעריש: "רוץ הביתה ותגיד לאמך שתיכף אבוא".

עמדתי על סף הבית וציפיתי לבוא הזקן, חשתי פחד שמא תמות אמי לפני בוא הדוקטור ולבי נקרע בקרבי מפחד. ופתאום ראיתי את ר' בעריש. בהילוך מהיר וקל, בידו האחת החזיק כמו תמיד מקל שחור וביד השניה - תיק. הוא נכנס לחדר שבו שכבה אמי, הסתכל בענין רב על יד אמי, והזיז את האצבע שהיתה עקומה ונפוחה. אמי נאנקה מרוב כאב, אך ר' בעריש בשלו: שוב חזר על אותה פעולה, וברגע מסוים כפף חזק את האצבע ויישר אותה. אמי נתנה צעקה איומה והתעלפה. הוא התחיל להחזיר אותה להכרתה, וכשזו חזרה אליה, היתה אמי רטובה מזיעה. ביחד עם ההתעלפות זרמה מהפצע מוגלה מעורבת בדם, אך בהתעוררה הרגישה אמי הקלה. ה"דוקטור" חבש את האצבע והתכונן ליציאה, בהבטיחו שהכאבים יעברו מהר והאצבע תהיה בסדר.

אמי הושיטה את ידה הבריאה לכיס, הוציאה כסף והתחילה להודות לו ברגשי תודה והקלה. בראותו את הכסף המיועד לו, הסתכל ר' בעריש בעיניים פתוחות לרווחה ובקול רם - כמעט בצעקה - אמר: "מה! מאלמנה ענייה אקח כסף?", ובתפנית חדה יצא את הבית.

"כזה היה ר' בעריש דוקטור!" - סיים ר' טוביה את סיפורו.

❖

אגב, יש לציין על ר' טוביה הנזכר שהוא כיבד את אמו - יחד עם אחיו הצעיר ר' שמואל (שהתגורר אחרי המלחמה בפאריז) - בהידור רב בצורה בלתי רגילה.

הם התייתמו מאביהם בילדותם ואמם ידעה חולי כל ימיה. כבר מגיל צעיר היו מוכרחים לפרנס את אמם, והם עבדו כצבעים. פעם הביאו שני האחים את

הרופא המפורסם פרופסור טעמקי מקראקא, ושילמו לו יותר מאלף זלוטי - סכום שהיה שווה לשכר עבודתם של חצי שנה (!) - כדי שיוכל להגיע במכונית פרטית לצאנז ולטפל באמם החולנית.

על אף שר' טוביה ואחיו נסחפו בצעירותם לרעיונות הקומוניסטים - כמו רבים אחרים שחשבו שמהם תבוא הישועה לעניים - ולא הקפידו כל כך בשמירת המצוות, בכל זאת הם הקימו כל שנה סוכה מהודרת, רק כדי שאמם לא תצטער בגללם ותוכל לאכול בסוכה.

פעם הושיבו את ר' טוביה בבית הסוהר, עקב פעילותו במפלגה הקומוניסטית. בהיותו שם היה מבצע עבודות צביעה, ומדי פעם היה יוצא מבית הסוהר בליווי שוטר לקנות חומרי צביעה לצורך עבודתו. הוא שילם שוחד לשוטר המלווה, כדי שיסכים להאריך את הדרך ולעבור ליד בית אמו כדי שיוכל לדרוש בשלומה.

אבי ר' נתן מרדכי ז"ל היה אומר שבגלל ה"כיבוד אם" המהודר שר' טוביה ור' שמואל קיימו עם אמם, מגיע להם אריכות ימים כפי שהבטיחה התורה (דברים ה, טז) "למען יאריכון ימיך", ואכן זכו שניהם לאריכות ימים מופלגת.

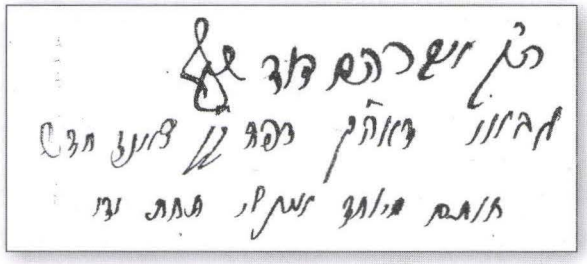
אחר המלחמה - שעברה עליו ברוסיה - מינו הרוסים את ר' טוביה כסגן-קונסול מטעם ממשלת רוסיה בברלין. לאחר זמן רצו למנות אותו כקונסול הראשי, בתנאי שישנה את שם משפחתו היהודי לשם בעל צליל רוסי, אך הוא לא הסכים בשום אופן והמינוי לא יצא לפועל.

ר' אברהם דוד שיף

ר' אברהם דוד שיף היה אחד מבעלי הבתים המיוחסים והחשובים בעיר. אביו ר' פלטיאל היה משמשו של הרה"ק ה"דברי יחזקאל" משינאווא, ואמו מרת צלאָווע היתה אחותו הבכירה של הרה"ק ר' איציק'ל מפשעווארסק זצ"ל - מנכדי הרה"ק הרבי ר' אלימלך מליזענסק זי"ע.

הוא זכה לעשירות על ידי ברכתו של הרה"ק ר' שמחה ישכר בער מציעשינוב זצ"ל, ומעשה שהיה כך היה. פעם החזיק הרב מציעשינוב בידו מטבע של חמשה "קראָנען" (מטבע אוסטרי) ושאל את ר' אברהם דוד: "מה אתה מעדיף, את חמשת קראָנען האלו או ברכה שתהיה עשיר?". הרב מציעשינוב חשב שמרוב עניות יבחר את חמשת הקראָנען, אבל ר' אברהם דוד אמר שרצונו בברכה. הרב מציעשינוב ניסה לפעול אצלו שיוותר על הברכה ויקח את חמשת הקראָנען,

אבל הוא נשאר איתן בדעתו שרוצה בברכה לעשירות, וכך היה. ר' אברהם דוד נהיה לעשיר גדול והיה מפורסם בצאנז בידו הפתוחה לכל, ותמך בעניים בגופו ובמאודו.

חתימת ר' אברהם דוד שיף (מתוך ארכיון "כולל חבת ירושלים")

בכל לילה ר' היה אברהם דוד מסתובב בין בתי כנסת ובתי מדרש שבעיר, ואוסף עשרות עניים, ומביא אותם ללינת לילה ב"בית הכנסת אורחים" שהקים בבנין שהיה פעם חלק מבית החולים היהודי.

ר' אברהם דוד בעצמו עזר לעניים להתרחץ, אף שהדבר היה כרוך פעמים רבות באי-נעימות, שכן כתוצאה מהנידודים עלי דרך במשך תקופה ארוכה נדף מרבים מהם ריח לא נעים, ובחלקם אף היו נגועים בכינים. בנוסף לזה היו ר' אברהם דוד ובני משפחתו מנקים בעצמם בכל יום את "בית הכנסת אורחים", ומחליפים את המצעים לרווחת האורחים.

❖

בביתו הפתוח לרווחה של ר' אברהם דוד, התאכסן בין השאר גם דודו הרה"ק ר' איציק'ל מפשעווארסק זצ"ל, כאשר היה מגיע לצאנז פעמיים-שלש בשנה לאסוף צדקה לעניים ונצרכים שתמך בהם. למרות שעדיין לא היה רבי - היה רבי איציק'ל כבר אז מפורסם כאיש מורם מעם, וכולם העריצו אותו וכיבדו אותו ביותר.

פעם הייתי בביתו בכ"ה ניסן, יום היארצייט של ה"דברי חיים" זי"ע, בעת שהתאכסנו שם הרה"ק ר' יחזקאל שרגא הלברשטאם אב"ד ציעשינוב והרה"ק ר' איציק'ל מפשעווארסק זצ"ל. לפתע התעורר רעש בבית: נעלמו המפתחות של בית המסחר לצבעים של בעל הבית! התחילו בחיפושים אחרי המפתחות, הפכו את כל הבית, אך המפתחות לא נמצאו.

כאשר ראו רבי יחזקאל'ה ורבי איציק'ל את המהומה, הם יעצו לר' אברהם דוד לתת ח"י פרוטות צדקה לקופת "רבי מאיר בעל הנס - כולל חבת ירושלים" - שתפסה את המקום הראשון מבין כל קרנות הצדקה, ולהגיד את לשון המדרש (בראשית רבה פרשה נג, יד): "אמר רבי בנימין הכל בחזקת סומין עד שהקב"ה מאיר את עיניהם מן הכא ויפקח אלוקים את עיניה". ר' אברהם דוד קיים את הסגולה, הכניס ח"י פרוטות לקופת הצדקה וקרא את דברי המדרש, ומיד אחר כך מצא את המפתחות והשמחה חזרה לבית.

❖

בכל מוצאי שבת היה ר' אברהם דוד עורך סעודת מלווה מלכה מפוארת בביתו, כפי המנהג המקובל אצל נכדי הרבי ר' אלימלך מליזענסק זי"ע לקיים סעודה זו ברוב פאר והדר. לסעודה זו הוזמנו כל בעלי הבתים החשובים וגם עניים רבים מתושבי העיר ומחוצה לה. מיד לאחר הבדלה, התחילו כל הנשים ממשפחת שיף, בהשגחת הסבתא צלאווע, לקלף תפוחי אדמה ולבשל לכבוד הסעודה. כפי שידוע היה "קאַרטאָפל מיט בּאָרשט" (תפוחי אדמה עם חמיצה מסלק) המאכל העממי בקרב היהודים.

בסעודת מלווה מלכה הופיעו המנגנים הטובים ביותר, והנעימו במנגינותיהם החדשות שהלחינו על הזמירות של מוצאי שבת קודש: "איש חסיד", "אמר ה' ליעקב" "אליהו הנביא" וכו'.

ר' מרדכי לעֶף

מקומו של ר' מרדכי לעֶף לא היה בין עשירי העיר, וגם בין תלמידי החכמים שבה לא נמנה. יהודי פשוט, שלמחייתו עסק בתפירת מכנסיים עבור סוחרים סיטונאיים. ברכה רבה בעמלו לא ראה מעודו, ואך בדוחק התפרנס ממלאכתו. בבית הכנסת "חברה שומרים" - שבו התפלל ר' מרדכי - היה מקומו ליד תנור ההסקה, בין עניי העיר. לתורה התכבד לעלות רק בשמחת תורה, או כשהיה לו "יארצייט", וגם אז התכבד רק באחת ההוספות על השבע קרואים בשבת. עניי העיר, ועוד יותר - העניים בני חוץ לעיר, הכירוהו וחבבוהו תמיד, ואף את שמו ידעו.

בשנים של ערב המלחמה כבר היה קיים בצאנז מוסד של "הכנסת אורחים", אך - לעתים - כשמוסד זה היה מלא עד אפס מקום, נותרו עניים מסכנים שנאלצו

לנום את שנתם על ספסלי בית המדרש הקשים. בזמנים אלו התגלתה אישיותו המיוחדת של ר' מרדכי לעֶוף. יכלו להבחין בו בחשכת ליל, כשהוא יוצא מבית המדרש ומאחוריו שיירה של כשמונה עד עשרה עניים, צועדים כולם לביתו, שם נתקבלו בשמחה ללינת הלילה בחורף האירופאי הקר.

אינני יכול לתאר לעצמי, היכן וכיצד הצליח הלה לארחם, כשכל דירתו הסתכמה בחדר אחד עם מטבח קטן. בחדר האחד הזה השתמש ר' מרדכי לאכילתו, שנתו ואף ל... מלאכתו - שם עמדו שתי מכונות התפירה. רק טוב לבו עמד לו, אחרת אי אפשר להבין כיצד הצליח לספק את לינתם של כעשרת אורחיו העניים, לבל ישארו ללון בבית המדרש הקר. (מפי ידידי ר' זאב (וואָלף) קנאָבל ע"ה מתל-אביב)

ר' עבער ענגלענדער

ר' עבער יהושע הכהן ענגלענדער היה מגדולי בעלי החסד בצאנז. אצלו היתה המזכירות של חברת "לינת הצדק", שתפקידה היתה לשלוח רופאים ולספק עזרה רפואית לנזקקים, וכמו כן להשאיל מכשירי רפואה: מדי חום, כסא גלגלים, וכלים מיוחדים, כוסות רוח, עלוקות להקזת דם. כמו כן דאגו לשלוח מתנדבים ללינת לילה אצל חולים. חברת "לינת הצדק" היתה גם משתתפת בהוצאות של המרשמים והרפואות, שהרופאים רשמו לחולים, שרבים מהם לא יכלו לעמוד בהוצאות קנייתם, שכן קופת חולים או ביטוח רפואי לא היו קיימים בימים ההם.

כדי להיות זכאים לקבל את כל השירותים האלה, היו צריכים לשלם דמי חבר בסך עשרה "גראָשן" לחודש עבור כל המשפחה.

הטלפון היחידי שנמצא ברחוב היהודי ("יידישע גאַס") היה במשרדה של חברת "לינת הצדק", בביתו של ר' עבער. בכל מקרה דחוף היה אפשר להשתמש בטלפון שלו.

מי שהיה זקוק ל"פרוטקציה" אצל אנשי המשטרה, היה פונה אל ר' עבער והוא היה מסדר את הענין. כי ר' עבער החזיק בית-מזיגה ("שענק"), מקום שם היו באים כל השוטרים ומפקדיהם ללגום מהמשקאות שלו, והוא ידע כיצד להתיידד אתם. וכאשר יהודי נתפס בעבירה, כגון סחר באבני-הצתה למציתים ("צינדערס"), "סאַכאַרין" (סוכרזית), ודברים כיוצא בהם, שהיו אסורים בתכלית האיסור בפולין - בגלל המונופול הממשלתי על מוצרים אלו - היה ר' עבער מפעיל את ה"פרוטקציה" שלו במקומות הנכונים, והנאשמים היו משתחררים.

בנו ר' יעקב ז"ל שרד את המלחמה, ונפטר לאחרונה באנטווערפען, בי"א כסלו תשס"ט (2008).

ר' חיים לוי קיגעל

יהודי טיפוס מיוחד ("א ספּעציעלער טיפּ") היה ר' חיים לוי קיגעל. שם משפחתו היה שטערן, אך בפי כולם היה נקרא "קיגעל", כיון שהיה מחלק "קיגעל" (פשטידה) בכל שבת אחר הצהרים (כפי שיסופר להלן). הוא עצמו היה למעשה עני המחזר על הפתחים, אך עם הכסף שאסף עשה הרבה מצוות ומעשים טובים.

ר' חיים לוי קיגעל

היה לו ממש מפעל "הכנסת אורחים" נייד, ואת כל זאת סידר במגפיו הגבוהים והרחבים. הוא רכש את כל המוצרים והאביזרים, שבהם אפשר לעשות חסד עם יהודי ולהחיות את נפשו כמו: טבק הרחה, סיגריות למעשנים, "בּענזין" ואבני-הצתה למציתים ("צינדערס"). כמו כן היה מחלק נייר "אשר-יצר" לכל דורש (נייר היה אז יקר המציאות), ואפילו כדורי "אספירין" במקרה שיהודי סבל מכאב ראש - את כל זה ניתן היה להשיג אצל ר' חיים לוי חינם אין כסף.

כל היהודים בצאנז, ואפילו יהודים מחוץ לעיר ידעו שאצל ר' חיים לוי מצוי מוסד "הכנסת אורחים" נייד בתוך מגפיו, בקדמו בשמחה עצומה את פניו של כל יהודי הנזקק לאביזרים שלו, ומספק אותם באהבה ובכל הלב.

מקומו הקבוע היה בבית המדרש של "חברה שומרים". כל ילד שהיה סר אל מקום תפילתו, בלכתו לחדר, ואומר לו "בוקר טוב ר' חיים לוי", היה מקבל ממנו קובית סוכר או עוגיה קטנה. הילדים יכלו לבחור מה הם רוצים...

ר' חיים לוי היה מקפיד לא להפסיק בדיבור כלשהו, לא רק בעת התפילה, אלא גם בעת אמירת תהלים. בבית הכנסת של "חברה שומרים" שרר שקט גמור

בשעת התפילה, שכן אוי ואבוי למי שסח בשעת התפילה או בחזרת הש"ץ ובקריאת התורה. ר' חיים לוי היה נועץ באיש מבט חמור סבר כזה, שהרס לו את כל החשק לדבר. ואם הלה לא היה מפסיק מיד, היה ניגש אליו ודורך ב"קלילות" על כף רגלו במגף הכבד שלו, שעקבו מלמטה היו עשוי מרצועות גלגל של מכונית... כך שהאיש שחש את דריכת המגף של ר' חיים לוי על קצה רגלו, זה הספיק לו לזכור לכמה שבועות לא לדבר בשעת התפילה...

בכל שבת בשעות הצהרים, לאחר סעודת שחרית, היה ר' חיים לוי עובר בבתי הדירות של בעלי הבתים, כדי לאסוף את כל השיריים מסעודת השבת, כגון "טשולנט" (חמין) ו"קיגעל" (פשטידה), ואחר כך היה מחלק את הכל בין העניים הזרים שהיו מגיעים ברגל לצאנז בימי שישי כדי לשבות שם בשבת, לאחר שהיו עייפים ורעבים מהנידודים שלהם במשך כל השבוע. למרות שהיו מסדרים את האורחים לסעודות השבת אצל בעלי הבתים השונים, הרי היו זקוקים לצרכי מאכל גם בשעות הביניים, במיוחד בימים הארוכים של שבתות הקיץ. ולכן היה ר' חיים דואג לחלק להם את כל מאכלי השבת שאסף בשעות הצהרים.

לפני פסח היה ר' חיים לוי מכין ליד תיק הטלית והתפילין שלו, חבילה שלימה של נוצות אווז לבנות ויפות, כדי לזכות את הציבור בנוצה לבדיקת החמץ. לפני סוכות היה קונה את ארבעת המינים, ומפציר ביהודים שיבואו לברך על ארבעת המינים שלו "בקול רם", כדי שיוכל לענות אחריהם אמן.

כזה היה ר' חיים לוי קיגעל, שכל תשוקתו וחפצו היה רק לעשות חסד עם עוד ועוד יהודים.

נשים צדקניות

כשמדברים על הנשים הצדקניות בצאנז, יש להזכיר במקום הראשון את הרבנית נחמה'לה - בתו הצעירה של הרה"ק בעל "דברי חיים" זי"ע.

נחמה'לה היתה מפורסמת כפועלת ישועות. אנשים ונשים היו באים אליה עם "קוויטלעך" ובקשות לרוב, וברכותיה היו מתקיימות. הדירה שבה גרנו בצאנז היתה ממש ממול ביתו של ה"דברי חיים" זי"ע, שם גרה נחמה'לה לאחר פטירת אביה. היא היתה מקבלת את הפונים אליה באותו חדר, שם ערך ה"דברי חיים" את ה"טיש'ן".

כאשר אנשים עמדו בפני בעיה מסובכת, היו לעתים קרובות פונים אליה לקבל את עצתה, שכן היתה ידועה גם כאשה חכמה מאד. בעת שהתעוררה שאלה בקשר לקביעת מקומות הישיבה בבית המדרש של ה"דברי חיים" עבור הנכדים והנינים, וכן בעת מכירת "שטעט" (כך היו קוראים בגאליציא למקומות ישיבה בבית המדרש) לבעלי הבתים שהתפללו שם, נקבע הכל על פי עצתה והסכמתה.

❖

מעשי החסד של הנשים הצדקניות בצאנז - כמו פייגא'לה סאַפיר, חאַטשע (חיה) גוט, צירל'ה בלומר, ואסתר "די שַׁמָּשׁ'טע" (השמשית) - נחרטו עמוק בזכרוני. כל העול של מתן בסתר היה מוטל על נשים אלה. הן נחונו בחושים מיוחדים לדעת מי ומי נמצא במצוקה, היו מסתובבות ו"מריחות" פה ושם, כדי לגלות איפה אפשר לקיים מצוה כלשהו, ותמיד היו מוכנות לפעול ולעזור בכל הלב. שתי הראשונות היו נשי נגידים, ויכלו לעזור מכספי עצמן, ואילו האחרות היו נאלצות לחזר על פתחי נדיבים כדי לאסוף כספים בשביל פעולות העזרה שלהן.

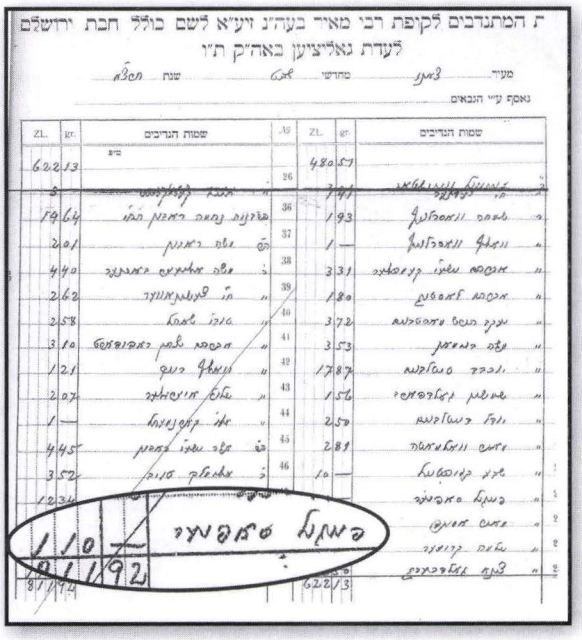

מצבת הרבנית נחמה'לה

תפקידן העיקרי היה לדאוג למשפחות עניות, במיוחד עבור חולים הזקוקים לעזרה. הן היו מספקות לחולים מדי יום ביומו מעט מרק עוף עם "פולקעלע" (שוק) וקצת לפתן תפוחי-עץ. תשומת לב מיוחדת היו נותנות ליולדות. כידוע - היו הנשים יולדות אז באותו חדר מגורים קטן בו התגוררו, למרות שהדירה היתה בת חדר אחד או שנים, שכן לידה בבית חולים היתה חזון בלתי נפרץ בימים ההם. נשים צדקניות אלו היו דואגות, שיימצא בבית אוכל עבור היולדת וילדיה

הקטנים שבאו לעולם מקודם. הן היו אופות עוגות חמאה ("פיטער-קיכען") מרובעות, והניחו אותן ליד מראשותי היולדת. כאשר היולדת היתה רעבה, או כאשר הילדים הקטנים שהסתובבו בבית בכו ובקשו משהו לאכול, היתה פורסת מהעוגה, סועדת את לבה בעצמה, ומחלקת את השאר לילדים הרעבים.

מתוך נשים צדקניות אלו, יש לציין במיוחד את פייגא'לה סאַפיר שהיתה ידועה בצאנז במעשי הצדקה והחסד ובביתה הפתוח לרווחה. אף שהיא התגוררה בדירה די מצומצמת, עם כל זה היה תמיד היה מקום אצלה לכל האורחים, להם היא דאגה אישית לאוכל, לינה וביגוד.

נדבת מרת פייגא'לה סאפיר, מתוך רשימת הנדבות מצאנז
ל"צדקת רבי מאיר בעל הנס - כולל חבת ירושלים"

❖

גם הרבנית דבורה הלברשטאם הי"ד, אשתו של הרה"ק ר' מרדכי זאב הי"ד הרב האחרון בצאנז, היתה מפורסמת ביותר כאשה טובת לב ורבת חסד.

מידי ערב שבת היתה שולחת אותי לקרוא לכל העניים שבאו לשבות בצאנז, והיתה עורכת עבורם שולחן עם "קיגעל" (פשטידה) ו"פערפעל" (פתיתים), באמרה

שהם צריכים כח לחכות (בפרט בימי הקיץ הארוכים) עד שיקחו אותם בערב לסעודת שבת.

בית החולים היהודי

לאחר מאמצים רבים, שנמשכו לאורך שנים רבות, הקימה הקהילה בצאנז בשנת תרס"ח (1908) בית חולים ברחוב "קראַשעווסקיעגא", בכדי שחולים יהודיים לא יצטרכו לשכב בבתי חולים הנוצריים, שם היה תלוי בכל חדר "שתי וערב" (צלב) גדול.

בית החולים הוקם בבנין בן שתי קומות. בכל קומה היו ארבעה חדרים גדולים מרווחים ומאווררים היטב, כשבכל אחד מהם היה שמונה מיטות. בנוסף לחדרים אלו, עמדו לרשות הרופאים והצוות חדרים קטנים יותר, חדר בדיקות ומטבח כשר.

ליד הבנין הראשי, עמד בנין קטן יותר, ובו שתים עשרה מיטות לחולים במחלות מדבקות. מסביב לבית החולים היתה גינה מטופחת עם ספסלים נוחים, עבור החולים והמבריאים שכבר הותר להם לצאת החוצה.

בית החולים פעל עד פרוץ מלחמת העולם הראשונה בשנת תרע"ד (1914), שאז הוא נסגר מחמת קשיים תקציביים ("פינאַנסיעלע פּראָבלעמען") של הקהילה.

בגמר המלחמה שוב לא נפתח בית החולים, והבנינים עמדו ריקים ושוממים. לאחר שיטפון שקרה באחד מחדשי החורף הקשים שפקד את העיר צאנז, כאשר נהר ה"קאמיעניצא" עלה על גדותיו ושטף בתים שלמים על תכולתם, היה חשש שכל הבנין יקרוס תחתיו. המים שטפו את מרצפות בית החולים וערערו את יסודות הבנין. כך עמד בית החולים בשממה במשך שנים רבות.

❖

בשנת תרצ"ו (1936), לאחר שר' שלום יונה טענצער נבחר לכהונת ראש הקהל, הוא ניגש לקיים את הבטחתו - שהבטיח בעת מסע הבחירות - לפתוח מחדש את בית החולים (כאמור בפרק הקודם).

בכדי לא להכביד על קופת הקהל שהיתה כמעט ריקה מכסף, נלקחו ההוצאות לשיפוץ הבנין מחשבון נפרד. כל בעלי היכולת בעיר תרמו לחשבון זה סכומים

נכבדים. האחים בערל ולייבל קינדערמאן (ראה עליו עוד בפרק הבא), שהיו הקבלנים בעת בנייתו לראשונה של בית החולים, עזרו גם עתה רבות לבנייתו מחדש. השיפוצים ארכו כשנתיים, כך שבית החולים נגמר בדיוק לפני שפרצה מלחמת העולם השניה. בתקופת הכיבוש הגרמני, היה בית החולים לעזר רב לקהילה היהודית (כפי שיסופר בחלק השני של ספרנו פרק ד).

בנין בית החולים היהודי (צולם בשנת תשנ"א - 1991)

הבנין הקטן - שהיה במקורו מיועד לחולים במחלות המדבקות - שימש מעתה כ"בית הכנסת אורחים" שהוקם על ידי ר' אברהם דוד שיף (כנזכר למעלה בפרק זה).

פרק יג

בתי מדרש וישיבות בעיר

בתי מדרש ברחוב היהודי

ברחוב היהודי ("יידישע גאַס"), ששמו בפולנית היה רחוב "קאַז'ימיעז'ע" (ראה למעלה במבוא), השתקף כל ההווי של חיי היהדות החרדית בעיר. ברחוב זה שררה אווירה רוחנית עילאית והרגשה של קדושה כמו בירושלים.

בבית הראשון ברחוב היה גר הרה"ק ר' אהרן זצ"ל אב"ד צאנז, שמילא את מקומו של אביו ה"דברי חיים" זי"ע כרב העיר. באותו בית התגורר אחר כך בנו וממלא מקומו, הרה"ק ר' אריה ליבוש זצ"ל, שהאריך ימים עד ימיי. לאחר הסתלקותו התגורר שם בנו ממלא מקומו הרה"ק ר' מרדכי זאב הי"ד, עד תחילת המלחמה.

הבית השני היה משכן קדשו של בעל ה"דברי חיים" זי"ע, ולאחר מכן התגוררה שם בתו הרבנית נחמה'לה, יחד עם בעלה הרה"ק ר' יצחק טוביה רובין זצ"ל. בבית זה התקיים גם בית המדרש שלו שנקרא: "ר' יצחק טוביה'ס בית המדרש"[א], ולאחר פטירתו התנהל על ידי בניו הרבנים הצדיקים: רבי אשר'ל, רבי יוסל'ה ורבי משה'לה, והתפללו בו בעיקר חסידי באבוב. לימים הקימו חסידי באבוב בית מדרש נוסף משלהם במעלה הרחוב, יחדיו מנו כמה מאות מתפללים.

כמעט בכל בתי המדרש בצאנז (אפילו שלא מעדת החסידים) לא היתה הכניסה לעזרת נשים באותו צד של הרחוב שם היתה הכניסה של הגברים, אלא בצד השני של הרחוב. מסיבה זו נבנו מרבית בתי המדרש בעיר בקצה הרחוב, כדי לאפשר את הכניסה לנשים דרך הרחוב השני, מהעבר האחר.

❖

א זכורים לי כמה שמות מתוך המתפללים: ר' טוביה שוּלץ - יהודי בעל צדקה גדול אשר במאפיה שלו היו אופים מצות בערב פסח, ר' משה שטייף, ר' בעריש בּוֹימאַן, ר' מאיר נתן ענגעלהאַרד, זכר כולם לברכה.

בהמשך הרחוב היה בית מדרש שינאווא, מקום שם התפלל קהל גדול שמנה קרוב למאה וחמישים מתפללים[ב], עליהם נמנו חשובי ונגידי העיר כמשפחות ענגלענדער וקלאַגסבאַלד המפורסמות. בתקופה שלפני מלחמת העולם השניה כיהן שם כרבי הרה"ק ר' זלמן יוּדל הלברשטאם הי"ד - שמילא את מקום אביו הרה"ק ר' ליבוש מרדכי משינאווא זצ"ל, והיה מחשובי האדמו"רים בעיר.

הבחורים מענדל ומשה,
בני הרה"ק ר' זלמן יודל משינאווא

ליד זה עמד בנין התלמוד-תורה שגם בו התקיים מנין מדי יום. הגבאי של התלמוד-תורה היה ר' יוסף (יוסל'ה) פראַנצבלוי - חתנה של פייגא'לה סאַפיר (אודותיה ראה למעלה בפרק יב). לאחר שנחלש המנין, בגלל העובדה שהאנשים נמשכו אל בתי המדרש ("שטיבלעך") של החסידויות השונות, רצה ר' יוסל'ה להכניס רוח חיים במנין של התלמוד-תורה. העלה איפוא את ההמצאה למשוך את בעלי הבתים למנין התלמוד-תורה באמצעות התלמידים. מה עשה? הכריז בפני הילדים שבכל הכתות, שכל ילד שיבוא להתפלל בתלמוד-תורה, וישתתף בתפילה מהתחלה ועד

ב בין המתפללים שם נמנו: ר' מענדל גוטפרוינד - עני ואביון אך תלמיד חכם גדול, אחיו ר' אברהם יעקב גוטפרוינד, ר' זעליג לאנדא - שהיה נוסע מצאנז לטארנא הלוך וחזור בכדי להביא חבילות, ר' גרשון שלאַכעט - מעסקני "ביקור חולים" בצאנז, ר' נתן ווינדלינג - בעל הבית חשוב, ר' ישראל ענגעלהאַרד - בעל חנות לצבעים, ר' יעקב קרעש - בעל בית קפה לגויים, ר' ליבוש פריש, ר' מענדל באָדנער (אחיו של ר' מאיר ז"ל - הנזכר בחלק השני של ספרנו פרק יד), ר' יצחק ציגלער - יהודי מוכשר מאד שהמציא בין השאר שעון מעורר שהיה נכבה מעצמו, ר' חיים שיף (אחיו של ר' אברהם דוד הנזכר בפרק הקודם) - עני ואביון מרוד, שהתגורר תחילה עם ילדיו בחדר ד' על ד' ליד ביתינו ולאחר מכן עבר לגור בבית שבמורד ההר בו גר ר' ליבוש פריש הנזכר, ר' שמעון הערשאַנדער - בעל חנות למוצרי חלב, ר' ניסן צייגער, ר' פישל פלאַסטער, ר' אברהם ראָזענוואַסער, זכר כולם לברכה.

הסוף, יקבל "ראָגעלע" (עוגיה) שלם! ילד שיבוא באמצע התפילה יקבל רק חצי "ראָגעלע", ואלה שיתאחרו עוד יותר יקבלו רק רבע "ראָגעלע". ואמנם ההמצאה פעלה וכל הילדים הגיעו לתפילה בגלל ה"ראָגעלע". בסיום התפילה היה האופה מגיע לבית הכנסת של התלמוד-תורה עם סל מלא "ראָגעלעך", ור' יוסל'ה בעצמו חילק את ה"ראָגעלעך" לילדים. היה לו ראש טוב, והוא זכר בדיוק את החשבון של כל ילד וילד מתי הגיע לתפילה וכמה היה "מגיע" לו: רבע, חצי או "ראָגעלע" שלם. כך חיזק מחדש את המנין, שהרי בעקבות הילדים באו אתם גם הרבה אבות והצטרפו למנין.

❖

בית מדרש נוסף ברחוב זה היה "חברה תהלים", שנוסד על ידי ר' שמואל ישעיה קעמפלער, והתפללו בו יותר ממאה אנשים. מגיד השיעור היה ר' מרדכי נתן מאַרין (חותנו של ר' דוד פריזעל הנזכר להלן), ולאחר פטירתו מסר שם אבי ר' נתן מרדכי הי"ד שיעור בחומש עם פירוש האלשיך הק'.

❖

בעבר השני של הכביש עמד בית הכנסת הגדול (על אודות בנייתו הרחבנו למעלה בפרק א), שבו היה - בזמני - החזן הקבוע ר' משה אפרים גאָטליב (ראה אודותיו למעלה בפרק יא).

בית הכנסת הגדול כיום

בדומה לשאר בתי כנסת בגאליציא, היו צריכים לרדת כמה מדרגות כדי להכנס אליו. ברם המקום שהיה מיועד בשביל הש"ץ היה ישר (בניגוד לבית הכנסת של הרמ"א בקראקא, שם היה המקום של הבעל-תפילה נמוך בכמה סנטימטרים). את היציע של עזרת הנשים בנו מעל הפרוזדור ולא מעל אולם התפילה עצמו, בגלל קדושת בית הכנסת, אולם בבתי המדרש כן היו בונים את עזרת הנשים מעל אולם בית המדרש עצמו. ה"עמוד" היה ליד ארון הקודש, והרב ישב בצד ימין של ארון הקודש. כך נהגו בכל בתי המדרש בגלילות שלנו.

בבית הכנסת התפללו ב"נוסח אשכנז"[ג] ונהגו בו כל דיני בית הכנסת: לא נקבעו מזוזות בדלתות ולא נערכו שם סעודות או שתיית "לחיים", רק בחדר הכניסה ("פּאָלִישׁ") התקיים מנין ב"נוסח ספרד" ולא היה לו קדושת בית הכנסת. בתקופת המלחמה למד אבי ז"ל בחדר זה (ה"פּאָלִישׁ") שיעורים לבחורים ובעלי בתים (כפי שיסופר להלן בפרק טז).

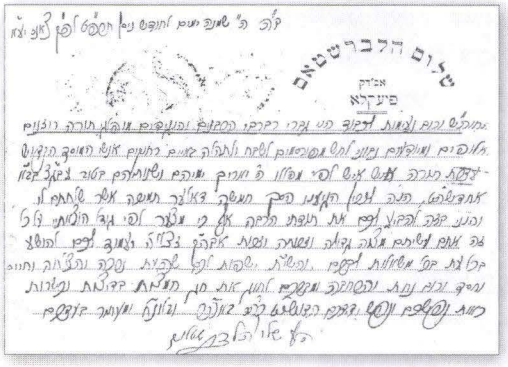
כאן התפללו בעיקר בעלי בתים שלא נמנו על עדת החסידים ובעלי מלאכה, כולם יראים ושלימים. המרא דאתרא, הרה"ק ר' אריה ליבוש ואחריו בנו הרה"ק ר' מרדכי זאב זי"ע, היו מגיעים לבית הכנסת רק בראש השנה לתקוע בשופר, ובשמחת תורה לערוך את ההקפות (כפי שיסופר בפרק הבא), וכן דרשו שם בהלכה ואגדה ב"שבת שובה" וב"שבת הגדול". כמו כן היו מתפללים שם בחג הלאומי של המדינה הפולנית את תפילת "הנותן תשועה למלכים", ובאותו מעמד דורשים לכבודה של מלכות. בשאר ימות השנה התפללו הרבנים בבית המדרש הגדול שלהם.

הגבאי של בית הכנסת היה ר' לייבל קינדערמאן הי"ד, שהיה קבלן במקצועו והשקיע מאונו והונו לפאר ולרומם את בית ה'. לדוגמא, כאשר בשנת תרצ"ח (1938) נחלש אחד הקירות של בית הכנסת ועמד בסכנת התמוטטות, היה זה ר' לייבל ששיפץ ותיקן את הקיר בלי לקחת על זה פרוטה. כמו כן היה מתקין לקראת כל יום-טוב שלט מפואר ומאיר עם ברכת החג המתאימה.

בית כנסת זה ניצל בתקופת המלחמה מחורבנו ממש על פי נס, לאחר שהנאצים הרסו עד היסוד כל דבר שהיה קשור עם היהודים, ומשום מה פסחו על בית-מקדש-מעט זה.

❖

ג עיין שו"ת מהרש"ג (ח"ב סימן סז אות ג) ששמע מהרה"ק ר' שלום אליעזר מראצפערט זצ"ל, שאביו ה"דברי חיים" לא רצה לשנות מנוסח אשכנז שהיו רגילים להתפלל שם.

מכתב בכתי"ק הרה"ק ר' שלום מפיעקלא

קרוב לזה עמד בית המדרש החסידי ("חסידישע בית המדרש"), בנשיאותו של הרה"ק ר' שלום הלברשטאם אב"ד פיעקלא, אחיו של רב העיר הרה"ק ר' אריה ליבוש זצ"ל. אתו התפללו גם חתניו הרבנים הצדיקים: רבי מאיר אליהו אונגער - נכד בעל "יד שלום" מזאבנא, רבי ברוך קאנער-הלברשטאם (אודותיו ראה למעלה בתחילת פרק יא), ורבי אביגדור טייטלבוים אב"ד פיוניטשנא. בסך הכל התפללו שם כמאה וחמישים איש, מרביתם חסידים שלא השתייכו דווקא לרבי מסוים, ביניהם הרה"ג ר' משה'לה בלום - מדייני העיר (אודותיו ראה שם), ר' משה דוד קאָרנהייזער - בעל חנות לצרכי חשמל, ר' אברהם שיפפער - שהיה מכונה "לעהרער" על שם מלאכתו ללַמֵד ילדי ישראל לכתוב, ר' ישעיה גוט - בעלה של אשת החסד מרת חאַטשע (אודותיה ראה למעלה בפרק יב) ואבי-אמו של ידידי ר' אברהם האללענדער שיחי' המתגורר כאן באנטווערפען, ר' דוד'ל רייך - שקבע שם את מקום תפילתו בימות החול, ואילו בשבת היה מתפלל ב"מנין ההשכמה של ר' נטע שלמה שליסעל".

ר' אברהם שיפפער

ר' משה דוד קאָרנהייזער

ממתפללי בית המדרש החסידי

❖

באותו צד, לא הרחק משם (מול בנין ה"תלמוד-תורה"), עמד בית המדרש "חברה שומרים", ובו כמאה מתפללים קבועים. בימות החול התקיימו בו מנינים לרוב, ובכל יום חמישי בשבוע אמרו בו תהלים בציבור. מגיד השיעורים היה הרה"ג ר' משה פראנק הי"ד, מתלמידי החכמים המופלגים שבצאנז ומחבר הספר "השם אקרא".

בי שם השם אקרא ספר הבו גודל לאלקינו

השם אקרא

אפרקסתא דענייא

חלק ראשון על ספר

בראשית

חצבה עמודי שבעה נגדמוני תפרקסתא, ה"ה גדולת השם, תוכחת מוסר, פשפושי אורייתא, סגולת השבועות, פרפראות לחכמה, רמזי דחכמתא, מלואי השם, וכפס מלתמרים בוסס ע"ד הפרד"ם וע"ד סמוסר וע"ד סיחות מולין שבעשו על מהרח הקודש, ולפעמים בחטחתא וחגדתא ולמישותא חד בחד סכיך ועביד קרבותא בחסד חגם מסמ"י תעא חן וחסד לפניו, זה עני קרא ור' שומע, תמוכי יתדותי בכלם עמרה תיכות בסוכה (כ"ח:) מגין שאפי' שיחות חולין של תלמידי חכמים צריכים ליטוד שנאמר ועלהו לא יבול [ובמדרש רים מכלי רשיהות חילין של ת"ח שוה לכה"ח, ויעו' במ"ק במלואי הפס בסיף מתמר ח'], גם סמוכתי על מתמר תכ"ל [הו' קבל [וקיים] התומת במי שתמרו, מן זעירא דמן תבריה בק"ק נפמו תדב יע"ת, בכמה לתגדיל תורה לפ"ק:

הספר נמצא לקנות אצל משה פאנק בצאנז חדש יע"א

ביל גורייא

בדפוס נ. קראנענבערג

Sefer HASZEM EKRO

Druk. N. KRONENBERG

BILGORAJ, ziem. Lub. (Poland).

ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד, אנם"ץ

Printed in Poland

שער ספרו של הרה"ג ר' משה פראנק

הגבאי היה ר' ניסן שטעכער הי"ד, ממנו גם קיבלתי את הכסף עבור העזרה לבעל-תפילה ר' שאול ברוינפעלד בימים הנוראים (כאמור למעלה בפרק יא). תמורתו קניתי לי כפפות וסוודר ואף נשאר לי עודף שהגיע לשימוש בשנות המלחמה (כפי שיסופר בחלק השני של ספרנו פרק ד).

במקום זה היו מתכנסים חסידי בעלז שבצאנז, שמנו כששה מנינים, מדי מוצאי שבת לסעודת מלוה-דמלכא, וביומא דפגרא לסעודות מרעים בצוותא. לא היה

להם בית מדרש משל עצמם, וזאת על פי הוראת רבם הרבי מבעלז שהורה כן - מפני כבודם של רבני צאנז. בראש חבורת חסידי בעלז בעיר עמד ר' דוד פריזעל - אביו של ידידי ר' מתתיהו פריזעל שיחי' המכהן כראש העיר בשיכון סקווירא בניו-יורק[ד].

בית המדרש של הרב - חסידי צאנז

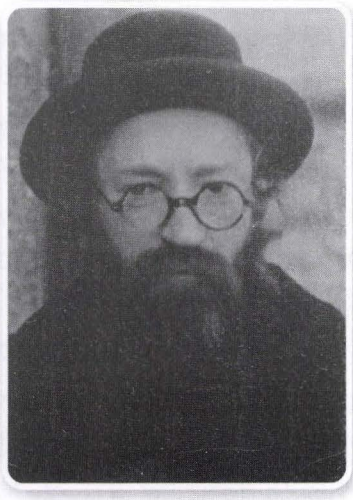
בתחילת הרחוב היהודי ("יידישע גאַס") התנוסס בית המדרש הגדול ביותר בעיר, הוא בית המדרש של הרב ("דער רב'ס גרויסע בית המדרש", שהיו בין אנשי העיר שקראוהו "גריבוב'ער בית המדרש"), שם התפללו הגאונים הצדיקים לבית צאנז: הרה"ק ר' אהרן, הרה"ק ר' אריה ליבוש, והרה"ק ר' מרדכי זאב - זכר צדיקים לברכה. גבאי בית המדרש היו: ר' אלישע גערטנער, ר' נתנאל לויער, השוחט ר' פינחס בירנבוים ור' פישל ליכטמאן, התפללו שם תמידין כסדרן כשש מאות מתפללים ובמועדים וימים טובים אף יותר מאלף (אף שלא היו כל כך הרבה מקומות ישיבה), כולם חסידים ואנשי מעשה, מחשובי בעלי הבתים בעיר[ה].

אחד מחשובי מתפללי בית המדרש היה הרה"ג ר' יוסף משה זעהמאן הי"ד, בנו של הגאון הנודע רבי דוד צבי (טעבל'ה) אב"ד דוקלא בעמ"ח "מנחת סולת" על ספר החינוך ועוד ספרים. לאחר שנשא את בתו של הנגיד ר' נפתלי נאַטעל מצאנז, עבר ר' יוסף משה לגור ליד חותנו. במשך תקופה מסוימת, בשנה הראשונה

ד באותו ענין סיפר לי ר' חיים שלמה פרידמאן ז"ל מקראקא שהתגורר באנטווערפען, שבית המדרש ("שטיבל") של חסידי בעלז בקראקא היה נקרא: "בית המדרש רבי שמעון סופר", כיון שגם שם לא הסכים הרבי מבעלז לקרוא לבית המדרש של חסידיו "בעלזער שטיבל", והכל בגלל האי טעמא גופא, שהרבי מבעלז היה סבור שגם קראקא שייכת לצאנז.

ה ביניהם: ר' חיים פרידמאן - אומן-יד מומחה גדול, שייצר בין השאר חגורות בטן למי שסבל משבר ("בּרוּך") ומזוודות עם דופן כפולה (בנו הוא ידידי ר' הערשל ז"ל מבני ברק, שנפטר לפני כמה שנים), ר' מיכל רובינשטיין - בעל בית מסחר לנייר, שנלקח במלחמה כבן ערובה על ידי הגרמנים ימ"ש, ר' חיים דוד לאנדא - שהיה נוסע מצאנז לקראקא הלוך ושוב להביא חבילות (אחיו של ר' זעליג הנזכר למעלה ואביו של ר' יוסף (יאָשע) ז"ל מחשובי חסידי באבוב בבני ברק), ר' יעקב הערש מאסטבוים - שהיה נוסע בערי הסביבה בתור סוכן לאלכוהול מטעם משפחת ענגלענדער, ר' אברהם מאַסטבוים - בעל חנות לנפט וחתנו ר' חיים שטיינפעלד, קאָרנהייזער - שהיה מכונה "דער מילכיגער" על שם מסחרו בדברי חלב, ר' יוסף ברוך קנאָבּעל - שהיה חורט מצבות ("מצבה-קריצער") ובכל יום בגמר עבודתו היה רץ מיד בכל כוחו לבית המדרש לקבוע עיתים לתורה (בנו הוא ידידי ר' זאב (וואָלף) ז"ל מתל-אביב, שנפטר לפני כמה שנים והשאיר אחריו דור ישרים מבורך), ר' בנימין שליסעל - סופר סת"ם שהתגורר בבית הרב דמתא, יהי זכרם ברוך (רשימת מתפללים נוספים בסוף הספר).

לאחר פטירת אמו, למד בבית המדרש שיעור משניות, והבחנתי אז שבעוד שהוא לומד שיעור במשניות סדר טהרות - הרי לפניו היה פתוח הכרך של סדר קדשים... במשך תקופה קצרה הוא למד גם שיעור ב"דף היומי" ברבים והשתתפו בו כמאה וחמישים איש, אולם לאחר זמן התבטל השיעור - מסיבות שונות. בתקופת המלחמה נתמנה ר' יוסף משה לדיין בעיר וזכה להערכה רבה.

ר' חיים שטיינפעלד

קאָרנהייזער "דער מילכיגער"
ממתפללי בית המדרש של הרב

את הכסף להקמת הבנין של בית המדרש תרמה משפחת נויגרעשל, מחשובי חסידי צאנז שהתגוררו בווינא. משפחת נויגרעשל קיבלה ברכה להצלחה מאת בעל ה"דברי חיים" וזכו לעושר מופלג. ומעשה שהיה כך היה: ה"דברי חיים" היה זקוק לסכום כסף גדול לצורך נישואי יתומה בת תלמיד חכם, ובעוד הוא מתחיל בפעולות לאסוף את הכסף באו ממשפחת נויגרעשל והביאו לו את כל הסכום. הדבר שימח מאד את הצדיק מצאנז, והוא בירך אותם בעושר והצלחה עד סוף כל הדורות, והוסיף: אתם עשיתם מעשה יוצא מגדר הרגיל, ולכן גם ברכתי אתכם יותר מהרגיל. ואכן הברכה התקיימה והם הפכו לגבירים אדירים, והיו תומכים תמיד ביד נדיבה ברבני צאנז וצאצאיהם. (את הסיפור על משפחת נויגרעשל שמעתי מר' חיים פאַליק'ס קערנקרויט ע"ה, הנזכר למעלה בפרק יא)

בבית מדרש זה לא היו עמודים שתמכו ביציע הגדול של עזרת הנשים. לצורך זה שימשו פסי ברזל עבים וארוכים שמשפחת נויגרעשל רכשה בווינא, והם שלחו

אותם ברכבת לצאנז. כאשר פסי הברזל הגיעו מווינא, יצאה כל העיר לתחנת הרכבת לחזות בפריקת פסי הברזל הענקיים עבור בית מדרשו של הרב, שכן השימוש בפסי ברזל כבדים בבנייה היה חזון בלתי נפרץ בימים ההם.

אני זוכר בעת שהכניסו בפעם הראשונה - בשנת תר"צ (1930) - את אור החשמל בבית המדרש. הקירות היו כל כך עבים, שלקח זמן רב עד שיכלו לקדוח את החורים להנחת הצינורות של חוטי החשמל. יש לציין כי כבר בשנת תרע"ב (1912) הונהג מאור חשמל על ידי עיריית צאנז, אולם רק מתי מעט מבין תושביה - בעיקר הגבירים שביניהם - התחברו לרשת החשמל. ברוב הבתים לא השתמשו בחשמל עד המלחמה, אלא האירו במנורת-נפט (עשישיות). הם הפיצו אור חזק יותר והיו גם זולים יותר מהחשמל. בבית המדרש הגדול של הרב היו עשרה מנורות חשמליות, אולם אלו לא האירו באור חזק מספיק. ולכן השתמשו בבית המדרש בנוסף לחשמל גם בנרות, כיון שלא רצו להשתמש במנורות-נפט שהדיפו ריח רע.

לעומת זה בשבת היו בתי המדרש מוארים על ידי נברשות (פמוטי-תלייה) גדולות שהשתלשלו מהתקרה הגבוהה, והפיצו אור חזק ונעים. אלה תרמו לאווירה השבתית המיוחדת בכל בתי המדרש בעיר. בבית המדרש הגדול של הרב היו עשרה נברשות כאלה, כשבכל אחת מהן דלקו חמש עשרה נרות.

רחוב היהודי ("יידישע גאַס") שבו היו רוב בתי המדרשות

בתי מדרש ברחבי העיר

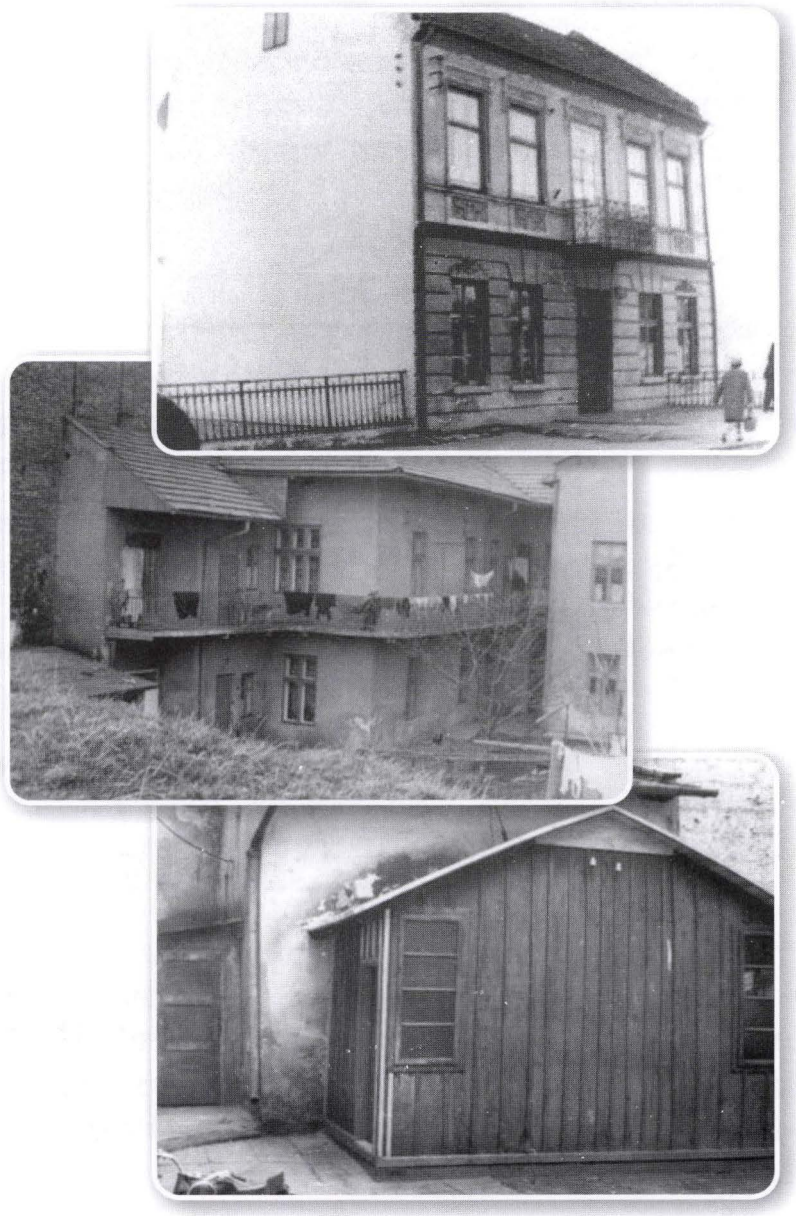
בנוסף לעשרה בתי מדרש שעמדו ברחוב היהודי ("יידישע גאַס"), היו בצאנז עוד: בית המדרש של הרה"ק ר' חָנה הערש רובין מסאטמאר הי"ד (עליו הארכנו למעלה בפרק ח) - שנקרא "בית המדרש סאטמאר"; בית המדרש שבו התפללו הרבנים הרה"ק ר' בן ציון אונגער הי"ד - המכונה "דער קליינער בן ציון" והרה"ק ר' בן ציון אייכנשטיין זצ"ל - המכונה "דער הויכער בן ציון" (ראה אודותיו בחלק השני של ספרנו פרק ה), בנו וחתנו של הרה"ק ר' מרדכי דוד אונגער זצ"ל מצאנז - חתן בתו הגדולה של ה"דברי חיים" הרבנית מרים ע"ה, ועל שמם הוא נקרא "המנין של בן ציון'לעך"; חברת "יד חרוצים" ובית המדרש "חברה טרעגערס" (סַבָּלִים) - שניהם בכיכר השוק; "חברה שלמה'לך" על שם מייסדו ר' שלמה קאָרן והמנין של "אגודת ישראל" ברחוב "פיעֶטראָסקאַרגאַ", מאחורי בית הכנסת הגדול.

עוד בית המדרש קטן אחד התקיים ברחוב "יאַגלוֹינסקאַ" בחצר הפונה לרחוב. בית המדרש נוסד על ידי ר' נתן קרישער, ונקרא על שמו "בית נתן", והתפללו בו כחמישים איש מנגידי העיר. בשנות המלחמה לא שמו הנאצים לב לבית מדרש זה, כיון שמבחוץ הוא נראה כמו חדר צדדי שנבנה כתוספת לדירה. נוסף לכך היה שם ליד חצר זו מפקדה הראשית של הנאצים, והם לא יכלו להעלות על הדעת שמתחת לאפם נמצא בית המדרש. אכן בית כנסת זה עומד גם כיום על מכונו, ואף שופץ ותוקן על ידי ר' יעקב מיללער שיחי' מצאנז - המתגורר במאַלמו שבשבדיה ומגיע כמה פעמים במשך השנה לצאנז ופועל שם רבות לשמירת בית החיים הקדוש.

גם בשכונת פיעקלא פעלו כמה בתי מדרש: בית מדרשו של הגה"צ ר' אביגדור צבי הלברשטאם אב"ד אלט-צאנז, בית המדרש "גלוסקא"[1] שבו התפללו הרבנים לבית גלוסקא: הרה"ק ר' נפתלי צבי הלברשטאם, בנו הרה"ק ר' לייב'לה ונכדו הרה"ק ר' מנחם מענדל הי"ד, בית המדרש "ביקור חולים" ליד רחוב "לבוֹבסקאַ", ומנין נוסף של בעלי המלאכה.

---

1 בין המתפללים שם נמנו: ר' שלמה'לה בּוּרשטין וחתנו ר' יוסל'ה פרענקל (אודותם ראה בחלק השני של ספרנו פרק ד), ר' יעקב יהושע קלאַפהוֹלץ - יהודי חשוב מאד וקרוב משפחה שלנו, ר' אלימלך מאַנדעל - סוחם פחם, ר' משה מאיר גרינשפאַן, ר' יעקב מאַנדעל - רופא שיניים, זכר כולם לברכה.

בתי מדרש ברחבי העיר, מלמעלה למטה:
"המנין של בן ציון'לער", "ביקור חולים" בשכונת פיעקלא, "בית נתן"

כאשר אני נזכר בבתי המדרש הרבים שפעלו בצאנז, לא מובן לי עד היום האיך יתכן כי בשעה שבעלי הבתים עצמם התגוררו בדירות של "ארבע על ארבע", הרי לצורך בתי הכנסת ובתי המדרש הוקמו מבנים רחבי ידיים ומרהיבי עיניים לשם ולתפארת. אין זאת אלא בגלל המסירות נפש הגדולה שהיו לאבותינו כשהיה מדובר בענינים של מצוה.

הישיבות בצאנז

למרות שצאנז היתה מרכז תורני חשוב ביותר במערב-גאליציא, לא פעלו בה ישיבות רשמיות בתקופת ה"דברי חיים" ולאחריו. הבחורים למדו חבורות חבורות בבתי המדרש שבעיר ללא מסגרת מסודרת, יחד עם זקני התלמידי חכמים וה"יושבים".

כמה שנים לאחר פטירת הרה"ק ר' אהרן מצאנז, יסד בנו וממלא-מקומו הרה"ק ר' אריה ליבוש ישיבה בשם "ישיבת בני תורה", ולמדו בה כמאתיים וחמישים בחורי חמד. המבוגרים מביניהם למדו בבית המדרש הגדול של הרב, ואילו הצעירים בגיל בר-מצוה למדו באולם גדול בשם "חברה מחזיקי לימוד" שבבנין התלמוד-תורה.

לראש הישיבה התמנה תחילה הרה"ג ר' אברהם הערש פרידמאן זצ"ל מבארדיוב[ז] - תלמיד חכם עצום ולמדן מופלג, בעל צורה מעוררת יראת הכבוד, ולאחר שחזר לעירו - בשנת תרצ"ב (1932) - העמיד הרה"ק ר' אריה ליבוש את אבי מורי הרה"ג ר' נתן מרדכי בוקסבוים הי"ד בראש הישיבה.

שלש פעמים בשבוע - משעה שש עד שמונה בבוקר - היה אבי ז"ל מוסר שיעור בגמרא ותוספות בפני הכתה הגבוהה, בני גיל שבע עשרה עד שמונה עשרה. בכל ליל שישי למד עם הבחורים חומש עם פירוש רש"י, ולמחרת ביום שישי למד שיעור בשלחן ערוך הלכות שבת עם "מגן אברהם". את כל השיעורים שלימד, נהג אבי ז"ל לפתוח בלימוד מתוך ספר מוסר: "ראשית חכמה" או "חובת הלבבות".

ז היו לו כמה בנים: הרה"ג ר' שמואל הי"ד מסערדהעל (הונגריה) שנודע לעילוי מופלג ביותר והיה חתנו של הרה"ק ר' אריה ליבוש הלברשטאם זצ"ל אב"ד מושינא (הנזכר בחלק השני של ספרנו פרק א), ר' משה הי"ד - שהתגורר אף הוא בהונגריה, ועוד בן שנפטר בצעירותו מדלקת ריאות.

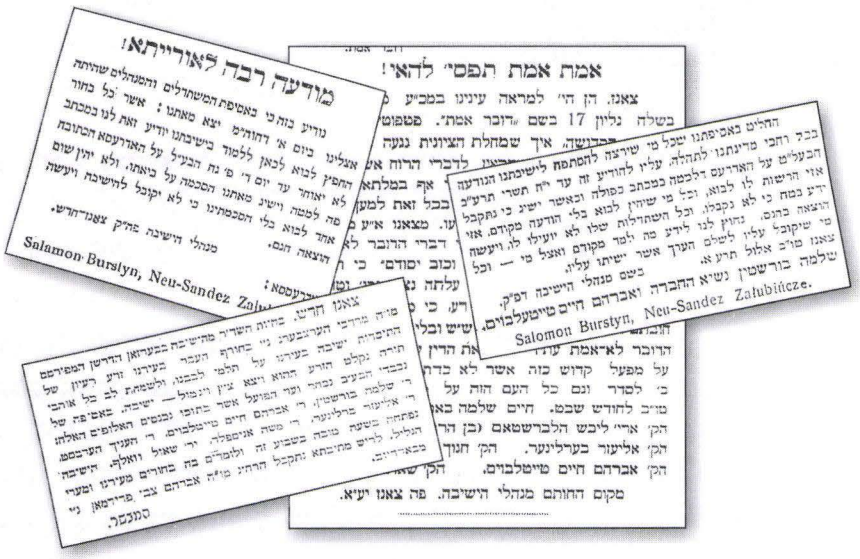
הרה"ק בעל "אהבת ישראל" מוויזניץ בעיירת המרפא "קאַרלסבאַד". מימין לשמאל: לא ידוע, הגבאי ר' משולם גערינגער, המשב"ק ר' זיידא שעכטער, הרבי מוויזניץ, לא ידוע, ר' מאיר כהנא שו"ב ווילחאוויץ, הרה"ג ר' אברהם הערש פרידמאן מבארדיוב (ראש הישיבה בצאנז - לפני אבי ז"ל), בנו הרה"ג ר' שמואל פרידמאן מסערדהעל

לאחר תפילת שחרית היה לומד עם הצעירים יותר, עד שעות הצהרים. בשעות אחר הצהרים חזרו בני כל הגילים על לימודם בבית המדרש של הרב, וגם אבי ז"ל ישב אתם כדי לענות על שאלות שהתעוררו במהלך הלימוד. מקום מושבו היה מוגבה מרצפת בית המדרש, וזאת כדי שיוכל לראות את כל התלמידים ולהשגיח עליהם. וסיפר אחד מתלמידיו - ר' משה דוד שטראָם ע"ה מלונדון, כי כאשר היו הבחורים באים אליו עם קושיא, לא היה אבי ז"ל צריך לעיין בגמרא אלא מיד לאחר ששמע את הקושיא היה עונה לבחור: "עיין בתוספות פלוני" או "תדקדק ברש"י שם" והקושיא היתה מתורצת ומתבררת מעצמה.

בכתות הנמוכות כיהנו כרמי"ם ר' ישעיה הערש - בכתה הראשונה, ובכתה השניה ר' אהרן אפרים פרידמאן (אודותיו ראה למעלה בפרק יא).

תקופה מסוימת למד גם הרה"ג ר' יצחק אליעזר ("איטשע לעזער") ראָטה עם בחורי הישיבה. הוא היה מתלמידי החכמים הנודעים שבעיר, ואף כתב חיבור על סדר זרעים, אלא שלא זכה להוציאו לאור.

כשנתיים לפני המלחמה הגיע לשמש כר"מ נוסף בכתה הגבוהה - הרה"ג ר' אלעזר קיסלאָוויטש, הנודע בשם "ר' אלעזר קרעשאָווער". הוא היה תלמיד מובהק להגאון המפורסם רבי מאיר אריק אב"ד טארנא, ובעל זכרון נפלא ומוח חריף ביותר. התמדתו המופלגת היתה לשם דבר בעיר; תמיד מצאו אותו יושב ליד הגמרא או מתהלך אנה ואנה, כשראשו ורובו שקוע בסוגיא שזה עתה למד. חשובי בעלי הבתים שבעיר דאגו להביא לו מדי יום אוכל טרי וחם לבית המדרש, אולם הוא טעם אך מעט מהם, ואת השאר אכלו העכברים...

מודעות ב"קול מחזיקי הדת" בענין הישיבה בצאנז

הישיבה התנהלה תחת עינא פקיחא של המרא דאתרא הרה"ק ר' אריה ליבוש. אחת לשבועיים - ביום ראשון - באו דייני העיר לבחון את התלמידים על ידיעותיהם.

ישיבת "בני תורה" קנתה לה שם טוב ברחבי גאליציא ורבים התדפקו על שעריה. תלמידי הישיבה הצטיינו במדותיהם התרומיות ותורתם היתה מכרזת עליהם. אחדים מהמצוינים שבהם המשיכו אחר כך לעשות חיל בלימודם בישיבת חכמי לובלין, ביניהם: האחים שבתי ויעקב יצחק גניוויש, אהרן מאיר טייטלבוים - בנו של

הרה"ג ר' אביגדור אב"ד פיוניטשנא (ראה אודותיו למעלה בפרק יא), שמעון וועכטער, הערשל גאנצווייך, ועוד.

על הצד הגשמי היה אחראי ר' אליעזר ליפשיץ - מזכיר הישיבה, שדאג לכל הענינים הכספיים. על ידו עזרו חברי הוועד ר' מענדל סאַפיר, ר' נתן שאַנצער, ר' משה מענדל גראס[ח] ור' חיים יוסף ווידאַווסקי, שעסקו בזה עוד מימי בחרותם. מתפקידם היה בין השאר לדאוג עבור הבחורים שלא היה בידם לשלם שכר לימוד.

מימין לשמאל: הבחור יעקב אהרן הלברשטאם - נכד הרה"ק ר' אריה ליבוש, הבחור שמעון וועכטער - תלמיד יח"ל

כנהוג בתקופה ההיא לא היתה פנימיה בה אכלו וישנו הבחורים. לצורך זה סודר לכל בחור "אכילת ימים" ("טעג") - כל יום אצל בעל הבית אחר בעיר. והיה אם שיחק לו המזל והוא היה מוזמן אצל יהודי עשיר ובעל לב רחב היה אוכל לשובע נפשו, ואם לא התמזל מזלו - היה חוזר רעב כלעומת שבא...

בצאנז היו אומרים בהלצה שבחורים מסוימים היו "מתעשרים" בימות הקיץ, שכן בתקופה זו היו הבעלי בתים החשובים והנגידים נוסעים למקומות נופש ומנוחה, והשאירו לבחורים שהיו אוכלים אצלם דמי כיס לצורך קניית הארוחות היומיות. אולם הבחורים העדיפו לדלג פה ושם על ארוחה ולחסוך לעצמם את הפרוטות שקיבלו...

❖

במסגרת רשת הישיבות "עץ חיים" שהקים הרה"ק ר' בן ציון הלברשטאם מבאבוב הי"ד ברחבי גאליציא, יסדו חסידי באבוב גם בעירנו ישיבה משלהם,

---

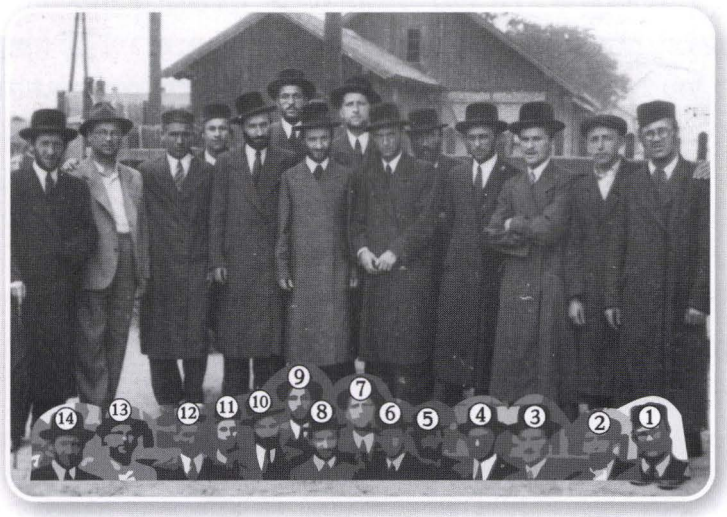
ח בנו של ר' דוד שלמה (אודותיו ראה להלן בפרק טז) וחתנו של ר' יצחק (איטשע) ריינהאָלד - ממתפללי בית המדרש של הרב. בסביבות שנת תרצ"ז (1937) חלתה אשתו מאד. לאחר שמצבה התדרדר הביאו אליה את הרופא המפורסם פרופסור טעמקי מקראקא, אולם ללא הועיל. הורה אז הרה"ק ר' מרדכי זאב זצ"ל אב"ד צאנז - בתור סגולה לרפואה שלימה - למדוד את בית העלמין לאורכו ולרוחבו ולנדב כמדה זו בדים ואריגים עבור משפחות עניים ונצרכים. לדאבון לב נפטרה האשה הצעירה לאחר זמן מה.

בראשותו של הרה"ג ר' מענדל ראָטטענבערג הי"ד - יהודי עדין נפש ביותר ומגדולי וחשובי תלמידי החכמים שבעירנו. גם ישיבה זו התקיימה באחד החדרים שבבנין התלמוד-תורה, ולמדו בה קרוב למאתיים בחורים, ביניהם רבים שבאו מעיירות הסביבה: סוכא, טורקא ועוד.

לשבתות וימים טובים היו הבחורים נוסעים חבורות חבורות, יחד עם האברכים, להסתופף בצל רבם בעיירה באבוב. למטרה זו הקימו הבחורים חבורה שנקראה "חברה אלה מסעי", ושילמו כל שבוע כמה "גראָשן" לקופת החברה. לקראת שבת "מיוחדת" היתה מתקיימת הגרלה ומי שזכה בגורל שילמו לו הוצאות הנסיעה לבאבוב מקופה זו.

❖

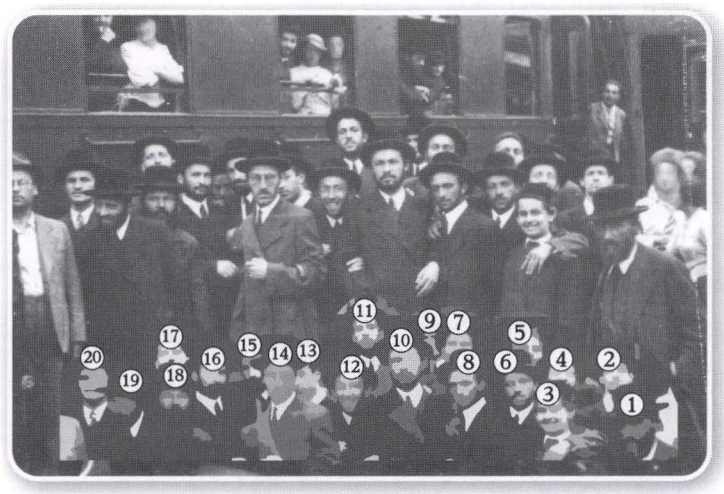
באותו בנין התקיימה גם ישיבת "אהל משה" בנשיאות הרה"ק ר' זלמן יוּדל זצ"ל הרבי האחרון משינאווא, שנשאה את שמו של זקינו הרה"ק ר' משה'לה משינאווא זי"ע, בה למדו כחמישים בחורים. ראשי הישיבה היו הרה"ג ר' וואָלף אייזנבאַך זצ"ל - שנפטר כמה שנים לפני המלחמה - ועמו הרה"ג ר' משה שמואל שליסעל הי"ד, בנו של הרה"ג ר' נטע שלמה הי"ד - מגדולי התלמידי חכמים שבעיר.

בחורי ישיבה מצאנז: 1. יחזקאל אונגער (ב"ר הערשל) 3. דוד דרענגער 4. זלמן שיין 5. יעקב הערש מאסטבוים 8. אורח מחוץ לעיר 9. אליעזר (לייזער) אונגער 11. נחמיה בערלינער 12. הערשל בערלינער 14. יהושע הלברשטאם (בן רבי לייב'לה אב"ד גלוסקא)

בחורי ישיבה מצאנז: 1. מענדל ציעשנובער 2. יוסף (יאסקי) טארים 3. נפתלי עפשטיין 4. יוסף ראזענבלום 5. אשר שפרינגער 6. פנחס (פיניע) קינצלינגער 8. אורח מחוץ לעיר 11. בנימין ווייסבארט (ב"ר ליבוש) 12. הערשל בערלינער 13. יעקב אהרן שטענגעל 14. יודל (?) מאסטבוים

בחורי ישיבה מצאנז: 1. יעקב הערש מאסטבוים 2. יעקב אהרן שטענגעל 3. נחמיה בערלינער 6. אלטר כ"ץ 8. זלמן שיין 10. נפתלי עפשטיין 11. אליעזר (לייזער) אונגער 12. יוסף ראזענבלום 14. יוסף בערלינער 19. יוסף (יאסקי) טארים 20. דוד דרענגער

פרק יד

החיים היהודיים במעגל השנה

שבת מלכתא

לפני המלחמה חיו בעיר צאנז שלשים וחמש אלף תושבים, מהם כשליש יהודים. כל הרחובות היפים ביותר, כולל הרחובות שבסביבות מרכז העיר וכיכר השוק[א], היו מאוכלסים על ידי יהודים.

כיכר השוק המרכזי בצאנז (צולם בשנת תשמ"ו - 1986)

כך שבערב שבת - כשעה לפני הדלקת הנרות - היו שומעים מכל הצדדים את רעש הגפת התריסים וסגירת הדלתות של בתי העסק. בואה של שבת המלכה הורגש בכל פינה. מאות יהודים היו נוהרים אל המקוה לטבול ולהטהר לכבוד שבת.

בנין ה"מאַגיסטראַט" בכיכר השוק

א במרכז הכיכר עמד בנין העירייה (ה"מאַגיסטראַט"), בו שכנו משרד ראש העיר, מטה המשטרה המקומית וכל שאר עניני העירייה. בבנין היה גם מגדל גבוה ובראשו חדרו הקטן של "שומר העיר", שישב שם בכל שעות היממה והסתכל במשקפת לכל הכיוונים לראות אם לא פרצה אש. ברגע שראה עשן מרחוק - מיד היה מפעיל את הפעמונים שבמגדל כדי להזעיק את מכבי האש. בשנות המלחמה הסתיר "שומר העיר" בחדר זה נערה יהודיה והציל את חייה.

בצאנז פעלה גם "חברה שומרי שבת", שהיו מסתובבים בשווקים ומפקחים שיסגרו את בתי העסק בעוד מועד. על "חברה" זו נמנו חשובי הרבנים ובעלי הבתים שבעיר. בזכרוני שמורים שמותיהם של כמה ביניהם: אבי מורי הרב ר' נתן מרדכי, הרה"ג ר' יוסף משה זעהמאן (אודותיו ראה למעלה בפרק יג), ר' יוסף ברוך קנאָבעל (אודותיו ראה שם), ר' דוד שלמה גראס (אודותיו ראה להלן בפרק טז), קרובי ר' אברהם חיים בוקסבוים (אודותיו ראה להלן בפרק טו), ר' חיים'ל רייכער - ממתפללי בית המדרש "חברה שומרים", ר' אליהו (אֶליש) בּאָגלער (אודותיו ראה בחלק השני של ספרנו פרק ה), השו"ב ר' יוסף הערבסט (אודותיו ראה למעלה בפרק יא), ר' נתנאל לויער, ר' שבתי מיללער וקרובי ר' אהרן יצחק (אהרן איטשע) וואָלף.

עד שנת תרצ"ב (1932) היה תפקיד זה נתון בידיו של ר' לעמיל שמש. היה לו פטיש גדול של עץ, בו היה דופק בכל ערב שבת שלש דפיקות להזכיר לכולם שמתקרב הזמן להדלקת נרות. הוא היה דופק בבית הכנסת הגדול וגם בבתי המדרש האחרים הפזורים ברחוב היהודי ("יידישע גאַס").

❖

רחוב הדגים

בכל יום חמישי ובערבי שבתות התקיים שוק דגים ברחוב "פראַנסיסקאַנער", רחוב צדדי מהרחוב היהודי, שנקרא בפי כולם "דאָס פיש-געסל" (רחוב הדגים). סוחרי הדגים היו פותחים באמצע הרחוב דוכנים עם שפע של דגים טריים מכל הסוגים והגדלים, שניצודו ברובם בשני הנהרות שזרמו בצאנז: ה"קאַמיעניצא" וה"דוניייעץ".

זכורני, כי היה סוג מיוחד של דגים קטנים מאד וזולים במיוחד - כמו סרדינים, שהגויים הצעירים (ה"שקצים") היו מוכרים בכמויות כשהם קשורים במחרוזת. עקרות הבית היו טוחנים את הדגים האלו בשלימותם והכינו מהם מטעמים לכבוד שבת.

❖

מנהג מעניין היה בצאנז. מדי ערב שבת אחרי חצות היום היה הבעל-קורא מוציא מארון הקודש את הספר תורה שבו אמורים לקרוא למחרת, ובדק את כל הפרשה שלא יימצא טעות בספר תורה, כאשר לידו עומד סופר סת"ם.

❖

כמחצית השעה לפני הדלקת הנרות החלו עקרות הבית והילדים להגיע אל המאפיות עם קדרות ה"טשולנט" (חמין) וה"קיגעל" (פשטידה) לכבוד שבת, כדי להכניס אותם אל התנורים, עד למחרת ביום שבת קודש בשעות הצהרים. בדרך כלל לא היה לאנשים את האפשרות להשאיר בביתם אוכל חם בשבתות, שכן התנורים להסקה לא הודלקו בשבת. אי לכך היו מביאים את מאכלי השבת אל התנורים של האופים.

יש לציין כי משנת תרצ"ו (1936) ואילך, כאשר חקקה הממשלה הפולנית את הגזירה נגד השחיטה היהודית (כמסופר למעלה בפרק ח), היו רבים מעדת החסידים ויראי ה' - כמו בבית אבי ע"ה - נמנעים מלהכניס לביתם בשר בהמה, כיון שחששו שהשוחטים אשר מאז הגזירה התחילו לשחוט בתנאי מחתרת ופחד תמידי יכולים להטריף את הבהמות[ב]. מטעם זה גם הפסיקו היראים והחרדים להביא את מאכלי השבת אל האופים, שכן לא רצו שהמאכלים ישהו בתנור אחד עם מאכלים הבאים מבתים שאינם מקפידים על כך (לגבי בשר עוף לא חששו כל כך, כיון שאת העופות היו שוחטים בבית, וכל אחד היה יכול להשגיח בעצמו אם נעשה כהלכה).

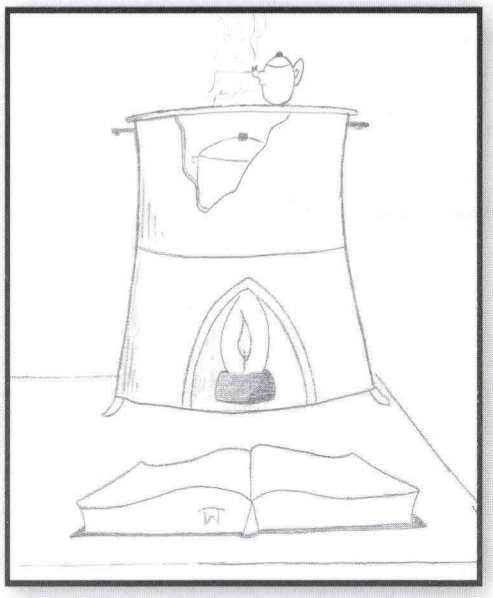
הבחור משה קאופטייל

אמנם בבית שלנו כבר היה מלפני כן "טשולנט-קעסיל" (דוד מיוחד לחמין) שהיה מיועד להשאיר עליו אוכל חם לשבת. דוד זה היה מעשי ידיו של הבחור משה קאופטייל הי"ד (אחיו של ר' יוסף ז"ל, הנזכר למעלה בפרק ו). בצעירותו היה תלמיד אבי ז"ל, ובמקום שכר

ב כעין מה שכתבו הפוסקים על המכשולות שיכולים לצאת כאשר אנשים דוחקים את השוחט בערב יום כיפור למהר ולשחוט את הכפרות, ראה מטה אפרים (סימן תרד סעיף ז) ומשנה ברורה (סימן תרה ס"ק ב).

לימוד (הוא התייתם מאביו ולאמו לא היה כסף לשלם), הוא התקין עבורינו דוד מיוחד, שפעל בצורה כזו: הדוד היה מחולק באמצע לשנים, בחלק העליון העמידו את סיר ה"טשולנט" ובחלק התחתון היתה מנורת נפט שחיממה את ה"טשולנט", ובנוסף גם האירה דרך חלון זכוכית קטן שהותקן בתחתית הדוד. את הדוד היו מעמידים על השולחן בחדר האוכל, וכך יכל אבי ז"ל ללמוד לאורו בלילות שבת.

מלבד הדוד בו השתמשנו בכל ימות השנה, התקין הבחור משה קאופטייל עבור אבי ז"ל דוד נוסף שהיה מיוחד לחג הפסח.

ציור ה"טשולנט-קעסיל" שהיה בביתינו

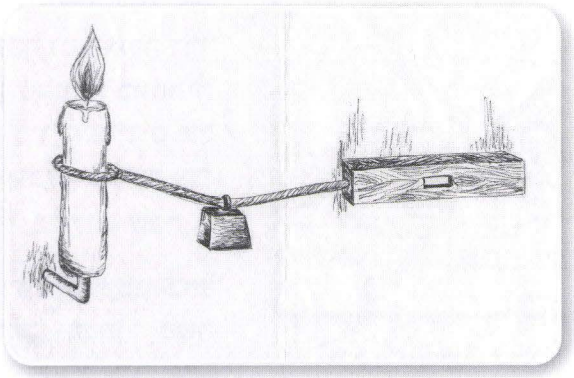
❖

כמו ברוב ערי גאליציא, היה גם בצאנז עירוב מסביב לעיר. מטעם הקהילה התמנה כמשגיח - ר' מענדל פּעטרפרוינד, מחסידי שינאווא, והוא בדק בכל יום שישי בצהרים אם לא נקרעו חוטי העירוב במקום כלשהו. גם בשבת אחר סעודת שחרית היה ר' מענדל בודק את מצב העירוב, ואם היה מוצא תקלה היה מכריז בכל בתי המדרש בעיר שאסור לטלטל עד להודעה חדשה.

פעם שמתי לב כי אבי מורי ז"ל מחמיר לא לטלטל בשבת - על אף העירוב המהודר. שאלתי אותו לסיבת הדבר, והוא ענה לי כי הוא חושש שמא יבוא חס ושלום לידי טלטול בשבת בשוגג, אם יקרע העירוב עד שיודעו מזה, ולכן הוא מעדיף לא לטלטל כלל. ויש לציין, כי זה היה קורה לעתים, שנערים פולניים היו מחבלים וקורעים את חוטי העירוב בכוונה תחילה להפר את מנוחת השבת של היהודים.

❖

מעניין כיצד פעל שעון השבת בבית המדרש. מעל המתג ("שאַלטער") היו שמים קרש שהיה קשור בקצה האחד בחבל עם טבעת, ומתחתיו היתה תלויה משקולת. את הטבעת היו שמים על נר, וכאשר כלה הנר לבעור היתה הטבעת נופלת, ועל ידי זה משכה המשקולת את הקרש כלפי מטה. הקרש משך את המתג והורידו למטה, וכך נכבה החשמל. שעון זה היה מעשי ידיו של הבחור משה ברוך ציגלער הי"ד, אף הוא מתלמידי ישיבת "בני תורה" ומחסידי צאנז.

ציור השעון-שבת שהיה בשימוש בצאנז

סוג אחר של שעון שבת פעל באופן זה: חוט עבה היה קשור אל סובב המותח (קפיץ) של שעון מעורר. בקצה השני של החוט היה מסמר ששימש כחיבור בין החוט של המנורה לבין החוט של המתג. כאשר הסובב המותח התחיל להסתובב, הוא משך את החוט. כאשר נגמר החוט נמשך המסמר למעלה, וממילא איבד החוט של המתג את החיבור והמנורה כבתה.

❖

בשבתות ובחגים היו בתי המדרש ובתי החסידים (ה"שטיבלעך") מלאים וגדושים מרוב מתפללים. היה זה תענוג עילאי ממש להאזין לבעלי התפילה המחוננים בבתי המדרש צאנז, באבוב או שינאווא, ולשמוע את הניגונים המרנינים ומרטיטי הלב של "לכה דודי" ו"א-ל אדון", שהיו מתחדשים מדי כמה שבועות.

בליל שבת היו חסידים שלבשו מעל ה"בעקישע" בגד שנקרא: "כאַלאַט אָן קנעפּ" (חלוק בלי כפתורים). את המלה "ראַדזשיוואָלקע" לא הכירו בצאנז. התפילות היו נערכות ברוב התלהבות וברגש, יחד בקול. גם היו מוחאים כפיים בשעת התפילה והזמרה מרוב דבקות.

בעלי הבתים היו שרים את הזמירות בסעודות שבת בין מאכל למאכל. אך אצל הרב ז"ל היו שרים את הזמירות רק אחרי הבשר. בענין זה סיפר הרבי מפשעווארסק הרה"ק ר' יענק'לה זצ"ל, שפעם שאל בעל "דברי יחזקאל" משינאווא את חתנו הרה"ק ר' נפתלי רובין אב"ד ווישניצא, מדוע אינו שר את הזמירות בין מאכל למאכל. ועל כך אמר רבי נפתלי מאוחר יותר, שהבין מדברי חותנו שהוא כבר לא יהיה רבי... שכן רבי אינו שר בין המאכלים אלא לאחר הבשר. ואמנם כך הוה: למרות גדלותו ומדרגותיו של רבי נפתלי זצ"ל והיותו בנן של קדושים - הוא לא ניהל עדת חסידים, אולם בנו הרה"ק ר' חָנה הערש מסאטמאר נהג אדמור"ות בעירנו (כנזכר למעלה בפרק ח).

רבים היו נוהרים אל ה"טיש'ן" שערכו האדמו"רים (יש לציין כי הגיעו ל"טיש" לבושים ב"בעקישע", ולא במה שנקרא היום "טיש בעקישע". בצאנז קראו לזה "כאַלאַט"). הרב דמתא, הרה"ק ר' אריה ליבוש ואחריו בנו הרה"ק ר' מרדכי זאב, ערך את הטיש בביתו. השולחן, שבראשו ישב הרב, עמד בין צפון לדרום, כפי שיסד האריז"ל בזמירות: "אסדר לדרומא וכו' ושולחן עם נהמא בצפונא". אחר אמירת "אתקינו סעודתא" בנעימה בלי שירה היה הרב מריח בדי הדסים שהיו מונחים בשני "קוישלעך" (נרתיקים) קלועים מענפי לולב, ומברך עליהם "בורא מיני בשמים". אחר כך היה הרב מקיף את השולחן הולך ממקומו שבראש השולחן עד אמצע השולחן וחוזר למקומו, ומתחיל "אזמר בשבחין". בגמר עריכת ה"טיש" רקדו ושרו "רננו צדיקים". בעת הרקידה הקפידו להתחיל לרקוד מימין לשמאל (כלומר נגד מחוגי השעון).

בלילות החורף הארוכים היו כולם מתאספים בליל שבת בבתי המדרש ללמוד בצוותא. הבחורים המבוגרים היו בוחנים את הצעירים או לומדים אתם בספרי חסידות. כמו כן היו שרים יחד במקהלה מזמירות השבת. בקיץ - כאשר החלונות היו פתוחים - היו מהדהדים בחלל האוויר הנעימות המרנינות של הזמירות שהשתפכו מבתי המדרש: צאנז, באבוב ושינאווא, והתמזגו יחד למנגינה מרטיטה לבבות. היה זה תענוג רוחני אמיתי לכל המאזינים, שלא ישכח מהם לעד.

חלק מבעלי הבתים היו לומדים את פרשת השבוע עם פירוש רש"י ואור החיים הק', ואחרים הלכו להקשיב לשיעורים שהיו מתקיימים בבתי המדרש ברחוב היהודי ("יידישע גאַס") וברחבי העיר.

חסידים ואנשי מעשה לא היו מורידים את ה"שטריימל" או את ה"בעקישע" (קפטן), רק כאשר הלכו לישון. גם בימות החול הקפידו בצאנז ללכת ברחוב רק

כאשר לבושים בחליפה (קראו לזה "אִיבּעֶרצִיעֶר") וכובע ("קאַפּעליטש"), ואף בבית לא היו מורידים אותם, גם בימות הקיץ החמים.

❖

זמן תפילת שחרית בשבת בבוקר היה - במרבית בתי המדרש - בערך באותה שעה: בין תשע לתשע וחצי, פרט למנין אחד קטן: "מנין ההשכמה של ר' נטע שלמה שליסעל", שהתקיים באחד החדרים בבנין ה"תלמוד-תורה" - שם התפללו עם הנץ החמה. בכל בתי המדרש היו גומרים את התפילה בשבת בבוקר, בין השעה שתים עשרה לאחת.

בסעודת היום נהגו לקחת חלה קלועה ללחם משנה, ואילו בליל שבת בצעו על חלה בלתי-קלועה שנקראה "קוּילִיטש". אבי ר' נתן מרדכי ז"ל הסביר לי מקור המנהג, מכיון שנפסק להלכה (או"ח סימן רעא סעיף ג) דכבוד היום עדיף, לכך עושים היכר בהידור על חלה קלועה.

אחר הקידוש סעדו את הלב במיני מזונות וברכו על המחיה, ומיד אחר כך נטלו ידיים לסעודה. אולם אצל הרב ז"ל עשו הפסקה של שעה וחצי בין טעימת המזונות לסעודה העיקרית.

❖

בתפילת מנחה בשבת, לא היו קוראים את העולים לתורה בשמותיהם. הגבאי היה ניגש לאיש שרצו שיעלה לתורה, ומכבד אותו בעליה. כמו כן היה נהוג לכבד תמיד את הרב בהגבהת ספר התורה.

לאחר תפילת מנחה היה הקהל הולך הביתה ליטול ידיים לסעודה שלישית. בהגיעם הביתה לאחר מנחה לא היו אומרים יותר "גוט שבת". לאחר הסעודה בבית, היה כל אחד לוקח אתו כזית חלה לבית המדרש, כדי לברך שם ברכת המזון. בעת עריכת ה"טיש" היו שרים את הזמירות: "בני היכלא", "מזמור לדוד ה' רועי", "בבואו מאדום" עד "נמליכו וניחדו". אחר כך אמר הרב פעמיים "ה' מלך" בקול רם, והמשיכו ב"שהשלום שלו", "ברוך א-ל עליון", "דרור יקרא", "שבת היום", "א-ל מסתתר" ו"אין כאלוקינו". את סעודת רעוא-דרעוא היו עורכים תמיד באפלולית הערב. רק לאחר שהגיעו לזמר "א-ל מסתתר" היה הגבאי של הרב מכניס נרות דולקים, לאחר שהוא עצמו התפלל ערבית לפני כן. אחרי תפילת מעריב היה הרב ז"ל עושה הבדלה בבית המדרש, ומכבד את אחד מבעלי המנגנים בזמר "המבדיל". זמן יציאת השבת היה לפי שיטת רבינו תם, כפי שנהגו ברוב ערי גאליציא.

ימי הסליחות

את האווירה של חודש התשובה כבר התחילו להרגיש בשלהי חודש אב, כאשר היו אומרים בערב ראש חודש אלול את תפילת "יום כיפור קטן". החל מראש חודש אלול היו אומרים בכל יום שמונה עשרה פרקי תהלים. בצאנז לא היו אומרים את המזמור "לדוד ה' אורי וישעי" לאחר התפילה.

לאמירת הסליחות של היום הראשון ושל ערב ראש השנה היו קמים בשעה שלש לפנות בוקר. בזמנו היה ר' לעמיל שמש מעורר את הציבור לקראת הסליחות של היום הראשון ושל ערב ראש השנה ושלש עשרה מדות, בהכריזו ברחובות העיר בשעה שלש לפנות בוקר: "יידעלעך, יידעלעך, שטייט אויף צו סליחות! שטייט אויף לעבודת הבורא!" (יהודים, יהודים! קומו לאמירת הסליחות! התעוררו לעבודת הבורא!) וקולו הנעים ומלא הרגש היה חודר כליות ולב בהשתפכו בדממת הלילה.

בתי המדרש היו מתמלאים חיש מהר, התחילו באמירת תהלים, וגמרו את כל ספר תהלים עד שעה חמש. ואז פתחו באמירת הסליחות.

❖

מוסדות התורה נהגו לשלוח את הבחורים והנערים לחזר בבתי הכנסת ובבתי המדרש לאסוף צדקה בשעת התפילה ואמירת הסליחות. אם כי לא כל בעלי הבתים ראו את הדבר בעין יפה, שכן זה היה מפריע קצת בעת אמירת הסליחות, בכל זאת החזיקו במנהג זה, שהיה נהוג עוד מתקופת הרה"ק בעל "דברי חיים" זי"ע.

בהיותי עדיין לפני הבר-מצוה, שלחו גם אותי לאסוף כסף לצדקה בימי הסליחות. ואז שאלתי את אבי ר' נתן מרדכי ז"ל, מדוע שולחים ילד רך כמוני לקבץ נדבות? הרי אני עדיין לפני בר-מצוה. ובפרט שמכיון שהייתי קטן קומה, היו דוחפים אותי הצידה כדי שלא אפריע לאמירת הסליחות, ומטבע הגונה לא היו נותנים לי, ואם כן לשם מה שולחים אותי לחזר על פתחי בתי המדרש?

אבי ע"ה ענה לי ואמר: "אותך לא שולחים להביא כסף... שולחים אותך לבקש תרומות, מתוך מטרה שכאשר תגדל ותהיה לאיש, והשי"ת יעזור לך שיהיה בידך לתת, ויבואו אליך לבקש תרומה, תיזכר ותרגיש את טעמו של העני כשהוא נאלץ להושיט יד ולבקש נדבה...".

ימים נוראים

בליל ראש השנה היו כל יהודי העיר באים אל בית הרב ז"ל, בכדי לברך ולהתברך לקראת השנה החדשה בברכת "שנה טובה ומבורכת".

לצורך ברכת שהחיינו בליל ראש השנה היו מעוטי היכולת קונים אבטיח ("רויטע מעלאָן"), שכן זה היה הפרי הזול ביותר, ואילו הנגידים ובעלי היכולת יכלו להרשות לעצמם לקנות ענבים או אננס.

בראש השנה בבוקר היו מתחילים תפילת שחרית בשעה שבע וחצי, ועם קריאת התורה היו גומרים בשעה שתים עשרה. אחר כך היו עושים הפסקה של שעה, בה היה הרב הולך לתקוע בשופר בבית הכנסת הגדול בתור רב העיר. בהפסקה זו נהגו לשתות קפה או תה, אך לא היו אוכלים.

את סעודת החג נאלצו לאכול בחפזון, שכן התפילה הסתיימה בדרך כלל בסביבות השעה חמש, והיו צריכים להספיק לחזור לבית המדרש לתפילת מנחה ולאמירת תשליך לפני רדת הלילה. היה זה מחזה מרהיב להסתכל באלפי היהודים בראשות הרב ז"ל שנהרו אל שני נהרות שזרמו בצאנז, ה"קאמיעניצא" וה"דונייעץ", לאמירת תשליך. לעומת זה חסידי באבוב ושינאווא, לא היו אומרים תשליך בראש השנה, אלא בעשרת ימי תשובה, ביום שלש עשרה מדות.

❖

ביום שלפני ערב יום כיפור, שבו אומרים את הסליחות של שלש עשרה מדות, היו קמים בשעה שלש לפנות בוקר לאמירת הסליחות. רבים נהגו ביום זה לצום עד חצי היום, ואז היו קוראים בספר תורה את כל פרשיות הקרבנות שבתורה. בשעתו נדפסו כמה מהדורות של קונטרס מיוחד "סדר נוסח הקרבנות וסדר הקפות" עם כל סדר הקריאה ליום זה, יחד עם נוסח התשליך, האושפיזין וההקפות, לפי מנהג צאנז.

סדר נוסח הקרבנות

לקרות בצבור בשלש עשרה מדות

וסדר הקפות

לשמיני עצרת ולשבתה תורה

Hakuphot.
Verlag von M. E. MAHLER
Nachdruck vorbehalten.

שער קונטרס "סדר נוסח הקרבנות וסדר הקפות" שנדפס בחיי ה"דברי חיים"

כאשר חל יום אמירת הסליחות של שלש עשרה מדות ביום שישי, היו מקדימים את "סדר קריאת הקרבנות" ליום חמישי, כיון שבערב שבת היו טרודים בהכנות לכבוד שבת.

❖

בערב יום כיפור היתה תנועה גדולה ("אַ גרויסע באַוועגונג") ברחוב היהודי ("יידישע גאַס"). במשך כל הלילה הסתובבו השוחטים אצל הרבנים ובעלי הבתים החשובים, לשחוט אצלם את הכפרות, כדי שיוכלו לקיים את המצוה של כיסוי הדם. לפנות בוקר התקיימה שחיטת הכפרות ברחבה שליד ביתו של הרב ז"ל, לשם היו באים מאות יהודים עם כפרותיהם.

לאחר מכן היתה תנועה גדולה במשך כל היום בדרך למקוה. מאות יהודים, גדולים וקטנים, היו רצים לטבול במקוה ולהטהר לכבוד היום הקדוש. בערב יום כיפור היו נוהגים לטבול במקוה שלש פעמים: פעם אחת בבוקר, פעם שניה לפני מנחה, ופעם שלישית אחרי הסעודה המפסקת לפני "כל נדרי".

אחר תפילת מנחה נהגו בצאנז ללקות מלקות. השמש היה מלקה ברצועה קלה לכל אחד לפי תורו, כמנין התיבות שבפסוק "והוא רחום".

כאשר השמש כבר עמדה בראש האילנות המו הרחובות מהמוני המתפללים, אנשים נשים וטף, שנהרו לבתי הכנסת ולבתי המדרש, שנתמלאו עד אפס מקום. ואז היה נשמע הרחש של האיחולים הלבביים על כל צעד ושעל: "שנה טובה ומבורכת" "גמר חתימה טובה". יש לציין כי בצאנז לא היו לוחצים ידיים בכל ימות השנה (חוץ מבנתינת "שלום עליכם" לאורח), רק בערב יום כיפור כשאיחלו אחד לשני שנה טובה, היו נוהגים ללחוץ ידיים.

אחרי "תפילה זכה", לפני "כל נדרי", היו המתפללים עוברים מאחד לשני ומבקשים סליחה, אם פגע או חטא במשהו כנגדו במשך השנה, ומאחלים זה לזה שהתפילות יתקבלו ברחמים וברצון.

בעת ההפסקות בין שחרית למוסף בראש השנה ויום כיפור, היו רבים מן המתפללים בבתי המדרש בעיר, אוהבים לעבור ליד בית הכנסת הגדול כדי לשמוע את תפילותיו של החזן דמתא. במיוחד היו באים לשמוע את המנגינות - אשר הלחינם בעצמו לכבודו של יום - ל"ונתנה תוקף" ו"כבקרת רועה עדרו", שהיו ספוגים ברטט של יראת שמים.

במוצאי יום כיפור היו שוב מאחלים זה לזה "איהר זאָלט האָבען אַללעס גוטס אויסגעבעטען" (יהי רצון שפעלתם כל טוב בתפילותיכם), ולמחרת יום כיפור (וכן בהושענא רבה) איחלו: "אַ גיט קוויטל" (פתקא טבא). לפני שסעדו את הלב בטעימה כלשהי, היו מקדשים את הלבנה ברוב שמחה וחדוה.

מיד לאחר שטעמו דבר מה התחילו בהכנות הראשונות לבניית הסוכה. הגויים הפולניים כבר ידעו שמוצאי יום כיפור, הוא הזמן להגיע לרחוב היהודי עם הקרונות הגדולים ולמלא את המדרכות בחבילות של ענפי הסכך שקצצו ביערות שבסביבה.

חג הסוכות

בימים שבין יום כיפור לסוכות התנהל המסחר והשיווק של ארבעת המינים במלוא המרץ. בחלונות רבים ברחוב היהודי ("יידישע גאַס") התנוססו שלטים גדולים שהודיעו: "אתרוגים מובחרים להשיג כאן!" "לולבים מהודרים!" "הדסים משולשים!" "הכל בזיל הזול".

כל ילדי החדר והתלמוד-תורה היו עסוקים מעל הראש בהכנת נוי סוכה וקישוטים מכל המינים. במיוחד היו בחורי הישיבה משקיעים עמל רב בהכנת נוי הסוכה והקישוטים עבור הסוכות של האדמו"רים בצאנז, שכן מתחת לציורים הגדולים והמרהיבים של האושפיזין וקישוטי ה"מזרח" מעבודת כפיהם, היו רושמים את שמותיהם כגון "זה מעשי ידי חיים הערבסט" וכדומה. כל חוג מחוגי החסידים היה מעוניין שלרבי שלהם תהיה הסוכה המפוארת ביותר. הקהל היה בא בהמוניו לבקר בסוכות של האדמו"רים, כדי לראות מי זכה בנוי הסוכה והקישוטים המוצלחים ביותר.

לרב העיר היתה סוכה במבנה של קבע, שבה אכל עם בני משפחתו (הכוונה לגברים בלבד, שכן בצאנז לא ישבו הנשים בסוכה כלל במשך כל ימי החג).

בצאנז נהגו האדמו"רים והרבנים לערוך סעודה בחול המועד, וכל אלה ששמותיהם היו משמות האושפיזין היו מעמידים יין לכבוד האושפיזין. שני האושפיזין האחרונים היו שני השוחטים: ר' יוסף הערבסט ור' דוד אפפעל. הם היו נותנים "פערפעל מיט קישקע" (פתיתים עם מעיים ממולאים) לכבוד האושפיזין.

בליל הושענא רבה קראו בספר תורה את כל משנה תורה - ספר דברים, ולאחר מכן נטלו ידיים לסעודת אושפיזין בסוכתו של הרב ז"ל. בסביבות חצות הלילה נגמר הטיש, ואז חזרו האנשים לבית המדרש לאמירת ספר תהלים בצוותא.

❖

למרות שעיקר חג שמחת תורה בחוץ לארץ הוא ביום טוב השני של גלויות, נהגו במרבית קהילות החסידים לעשות הקפות גם בליל שמיני עצרת. ובצאנז נהגו לעשות הקפות גם ביום שמיני עצרת, אולם לא רקדו רק בהקפה השביעית בלבד.

בשמיני עצרת לפנות ערב היו הרב דמתא הרה"ק ר' אריה ליבוש ואחריו בנו ר' מרדכי זאב זי"ע עורכים "טיש" קצר בביתם לאחר תפילת מנחה. הוכרזו שמות החסידים שהעמידו יין, ממנו היה הרבי מחלק "לחיים", וערכו רקידה לכבוד החג.

לאחר מכן ליוו את הרב ז"ל בשירה וזמרה עד לבית הכנסת העירוני הגדול. מתפללי בית הכנסת התפללו מעריב ואחר כך היה הרב עורך שם הקפות. בבית הכנסת היו כחמישים ספרי תורה שחולקו כולם, וכל קהל החסידים שליוו את הרב ז"ל רקדו עמו בעת ההקפות. אחר כך קראו בספר תורה בפרשת יעקב ועשו (בבית המדרש של הרב לא קראו בתורה כלל בליל שמחת תורה).

לאחר גמר ההקפות בבית הכנסת העירוני, ליוו הקהל את הרב ז"ל בשירה וזמרה עד לבית מדרשו - בית המדרש של הרב. שם התפללו תפילת ערבית והרב התחיל לערוך שוב את ההקפות, בסביבות השעה אחת-עשרה בלילה. ההקפות נערכו לפי הנוסח המיוחד של בית צאנז, כפי שנדפס בקונטרס מיוחד, כנזכר למעלה. לפני שהתחילו לרקוד הקיפו את הבימה בספרי התורה, ואחר כך הניחו אותם על השולחן והתחילו לרקוד. רק הרב המשיך לרקוד כשהספר תורה בידו. הוא היה עומד בצד דרום של בית המדרש, כשכל הבחורים רוקדים במקומם מסביבו, ואילו בעלי הבתים רקדו מסביב לבימה. בשנותיו האחרונות של הרה"ק ר' אריה ליבוש, הוא רקד עם ספר תורה קטן מיוחד בידיו, עקב חולשתו הרבה. ספר תורה זה נכתב לכבודו על ידי בנו הרב ר' אפרים, והוכנס ברוב פאר בשבועות תרצ"א (1931) לבית המדרש של הרב (כפי שיסופר להלן בפרק זה).

לכל אחת מההקפות היה ניגון מיוחד ששרו רק בהזדמנות זו (גם לקריאת "חתן בראשית" היה ניגון מיוחד), ולאחר גמר כל הקפה כיבדו את בעלי המנגנים

בזמר השייך לאותה הקפה. ההקפות ארכו עד השעה שתים בלילה, ואז שוב ליוו את הרב ז"ל לביתו ברוב שירה וזמרה. לאחר כחצי שעה נטל הרב ידיו לסעודת יום טוב בה"גרוֹיסע שטוּב" בביתו וקהל חסידים מסובים עמו.

בשמחת תורה לפנות ערב היה הרב ז"ל נוהג לזרוק תפוחי-עץ לעבר קהל החסידים, שהתכנסו לשמוח בשבת אחים גם יחד עם סיום החג. החסידים היו חוטפים את התפוחים בהתלהבות רבה והיה מקובל שיש בהם סגולה להביא ברכה וישועה לחוטפיהם... מנהג זה מקורו במדרש אגדת אסתר (ג, ח).

עוד מנהג מעניין היה בצאנז, שהבנות היו שולחות אחת לשניה משלוח מנות ביום זה.

חנוכה

בימי חנוכה נהרו רבים לחזות בעבודת הקודש של הרבנים והאדמו"רים בהדלקת נר חנוכה - שהתקיימה בשעה שמונה וחצי בערב. במיוחד נהרו רבים לראות את הדלקת הנרות אצל הרה"ק ר' חָנה הערש מסאטמאר זצ"ל (אודותיו ראה למעלה בפרק ח), שהיתה מן המפורסמות בעיר.

לאחר ההדלקה שרו: "מעוז צור", "למנצח בנגינות", "רננו צדיקים" ו"מזמור שיר חנוכת הבית לדוד". כמו כן אמרו בכל יום - חוץ מבערב שבת - שלשה אותיות מ"תמניא אפי" שבתהלים. לאחר מכן ערכו הרבנים "טיש" לכבוד החג.

בבית המדרש היה השמש מדליק נרות חנוכה בין תפילת מנחה למעריב, וכפי מנהג עתיק זרקו עליו מגבות (אולי כדי להראות שאין בכוונה לצאת ידי חובה בהדלקה זו).

בכל ימי חנוכה בתפילת שחרית היו שרים "מזמור שיר חנוכת הבית לדוד".

ימי השובבי"ם

בכל לילי שישי של ימי השובבי"ם היו כל בתי המדרש של חסידי צאנז, באבוב ושינאווא, מלאים עד אפס מקום. מנהג זה מקורו על פי האר"י הק', שכתב כי ימים אלו מסוגלים לתשובה ולתיקון עוונות, ונרמז בפסוק (ירמיה ג, יד) שובו בנים שובבים (ראשי תיבות של הפרשיות: שמות וארא בא בשלח יתרו משפטים). מנהג זה נמשך מפרשת שמות עד פרשת משפטים, ובשנה מעוברת גם בפרשיות תרומה ותצוה (שובבי"ם ת"ת).

במשך כל הלילה הדהד ברמה ברחוב היהודי ("יידישע גאַס") קול התורה של נער וזקן. אפילו אותם יהודים שהיו צריכים למחרת לעמוד כל היום ליד דוכני הסחורות בשוק, כדי להרוויח כמה גרושים לצרכי שבת (שכן, כפי שהזכרנו למעלה בפרק ג, היו ימי השוק בצאנז ביום שלישי וביום שישי) באו גם הם לבית המדרש ולמדו כל הלילה. יש מי שלמד גמרא, יש מי שלמד "חק לישראל", ויש מי שישב ואמר תהלים בנעימה. הבחורים הצעירים חזרו על שיעורי הגמרא של השבוע, והמבוגרים יותר למדו בחברותא. כל ליל שישי של ימי השובבי"ם היה חלל האוויר של הרחוב הראשי ספוג קדושה מקול התורה שבקע מכל בתי המדרש.

באמצע הלילה היה מופיע האב"ד צאנז ר' אריה ליבוש זי"ע בבית מדרשו להתבשם מריח התורה שמילא את החלל, הרב זצ"ל היה עובר בין השולחנות, ומעביר את מבטו המלטף על פני כל אלה שישבו ולמדו שם. הופעתו של הרב השפיעה רבות על כולם ללמוד ביתר התמדה ותוספת שקידה וקול התורה הלך וגבר. כך גם עשה, לאחר מכן, בנו וממלא מקומו, הרה"ק ר' מרדכי זאב הי"ד.

המבוגרים היו ערים במשך כל הלילה, אולם הבחורים והנערים הורשו להשאר רק עד שעה שתיים לפנות בוקר, כדי שיוכלו לקום בבוקר להתפלל וללמוד.

הנערים הצעירים שנשארו בבתי המדרש עד השעה שתיים היו יורדים אל בית המאפה של ר' דוד לייב, שהיה בעל לב זהב, והוא היה מחלק בחינם בייגלעך (לחמניות) טריות לכל הנערים שהיו ערים בלילה.

פורים

בפורים שררה אווירה רצינית בצאנז, והורגשה התעוררות גדולה בתפילות היום.

את בגדי השבת לבשו כבר לתפילת מנחה של תענית אסתר, ולאחריה היו מקיימים את המנהג של "זכר למחצית השקל".

בקריאת המגילה, לאחר הפסוקים "ויאמר המלך תלוהו עליו" ו"ליהודים היתה אורה" שרו ניגון מיוחד.

לפני קריאת המגילה בשחרית היו מכריזים, שכל אחד יכוין בברכת "שהחיינו" גם על מצוות משלוח מנות ומתנות לאביונים. הכרזה זו היתה נהוגה עוד בתקופת ה"דברי חיים" זי"ע.

אחר תפילת שחרית הלכו האנשים לשמחת פורים אל השוחטים שכיהנו בעיר, ואכלו שם - בין השאר - "נאָענט" (מעדן עשוי מאגוזים ודבש) ושתו לחיים.

במשך כל היום שררה אותה אווירה רצינית, ורק לקראת סוף היום התחילו לראות אותות של שמחה, אולם עיקר השמחה לא היתה אלא למחרת בשושן פורים אחר הצהרים, עת שהתאספו לטיש שערך הרב דמתא לכבודו של יום. לכבוד המאורע שחטו גם עגל - שנודב מדי שנה על ידי הרב דמתא. בעת עריכת ה"טיש" הועלו הצגות שונות של "עקידת יצחק" ו"מכירת יוסף", והשמחה היתה רבה.

יש לציין שגם כאשר קיימו את מצוות היום בשתיית יין - לא הגיעו למצב של שכרות, ורבים קיימו "עד דלא ידע" על ידי שינה.

חג המצות

בסביבות צאנז עמדה טחנת-מים שהיתה בבעלותה של משפחת קלאַפהאָלץ. לקראת פסח היה רב העיר נוסע להיות נוכח בהכשרת הריחיים לטחינת הקמח לצורך מצות-שמורה. היתה לי "פרוטקציה" להתלוות בכרכרה ("קוטש") שנסעה עם הרב ז"ל ופמלייתו. לאחר גמר ההכשרה כיבדו את הרב בענבים - מצרך די נדיר - והוא חילק שיריים לכל הנוכחים.

הקמח שבטחנה הזאת היה מיועד לאפיית המצות שהיו שמורות משעת טחינה בלבד שנקראו "מצות פשוטות", בהם השתמשו בעיקר הילדים והנשים. הגברים צרכו בדרך כלל מצות מקמח שמורה משעת קצירה, והקמח היה נטחן בריחיים של יד (בטחנת-קיטור לא השתמשו כלל). גם בבית שלנו היתה טחנת קמח גדולה בעלת שני גלגלים, בה היו טוחנים את החיטים למצות-שמורה (כפי שנזכר למעלה בפרק ו).

בצאנז הקפידו לאכול מצות עבודת-יד דווקא ולא מצות מכונה, לאור דברי הרה"ק בעל "דברי חיים" שהיה מראשי הלוחמים נגד מצות מכונה וכתב עליהם בתשובותיו שהם "חמץ גמור".

במשך כל ימי החג הקפידו לא להגיד את המלה "לחם", ובמקום זה אמרו "חמץ".

❖

בערב פסח נהגו המאפיות למכור רק לחמניות מיוחדות שנקראו "וואַסער-בַּייגעל". הסיבה לכך היא שיום לפני כן כבר הכשירו האופים את התנורים לקראת פסח (אם כי לא השתמשו בהם בפסח כלל), לכן עשו את הלחמניות המיוחדות האלו שנאפו במים רותחים ולאחר מכן הוכנסו לזמן קצר בתנור קטן. מעלה נוספת היתה ללחמניות אלו - שאינן עושות פירורים כיון שנאפו במים.

אחר חצות היום הלכו לאפיית מצות לצורך לילות הסדר. רב העיר היה אופה במאפיתה של "זלאַטע די בעקערין". את המצות היו מנקבים בדוקרנים של עץ, שקראו להם "שטיפל-העלצער", ולא בגלגלים של מתכת. כשהביאו את המצות הביתה, הקפידו להניח אותם על מיטה. לפנות ערב היה הרב ז"ל מחלק בביתו מאותם מצות וגם "חרוסת" לליל הסדר לקהל חסידיו המקורבים.

הרב דמתא ערך את הסדר בה"גרויסע שטוב" בביתו, והחסידים לא הורשו להשתתף בו כלל. כל בני משפחת הרב ז"ל הסבו ליד השולחן שהיה ארוך מאד והגיע עד לתוך החדר השני, שם ישבו הנשים. רק בליל שני - אחר גמר הסדר - היו החסידים באים אל בית הרב כדי לספור ספירת העומר במנין.

❖

על קערת ליל הסדר היו מניחים ראש חזרת ל"מרור" ו"חריין" (חזרת מרוסקת) ל"כורך". לאכילת מרור השתמשו בעלי חסה יחד עם החזרת המרוסקת כדי שיצטרפו ל"כזית", כיון שהחזרת היתה חריפה כל כך עד שהיה קשה מאד לאכול ממנה לבד שיעור "כזית". ואכן בצאנז היו אומרים שגם ה"דברי חיים" נהג כך באכילת מרור, אולם בהיותי בליל הסדר שנת תרצ"ח (1938) אצל הרה"ק ר' מרדכי זאב הלברשטאם הי"ד אב"ד האחרון בצאנז, ראיתי בעת שחילק כזית ה"מרור" לבני ביתו, שהחמיר לתת להם אך ורק "חריין" (חזרת מרוסקת). זכורני עוד, כי כאשר נתן את ה"כזית מרור" לבנו ר' משה הי"ד - שהיה חלש בטבעו, הוא השתעל זמן רב אחרי אכילת ה"כזית מרור".

ר' משה הלברשטאם
בן הרב האחרון מצאנז

יש לציין כי לאכילת "כורך" עם המצות לא היו משתמשים בחסה, מפני חשש שרויה ("גיבראָקט").

לאכילת "כרפס" השתמשו בצאנז בצנוניות. אבי ר' נתן מרדכי ז"ל הסביר לי שלא אכלו ל"כרפס" תפוחי אדמה - אף שהיו מצויים יותר - מכמה סיבות. ראשית, כיון שלדעת ה"דברי חיים" יש לברך עליהם "שהכל", ולא בורא פרי האדמה - כמנהג העולם. וסיבה נוספת, כיון שעל פי הלכה יש להזהר מלאכול יותר מכזית מ"כרפס", כדי לא להתחייב בברכה אחרונה. ובהגיע ליל הסדר האנשים בדרך כלל רעבים מאד, ואם היו שמים על השולחן קערת תפוחי אדמה מבושלים, היה קשה להתאפק ולאכול רק כזית ולא יותר.

בצאנז גרו שתי משפחות גויים ממוצא יוגוסלאבי, שהתפרנסו מכך שגידלו וטיפחו חסה - עבור "מרור", וצנוניות - עבור "כרפס" לצרכי היהודים בליל הסדר. הם גרו בצאנז עוד מתקופתו של ה"דברי חיים", וגידלו את תוצרתם בחממות מיוחדות, כיון שבתקופת ניסן עדיין היה קר בפולין. הם ניסו גם לגדל הדסים לחג הסוכות, ואכן הם היו יפים ומשולשים, אך לא היו גבוהים בשיעור שלשה טפחים.

❖

ביום טוב אחרון של פסח - שהקילו בו לענין מצה שרויה - נהוג היה להביא "קניידלעך" (כופתאות) אל ה"טיש" שערך הרב בביתו. הרב היה לוקח את כל ה"קניידלעך" ומערב אותם יחד בסיר גדול. אחר כך היה טועם מהם, ומחלק שיריים לכל החסידים. כשחל אחרון של פסח בשבת, היו מבשלים את ה"קניידלעך" בשביעי של פסח אחר הצהרים.

זמן מתן תורתינו

בימי הספירה לא היו מסתפרים כלל, מפסח עד ערב שבועות.

לפני שבועות נהגו הילדים להדביק על החלונות "פרשים", כלומר תמונות של אנשי צבא עם רובים וחרבות הרוכבים על סוסים, כרמז ליום מתן תורתינו שבו ירד הקב"ה על הר סיני עם רבבות מלאכים ושרפים.

בתפילת מעריב בליל שבועות היה השליח-ציבור שר "אהבת עולם" בניגון מיוחד. לאחר סעודת החג נשארו ערים ואמרו "תיקון ליל שבועות". לפנות בוקר הלכו לטבול במקוה טהרה ולנוח מעט לפני תפילת שחרית, שהתחילה - כמו בשאר ימים טובים - בשעה תשע וחצי.

בתפילת מוסף לא אמרו פיוטי היוצרות, חוץ מהפיוט "אז שש מאות". לאחר התפילה עשו קידוש רבתי, ואכלו עוגות גבינה ו"קרעפלעך" ממולאים גבינה. לאחר הפסקה של חצי שעה היו נוטלים ידיים לסעודת החג עם דגים ובשר, ושרו "ובאו כולם".

בין המצרים

מדי שנה היו מסיידים את בתי המדרש בצאנז בתקופה שבין שבעה עשר בתמוז לתשעה באב, כיון שאז היה שכר העבודה נמוך יותר מכל השנה.

האדמו"רים והרבנים לא היו שוהים בעיר בתקופת בין המצרים, אלא בעיירות המרפא שבסביבה כמו: קרעניץ, שטשאַווניץ, וכדומה.

בערב שבת חזון לא פעל מרחץ-הזעה ("שוויץ-באָד") ומי המקוה היו פושרים יותר, אך התרחצו בסבון ובמים חמים כבשאר ימות השנה[ג].

הכנסת ספר תורה

אין לתאר את השמחה העילאית שהיתה אופפת את צאנז בעת חגיגת הכנסת ספר תורה. כל העיר, אנשים נשים וטף היו משתתפים בשמחה הגדולה. בכל הרחובות, בהם עמדה לעבור התהלוכה עם הספר תורה, היו מעמידים בכל חלונות הבתים שני פמוטים, של כסף או של נחושת, עם נרות דולקים. כאשר הגיעה התהלוכה עם החופה והספר תורה לרחוב היהודי ("יידישע גאַס"), היו יוצאים לקראתה עם כל הספרי תורה ורוקדים כנגדם בשירה וזמרה, כשצעירי הצאן צועדים שורות שורות עם לפידים בוערים.

החגיגות של הכנסת ספר תורה נערכו בדרך כלל בלילה, כיון שאורות הלילה היו מוסיפים נופך של שמחה לכבוד התורה והרושם היה גדול יותר.

רק פעם אחת, באופן יוצא מן הכלל, הכניסו ספר תורה חדש לבית המדרש בעצם היום, בחג השבועות בשחרית לפני קריאת התורה. את הספר תורה נידב הרב ר' אפרים הלברשטאם הי"ד, בנו של הרב דמתא הרה"ק ר' אריה ליבוש זצ"ל. הוא הכניס את הספר תורה בעצם חג השבועות בשנת תרצ"א (1931) לבית

ג עיין בספר משמרת שלום (סימן מ סעיף א) ומנהג ישראל תורה (סימן תקנא ס"ק יא) שכתבו ליישב המנהג.

המדרש של אביו, לעילוי נשמת בתו היחידה חנה עלקא ע"ה[ד], שנפטרה ביום ב' אייר תרפ"ט (1929), בהיותה בת שמונה עשרה. היא נקראה על שם סבתה, אשת הרה"ק ר' אהרן מצאנז זי"ע.

היה זה ספר תורה קטן, בגודל שלשים סנטימטר. הסופר היה ר' בנימין פלאַסטער, שהיה ידוע כסופר מומחה וירא שמים. ר' אפרים הזמין במיוחד ספר תורה קטן כל כך, כדי שאביו הרה"ק ר' אריה ליבוש, שסבל מחולשה בימי זקנתו, יוכל לרקוד בספר תורה הקטן בכל ההקפות (כנזכר למעלה בפרק זה).

בבית מדרשו של הרבי מטשאקאווא בירושלים הרה"צ ר' נפתלי הלברשטאם שליט"א, נמצא כיום ספר תורה קטן, שהובא על ידי ר' חיים ווייס ז"ל מעיר מולדתו צאנז לירושלים, והוא נדב את הספר תורה לבית המדרש וייחס אותו להּ"דברי חיים", אולם יתכן כי זהו ספר תורה הנזכר, שכן מדותיו תואמות בדיוק למסופר.

דרך אגב, ר' יחזקאל בלומנפרוכט ז"ל מקראקא - שהיה יחד אתי במחנה הריכוז ואחר כך התגורר באנטווערפען, סיפר לי שבהיותו מאחרוני היהודים שגורשו מקראקא למחנות הריכוז, ניסה יחד עם כמה יהודים להציל את הספר תורה של הרמ"א. בתחילה העבירו את הספר תורה לביתו של יהודי בשם גלאנצער, כיון שהיה לו דרכון טשכי וחשבו שזה יציל אותו מגירוש. אולם מאוחר יותר, כאשר נתברר שהמרצחים אינם מתחשבים אפילו בנתינים זרים כשמדובר ביהודים, העבירו את הספר תורה לכומר אחד, והחביאו אותו אצלו. ר' יחזקאל היה סבור שיתכן שהספר תורה עדיין שמור באיזה שהוא מקום עד היום.

ד מלבדה היה לר' אפרים בן יחיד: משה אהרן הי"ד, שבצעירותו היה חולה והרופאים קבעו שיש לנסוע אתו לאיטליה, שם ישאף אוויר צח ויבריא. כאשר חזר לצאנז, היו שם שני חברים טובים, בחורים עניים, שלמה דרענגער (בנו של ר' אליעזר, מחסידי שינאווא) ופיניע טאָרים (כמדומני שהיה יתום), שרצו לעזוב את צאנז אך לא היה להם את הכסף הדרוש לעשיית דרכון. הם לקחו איפוא את דרכונו של משה אפרים, זייפו את התמונה וכך נסעו מפולין עד לבלגיה. הם התיישבו באנטווערפען והתחילו לעבוד לפרנסתם. אך בעוד ששלמה דרענגער הצליח להשאר שם, לא היה פיניע טאָרים בר-מזל כמוהו. המשטרה תפסה אותו בתור עובד לא-חוקי והביאה אותו עד הגבול. לאחר שהשוטר התרחק, שב פיניע על עקבותיו וחזר לעבודתו. לא עבר זמן רב ושוב תפסו אותו. הפעם החמירה המשטרה אתו ודאגה להביא אותו על אניה שנסעה לפולין. כך פגשתי אותו בשנת תרצ"ט (1939) בצאנז. כאשר שאלתי אותו מה קרה שהוא חזר לפולין, בעוד שכולם משתדלים לברוח מפני המלחמה, הוא גולל לי את סיפורו.

ברית-מילה

כאשר נולד בן זכר בצאנז, היו עושים את ה"שלום זכר" בליל שבת באותו חדר ששכבה היולדת עם הרך הנולד, מאחורי מחיצה ארעית. בסעודת "שלום זכר" היו מכבדים בנוסף ל"ארבעס" גם "זכר קיכלעך". אלה היו עוגיות בצורת לב שנאפו במיוחד לכבוד ה"שלום זכר". אבי ר' נתן מרדכי ז"ל הסביר לי הטעם שמכיון שקוראים לזה "סעודת שלום זכר", לכן מהדרים לברך "בורא מיני מזונות" ולאחר מכן "ברכה מעין שלש", כדי שזו תהיה בבחינת "סעודה". כמו כן היה נהוג לשים על השולחן עוף שלם.

במשך שבעת הימים שלפני הברית, היו באים כל יום לפנות ערב עשרה ילדים מה"חדר", לקרוא קריאת שמע אצל היולדת. הילדים הפעילו כל מיני "פרוטקציות" אצל העוזר של המלמד (ה"בּעֶלפעֶר"), כדי להיות בין עשרת הילדים שלקחו אותם לקריאת שמע, ולזכות בסוכריה שחילקו לאחר מכן. במיוחד התאמצו הילדים להיות ביום השביעי - ערב יום הברית, כשקראו את קריאת שמע בפעם האחרונה, שאז היה כל ילד מקבל חלה קטנה קלועה!

ללילה שלפני יום הברית קראו "וואַך נאַכט" (ליל שימורים), שאז היו ניעורים עד אחרי חצות ליד עריסת התינוק.

נהוג היה לכבד את הרב מצאנז בכל הסנדקאויות בעיר. את הברית-מילה היו עושים בבית המדרש של הרב מצאנז, ובאותו יום היו שרים בעת תפילת שחרית את הפסוק "רוממות א-ל בגרונם וחרב פפיות בידם", ואת הקטע "וכרות עמו הברית" אמרו פסוק בפסוק.

אחרי הברית ערכו את הסעודה באותו חדר שם נמצאה היולדת. שפע של מאכלים לא היו בסעודות אלו, אך לעומת זאת שררה אווירה של שמחה אמיתית. כולם היו ששים ושמחים בקיום המצוה הגדולה להכנסת הרך הנולד בבריתו של אברהם אבינו. בסעודה היו שרים את המזמור "אודה ה'", וכן "ברוך אלוקינו" ו"יום ליבשה".

בר-מצוה

בצאנז לא נהגו לערוך חגיגות מיוחדות ל"בר-מצוה". סעודת המצוה היתה עבור בני המשפחה המצומצמת בלבד, לא הוזמנו קרובים וידידים. כמו כן לא היה "קידוש" בשבת שבה עלה לתורה.

ביום הבר-מצוה היה הבחור מתחיל ללבוש כובע "קאַסקעט" לראשו, אותו היה לובש עד שנהיה לחתן, רק אז התחילו ללבוש כובע ("סאַמעט'נער קאַפּעליטש"). את כובעי ה"קאַסקעט" היה מייצר ר' קלמן ראָק, ממתפללי ה"חסידישע בית המדרש" בצאנז. הוא היה אומן מומחה, והכובעים שיצאו מתחת ידו החזיקו זמן רב הודות לחוט ברזל שהיה מכניס בהם.

לאחר התפילה היה אבי הבחור מכבד את המתפללים ב"לעקח אין בּראָנפען" (עוגה ויין-שרף), ואילו חתן הבר-מצוה היה מחלק סיגריות לחבריו, ואלו נקראו "בר-מצוה ציגארעטלעך".

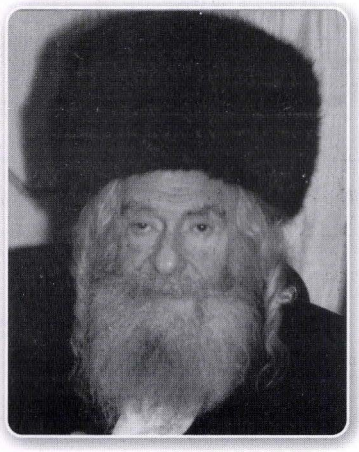
אמי ע"ה לא הסכימה שאני אעשן את הסיגריות האלו, וכל פעם שחזרתי עם סיגריות שקיבלתי מחבר בר-מצוה, היתה קונה אותם ממני בכסף, ונותנת אותם ליוזעק נושא-המים הגוי.

היא התכוונה לטובתי ודאגה לבריאותי, אבל היא לא ידעה אז עד כמה היא עזרה לי בזה גם בשנות המלחמה. כאשר הייתי במחנה העבודה מושינא (כפי שיסופר בחלק השני של ספרנו פרק ז), היו הגרמנים מחלקים מדי פעם סיגריות לאסירים. אותם אנשים, שהיו רגילים לפני המלחמה לעשן והיו "מכורים" לזה, היו מוכנים למכור את מנת הלחם היומית שלהם תמורת סיגריה. ואילו אני, שהודות לאמי לא הרגשתי שום צורך בסיגריה, הייתי מחליף לפעמים סיגריות תמורת לחם, וזה עזר לי לאגור כוח ובכך להחזיק מעמד ולעבור את אימי המחנות.

❖

בניגוד לנהוג במקומות אחרים, בצאנז לא הקדימו אף פעם להניח תפילין לפני הבר-מצוה, והתחילו בהנחת תפילין רק ביום שהגיע הבחור לגיל המצוות.

באותו ענין, בהיותי אצל הרבי מגור בעל "פני מנחם" הרה"ק ר' פינחס מנחם אלטר זצ"ל, בשנת תשנ"ו (1996) - כחודש לפני פטירתו, שאל אותי הרבי האיך נהגו בצאנז לגבי הנחת תפילין לילד יתום (היה זה לפני הבר-מצוה של נכדו היתום אברהם מרדכי שיחי', בן בנו הרב ר' יהודה אריה זצ"ל), האם

הרה"ק בעל "פני מנחם" מגור

היה מקדים להניח לפני הבר-מצוה, כפי שמובא בכמה מספרי האחרונים. עניתי שבצאנז לא הקדימו כלל - כאמור, גם לא ביתום.

❖

בצאנז והסביבה היו בתי תפילין מפורסמים שנקראו ה"בתים מבאבוב". שמו של האומן שייצר אותם היה ר' מרדכי שוואַרץ. הוא היה מומחה יחיד במינו שהצליח לתת לבתי התפילין ברק עצמי, בלי שהיו צריכים למרוח עליהם חומר כלשהו.

ה"בתים" שלו היו ידועים לשם ולתהילה והיו יקרים ביותר, מחירם היה חמישים זלוטי (בערך עשרה דולר, סכום עצום בימים ההם!). התקנת הבתים ארכה זמן רב והיו צריכים לחכות שנתיים מהזמנת ה"בתים" עד שהיו מקבלים אותם.

❖

כאשר הגעתי לגיל בר-מצוה, לאחר חג השבועות תרצ"ד (1934), הניח עמי תפילין לראשונה רב העיר הרה"ק ר' אריה ליבוש זצ"ל, אף שכבר היה בשנותיו האחרונות וחלש מאד. מנהגו היה כי לפני הנחת תפילין היה מבקש מבחור הבר-מצוה לקבל על עצמו איזה הנהגה טובה שבה יתמיד כל ימי חייו. ובכן באותה הזדמנות קיבלתי על עצמי לנשק בכל פעם את הספר תורה בעת הוצאה והכנסה, וכן להתפלל שמונה עשרה ואף לשמוע חזרת הש"ץ דווקא מתוך הסידור (כמו שראיתי אצל אבי ז"ל) - דבר שעלה בידי בעז"ה לקיים עד היום, חוץ מאותן שנים שהייתי במחנות השונים.

באותה שבת שעליתי לתורה, היה בבית המדרש של הרב גם חתן מבית עשירים שעלה לתורה לקראת נישואיו באמצע השבוע. לכבודו הביאו ל"טיש" של הרה"ק ר' אריה ליבוש זצ"ל חבית בירה. מסיבה זו אמרו עלי החברים שהיתה לי בר-מצוה "כאחד העשירים"...

שמחת נישואין

בעת שהתקיימה חתונה בצאנז, לא היו המחותנים והחתן מופיעים בבית המדרש בליל שבת "עליה לתורה" של החתן, אלא היו מתפללים במנין משלהם בבית. אף שמובא בשלחן ערוך (או"ח סימן רסח סעיף י) שאין אומרים "מגן אבות" בבית חתנים, בצאנז נהגו בזה על פי דעת האריז"ל שיש לאומרה בכל מקרה.

בשבת בבוקר היה קהל גדול מגיע לפני התפילה לבית הורי החתן, כדי ללוות אותו לבית המדרש, ומלווים אותו בניגון מיוחד לאורך כל הדרך. אחר הצהרים היו הבחורים באים לבית החתן, ומסבים שם בשירה ובזמרה. קראו לזה "פאָרשפיל", כלומר הקדמה לשמחה.

לקבלת הפנים שלפני החופה, באו רק הבחורים בני שש עשרה ומעלה. השמש קיבל לידו רשימה של בחורים מחבריו ומקורביו של החתן, הראויים להיות מוזמנים לאירוע זה, והוא היה מעביר לכל אחד את ההזמנה. בחור ששמו צורף לרשימה, ראה בכך עליה בדרגה, וסימן שהנה גם הוא שייך כבר לבחורים הגדולים.

כשהגיע זמן החופה, היו המחותנים באים - בלויית בעלי בתים אחרים - לקחת את החתן, ואז היו כל הבחורים עוזבים את המקום, שכן בצאנז לא השתתף שום בחור בחופה או בחתונה.

בצאנז נהגו כי החתן בעצמו לא היה הולך לכסות את פני הכלה ("בֶּאדעקְען"), רק המחותנים והשושבינים.

בצאנז נהגו לערוך את החתונות רק עד יום כ"ב לחודש, והן נערכו ביום שישי אחר הצהרים, כשעה לפני הדלקת הנרות, כדי לחסוך בהוצאות, כפי שהנהיג ה"דברי חיים" זי"ע.

בדרך כלל היו עושים את החופות ברחבה שלפני הכניסה לבית הכנסת, אך לעולם לא בבית הכנסת עצמו. לפני החופה היו מחלקים אצל הנשים מרקחת אתרוגים ("אתרוג-איינגימאַכץ").

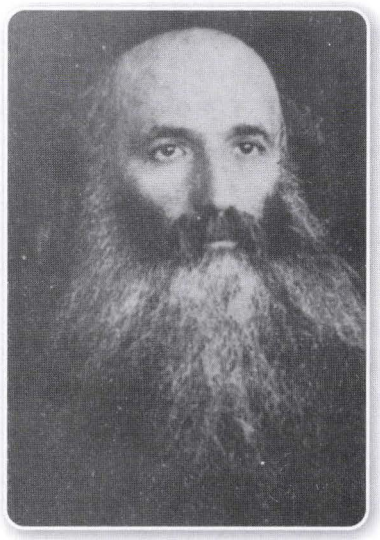
בליל שבת היו המוני הקרובים והידידים והמכרים באים - לאחר שסעדו בביתם - לשמח את החתן ואת הכלה. אחד היה מביא "קיגעל" (פשטידה), השני עוגה, השלישי מיני משקאות וכיוצא בהם. והשמחה היתה תמיד גדולה, מבלי להבחין אם זו חתונה של עשיר או של אביון.

שמחת החתונה היתה מגיעה לשיאה במוצאי שבת, לאחר שכל המחותנים והרוקדים הספיקו לנוח בשבת, ובאו בכוחות רעננים להמשיך במצוות שמחת חתן וכלה. לכבודם נערכה סעודת מלוה-מלכה מפוארת עם תזמורת וכלי זמר, וחילקו לכל קהל המשתתפים את המאכל המסורתי של המלוה-מלכה: "קאַרטאָפל מיט באָרשט" (תפוחי אדמה עם חמיצה מסלק). הבדחנים היו משמחים את המסובים במילי דבדיחותא משמחי לב, והשירה והזמרה היתה נמשכת כך במשך כל ליל מוצאי שבת.

למחרת השבת היו המחותנים חוזרים לבתיהם, והחתן המשיך ללבוש את ה"שטריימל" וה"בעקישע" במשך כל שבעת ימי המשתה, אך לא היו עושים סעודות "שבע ברכות" כי אם בשבת. רק אצל אדמו"רים ונגידים עשו סעודת "שבע ברכות" בכל יום משבעת ימי המשתה.

חתונה אצל אדמו"רים

אווירה חגיגית מיוחדת היתה משתררת בעיר בעת עריכת חתונה במשפחת אדמו"רים ("אַ רבי'שע חתונה"). זכורני, כאשר הרבנית נחמה'לה, בתו של ה"דברי חיים", חיתנה את נכדתה מרת הענא בת בנה הרה"ק ר' צבי הירש ממישלעניץ זצ"ל (שכבר לא היה בחיים), היתה כל העיר שופעת שמחה ועליצות ללא גבול. החתן היה משה נתנאל בנו של הרה"ק ר' חנוך סעדיה זיכלינסקי זצ"ל הרבי מזיכלין-סטריקוב שהתגורר בלאָדז.

הרה"ק ר' סעדיה מזיכלין

כשהתקיים "שבת עליה לתורה" אצל משפחת אדמו"ר, היו באים במוצאי שבת מנגנים עם כלי זמר כדי לנגן "המבדיל" יחד עם מקהלת הבחורים. אם החתן היה מעיר אחרת, היה קהל גדול של קרובים, ידידים ומכרים יוצאים לקראתו עד לתחנת הרכבת כדי לקבל את פניו בבואו. טכס קבלת הפנים של החתן והמחותנים היה מרשים ביותר. תזמורת עם חצוצרות ותופים הרנינה במנגינות עממיות עליזות, וכדי להרבות את השמחה השתתפו בטכס גם "קוזקים" רוכבים על סוסים... היו אלה בחורים ואברכים שהתחפשו לקוזקים והריעו בחצוצרות, בתופים ובמחולות...

מיד כאשר החתן ירד מקרון הרכבת, יצרו מעגל סביבו ויצאו בריקוד נלהב בתוך תחנת הרכבת. בצאתם מהתחנה, היו כל המחותנים והחתן עולים לכרכרות, וכל הקהל נסע אחריהם, ללוות אותם בדרכם העירה עד האכסניה שהכינו בשבילם. ה"קוזקים" על הסוסים צעדו בראש, אחריהם כלי הזמר, ואז החתן עם המחותנים, ומאחוריהם כל הקהל.

ואז היתה נערכת החתונה המרהיבה, שהתמשכה עד לפנות בוקר. מעגלים מעגלים של חוגגים כיסו את כל הרחוב היהודי ("יידישע גאַס"), כשכולם צוהלים ורוקדים לקול הניגונים החדשים, שחוברו לכבוד המאורע. ביחוד הלהיב את הקהל הניגון החדש של "קול רנה" וכו', שהיו מלחינים במיוחד לכבוד כל חתונה של משפחת אדמו"רים שנערכה בצאנז.

ברכת מזל־טוב חמה ונלבבה

אני מגיש לכ"ק אדמו"ר מסטריקוב הרה"צ
ר' חנוך סעדי' זשיכלינסקי שליט"א
ולבנו היקר ידיד נפשי, עדיו פגאון הרב משה שי' לאירוסו את
מרת העניעלע האלבערשטאם שתחי' נכדת הרה"ק ר' חיים
זצללה"ה מצנזו.
יהא רעוא מלפני אבינו שבשמים שקשרם יהא קשר של קיימא,
ואבותיהם הקדושים ישבעו מהם רב נחת ועונג.
כברכת
אליעזר גרשון פרידנזון
לודז, סבוז תרצ"א

ברכת מזל טוב לאירוסי החתן משה בן הרבי מזיכלין עם מרת הענא רובין-הלברשטאם ע"ה

לאחר מכן בא תורם של חורזי החרוזים. שני הבדחנים המחוננים, ר' יוסף יודל צאַנגער - בדחן מקומי, והשני בדחן בעל מוניטין יהודי חסיד ותלמיד חכם בשם ר' טוביׂלה מטארנא. הם היו מתחפשים לכל מיני דמויות. בתחילה היו מכריזים על מתנות הנישואין ("דרשה גישאַנק") של האדמו"רים ושל בני המשפחה משני הצדדים, והכל בחרוזים קולעים מלאים בדברי בדחנות. אחר כך היו מציגים את "האביון העליז" ו"העשיר העצוב". ובהמשך היה ר' טוביה מציג יהודי חצי מודרני וחצי חסיד, כלומר "פוסח על שני הסעיפים". עצם הופעתו על השולחן כשהוא מלובש בתלבושת הכלאים, בתערובת של חצי מודרני לפי כל גינוני האופנה, וחציו חסידי עם כל הדקדוקים, כבר עוררה פרץ של שמחה אצל כל הנאספים.

אני נזכר בכמה מדברי בדחנות ששמעתי אז מר' טוביׂלה.

כאשר חילקו בשמים את התפקידים עליהם יהיו המלאכים ממונים: תורה עבודה וגמילות חסדים, שאלו המלאכים במה יתקיים חלקו של כל אחד מהם? וענו להם: תפקיד התורה - ללמוד בבתי המדרש יומם ולילה, ותפקיד העבודה - להתפלל ולקיים מצוות.

שאל המלאך הממונה על גמילות חסדים: מה יהיה תפקידי? ובמה יתקיים חלקי?

ענו בית דין של מעלה: תפקידך יתקיים על ידי שאחד יכבד את חברו בקמצוץ טבק בבית המדרש.

כאשר שמע מלאך זה את תפקידו, התלונן וטען למה יגרע חלקו משאר המלאכים, בעוד אשר חלקם מתקיים לאורך כל היום כאשר לומדים או מתפללים, ואילו הוא די בקמצוץ טבק בלבד כדי להתקיים?

ענו לו בשמים: תשמח בחלקך, כיון שגמילות חסדים של הרחת הטבק יכולה לפעמים לעמוד במדרגה נעלה וגבוהה יותר מהתורה והעבודה שלהם, אשר לפעמים אינה שווה אפילו קמצוץ טבק ("איז אפילו קיין שמעק טאַבאַק נישט ווערט").

עוד היה ר' טובי'לה בדחן אומר:

שלשה ניסים אירעו בראש השנה: אחד - להקב"ה, השני - לשטן, והשלישי - לכלל-ישראל.

הנס שקרה להקב"ה, הוא שיצחק אבינו לא נשחט בפועל בעקידה שהיתה בראש השנה. כיון שאנו רואים שכאשר אברהם אבינו רק רצה להעלות אותו על המזבח, מזכירים זאת בני ישראל בכל תפילה ובכל הזדמנות ומבקשים הכל רק "בזכות עקידת יצחק" - אף שלא נשחט בפועל, קל וחומר שאילו היו באמת מקריבים אותו לקרבן, לא היה הקב"ה גומר לעולם לשלם את השכר שמגיע לכלל-ישראל עבור זה.

הנס שקרה לשטן הוא שהקב"ה צוה לתקוע בשופר בצדו הצר, כי בצורה הזאת הוא יכול לברוח דרך הצד הרחב של השופר. ואילו היו מצווים לתקוע בצדו הרחב של השופר, היה השטן נחנק אם היה מנסה לברוח מתוכו.

ואילו לכלל-ישראל קרה הנס, שאומרים לפני תקיעת שופר שבע פעמים את מזמור "למנצח לבני קרח" ולא את הפרק "אשרי תמימי דרך", שאלמלא כן לא היו מספיקים כל היום לגמור את התפילה.

וכך נמשכה שמחת הנישואין עד לתוך היום...

מעמד חליצה

אני נזכר במעמד של מצות חליצה, שהתקיים בבית מדרש הגדול של הרב בשנת תרצ"ה (1935), כאשר אבי ע"ה היה אחד מחמשת הדיינים הנוכחים בעת

קיום מצות החליצה. שלשה מהדיינים היו נותנים את ההוראות במהלך החליצה, ושני הדיינים האחרים ישבו ושתקו, ונקראו לכן: "די שטימע דיינים" (הדיינים האילמים).

יום קודם הכריזו בבתי המדרש בעיר, כי למחרת בשעה עשר בבוקר יתקיים מעמד חליצה בבית המדרש הגדול של הרב.

באמצע אולם בית המדרש עשו חייץ על ידי ספסלים ארוכים. כל מי שנכנס לבית המדרש היה מיד אחוז אימה, בהעיפו מבט על המחזה. שלשת הדיינים ישבו עם הגב לצד דרום, ושני הדיינים עם הגב למזרח. המרא דאתרא, הרה"ק ר' מרדכי זאב זצ"ל, עמד כל הזמן בצד, מול בית הדין, כשהוא מעוטר בטלית ותפילין, שלא חלץ אותם אחרי התפילה. כך נשאר עומד מעוטף בטלית ותפילין עד גמר החליצה. ספר שלחן ערוך אבן העזר היה פתוח לפני כל דיין ודיין בהלכות חליצה. מאחורי בית הדין עמד באלכסון קרש הטהרה של ה"חברה קדישא".

אבי ע"ה הסביר לי לשם מה העמידו את הקרש השחור מאחורי הדיינים, כיון שנוהגים ששליח בית הדין הולך לקברו של הנפטר להזמין אותו למעמד החליצה, לכך מייעדים עבור הנפטר מקום מיוחד מאחורי קרש הטהרה.

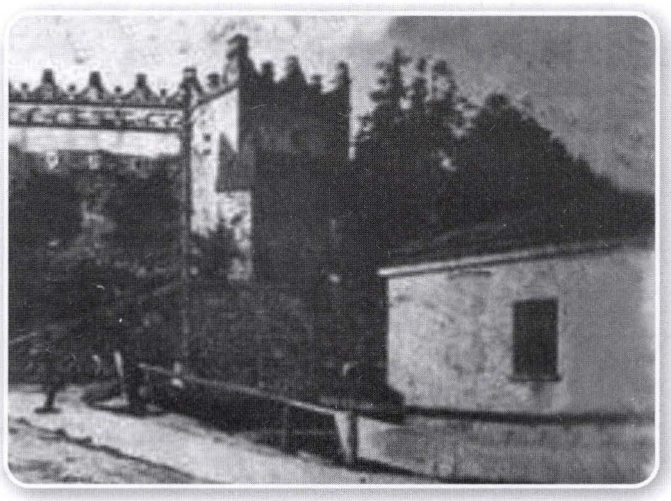
היבם עמד במרכז. ואז הופיעה היבמה, כשראשה עטוף בצעיף שחור, ואשה שניה הולכת לצדה. כאשר היבמה ירקה בפני היבם (כמו שכתוב "וירקה בפניו"), ניגשו חברי בית הדין לבדוק אם הרוק לבן (בגלל הדין של "יבמה שרקקה דם").

החליצה שבה נוכחתי היתה כפולה, שכן היבם היה ספק "איטר רגל", והיו צריכים לחלוץ משתי הרגליים (כהכרעת הרמ"א אה"ע סימן קסט סעיף כה). בית הדין נאלץ לתת להזמין באופן מיוחד נעל שמאלית עם כל פרטי הדינים, מכיון שלבית הדין היה רק נעל ימנית.

המקוה ברחוב היהודי

בקצה הרחוב היהודי ("יידישע גאַס") היה מורד ההר שהוביל אל המקוה, בקרבת הטירה המלכותית ("קעניגליכע שלאָס"), לא רחוק מנהר הדונייעץ. מקוה זו שימשה עוד כמקוה טהרה של הרה"ק בעל ה"דברי חיים", והוא בעצמו הכשיר אותה וטבל בה כל ימי חייו. גם בניו ובני בניו השתמשו במקוה זו, ובכלל - כל קהל החסידים היו נוהרים אליה כדי להטהר בה. כיום כל השטח גדל פרא ואין זכר למקוה - שנמחקה מהמקום, כשם שנמחקו כמעט כל הבתים וכל בתי המדרש של אדמור"י צאנז וצאצאיהם.

במקוה היה גם מרחץ-הזעה ("שׁוִויץ-בּאָד"), אך הוא פעל רק בערבי שבתות וחגים. במרחץ-הזעה היו שורות של נדבכי מדרגות אחת מעל השניה עד קרוב לתקרה, וככל שהעפילו לעלות היה יותר חם, והזיעה היתה ניגרת ללא גבול וללא הפוגה. את חדר ההזעה היו מסיקים מלמטה מהמרתף, על ידי תנור עצום שחימם את האבנים שנערמו בצד, והגוי שעבד במרחץ היה מזרים מים חמים על האבנים הלוהטות, וזה יצר את אדי ההזעה.

המקוה ברחוב היהודי בקרבת הטירה המלכותית

את המקוה עצמה אי אפשר היה לחמם כהוגן, כיון שהיתה "מקוה-מעיין", כלומר מי המקוה היו מחוברים אל מעיין על ידי חור גדול. כך, שכאשר הזרימו מים חמים למקוה, הם נצטננו מיד בגלל מי המעיין שהתערבו בתוכם. את המקוה היו מחממים באמצעות דוד גדול שהותקן מעל המקוה, ובתוכו היו המים הרותחים. לדוד היה צינור ארוך שנמשך עד מעל למי המקוה, וכל שעה היו מזרימים דרך הצנור את המים החמים, כך שהמים נשארו חמים רק לזמן קצר. עד כמה השפיע החיבור אל המעיין, היה אפשר ללמוד מהעובדה שבכל פעם שעלו וגאו מקורות המים העירוניים בגלל התגברות הגשמים, כן עלה גם גובה המים במקוה.

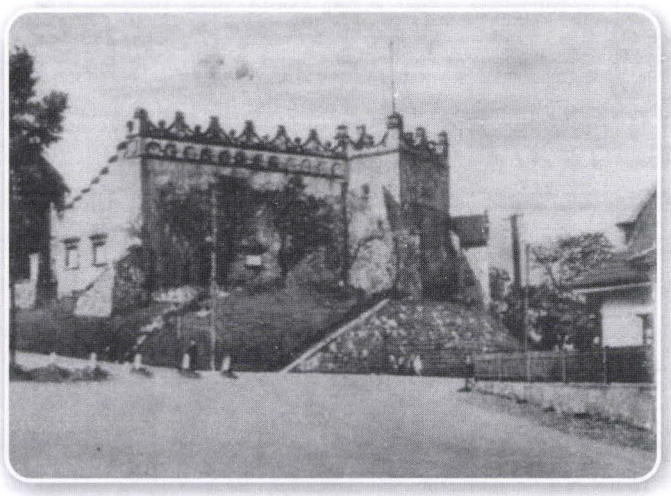
בימי החגים, כאשר יותר מאלפיים יהודים היו טובלים במקוה, היתה המקוה ביום השני של החג סמיכה כמו שמנת... אך עובדה זו לא הרתיעה את קהל החסידים מלטבול במקוה.

באגף השני של הבנין היתה מקוה נוספת. הכניסה אליה היה מעבר לבנין, דרך הרחוב השני. בימי שישי וערבי חג היה אגף זה משמש כ"מחלקה ראשונה" לצורך הגברים. היתה עוד מקוה, בבית המרחץ של ה"שרייבער'ס", אך הציבור החסידי לא השתמש בה, כיון שלא עמדה תחת השגחת המרא דאתרא וגם לא היתה "מקוה-מעיין".

גם בשכונת "פיעקלא" היתה מקוה טהרה, שעמדה תחת השגחת הרב. לשם היו מגיעים מכל חוגי החסידים שהתגוררו באיזור, וגם מכל האיזורים שהיו מרוחקים מהמרכזי היהודי בצאנז, מקום שם היתה המקוה של ה"דברי חיים".

❖

בפינת אותו רחוב, סמוך לדרך היורדת אל המקוה, התנוססה הטירה המלכותית ("דער קעניגליכע שלאָס") של המלך "קאַזימיר", זכר לתקופה המפוארת של שלטון מלכי פולין. בזמני פעלה שם מרפאה ציבורית בה טיפלו בילדי העיר, וכן היו שם משרדי הגדוד הצבאי האיזורי שחנה מחוץ לעיר צאנז. בתקופה שלפני פרוץ מלחמת העולם השניה הקים הצבא מחיצות מסביב לבנין כדי שלא יוכלו להביט ולראות את ההכנות לקראת המלחמה. על פי השמועה היו בטירה גם מנהרות שהובילו למרחקים.

הטירה המלכותית לפני המלחמה

עם כיבוש העיר בידי הנאצים, השתכן שם גדוד חיילים גרמניים וכן אוחסנו כלי נשק מכל הסוגים. באמצע חורף תש"א (תחילת 1941) אספו הגרמנים אלפי ספרים מכל בתי המדרש בעיר והביאו אותם אל הטירה, שם הדליקו מדורה ענקית בה שרפו את כל הספרים הקדושים שנאספו, בין השאר ספרים עתיקים ויקרי ערך.

לקראת סוף המלחמה הצליחה קבוצת פרטיזנים רוסיים לפוצץ את הטירה. בגלל מחסני הנשק שהיו בטירה כאמור, היתה ההתפוצצות גדולה כל כך עד שבעקבותיה נהרסו מרבית הבתים שברחוב היהודי ("יידישע גאַס"). כיום נשאר רק חלק קטן מתוך בניני הטירה המלכותית.

שרידי הטירה המלכותית כיום

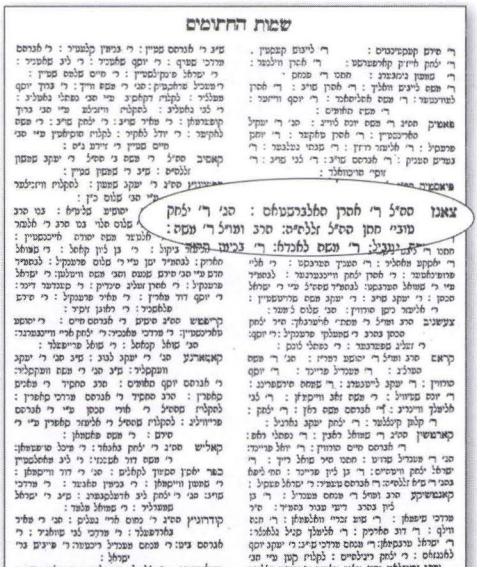
רחוב היהודי לאחר המלחמה, המחבר עומד במקום שעמד ביתו

פרק טו

משפחת בוקסבוים

אבי-זקיני ר' משה גאָלדע'ס

אבי-זקיני הרה"ג ר' משה גאָלדע'ס נולד בסביבות שנת תקפ"ד (1824). היה מפורסם בצאנז בשם "רבי משה דיין", בהיותו חבר בית דינו של הרה"ק בעל "דברי חיים" זי"ע, ואף הוא נחבש בבית הסוהר יחד עם הרה"ק ר' אהרן אב"ד צאנז בפרשת החרם (שהזכרנו למעלה בסוף פרק ג).

חתימת רבי משה גאָלדע'ס בין נותני מעות קדימה ל"ספר הפליאה" (פשעמישל תרמ"ד)

כיון שהכנסתו מדיינות לא הספיקה לפרנס את משפחתו בת העשרה נפשות, היה אבי-זקיני נוסע מדי פעם להונגריה לקנות בדי אריג מפשתן, ואשתו היתה מוכרת אותם לאיכרי הסביבה.

פעם, בעת שהיה אמור לחזור מהונגריה, התחילו פתאום בניו הקטנים אברהם'לה ונתן'לה לבכות באמצע לימודם בתלמוד-תורה. מאחר ולא הצליחו

להרגיעם, הביא אותם ה"בּעֶלפער" (העוזר למלמד) הביתה. אמם, מרת חוה, בראותה שאינה מצליחה להרגיע את ילדיה, החלה אף היא לדאוג לבעלה רבי משה, אשר היה אמור להיות בביתו זה מזמן.

היא רצה לביתו של ה"דברי חיים", שעמד בדיוק לאחר גמר תפילת שחרית וקיפל את טליתו, וסיפרה לו את כל המאורע עם ילדיה ואת דאגתה הגדולה לבעלה ר' משה. ה"דברי חיים" החזיר את טליתו על ראשו ועמד כך במשך כמה דקות, ולאחר מכן הורידה שוב ואמר לה ללכת הביתה והרגיע אותה שהכל יהיה טוב.

באמצע הלילה שמעה מרת חוה דפיקות בדלת. היא פתחה את הדלת בחשש, ונבהלה לראות שם את בעלה באפיסת כוחות. לאחר שהשיב את נפשו מעט, סיפר ר' משה לאשתו את סיפורו המופלא:

> בדרכנו הביתה נתקענו בסופת שלג קשה, ובעקבותיה אבדה לנו הדרך לגמרי. נסענו במשך כמה שעות, בלי לדעת אם אנחנו בדרך הנכונה או לא. פתאום נקלענו למארב של חבורת שודדים מזוינים שעמדו מוכנים לתקוף אותנו. ראיתי אז במחשבתי את צורתו הקדושה של הרב דמתא - ה"דברי חיים", ובאותו רגע הצליח הבעל-עגלה להדהיר את הסוסים בכל כוחם, על מנת לברוח משם כמה שיותר מהר. הסתובבתי לראות כמה הספקנו להתרחק משם, ואז ראיתי - לפליאתי הרבה - את חבורת השודדים רתוקים למקומם כאילו היו נטועים במסמרים.

אשת ר' משה הקשיבה בקשב רב לדברי בעלה, ולאחר מכן סיפרה גם היא את סיפורה עם ה"דברי חיים" שבירך והרגיע אותה ואת הילדים. תוך כדי כך, שמו שניהם לב לעובדה שהצלתו המופלאה קרתה בדיוק באותו זמן שה"דברי חיים" התעטף בטליתו שנית לאחר שהורידה מקודם. (מפי מרת חוה בוקסבוים ע"ה, בתו של ר' נתן'לה הנזכר, שהאריכה ימים ונפטרה לפני כמה שנים בבני ברק)

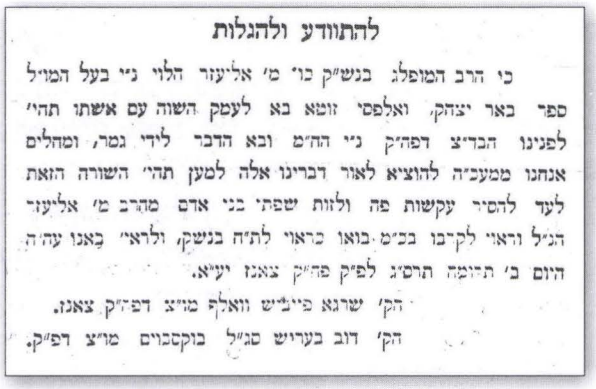
❖

רבי משה השאיר אחריו ששה בנים: הבכור ר' דוב בעריש מצאנז (אודותיו ראה להלן), ר' יצחק מזמיגראד, ר' טוביה מבארדיוב, זקיני ר' ירחמיאל מצאנז, ר' אברהם'לה מטיסא-עסלאר (אודותיהם ראה להלן), והצעיר ר' נתן'לה מלימאנוב.

בנוסף היה לאבי-זקיני גם שתי בנות: שפרה אשת ר' שאול וואָלף מצאנז, להם צאצאים משפחות בּלימאַן ובוקסבוים בטורונטו שבקנדה ומשפחת וואָלף במעלבּורן שבאוסטרליה, ואסנת אשת ר' מרדכי לעהרער מצאנז.

דודי-זקיני ר' בעריש'ל דיין

בכור הבנים של רבי משה גאָלדע'ס היה הרה"ג ר' דוב בעריש בוקסבוים, שהיה מפורסם כצדיק תמים שלא ידע "צורתא דזוזא". נולד בשנת תר"ו (1846) ונפטר בשנת תרפ"ז (1927). כיהן כדיין בצאנז במשך ארבעים שנה, והיה ידוע בשם: "ר' בעריש'ל דיין". יחד אתו כיהן באותה תקופה הרה"ג ר' שרגא פייביש וואָלף (אחיו של גיסו ר' שאול וואָלף, הנזכר למעלה).

להתוודע ולהגלות

כי הרב המופלג בנש"ק כו' מ' אליעזר הלוי נ"י בעל המו"ל ספר באר יצחק, ואלפסי זוטא בא לעמק השוה עם אשתו תהי' לפנינו הבד"צ דפה"ק נ"י הה"מ ובא הדבר לידי גמר, ומהלים אנחנו ממע"ה להוציא לאור דברינו אלה למען תהי' השורה הזאת לעד להסיר עקשות פה ולזות שפתי בני אדם מהרב מ' אליעזר הנ"ל וראוי לקרבו בכ"מ כאשר כראוי לת"ח בנשק, ולראי' באנו עה"ד היום ב' תזומה תרס"ג לפ"ק פה"ק צאנז יע"א.

הק' שרגא פייביש וואלף מו"צ דפ"ק צאנז.

הק' דוב בעריש סג"ל בוקסבוים מו"צ דפ"ק.

מודעה ב"קול מחזיקי הדת" בחתימת הדיינים ר' שרגא פייביש ודודי-זקני ר' בעריש

סיפור מעניין אודות ישיבתם בבית דין, שמעתי מר' שלמה ראָזען ז"ל שהיה שו"ב במושינא שליד צאנז ואחר כך בלונדון. פעם הגיעה אשה בערב שבת אל בית המדרש שם ישב הדיין ר' פייביש, ובידה שאלה על עוף שנשבר כנפו. העיף ר' פייביש מבט בעוף ופנה אל האשה ואמר: "מדוע מגיעים דווקא אלי? לכו לר' בעריש'ל דיין". האשה התמימה - שמתוך בישוליה הגיעה הלום - נעלבה קמעה, אך לאחר ששמעה את הסיבה מפי דודי-זקיני ר' בעריש'ל, הבינה האשה שאך טובתה ביקש הדיין ר' פייביש'ל.

דודי-זקיני אמר לה כי בשאלה של עוף שנשבר הכנף נאמר בשלחן ערוך (יו"ד סימן נג סעיף כה) שאם נשבר הכנף סמוך לגוף טריפה ושיעור הסמיכות לגוף הוא רוחב אגודל, ועל כן סילק עצמו ר' פייביש מלפסוק, כי אצבעותיו רחבות היו -

כפי מדתו שהיה גבה קומה ורחב כתפיים, והוא חשש שאם הוא ימדוד את הסמיכות באצבעותיו יצא הדבר לאיסור. לכן שלח אותה דווקא אליו בהיותו נמוך קומה וצנום ואצבעותיו דקות, ובכך הציל אותה מהפסד כספי ועגמת נפש.

❖

לדודי-זקיני רבי בעריש'ל ודודתי בריינא היו שני ילדים: בתם חיה רבקה שבניה עלו לארץ ישראל לפני המלחמה, ובנם יחידם ר' אברהם חיים בוקסבוים שגר גם הוא בצאנז, ולו שני ילדים: בתו מרים אשת ר' חיים גינציג (בנו של ר' מיכל שהיה מגיד שיעור באחד מבתי המדרש בקראקא), ובנו ר' יצחק מיללער-בוקסבוים ז"ל שהיה דמות מיוחדת במינה, ובשנים האחרונות התפרסם בירושלים כ"הצדיק מדיסקין".

ר' יצחק מיללער-בוקסבוים נולד בצאנז בשנת תרס"ז (1907), וכבר בילדותו היה עובד השם במסירות רבה ומופרש מהבלי העולם הזה עד שכולם קראו לו "קדוש מרחם". במשך שעות רבות היה עומד בתפילה ושופך לבו לפני בוראו, ועקב כך לא יצא לו לסעוד עם אביו ומשפחתו. פעם ביקש אביו ר' אברהם חיים מאבי ר' נתן מרדכי ז"ל לפעול אצל בנו שיסכים לאכול אתם יחד לפחות פעם בשבוע בליל שבת קודש, אך ר' יצחק התנצל שאינו מסוגל לעשות כן כיון שאינו גומר את תפילתו אלא עד שעה מאוחרת ביותר.

לימים נסע ר' יצחק מצאנז לחפש לו רב ומורה דרך בעבודת השם, והגיע עד לעיר אמשינוב שבפולין הרחוקה, שם דבק ברבי מאמשינוב הרה"ק ר' שמעון שלום קאליש זצ"ל שקירבו ביותר, וכפי שסיפרו לי אנשים שהרבי מאמשינוב אמר להם שראוי ר' יצחק למסור לו "קוויטלעך".

בשנות המלחמה הצליח באורח פלא להמלט - יחד עם רבו הרה"ק מאמשינוב - דרך שאַנחַיי שבסין, ושהה שם במסגרת תלמידי "ישיבת חכמי לובלין".

אחר פטירת רבו התיישב בירושלים, כשהוא מקדיש את כל כולו לחיי תורה ופרישות - רחוק מעין רואים. הוא התגורר בגפו בחדר צדדי שקיבל בבית היתומים "דיסקין" (ועל שמה התפרסם לימים בשם "הצדיק מדיסקין"), ותמורת זאת עבד שם כפקיד מספר שעות ביום.

אף שהתאמץ להסתיר את עצמו, הבחינו מביני דבר בידיעותיו הרחבות בתורה. בכח זכרונו הנפלא זכר ש"ס ופוסקים בעל פה, והיה בקי בנושאים רבים ומגוונים.

עוד בצאנז היה לו ידיד בשם ר' שאול קוממער - שהיה ממקורבי הרה"ק ר' שמעו'לה מזעליכוב מהתקופה שהיה מרביץ תורה בצאנז. לאחר שהתחתן ידידו ועזב את צאנז היה לר' יצחק עמו קשר מכתבים בדברי תורה. פעם יצא לי לראות אחד מגלויות-הדואר ("פאָסט-קאַרט") ששלח, וחוץ מפינה קטנה שהוקדשה עבור הכתובת - היתה הגלויה מלאה בחידושי תורה באותיות קטנות וצפופות.

לכל אורך שנות חייו היה נחבא אל הכלים, ונמנע עד כמה שיכול ליהנות ממתנת בשר ודם. רק בשנותיו האחרונות הסכים לקבל מעט עזרה מהסובבים אותו, וגם זאת - רק לאחר הפצרות רבות.

ר' יצחק נפטר בשם טוב בז' לחודש מנחם-אב תש"ס (2000), ונטמן בהר המנוחות. על פי צוואתו לא כתבו על מצבתו שום תואר, כי אם שמו ושם אביו.

מצבת הרב ר' יצחק מיללער-בוקסבוים בהר המנוחות

זקיני הרב ר' ירחמיאל

זקיני הרה"ג ר' ירחמיאל בוקסבוים זצ"ל היה תלמיד חכם מופלג. לעתים היה מצטרף כדיין בבית דין שהקים הרה"ק ר' שלום הלברשטאם אב"ד פיעקלא, אחיו של המרא דאתרא הרה"ק ר' אריה ליבוש זצ"ל, ושבראשה עמד חתנו הרה"ג ר' ברוך קאנער-הלברשטאם מטשחויב (כנזכר למעלה בפרק יא).

היה נהנה מיגיע כפיו, והתפרנס ממקצועו כשען ("זייגער-מאַכער"). אך הוא לא היה יכול להתעשר מאלו שנזקקו לשירותיו, שכן עבור תלמידי חכמים או

צאצאי אדמו"רים היה מתקן שעונים חינם אין כסף. ברם, למרות שהפרוטה לא היתה מצויה בכיסו, היה בשמחה תמיד כאילו היה אחד מעשירי ונגידי העיר. תמיד היה אפשר לשמוע ממנו מילתא דבדיחותא. לפעמים היה עוסק במכירת מצות-שמורה לפסח. ואז היה מתבדח ואומר שהודות למצות אלו, היתה לו פרנסה בשפע עד ראש השנה! שכן את המצות לא הצליח למכור אלא מעט, וממילא נשאר לו כמות גדולה של מצות שהיה אוכל מהם עד ראש השנה...

❖

בנוסף היה זקיני לומד שיעורים עם תלמידים. אחד מהם היה ר' שלמה טענצער - בנו של הראש הקהל האחרון בצאנז ר' שלום יונה הי"ד - אשר כבר בתור בחור היה סוחר ממולח ועזר רבות לאביו בעסקיו המסועפים. מסיבה זו הוא לא למד במשך כל שעות היום - כמו רוב הבחורים - אלא למד שיעור פרטי במשך כמה שעות עם זקיני.

פעם פגש אותו זקיני, לאחר שלא הגיע ללמוד במשך תקופה, ושאל אותו אצל מי הוא לומד. הבחור לא הבין את השאלה, ותמה: "הרי אני לומד אצל כבודו?". "לא ידעתי מזה שאתה לומד אצלי", ענה לו זקיני, "אבל אם נכון הדבר, אם כן הבא לי לפחות שכר לימוד". הבחור הבין את הרמז וחזר לשיעורו הקבוע כמה פעמים בשבוע.

❖

זוגתו של ר' ירחמיאל, זקינתי מרת רעכיל (לבית פּעטערזייל), היתה מנשות החיל החשובות ביותר בצאנז. אבי ע"ה סיפר לי, שבהיותו ילד היתה מעירה אותו השכם בבוקר ללכת ללמוד בבית המדרש, אף שהיה בן יחיד.

לאבי היה אחות אחת[א]: שבע הי"ד, שהיתה נשואה לר' שמואל בּאָדנער. הם גרו באחוזה ליד קרעניץ, ונספו יחד עם תשעת ילדיהם, השם יקום דמם.

אני הייתי עוזר לסבתא בעבודות הביעור והניקוי לקראת הפסח. פעם בעת שעסקתי בגירוד ובשפשוף בחורים ובסדקים ובפינות הנסתרות, נתקלתי בשתי

א לאחרונה נודע לי מתוך רשימת הלידות והפטירות של עיריית צאנז, כי לזקיני ר' ירחמיאל היה בן נוסף בשם הערש, שנפטר בשנת תרמ"ז (1887) בגיל שנה, וכן בת נוספת בשם חיה, שנולדה בשנת תרנ"א (1891), וככל הנראה נפטרה אף היא בצעירותה, שכן שלא שמעתי עליה מעולם.

חבילות קשורות. וכששאלתי את סבתא מה הן החבילות האלה? ענתה לי שבחבילה האחת נמצאים בגדים ומפות ומגבות המיוחדים לפסח, שאינה משתמשת בהם בכל השנה. והחבילה השניה מכילה נרות ובגדי פשתן לאחר מאה ועשרים (תכריכים)... שאלתי את סבתא, מדוע היא צריכה להכין את הדברים מראש, הרי גם בשעת מעשה אפשר להשיג נרות ותכריכים? על כך היא אמרה לי: "אם במקרה אלך לבית עולמי ביום-טוב, אינני רוצה שבגללי יאלצו לחלל את החג"...

וכך אמנם היה: היא נפטרה ביום השני של ראש השנה תרצ"ה (1934), והלוויתה התקיימה בו ביום. היא ביקשה בצוואתה שלא יכתבו על מצבתה שום שבחים, רק את שמה בלבד. וכן מילאו את בקשתה, ועל המצבה נכתב רק: "רעכיל בת ר' משה דיין ע"ה, נפטרה בת ע"ה שנים ביום ב' דראש השנה".

זקיני ר' ירחמיאל ז"ל נפטר זמן קצר לאחר חג השבועות תרצ"ו (1936), ונטמן בבית החיים בצאנז.

דודי-זקיני ר' אברהם'לה

אחד האחים של זקיני היה ר' אברהם'לה בוקסבוים, שהתפרסם בהיותו אחד משלשת השוחטים שהואשמו בעלילת הדם הידועה בעיירה "טיסא-עסלאר" בהונגריה, שהרעישה את העולם בשעתו.

הפרשה החלה בימים שבין פורים לפסח תרמ"ב (1882) כאשר נערה נוצריה נעלמה יום אחד. מפקד המשטרה המקומית, שהיה שונא-ישראל מובהק, טפל מיד את החשד על היהודים, וטען כי הם שחטו את הנערה כדי להשתמש בדם נוצרי לאפיית המצות.

מגילת עסלאר

כוללת סיפור

מעשה זר ודברי ריבות ועלילות שקר שוא ומרמה

אשר כתבתי לזכרון

בעזרת

מחוללי משגבי מנוסי מושעתי

פה ריטשע

כחדש מנחם אב לשנת התרמ"ג

נתן ליעבערמאן

בדפוס של הה"ח פנחס בלייער מונקאטש

Druck von P. Blayer Munkács 1883.

שער הספר "מגילת עסלאר" (מונקאטש תרמ"ג) על סיפור העלילה

באמצעות מתנות ופיתויים שונים הצליחה המשטרה לגרום לנער יהודי, בנו של השמש בבית המדרש, שלא ניחן בעודף פיקחות, שיסכים להעיד כי "ראה" מבעד חור המנעול של דלת בית הכנסת את הריגת הנערה על ידי השוחטים. שלשת השוחטים, יחד עם כמה מנכבדי הקהילה, הושמו בבית הסוהר, שם המתינו בפחד אימים למשפט שעמד להערך בקרוב. בינתיים ניהלה העיתונות תעמולת זוועה והסיתה נגד כלל היהודים.

בתקופת ההמתנה למשפט ביקשה אשתו של ר' אברהם (שמה היה פערל, היא היתה בתו של הגה"צ ר' יעקב שפירא אב"ד טערצאל שבהונגריה, מחשובי הרבנים בדורו) להתקבל לראיון אצל פראַנץ-יאָזעף, קיסר הממלכה האוסטרו-הונגרית, בכדי לבקש ממנו לחון את האסירים. לאחר שהתקבל אישור מבית הקיסר, היא קיבלה שלשה שבועות כדי להתכונן לראיון המיוחל.

כאשר עמדה האשה סוף כל סוף לפני הקיסר, היא היתה כל כך מרוגשת ועצבנית שלא זכרה כלום ממה שהכינה ולא יכלה להוציא הגה מהפה. הקיסר הרגיע אותה בדברי נועם והורה לה לשבת עד שתירגע, באומרו שגם הוא איננו יותר מבשר ודם.

לאחר שנרגעה קמעה התחילה אשתו של ר' אברהם'לה להתחנן ולבקש מהקיסר שיחוס וירחם על הנאשמים היהודים, שהרי ידוע שלפי ההלכה היהודית אסור להם בכלל לאכול טיפת דם, ואיך יתכן שישתמשו בדם לצורך מצות.

הקיסר ענה לה שגם הוא יודע היטב עד כמה חסרת בסיס היא האשמה שמנסים לטפול על היהודים, אולם אין באפשרותו לשחרר את כל הנאשמים ללא משפט, כיון שאז יגידו כולם שבגלל אהבתו את העם היהודי משחרר הקיסר נאשמים ברצח. אולם דבר אחד הוא מבטיח לה שישחררו את אחד האסירים וזה יהיה בעלה. וכך היה, לאחר זמן קצר השתחרר ר' אברהם'לה מהכלא, ובעת המשפט לא הוזכר שמו בין הנאשמים.

לצורך ההגנה במשפט לקחו סניגור הונגרי, עורך הדין אָטוואַש, שהיה גם חבר הפרלמנט ונודע כאיש ישר והגון. בין שאר החקירות הוא שאל את הנער על מה הוא עמד בעת ש"ראה" מבעד חור המנעול, והוא ענה שעמד על רגליו בלבד, ולא על כסא. לאחר מכן לקח העורך-דין את השופטים אל בית הכנסת, והוכיח

להם כי לא היתה אפשרות שהנער יראה דבר מבעד לחור, כיון שהחור גבוה בהרבה מהנער.

עורך-הדין הצליח להפריך את כל ההאשמות, והוכיח גם כי על היהודים חל איסור חמור להשתמש בדם, ובעקבות כך אמנם זוכו היהודים, אך פסק הדין עורר פוגרומים נגד היהודים בכמה מחוזות בהונגריה.

גם כאשר - לאחר תקופה - נפלטה גופתה של נערה צעירה שהתבררה מעל כל ספק כגופת האובדת, לא אמרה התביעה נואש וטענה כי היהודים חטפו גופה מבית חולים כדי לנקות את עצמם מחשד. רק לאחר שבית המשפט העליון דחה את האשמה כמחוסרת כל יסוד, בא סבל היהודים האומללים - שישבו כשנה וחצי במעצר - אל קיצו.

❖

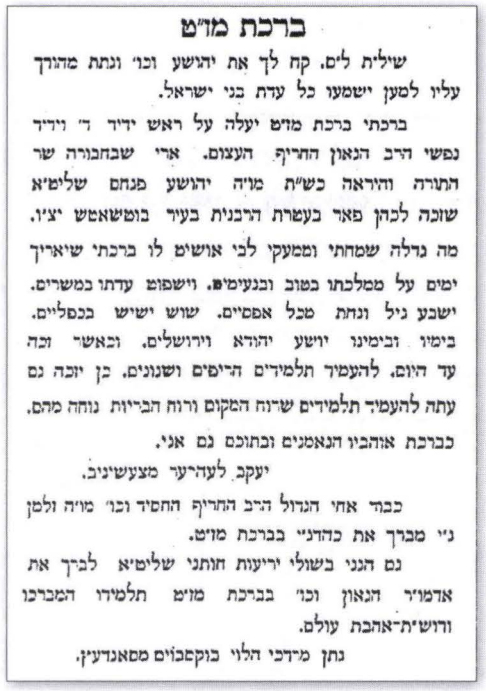
במשפחה היו מספרים פרטים נוספים על דודי-זקיני ר' אברהמ'לה ע"ה. כאשר רצה לקבל מכתב-סמיכה וקבלה לשחיטה, הלך להבחן אצל הרה"ק ר' אהרן הלברשטאם זצ"ל אב"ד צאנז. הרב קבע לו לתת סכום כסף ניכר כדי לקבל ממנו את הקבלה להיות שוחט, ומכיון שלא היה לו כסף לשלם עבור הקבלה בהיותו חסר אמצעים, הלך ר' אברהם'לה להשיג את כתב הקבלה אצל רב אחר.

כאשר שמע על כך ה"קרייזר רב", התבטא שאפילו כאשר כבר יש למישהו קבלה לשחיטה, עדיין אינו מובטח שיקבל משרה של שוחט, ואפילו כאשר כבר נתמנה לשוחט, עדיין אינו בטוח שימשיך בכך.

לאחר עלילת הדם, סירב ר' אברהמ'לה להמשיך בשחיטה ולא עסק בזה יותר. הוא נשאר לגור בהונגריה, אך לעת זקנתו חזר להתגורר בצאנז, שם עסק במלמדות עד לפטירתו בשנת תרע"ט (1919).

זקיני ר' יעקב לעהרער

זקיני - אבי אמי, הרה"ח ר' יעקב לעהרער ז"ל, היה מנגידי וחשובי ציעשינוב, כפי ששמעתי מיוצאי העיר ציעשינוב שגרו באנטווערפען. אביו היה הרה"ח ר' יחזקאל יונה בנו של הגה"צ ר' שלמה זלמן - תלמיד הרבי ר' אלימלך מליזענסק זי"ע. על ר' שלמה זלמן מסופר כי בנסעו אל רבו לליזענסק היה לו "קפיצת הדרך".

ברכת מז"ט

שילית לים. קח לך את יהושע וכו' ונתת מהודך עליו למען ישמעו כל עדת בני ישראל.

ברכתי ברכת מז"ט יעלה על ראש ידיד ה' וידיד נפשי הרב הגאון החריף העצום. אורי שבחבורה שר התורה והיראה כש"ת מוה' יהושע פנחס שליט"א שוכה לכהן פאר בעשרת הרבנית בעיר בוטשאטש יצ"ו. מה גדלה שמחתי וממעקי לבי אושים לו ברכתי שיאריך ימים על ממלכתו בטוב ובנעימים. וישפוט עדתו כמשרים. ישבע גיל ונחת מכל אפסיים. שוש ישיש ככפליים. בימיו ובימינו יושע יהודא וירושלים. ובאשר זכה עד היום. להעמיד תלמידים הייפים ושנונים. כן יזכה גם עתה להעמיד תלמידים שרוח המקום ורוח הבריות נוחה מהם. כברכת אוהביו הנאמנים ובתוכם גם אני.

יעקב לעהרער מצעשינוב.

כבתי אחי הגדול הרב החריף החסיד וכו' מוה' ולמן נ"י מברך את כהדני בברכת מוז.

גם הנני בשולי יריעות חותני שליט"א לברך את אדמו"ר הגאון וכו' בברכת מוז תלמידו המכבדו ורוש"ת-אהבת עולם.

נתן מ"דכי הלוי בוקסבוים מסאנדעץ.

ברכת מזל-טוב ב"קול מחזיקי הדת" מזקני ר' יעקב לעהרער עם הוספה מאבי ז"ל, להגאון ר' יהושע פינחס באמבאך בעלותו על כס הרבנות בעיר בוטשאטש

רבו המובהק היה הגאון ר' ישראל מתתיהו אוירבאך אב"ד גוואדזיץ מחבר הספרים "נזר ישראל" "שמירת הנפש" ועוד, המתארו בתשובתו אליו "תלמידי החריף ושנון החכם המושלם".

הוא נסע תכופות לבעלז ונחשב מחשובי החסידים וזכה שם להתקרבות גדולה. סיפרה לי אמי ע"ה שפעם נסעה אחרי פטירת אביה עם אמה לציעשינוב למכור את הבית שנשאר לאחר השריפה שהיתה שם ונסעו אז גם לבעלז, וכאשר הודיעה לגבאי שהיא בתו של רבי יעקב לעהרער צוה הרבי מבעלז לקרב אותה ולהכניסה מיד.

זקיני היה בין השאר סוחר באתרוגים, וכאשר היה מקבל את משלוח האתרוגים מטריעסט שבאיטליה, היה מביא מהם תחילה לרבי מבעלז זצ"ל שיבחר מתוכם את המהודרים ביותר.

ר' יעקב ז"ל זכה להערכה רבה מגדולי ישראל. הגאון ר' אברהם בנימין קלוגר מבראָד בנו של הגאון המפורסם רבי שלמה קלוגר מבראָד זצ"ל כותב עליו בין

השאר: "אדם חשוב ורב חכים יתקריא וצורב, הרב החריף בתוי"ר פאר מקדושים חכם וסופר כש"ת מו"ה יעקב לעהרער שליט"א... וידעתי את הרב הנ"ל היטב כי הוא חריף ושנון...".

בשנת תרס"ו (1906) הוציא לאור מתוך כתבי-יד שהיו ברשותו את הספר "קונטרס הגאון רבי צבי חריף" על סוגיא דשיקול הדעת, מהגאון הנודע רבי צבי הירש העללער המפורסם בשם "רבי הערש חריף", שכיהן ברבנות בערים: בריגל, בּראָד, אונגוואַר, באָניהאַד ולבסוף באוֹיבן-ישן, בעל "חידושי טיב גיטין". בסופו הדפיס קונטרס "תשובות גאוני בתראי", הכולל תשובות שהשיבו לו גדולי ישראל בענינים שונים, ואשר מתוכם ניכרת ההערכה הגדולה שרכשו לו. כשנה לאחר מכן הדפיס חלק שני ובו חידושים על הש"ס מהגאון הנ"ל, וגם כאן הוסיף תשובות מגדולי ישראל.

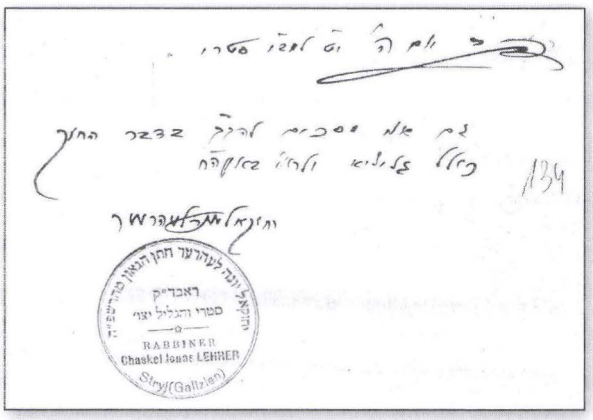

קונטרס הגאון
ר' צבי חריף זצ"ל
חלק ראשון
יאראסלוי תרס"ו
קונטרס הגאון
ר' צבי חריף זצ"ל
חלק שני על הש"ס
על מס' כ"ם ב"מ סנהדרין ע"ז שבת קידושין
חולין זבחים מנחות כריתות
רבינו צבי הירש העללער חריף זצללה"ה
מצעשינוב
חלק ראשון על שיקול הדעת שם יראה"ר
חלק שני על הש"ס וחידושים
יאראסלוי תרס"ו

שערי הספרים "קונטרס הגאון ר' צבי חריף" שיצאו לאור על ידי זקני

קרוב לפרוץ המלחמה הכין בנו ר' אליעזר (לייזער) חלק נוסף לדפוס. הספר כבר היה מוכן בדפוס "פאָוסט" בקראקא ואף שולם עבורו, אלא שלרגל המלחמה הפסיק בית הדפוס לפעול, וכל המהדורה ירדה לטמיון בין שאר אוצרות הרוח ששרפו הנאצים ימ"ש.

בשנת תשנ"ב (1992) זכיתי בע"ה להדפיס מחדש את שני החלקים הנ"ל ברוב פאר והדר ועם הוספות רבות מכתב יד הגאון המחבר, בתוספת כל תשובותיו שהיו מפוזרים בקונטרסים שונים, בשם "חידושי ושו"ת הר"צ חריף".

❖

חתימת דודי הרה"ג ר' יחזקאל יונה לעהרער
(מתוך ארכיון "כולל חבת ירושלים")

זקיני ר' יעקב ז"ל נפטר בחודש סיון תרפ"ב (1922) בקראקא, והשאיר אחריו את בניו: הבכור הרה"ג ר' יחזקאל יונה הי"ד שמילא את מקום חותנו הגאון ר' שרגא פייבל הערץ זצ"ל כראש בית דין בסטרי ונהרג שם על קידוש השם עם אשתו ובניהם הי"ד, ואחריו ר' אליעזר (לייזער) שהתגורר בקראקא ברחוב קראַקאָווסקאַ 11, ואת בנותיו: רחל הי"ד, ומאַרגאָלי ע"ה - שנפטרה ביום ו' אייר תרצ"ט (1939) בצירוך, כאשר שהתה שם לצרכי רפואה.

זקינתי מרת מאליא הי"ד היתה אשה חכמה מאד. היא האריכה ימים אחרי בעלה, עד שנהרגה על קידוש השם בחודש אלול תש"ב (אוגוסט 1942) בקראקא, בשנת הפ"ו לחייה. פעם אחת בלבד ביקרתי אצלה. היה זה בקיץ תרצ"א (1931), כאשר הנהלת הרכבת בפולין הכריזה על מבצע שכל הקונה כרטיס נסיעה ברכבת, יכול לצרף עמו ארבעה ילדים בחינם, והצטרפתי לאחד הנוסעים לקראקא.

דודי ר' לייזער לעהרער עסק בניירות ערך ובהעברת כספים. היו לו קשרי מסחר עם "בנק האָלצער" בקראקא - שיהודים רבים החזיקו שם את כספיהם - ועם ה"ווינער בנק פעראיין". שנים אחדות לפני המלחמה הוא שם לב לכך שמעת שהיטלר ימ"ש עלה לשלטון הטילה ממשלת פולין פיקוח על המטבע, ובין השאר אסרה באיסור חמור על העברת כספים מחוץ למדינה, כדי שהכלכלה לא תידרדר בגלל מחסור במטבע. בעלי הממון התחילו להעביר את כספם לחוץ לארץ באורח לא-חוקי. את הכספים היו מבריחים על ידי שליחים, לווינא או לשווייץ. השליחים

היו בעלי נתינות טשכית, שכן הדרכון הטשכי נחשב אז הדרכון הטוב ביותר באירופה, ומי שהחזיק בו לא היה זקוק לוויזה.

בחודש טבת תרח"ץ (דצמבר 1937) שלח דודי שליח מווארשא לציריך כשבאמתחתו סכום גדול של דולרים, אך ברגע שעמד לעלות על המטוס - נעצר על ידי המשטרה החשאית הפולנית וכל הכסף הוחרם.

כאשר נודע לו שהשליח נתפס עם הכסף, הבין דודי שהמשטרה תתחיל מיד לחפש אותו. אחי משה הי"ד - שעבד אצל דודי בקראקא - התחיל לעבד תוכנית כדי שדודי יוכל להמלט מפולין לפני שיעצרו אותו.

הוא הגיע לצאנז כדי להתייעץ עם ר' עבער יהושע הכהן ענגלענדער, שהיה ידוע כבעל קשרים טובים עם המשטרה (כנזכר למעלה בפרק יב). על פי עצתו של ר' עבער רשמו את דודי ר' לייזער בו ביום בתור תושב צאנז, למרות שהוא היה למעשה בקראקא. לאחר שנרשם כתושב צאנז, הוא חלה כביכול במחלה קשה, והרופא הוציא תעודה רפואית שחייבים לנתח אותו באופן דחוף בווינא. עם תעודה זו הלכו למשרד ההגירה, ושם הוציאו לדודי דרכון עם וויזה לווינא.

כאשר הכל היה מוכן, עלה דודי על הרכבת הבינלאומית ("אינטערנאציאנאלע צוג") הנוסעת מקראקא לווינא, ועוברת דרך צאנז. בעת שהרכבת נעצרה בצאנז, חיכה אחי משה בתחנה ומסר לדודי דרך חלון הרכבת את הדרכון ואת הוויזה המאושרת לווינא, וכך הוא הצליח לצאת מפולין בשלום. למחרת בבוקר באו שוטרים לחפש את דודי בבית שלנו, שכן הוא היה רשום כתושב אצלנו, אולם למזלו הוא כבר לא היה כאן.

דודי אליעזר נשאר בווינא, וישב שם במנוחה כמה חדשים עד שהגרמנים ימ"ש כבשו את ווינא. ואז כאשר נכנס יום אחד לסניף הבנק בווינא, הוא נעצר על ידי הנאצים, והם מסרו אותו לידי משטרת הגבול הפולנית. הוא ישב בבית הסוהר עד שפרצה המלחמה, ואז שוחרר יחד עם כל האסירים האחרים, כאשר הפולנים פתחו את כל שערי בית הסוהר (כפי שיסופר בחלק השני של ספרנו פרק א). הוא נשאר בגיטו קראקא, ולאחר מכן הועבר יחד עם שאר יהודי הגיטו לתאי הגאזים במחנה ההשמדה בעלזיץ, הי"ד.

פרק טז

אבי הרה"ג ר' נתן מרדכי הי"ד

ראש ישיבה ומרביץ תורה

אבי מורי הרב ר' נתן מרדכי הי"ד

אבי מורי הרה"ג ר' נתן מרדכי בוקסבוים הי"ד נולד בצאנז בסביבות שנת תרמ"ח (1888) לאביו הרה"ג ר' ירחמיאל זצ"ל. בצעירותו למד תורה אצל זקינו הדיין רבי משה גאָלדע'ס ואצל דודו הדיין רבי בעריש'ל בוקסבוים, ואחר כך היה תלמידם של הגאונים הנודעים רבי שלום מרדכי שוואדרון אב"ד ברעזאַן בעל שו"ת מהרש"ם ורבי יהושע פינחס בּאָמבּאַך זצ"ל אב"ד אושפצין בעל שו"ת אהל יהושע. בתשובה ששלח זה האחרון לחותנו של אבי - הוא זקיני רבי יעקב לעהרער הוא מוסיף: "והנני דו"ש חתנו תלמידי חביבי, האברך החריף ושנון, מופלא ומופלג, באר מלא פלג, מתמיד ומצא כדי מדתו, מו"ה נתן מרדכי נ"י". היתה לו סמיכה גם מהגאון ר' דוד מנחם מאניש באב"ד אב"ד טאַרנאָפּאָל בעל שו"ת חבצלת השרון (כנזכר למעלה בפרק ז).

בהגיעו לפרקו נשא את אמי מורתי יוטא ע"ה - שנולדה בסביבות שנת תר"נ (1890), בתו של הנגיד החסיד ר' יעקב לעהרער מציעשינוב, והיה סמוך על שלחנו כמה שנים. במשך תקופה אף כיהן שם כדיין שלא על מנת לקבל פרס, כך סיפר לי ר' אפרים בעלז ז"ל מיוצאי ציעשינוב שהיה גר באנטווערפען. חותנו צירף אותו עמו בנסיעותיו לבעלז, והוא נשאר בין ה"יושבים" שמה[א].

א בקונטרס "אוצר הטוב" מביא הרב ר' שלום גרשון אונגער שיחי' ששמע מאביו הרה"צ ר' יעקב יצחק מדאמבראווא זצ"ל - מתלמידי אבי ז"ל, מה שסיפר לו אבי ז"ל, כי היה פעם בבעלז אצל הרה"ק ר' ישכר דוב זצ"ל והתפללו שם מנחה בשעה מאוחרת מאד, ואבי -

אבי היה מקורב מאד להרה"ק ר' שמחה ישכר בער הלברשטאם זצ"ל אב"ד ציעשינוב - בנו הצעיר של הרה"ק בעל "דברי יחזקאל" משינאווא, ורשם אחרי שבת את הדברי תורה שהרה"ק מציעשינוב היה אומר בעת עריכת ה"טיש" בשבת. לימים כאשר הדפיסו את דברי תורתו בספר "דברי שמחה", היוו חידושי התורה שנרשמו בידי אבי ז"ל את רוב הספר, כפי שמצויין בהקדמת הספר.

אפריון אממי' לכבוד הרה"ח הו"כ ר' נתן נ"ע בוקסבוים אשר רוב חיד"ת מאתו הם כתובים, והיו עוד למראה עיני חקודש של כ"ק מרן הגה"ק איש אלקים זי"ע
תעכי"א — יהי זכרו ברוך.
הובל עם ב"כ לבעלזיק בעת הגירוש (אויסזידלונג) מצאנז ביחי הזעם
ט"ז - י"ז אלול תש"ב, חי"ר.

הכרת תודה לאבי ז"ל בתחילת ספר "דברי שמחה"

מאוחר יותר חזר אבי לעיר מולדתו צאנז. בתחילה למד עם תלמידים באופן פרטי, אך זה לא הספיק לפרנסתו, כיון שאת ילדי הנגידים - ששילמו הרבה ולמדו מעט - לא אהב לקחת. הוא העדיף לקבל ילדים טובים שלמדו בשקידה, ואלה היו בעיקר בני עניים, אשר הוריהם שילמו רק מעט שכר לימוד.

אחד מתלמידיו - ר' משה דוד שטראָם ע"ה (מזקני וחשובי חסידי באבוב בלונדון שנפטר לאחרונה) - מספר בערגה, כי לאחר שהוצרך לעזור לפרנסת הבית ועזב את הישיבה, קבע אבי ז"ל עמו שיעור, ולמד אתו בין השאר את כל ספר איוב עם פירוש המלבי"ם.

תלמידי אבי ז"ל, מימין לשמאל: המחבר, ר' משה דוד שטראָם מלונדון, ור' מתתי' פריזעל מניו-יורק

שהיה מתמיד גדול - הלך בינתיים ללמוד בבית מדרש אחר. כאשר סיפרו זאת להרה"ק מבעלז נהנה מאד וקרא לאבי ז"ל ואמר לו: יודע אתה למה אנו מתפללים בשעה מאוחרת, כיון שאם יתפללו מנחה מוקדם - יחכו לתפילת מעריב עד צאת הכוכבים ואז יחברו את היום והלילה על ידי ליצנות, לכן מתפללים מאוחר כדי לחבר יום ולילה מתוך תפילה.

הרבי מדאמבראווא
- מתלמידי אבי ז"ל

והיה מעשה בתלמיד אחד, הבחור יעקב יצחק ("יעקב איטשע") אונגער, אשר אביו הרה"ק ר' בן ציון הי"ד - המכונה "דער קליינער בן ציון" - מחשובי נכדי ה"דברי חיים" שגרו בצאנז, לא היה יכול לשלם שכר לימוד בהיותו עני ואביון, ואותו תלמיד התבייש לבוא ללמוד. אבי ע"ה לא רצה לוותר עליו - בהיותו בחור ירא שמים מיוחד - והלך אז אליו הביתה להפציר בו שיבוא ללמוד, למרות שאין ביכולתו של אביו לשאת בהוצאות של שכר הלימוד. תלמיד זה שרד את המלחמה בניסים והתפרסם לאחר מכן כרבי מדאָמבּראָווא זצ"ל וכאחד מחשובי האדמו"רים בניו-יורק.

בנוסף לתלמידיו למד אבי גם שיעורים עם בעלי הבתים בעיר, ובין השאר למד חומש עם פירוש האלשיך בבית המדרש "חברת תהלים" (כאמור למעלה בפרק יג). והעיד ר' משה דוד שטראָם הנזכר, כי אבי ז"ל היה בקיא בדברי האלשיך הק' בעל פה.

בבית המדרש של הרב מצאנז - מקום שם התפללו קרוב לשש מאות איש - לבשו כל החסידים בשבת ויום טוב גרביים שחורים ("שוואַרצע זאָקען"), פרט לאלה שרב העיר הרה"ק ר' אריה ליבוש זצ"ל הורה להם במפורש ללבוש גרביים לבנים ("ווייסע זאָקען"). כמובן שאלה היו רק יחידים, תלמידי חכמים מופלגים וירא שמים, כחמישים במספר. אבי ז"ל היה בין יחידי סגולה אלה.

בשנת תרפ"ז (1927), לאחר פטירת דודו ר' בעריש'ל דיין זצ"ל (כנזכר בפרק הקודם), הוצע לאבי לכהן במקומו כדיין בעיר. אך הוא סירב לקבל את המשרה, כיון שדודו ר' בעריש'ל אמר לו שעדיף שיקראו לו "ר' נת'לה ראש הישיבה" משיקראו לו "ר' נת'לה דיין", שכן האחריות המוטלת על דיין גדולה פי כמה וכמה משל ראש ישיבה, ובמקום רבי בעריש'ל נתקבל אז כדומ"ץ הרה"ג ר' מרדכי יוסף סאַפיר.

אולם יש לציין כי אף שאבי ז"ל לא נתמנה רשמית כדיין, היו רבני העיר - הרה"ק ר' ארי' ליבוש ואחריו הרה"ק ר' מרדכי זאב זצ"ל - מצרפים אותו מפעם לפעם כדיין בבית הדין, בעיקר בעת מעמד גט או חליצה.

❖

בשנת תרצ"ב (1932) מינה רב העיר הרה"ק ר' אריה ליבוש הלברשטאם זצ"ל את אבי ז"ל לעמוד בראש הישיבה "בני תורה" (אודותיה הרחבנו למעלה בפרק יג) שהיתה תחת נשיאותו, והוא נשאר בתפקידו עד פרוץ המלחמה, שאז נפסקו הלימודים בישיבה, לאחר שבנין התלמוד-תורה ניזוק על ידי הפגזות הגרמנים.

אולם גם אז לא הפסיק אבי ז"ל את הרבצת התורה ואמירת שיעורים בעירנו, והמשיך ללמוד עם הבחורים בחדר הכניסה ("פאָליש") של בית הכנסת הגדול.

כמו כן החל ללמוד שם שיעור במשניות עם בעלי בתים, אחרי שמרבית בתי המדרש התמלאו בפליטים שהגיעו לעיר (כפי שיסופר בחלק השני של ספרנו פרק ג), ולא יכלו שוב לקבוע בהם עתים לתורה.

רק בשנת תש"א (סוף 1940), כאשר נעשה המצב גרוע ביותר, בגלל הציד התמידי אחרי אנשים שהועברו למחנות המוות השונים, התבטלו התפילות ב"פאָליש" של בית הכנסת וגם השיעורים פסקו כליל. נשארו אז רק מנינים בבתים פרטיים ששעריהם היו תמיד סגורים, כדי שכאשר יישמעו דפיקות בשער, יספיקו להמלט במקומות המסתור שנקראו "בונקר".

בשלהי שנת תש"ב (1942), כאשר חוסל הגיטו בצאנז, נשלח אבי - יחד עם אמי ע"ה - למחנה השמדה בעלזיץ, ושם נהרגו על קידוש השם בימים ט"ז - י"ז אלול, השם יקום דמם.

❖

מידי שבוע בשבוע היו שולחים אותי להביא את משכורתו של אבי ז"ל (ארבעים וחמש זלוטי) כראש ישיבה ממזכיר הישיבה ר' אליעזר ליפשיץ. באחת הפעמים, באמצע החורף תרצ"ב (תחילת 1932), לאחר תקופה שאמי ע"ה היתה חולה, שלח אותי אבי להביא חלק מהמשכורת אל בית המרקחת כתשלום החוב עבור התרופות שקנו שם לאחרונה. לאחר ששילמתי, הודיע לי הרוקח שהוא חייב

להחרים את מטבע הכסף כיון שהיא נראית מזויפת. ניסינו להפעיל "פרוטקציה", אך כיון ששוטר היה נוכח שם בשעת מעשה לא היתה לו לרוקח ברירה אלא להחרים את המטבע, וכך חזרתי הביתה בפחי נפש. בבית התברר שגם על המטבעות שנתנו לרופא יש חשש זיוף. המשטרה רצתה לערוך חיפוש בבית והצער והבושה היו גדולים. לבסוף התברר שהיה חשש שוא. מה שקרה הוא כי לפני תקופה קנה אבי ז"ל כמין חגורה מיוחדת עשויה מכספית ("קוועקזילבער") על מנת להבריח כינים מבגדי בני משפחתו. הוא הניח את החגורה באותו כיס שבו היו המטבעות, ובגלל שארית הכספית השתנה צבע המטבעות עד ששיוו להם מראה מזויף. סיפור משונה זה דווח בשעתו גם בעיתונים הפולניים.

❖

בימי הקיץ היה אבי קם באשמורת הבוקר, לוקח אתו כסא מתקפל ויוצא לשוח בשדה מחוץ לעיר, כדי לשאוף אוויר צח. הוא נאלץ לעשות זאת בגלל מצב בריאותו, בסבלו ממחלת האסטמה ובעיות של קוצר נשימה. הוא היה לוקח אתו כמה ספרים ואת אחד מתלמידיו - ידידי ר' חיים הערבסט ז"ל מניו-יורק (הנזכר למעלה בפרק יא) - כדי ללמוד בצוותא באוויר הצח. וסיפר לי ר' חיים שאבי למד אתו את כל החלק הראשון של יורה דעה במסגרת הטיולים בהשכמת הבוקר. זה היה בעת שהתכונן לנסוע לקבל הורמנא מהגאב"ד טאַרנאָפאָל בעל שו"ת חבצלת השרון (כנזכר למעלה בתחילת פרק ז). באותה עת ביקש הרה"ק ר' מרדכי זאב מצאנז - שכיהן אז כאב"ד גריבוב - לקבל "הורמנא" ממנו, על כן החליט אבי ז"ל לנסוע יחד עמו בהזדמנות זו.

❖

בימי שישי של ימות הקיץ היו האנשים טובלים לכבוד שבת במימי הנהר שמחוץ לעיר. בנוסף להנאה מהמים הקרירים, הם חסכו בכך את הפרוטות שהיו צריכים לשלם במקוה העירונית. מעברו השני של הנהר עמדו ילדי הגויים (ה"שקצים") וזרקו אבנים והציקו ליהודים. הדבר חזר על עצמו מדי שבוע, עד שאבי ז"ל עשה לזה סוף. בהיותו שחיין מעולה הוא שחה מתחת לפני מים עד לעבר השני, תפס את אחד הנערים שעמד שם וסחב אותו לרגע אל תחת המים ומיד שחרר אותו לנפשו. הגויים הנבערים, כיון שלא ראו דבר,

דמיינו וחשבו שירד מלאך מן השמים לעזרת היהודים וברחו ברוב בהלה, ומאז הפסיקו ההטרדות.

❖

בכל שנה לקראת חג הסוכות, היה אבי ז"ל מוכר בביתו ארבעת המינים. מיד אחרי ראש השנה היה נוסע לסאָנאָווצא, שם קנה את סחורתו אצל היבואנים הראשיים האחים קושיצקי. בין לקוחותיו נמנו תמיד רבני צאנז, הרה"ק ר' אריה ליבוש ואחריו הרה"ק ר' מרדכי זאב זצ"ל, שהיו קונים שני סטים של ארבעת המינים, אחד "הדר שבהדר" לעצמם ואחד עבור כל הקהל עבור החסידים שרצו לברך על ארבעת המינים של הרב, ועבור אלו שלא יכלו להרשות לעצמם ארבעת המינים משל עצמם. מעניין, שאתרוג הקהל היה נוטה להשחיר כבר ביום השני של סוכות, אחרי שעבר ביום הראשון מאות ידי חסידים שברכו עליו כדין.

במיוחד נחרת בזכרוני התנהגותו התמימה של אחד הלקוחות הקבועים, יהודי יקר בשם ר' דוד שלמה גראס - ממתפללי בית המדרש של הרבנית נחמה'לה, שבכל שנה היה יוצא בריקוד שמח מיד לאחר שקנה את ארבעת המינים, מתוך הודיה להשי"ת על שזכה שיהיו לו ארבעת המינים משל עצמו.

אבי ז"ל היה אומר כי אמנם רווח גדול לא יצא לו ממסחרו, אולם לפחות היה לו אתרוג מהודר ביותר (שמחירו בשוק היה חמישים זלוטי).

❖

בנסעו ברכבת מעיר לעיר היה אבי ז"ל נוטל אתו תמיד בקבוק מים עם כלי לנטילת ידיים. ובהיותו בדרך, במסגרת נסיעותיו השונות, לא היה אוכל שום תבשיל באף מקום, רק ממה שלקח אתו מהבית.

אבי ע"ה לא טעם לחם מן המאפיה, ואכל רק מה שאמי ע"ה היתה אופה בעצמה, בנמקו את הסיבה כיון שעובדי המאפיה לא היו נוטלים את ידיהם עם עלות השחר.

כמו כן לא אכל מעולם מאכלי בשר אצל אחרים. אירע פעם בסעודת הבר-מצוה של תלמידו הבחור שמעון וואסנער, בנו של ר' מענדל, עשיר גדול ומחשובי חסידי וויעליפאלע בצאנז. את חגיגת הבר-מצוה עשה בדירתו הגדולה והרחבה,

והכין סעודה כיד המלך - כפי שרק גביר גדול כמוהו יכול היה להרשות לעצמו, לכבוד בנו יחידו שנולד אחרי שמונה בנות.

מסביב לשלחנות הערוכים הסבו כל בעלי הבתים החשובים שבעיר. בחור הבר-מצוה תפס את מקומו בין אבי ע"ה מצד אחד ובין הגה"צ ר' אביגדור צבי הלברשטאם אב"ד אלט-צאנז - מצד שני.

כשהתחילו לחלק את המגשים עם בשר האווז, נמנע אבי - כדרכו - מלטעום את הבשר. ר' אביגדור צבי הרגיש בדבר, ופנה אל אבי בקראו בקול רם: "נתן, בבית של יהודי זהיר כמו ר' מענדל מותר לכל אחד לאכול בשר". אולם אבי הסביר לו, שאין הוא נמנע מלאכול בגלל חשש כלשהו, אלא מהטעם שגדר לעצמו לא לאכול בשר אצל אף אחד ויהיו זהירים ככל שיהיו.

מאוחר יותר, כאשר כולם עסקו באכילת הבשר, פרצה פתאום המולה בין המסובים, כאשר מישהו גילה במנת בשר אווז שלו עצם שבורה. מיד הביאו את השאלה אל ראש השולחן, ולאחר עיון קצר בשאלה פסק ר' אביגדור צבי שהאווז טרף. מכיון שכל האווזים נתבשלו באותו סיר ונאספו כולם, היו חייבים לשבור את כל כלי החרסינה היקרים ולהגעיל את שאר הכלים.

לאחר הוצאת פסק הדין, קם ר' אביגדור צבי על רגליו והכריז בקול רם באזני כל המסובים: "להוי ידוע לכם, שמה שהתרחש זה עתה, שהכל נהיה טריפה, זה בא כעונש על שביישתי את פני רבי נתן'לה ברבים, והרי אני מפייס אותו ומבקש סליחתו, שכן כאשר אדם עושה גדר וסייג לעצמו לא לאכול אצל אנשים אחרים, אסור להתייחס לכך בזלזול".

מסיפור מעשה זה אפשר לראות את גודל צדקתו של הגה"צ ר' אביגדור צבי זצ"ל, שאף על פי שהוא עצמו היה גדול בתורה ובהוראה, לא חס על כבודו ופייס את אבי ז"ל ברבים.

❖

בשנת תרצ"ח (1938) התארח אצלנו הרבי מספינקא הרה"ק ר' יצחק אייזיק ווייס הי"ד בעל "חקל יצחק", בעת ביקורו בצאנז ליום ההילולא של ה"דברי חיים". לאחר שביקר אצל המרא דאתרא, הלך הרבי להשתטח על הציון ה"דברי חיים" בשעה שלש לפנות בוקר, וזאת לאחר שקיבל במשך כל הלילה "קוויטלעך"

מאנשים. בשובו הביתה מההילולא, סיפר הרבי לבני משפחתו שהתאכסן בצאנז אצל אחד מחשובי התלמידי החכמים בעיר[ב] בשם ר' נת'לה בוקסבוים, שניהל אתו שיחה ממושכת בדברי תורה, שבמהלכה עברו על כל הלכות מקוואות, וזכר את הכל בעל פה (כך סיפר לי יהודי שהגיע מהונגריה לצאנז להילולא של ה"דברי חיים").

זכורני, בלילה שלפני שהלך הרבי מספינקא לישון, הוא שם את ידו על המזוזה, ועמד כך בערך כשעה, כשעיניו זולגות דמעות ללא הרף. כך היה שופך שיח לפני בוראו, טרם עלותו למשכבו בלילות.

הרה"ק בעל "חקל יצחק" מספינקא

בעת ששהה בצאנז, באו אליו קהל גדול של חסידים עם "קוויטלעך", והוא הכניס את כולם בין הדפים של גמרא מסכת שבת, שלמד בה באותה שעה. בתור ילד, הייתי סקרן מאד לראות מה כתוב שם ב"קוויטלעך". פתחתי איפוא את הגמרא כדי להעיף עין על הרישומים ב"קוויטלעך". אך אבי ז"ל הבחין בכך, ומנע זאת ממני, באומרו כי לקרוא ב"קוויטלעך" של אנשים אחרים, הרי זה נכלל ב"חרם דרבנו גרשום" שאסור לעיין במכתבים של אנשים אחרים.

האנטישמיות לפני המלחמה

לפני שאני ממשיך לכתוב את תולדות אבי, ברצוני לתת כאן סקירה קצרה על ממדי האנטישמיות ששררה בפולין לפני המלחמה, שכן יש לכך קשר עם סיפור המעשה של אבי המובא להלן.

מדת הרשעות של הפולנים התגברה מיום ליום, בתמיכתה של הממשלה כולה ועקב תעמולת הזוועה של הכמרים ואנשיהם. בראש המסיתים עמד הכומר הרשע "שטעֶטשאַק", שהוציא עיתון שבועי בשם "Maly Dzemik" (שפירושו בפולנית "יום קטן"), ובו המציא בכל שבוע סיפור חדש על מה שעוללו היהודים כביכול

ב גם הרה"ג ר' יצחק שטערנהעלל זצ"ל יליד צאנז ואח"כ אב"ד באלטימור, מציין בזכרונותיו (שו"ת כוכבי יצחק ח"ב עמ' יז) כי אבי ז"ל היה מן התלמידי חכמים המצויינים בעיר צאנז.

נגד הפולנים. פעם כתב על יהודים בעיירה פלונית שהרגו גוי פולני, ופעם על יהודים בעיירה אחרת שניסו לרצוח צעיר פולני שחזר מבית הספר, וכך פיטם הכומר הרשע את ראשם ולבם של הפולנים הנבערים בשנאה ורשעות נגד היהודים.

משנת תרצ"ג (1933) עד תרצ"ו (1936), יכלו האנטישמיים להמשיך במעשיהם הנלוזים אך ורק מפני שהחוגים הרשמיים העלימו עין מכל. כלומר: באופן רשמי היתה האנטישמיות אסורה, אך למעשה לא נקטו באמצעים של ממש נגד הקבוצות האנטישמיות שפגעו ביהודים, ואלו יצאו בדרך כלל בעונשים קלים ביותר, ולעתים קרובות שוחררו לגמרי ללא דין ומשפט.

בחודש סיון תרצ"ו (יוני 1936) הכריז ראש ממשלת פולין סקלאַדקאָווסקי, שלפי החוק מותר לפגוע ביהודים מבחינה כלכלית.

ממשלת פולין עצמה החליטה - ללא היסוס - לקבל את הצעת השר הגברת פריסטוּר לאסור את השחיטה היהודית. בימים ההם יצא חוק שכל סוחר או בית עסק חייב לכתוב על השלט שלו, את השם הפרטי כולו, נוסף לשם המשפחה, וזאת כדי שיוכלו לזהות בדיוק את בתי העסק של היהודים, למען ידעו הפולנים להוקיר את רגליהם מבתי עסק אלה. חוץ מזה אירגנו האנטישמים בימי השוק משמרות מחאה של פרחחים צעירים, שעמדו ליד כל חנות וכל בית עסק של יהודים, ומנעו מהגויים להכנס לקנות שם משהו. גם היהודים שנסעו לירידים בעיירות הקטנות שבסביבה, היו צפויים להתנפלויות מצד הפרחחים, שהיו חומסים את הסחורות, וגם מפליאים בהם את מכותיהם, מבלי לחשוש שייענשו על כך, שכן המשטרה הפולנית הגנה עליהם. כמו כן התנוססו בכל מקום כרזות עם הסיסמה: "אל תקנו אצל יהודים". מסיבה זו בחר היטלר ימ"ש במדינת פולין לבצע בה את תכנית ההשמדה של כל יהודי אירופה, כי שם היתה לו דרך סלולה של שנאה כלפי היהודים.

❖

יוזעֶק נושא-המים הגוי ואשתו היו נושאים פחי מים לבתים שברחוב היהודי ("יידישע גאַס") במשך כל השנים, עד פרוץ המלחמה. כמו כן היו מסיקים את התנורים בשבתות החורף בבתים היהודיים. הם היו כה מסורים ללקוחותיהם, עד

שכאשר אסרו הגרמנים - בשנות המלחמה - על הגויים להכנס לגיטו היהודי, פרצו הוא ואשתו בבכי כיון שאבדו את פרנסתם.

במשך כל השנה עבדו יוזעֶק ואשתו גם בהעברת ירקות ותפוחי אדמה ומצרכים נחוצים אחרים למרתף הבית, אך מפורים ועד פסח הם סירבו להוריד את הדברים לתוך המרתף, אלא עד הכניסה למרתף. אמי היתה שואלת אותם, מדוע בכל השנה הם מורידים את כל הדברים אל המרתף פנימה, ואילו עתה לפני פסח הם מסרבים לעשות זאת? אך היא נשארה ללא מענה. פעם הפצירה אמי הרבה בגוי נושא-המים, שיסביר לה מדוע הוא מסרב להוריד את תפוחי האדמה אל המרתף לפני פסח? ואז הוא גילה לה שהכומר בבית-התיפלה הזהיר אותם, שלא יתפתו לרדת למרתפים של היהודים לפני חג הפסח, כיון שהם מסכנים בכך את חייהם בגלל ה"עובדה" שהיהודים זקוקים לדם נוצרי לאפיית המצות. "שאלתי את הכומר" - סיפר יוזעֶק לאמי - "הרי המפתח של המרתף נמצא בידי ואף אחד לא נמצא שם?". על כך ענה לי הכומר, שלמרות שהמרתף סגור, בכל זאת מסוכן לרדת שם בפנים, שכן הצדיק של היהודים יושב שם ומצפה לאיזה גוי שיכנס לשם, כדי שיוכל להקיז ממנו את הדם לצורך אפיית המצות.

❖

ביום שמיני עצרת תרצ"ז (אוקטובר 1936) התרחש בצאנז מאורע מחריד: באותו בוקר יצא הבחור בעריש לאַנדערער מביתו להתפלל. הוא התגורר בקומה השניה, ובקומת הקרקע היה למשפחתו בית עסק של עורות. ברדתו מהמדרגות שמע רחש מוזר מבית העסק והוא ניגש לראות מי הוא זה שפרץ לשם. כאשר שמע הגנב שמישהו מתקרב, קפץ מהחלון עם חבילות של סחורה והתחיל לברוח. הבחור רדף אחריו, והגנב רץ ונכנס לחצר המעבר של בית-התיפלה הנוצרי. באמצע החצר, עצר הגנב את מירוצו, שלף סכין ממעילו ודקר את הבחור למוות.

אנשי ה"חברה קדישא" פנו אל הכמרים שירשו להם לאסוף את העפר הספוג בדמו של ההרוג כדי להביא את הכל לקבורה, אך הכמרים סירבו למלא את בקשתם. הרוצח נדון לשנת מאסר אחת בלבד!

שנה באַמסטרדאַם

בשנת תרצ"ג (1933), אותה שנה שהיטלר ימ"ש עלה לשלטון בגרמניה, קיבלנו מכתב מר' אלעזר מאי - קרוב משפחה שהתגורר באַמסטרדאַם - בצירוף מסמכי דרישה, שנבוא להאָלאַנד עם כל המשפחה.

קרוב זה אף הבטיח לאבי - שסבל כאמור ממחלת האסטמה - שיקבל טיפול מיוחד אצל רופא גדול שיצאו לו מוניטין כמומחה למחלה זו. אמי היתה מוכנה ברצון רב לעזוב את פולין, נוכח רשעותם של הפולנים וגלי האנטישמיות שהתגברו מיום ליום. אולם אבי החליט לנסוע תחילה לבדו לאַמסטרדאַם, כדי לראות מה מצב היהדות שם, ונשאר שם קרוב לשנה.

במשך כל אותה תקופה הייתי רגיל ללכת מדי שבת אל ה"טיש" של הרה"ק ר' אריה ליבוש מצאנז זצ"ל, והרב היה שואל אותי תמיד "מה כותב אביך מאַמסטרדאַם?". הייתי חוזר הביתה מה"טיש" מלא שמחה, ומספר לאמי ע"ה שהרב שאל אודות אבי, ואמי נהנתה מאד וקיבלה בשמחה רבה את הידיעה שהרב מתעניין כל כך אודות אבי.

❖

בדרכו להולאנד עשה אבי חניה בעיירה אוזשהאָראָד (הנקראת אונגוואַר) באיזור קאַרפאַטו-רוס בהונגריה (כיום באוקראינא), והתאכסן שם מספר ימים אצל יהודי חשוב, בעל מכניס אורחים, ששם משפחתו היה שטיינמעץ. אבי ע"ה היה מלא התפעלות ממדת הכנסת-אורחים שלו. היה לו בן יחיד שנטל על עצמו את המצוה להציע את המטות לצורך האורחים שבאו ללינת לילה. אמר האב לבנו היחיד: "אל תדמה בנפשך שעל ידי הצעת המיטות כבר קיימת את מצות הכנסת אורחים. לא, אתה חייב לעלות ולשכב בעצמך על כל מיטה ומיטה שאתה מציע, כדי לראות אם המשכב הוא די רך ונוח בשבילך, שכן אם אתה אוהב משכב טוב - עליך לדאוג שגם לאורח יהיה משכב כזה".

באַמסטרדאַם שהה אבי באכסניה שהיתה בבעלותה של גברת מלמד, אשה חרדית ויראת שמים. למרות זאת, לא אכל אבי במשך כל ימי שהותו לא מאכלי בשר וגם לא מאכלי חלב, עד שבמשך הזמן שישב שם הוא ירד בעשרה קילוגרם ממשקלו. כל מאכלו הסתכם בלחם שהיה טובל במיץ של אגוזי הקוקוס, ובמעט חמאה שאמי ע"ה שלחה אליו בחורף באמצעות הדואר.

שאלתי את אבי ז"ל מה עשה בקשר ל"כפרות" בערב יום כיפור, אחר שלא סמך על השחיטה המקומית. והוא ענה לי שלפני יום כיפור הגיע במיוחד מאנטווערפען שוחט מפורסם וירא שמים בשם "מאַצנער", שהסכים להראות לו את ה"חלף", ובכך התאפשר לו לקיים מנהג כפרות ואף לטעום מעט בשר.

❖

אבי ז"ל אמר שם שיעורים לקהל הרחב, באחד מבתי הכנסת שבעיר. הציעו שם לאבי משרה קבועה כרב של אותו בית הכנסת, אולם הוא סירב בכל תוקף להשתקע שם וחזר לצאנז.

מצבת המהרש"ם

לאחר שחזר, שאלתי את אבי מדוע החליט לעזוב את אַמסטרדאַם. הוא ענה לי שבאותו זמן הגיע לשם גם חברו מהעיר רישא - שלמד אתו בשעתו אצל רבו המהרש"ם מבּרעזאַן זצ"ל - על מנת להתיישב שם עם כל בני משפחתו. אבי ז"ל שם לב לכך שילדיו של אותו חבר הגיעו לשם עם פיאות ארוכות ומסולסלות, ברם לאט לאט התחילו הפיאות להתקצר יותר ויותר, עד שבסוף השנה לא נשאר זכר מהפיאות. ולכן חשש אבי, שאם נעבור לאַמסטרדאַם עלול אותו הדבר לקרות גם לי. לפיכך וויתר אבי על כל "העולם הזה", ולא הסכים להשאר באַמסטרדאַם.

❖

בבית סיפר אבי ז"ל שבעיתון היהודי באַמסטרדאַם הופיעה כתבה אודות צדיק ומקובל מסאַלוֹניקי שביוון, שניבא מראש שהיטלר ימ"ש יגיע לשלטון. הוא הודיע על כך באומרו: "השטן ישתחרר מכבליו ויגולגל באותו רשע, והצלחתו תהיה מחוץ לדרך הטבע. לאן אשר יפנה יצליח ויכבוש את הכל. אף אחד לא יוכל לעצור בעדו ולהכניעו, אלא הקב"ה לבדו". לדאבוננו הרב נתקיימו כל הדברים במלואם.

דולה ומשקה

בשנת תרצ"ו (1936), לאחר תשעה באב, לקח אותי אבי ז"ל לעיירת המרפא המפורסמת קרעניץ, לשאיפת אוויר צח. היה זה ממש עונג לטייל בחורשת היער של קרעניץ, מקום שם היו שולחנות וספסלים, ואפשר היה לפגוש שם הרבה אדמו"רים, מסובין ליד השולחנות ומוקפים בחבורות חסידים, וגם לשמוע דברי תורה משמחי לב. ליד אחד השולחנות ישב הגאון הנודע רבי דוד משה ראַבינאָוויץ הי"ד - ראש ישיבות "כתר תורה" וחתנו של הרבי האחרון מראדומסק הרה"ק ר' שלמה חנוך ראַבינאָוויץ זצ"ל, וסביבו מצטופפים קהל חסידים.

הרה"ק מראדומסק (א) וחתנו הגאון ר' דוד משה הי"ד (ב) בקרעניץ בליווי חסידים

אבי ע"ה התקרב ושמע את רבי משה'לה שואל על מה דאיתא במדרש (שוחר טוב תהלים פרק א ד"ה אשר לא הלך) שדוד המלך ע"ה ביקש מהקב"ה שכל האומר תהלים יהיה נוטל שכר כעוסק בנגעים ואהלות, והרי הדבר מפליא מאד: מה ענין אמירת תהלים לנגעים ואהלות?

והסביר רבי משה'לה את הענין כך: איתא במסכת נגעים (פרק ג משנה א) שאם הכהן עם הארץ ואינו יודע להבחין בין מראה נגע טמא לבין מראה נגע טהור, הוא מצרף אליו תלמיד חכם היודע בענין מראות הנגעים, שיורה לו מהו נגע טמא ומהו נגע טהור, והכהן הוא שצריך להגיד בפיו טמא או טהור, על פי

הוראת התלמיד חכם. פירוש הדבר שהכל נקבע לפי אמרי פיו של הכהן, אפילו כשהוא עצמו אינו יודע כלל מה שהוא מדבר.

וזהו כוונת המדרש, שדוד המלך ביקש מהקב"ה שכל מי שזקוק לישועה ויאמר פרקי תהלים, יקבל הקב"ה את תפילתו וימלא בקשתו, אף על פי שאיננו מבין מה שאומר, כשם שהכהן האומר בפיו זה טמא וזה טהור, נקבע הדבר על פיו, אף על פי שהוא עצמו אינו מבין מה שאומר.

❖

את המעשה דלהלן שמעתי מר' משה דוד שטראָם ע"ה, תלמיד מובהק של אבי ז"ל, ששמע את הסיפור ממנו בשם הרה"ק בעל "דברי שמחה" מציעשינוב זצ"ל.

הרה"ק הרבי ר' ברוך ממעזיבוז זי"ע נסתלק לגנזי מרומים בקיצור ימים, ביום י"ח כסלו תקע"א (1810), בגיל חמישים וארבע. זמן קצר לפני פטירתו נפל למשכב, ומצבו הלך והחמיר. כאשר הרגיש שימיו קרובים והוא עומד להסתלק מן העולם, קרא לקהל מקורביו ואמר להם כדברים האלה:

היות ואירעה אצלי גניבה לפני זמן קצר, עלול העולם לחשוב שבגלל הגניבה נפלתי למשכב, ועקב עגמת הנפש אני מסתלק מן העולם, הריני לגלות לכם את הסיבה האמיתית.

בילדותי הייתי חלש מאד, ועל כן לא הרשתה אמי שאהיה נוכח בעת "סעודה-שלישית" שזקיני הקדוש הבעל שם טוב זי"ע היה עורך מדי שבת בשבתו, כיון שזו נמשכה עד השעות המאוחרות של הלילה.

פעם אחת, כן נתנה לי אמי ללכת ל"סעודה-השלישית" של זקיני, וזה היה כאשר הבעל שם טוב זי"ע הגיע לגור במעזיבוז. היתה לו שם דירה קטנה מאד, ולא היה מקום עבור סוכה רחבה, אלא על ידי כל מיני היתרים של דופן עקומה וגוד אסיק וכדומה. התחילו תושבי מעזיבוז להתלחש ביניהם, שהסוכה של הבעל שם טוב אינה כשרה על פי דין. יום טוב חל אז ביום חמישי וביום שישי, והכריזו בבית המדרש, שלמחרת - במוצאי שבת - יתפללו מעריב בזמנו, והבעל שם טוב לא יאריך ב"סעודה-שלישית". ולכן אמרה לי אמי, כי הפעם מותר לי להשאר ל"סעודה-שלישית".

מיד אחרי תפילת ערבית עשה הבעל שם טוב הבדלה על הכוס, וצוה לקרוא אליו את הסופר שלו, שיביא לו חתיכת קלף מעור צבי. ואז הניח הבעל שם

טוב את ראשו על השולחן ועשה עליית נשמה. לאחר ששכב כך זמן ניכר, הרים את ראשו, ומצא כתוב על חתיכת הקלף: "סוכתו של הבעל שם טוב כשרה לכל הדעות בלי שום חשש ופקפוק".

כאשר זקיני נשא את עיניו וראה אותי עומד שם בסמוך שאל אותי "מה אתה עושה כאן?". עניתי לו שאמי הרשתה לי לבוא לסעודה שלישית, כיון שהכריזו שהיום יתפללו מעריב בזמן. ואז רמז לי להתקרב אליו באומרו: "טוב שאתה נמצא כאן!", ונתן לי את ה"קוויטל" בהוסיפו: "זה יהיה בשבילך קמיע, כסגולה לאריכות ימים".

והרבי ר' ברוך'ל סיים, בהסבירו למקורביו: "עכשיו, כאשר אירעה אצלי הגניבה, נגנבה בין השאר גם הקופסה עם הקמיע שזקיני נתן לי כסגולה לאריכות ימים. מיד לאחר הגניבה נפלתי למשכב כיון שהסגולה לא נמצאת בידי יותר".

פירורים מתורתו

אסיים בכמה דברי תורה ששמעתי מאבי ז"ל, ולא מצאתי זכרונם עלי ספר.

בפסוק הראשון של פרשת מקץ (בראשית מא, א), שקוראים בכל שנה בשבת חנוכה, מרומזים בראשי תיבות עיקרי הדינים של הלכות חנוכה.

ויהי: "וכל ישראל הנרות ידליקו". כלומר, כל ישראל חייבים במצות נר חנוכה.

מקץ: "מתוך קופת צדקה". פירוש, אפילו עני המתפרנס מצדקה חייב בנר חנוכה (שו"ע סימן תרעא סעיף א).

שנתים: "שמאל נר תדליק ימין מזוזה". (שם סעיף ז).

ימים: "יתחיל מימין יסיים משמאל". בלילה הראשונה מתחילים מצד ימין של המנורה (שם סעיף ג).

ופרעה: "ובצד פתח רשות עוברי הרבים". מצוה להדליק בדלת הקרובה לרשות הרבים (שו"ע סימן תרעו סעיף ה).

חלם: "חלל למטה מעשרה". מדליקין הנרות בתוך החלל שהוא למטה מעשרה טפחים (שו"ע סימן תרעא סעיף ו).

והנה: "ויתחיל הדלקה נר הנוסף". בשאר הימים מדליקים תחילה את הנר הנוסף באותו יום (שו"ע סימן תרעו סעיף ה).

עמד: "עושה מצוה דלקה". קיימא לן שההדלקה עושה מצוה, ולא ההנחה (שו"ע סימן תרעה סעיף א).

על: "עובר לעשייתן". מברכים הברכות לפני ההדלקה, ולא לאחריה (שו"ע סימן תרעו סעיף ב).

היאר: "המדליק יברך או רואה". מי שלא הדליק, מברך ברכת שעשה ניסים כאשר רואה נר חנוכה (שם סעיף ג).

❖

בפרשת בשלח (שמות יד, כה) כתוב: ויסר את אופן מרכבותיו וינהגהו בכבדות. ופירש רש"י שעל ידי האש נשרפו הגלגלים ומתוך כך נגררו המרכבות בכבדות. וקשה לפי זה: א) למה לא נאמר "ויסורו" - לשון נפעל שהוסרו על ידי דבר אחר, שהרי זה נגרם על ידי האש. ב) היה צריך לומר "אופני מרכבותיו" - לשון רבים, שהרי לא רק אופן אחד נשרף (קצת מזה הקשה באלשיך הק').

ופירש אבי ז"ל כי המצריים בראותם שהמרכבות נוסעות במהירות גדולה מאד לכיוון הים, רצו להאט את המהירות, על כן קשרו אופן אחד (מה שנקרא "איינבינדען" ביידיש) כדי שלא יוכלו לנסוע במהירות גדולה, וזה "ויסר" - לשון קשירה, ועל ידי כך - "וינהגהו בכבדות", אולם הדבר לא הועיל להם למצריים והמרכבות המשיכו לנסוע במהירות, ואז - "ויאמר מצרים אנוסה וגו'" - שהבינו כי יד ה' עשתה זאת.

ועתה מובן שפיר למה נאמר "ויסר", שכל אחד מהמצריים קשר אופן מרכבתו כנ"ל, וגם מובן למה נאמר "אופן" בלשון יחיד, כיון שקשרו רק אופן אחד מהמרכבה.

❖

מצינו בעשרות מקומות בש"ס (עיין ברכות ל ע"ב, שבת נד ע"ב, עירובין ז ע"א, ועוד) הלשון: "יתיב פלוני קמיה דרבי פלוני ויתיב וקאמר", והנה הלשון "ויתיב" (השני) הוא לכאורה שפת יתר, שהרי כבר אמר מקודם "יתיב פלוני קמיה וכו'".

וביאר אבי ז"ל כי בימיהם היה הדרך שהתלמידים היושבים לפני רבותיהם היו צריכים לקום כדי לקבל רשות מרבו לפני שהיו מדברים, ולאחר קבלת רשות

התיישבו ואמרו את דבריהם, ובזה מדויק הלשון "יתיב רבי פלוני" - שהיה יושב לפני רבו, "ויתיב וקאמר" - לאחר שקיבל רשות לדבר התיישב על מקומו ואמר את דבריו.

משפחתי

להורים שלי הי"ד נולדו תחילה שלש בנות ולאחריהן שלשה בנים, (זכורני, כאשר בשעה טובה נולדה בתי השלישית שתחי', פגש אותי אחד מיוצאי צאנז שהתגורר בארץ ישראל, ר' דוד דרענגער ע"ה (אחיו של ר' שלמה, הנזכר למעלה בפרק יד) שאמר לי: "אל תדאג, גם לאביך היה תחילה שלש בנות ורק לאחר מכן נולדו הבנים". ואכן גם לי נולדו בניי רק לאחר שלשת הבנות).

אחותי הבכורה איידל נולדה בציעשינוב בחודש כסלו תרס"ט (1908). היא נישאה לר' ברוך פיש והם גרו בלעמבערג, שם נהרגו על קידוש השם בחודש אלול תש"ב (1942), השם יקום דמם.

השניה היתה גאָלדע, שנולדה בחודש תשרי תרע"א (1910). בשנת תרצ"ה (1935) היא התחתנה ועברה לגור בעיר ברין בטשכיה. מאז לא ראיתי אותה, ואף לא העליתי בדעתי שהיא שרדה את המלחמה, עד שבאורח פלא זכיתי למצוא אותה בחיים (כל הסיפור המופלא הובא בחלק השני של ספרנו סוף פרק יד). נפטרה ביום כ"ח תמוז תשנ"ח (1998).

אחריה היתה אחותי חוה הי"ד, שנולדה בציעשינוב בשנת תרע"ב (1912) ונהרגה על קידוש השם בקראקא בחודש אלול תש"ב (1942).

אחי משה היה הגדול שבאחים. נולד בחודש טבת תרע"ד (1914) ולמד בישיבת "כתר תורה - ראדומסק" בקראקא. היה מוכשר מאד ובעל "ידי זהב" ("גאָלדענע הענט"). היתה לו חנות למכשירי כתיבה בקראקא, בסמוך לבית הספר היהודי ("גימנאַזיע"), והיה מומחה בין השאר לתיקון עטים נובעים (כמו "פּעֶליקאַן" וכדומה). פעם, כאשר ביקר בתקופת החגים בביתינו בצאנז, הגיע אליו מפקד צבאי בעל דרגה גבוהה וביקש ממנו לתקן עבורו כלי נגינה ("אינסטרומנט") יקר. כל ילדי הרחוב היהודי ("יידישע גאַס") באו להביט ברכב הצבאי המפואר שחנה ליד ביתינו, ממנו ירד המפקד. אחי הצליח לתקן את הדבר לשביעות רצונו. לאחר מכן באו הרבה חיילים, כל

אחד והמכשיר שלו, כדי שאחי יתקן אותם. קרוב לפרוץ המלחמה נשא את בתו של ר' יוסף צעלניק ז"ל שהיה מלמד בתלמוד-תורה "יסודי התורה" בפאָדגוּרז-קראקא (בשעתו היה לאחי הצעת שידוך אחרת עם בת נגידים, אולם הוא העדיף את זוגתו זו, שהיתה מורה ב"בית יעקב" בקראקא ויותר בעלת יראת שמים). בתחילת המלחמה נולד בנם הילד יוסף, שנקרא על שם חותנו שנפטר זמן מה לאחר החתונה. כעבור זמן גורשה כל המשפחה לדאָמבראָווא הסמוכה לטארנא, שם נהרגו על קידוש השם בחודש אלול תש"ב (1942).

אחריו היה אחי הערש, שנולד בחודש מנחם-אב תרע"ו (1916) בעיר פראג, בירת טשכיה, לשם ברחו הורי ז"ל במלחמת העולם הראשונה. גם הוא למד בישיבת "כתר תורה" של חסידי ראדומסק בקראקא. עוד בהיותו ילד ידע לצייר אנשים ודמויות בכשרון נדיר. בשעתו התפרסם ציור אומנותי של הגאון המפורסם רבי מאיר שפירא זצ"ל מלובלין, האוחז בידו ספר תורה. ציור זה היה מעשי ידיו ופרי עמלו של אחי. הוא נהרג על קידוש השם בלעמבערג בחודש אלול תש"ב (1942).

תואר פני הגאון ר' מאיר שפירא מלובלין - ציור מעשי ידי אחי הערש הי"ד

הצעיר שבכולם הייתי אני, שזכיתי בחסדי השי"ת וברחמיו המרובים להנצל מצפורני הרשעים ימ"ש, וכל מעשי פרשת הניסים שעברתי, הלא המה כתובים בחלק השני של ספרנו.

רשימת המתפללים

בתי המדרש בצאנז

אמר המחבר: כדי להנציח את זכרם של אותם יהודים יקרים, אשר רובם נהרגו על קידוש השם בשנות המלחמה הי"ד, ולא השאירו אחריהם זכר, מצאתי לנכון להביא כאן רשימה חלקית של המתפללים בכמה מבתי המדרש בצאנז. שמות נוספים הזכרתי לכל אורך הספר, וכן למעלה בפרק יג - בתיאור בתי המדרש, וכל אלו לא נשנו כאן.

בית המדרש של הרב (הנזכר בעמ' רז):

ר' אביגדור בלום
ר' איסר אויסנבערג
ר' אליעזר (לייזער) שטיין
ר' בן ציון קאַנענגיסער
ר' בנימין ווייסבארט
ר' ברוך שארף
ר' דוד קליגער
ר' דן ווייסבארד
ר' הערשל קאַראָל
ר' חיים יוסף ווידאַווסקי
ר' חיים צעשינאָווער
ר' יוסף האָלצער
ר' יחזקאל אונגער
ר' יעקב מרדכי קריזער
ר' יצחק (איטשע) בלאָנדער
ר' לייב ציממער
ר' מענדל טייטלבוים
ר' עקיבא קריזער
ר' שאול ציממער
ר' שלום טעמפלער
ר' שלמה פרידמאן

בית המדרש באבוב (עמ' רא):

רבי משה אורי קעללער בעמ"ח "לקוט האורים" ו"טללי אורות"
ר' אהרן איטשע וואָלף
ר' יוסף הערבסט
ר' ישראל העלער
ר' מענדל צאנגער
ר' משה שאָס

בית המדרש שינאווא (עמ' רב):

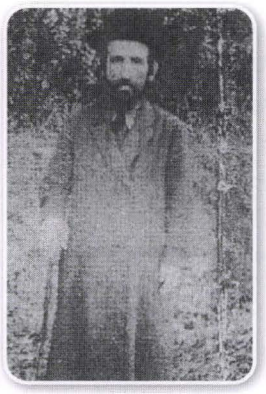
ר' אהרן ווינער
ר' אלטר לעהרער
ר' ברוך ריטער
ר' ליבוש שטיין
ר' משה באָדנער
ר' משה שמואל מאַנדעל-שליסעל
ר' שלמה לעהרער

בית המדרש החסידי (עמ' רה):

ר' גרשון הערצבערג
ר' חיים יחיאל ווייסמאן
ר' חיים שאָס
ר' לוי יצחק בערגלאַז
ר' מענדל קאופמאן
ר' נחמן נוסבוים
ר' קופטשא גריבעל

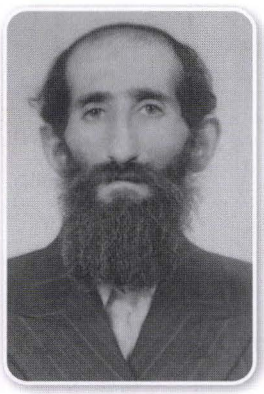
הרבי מצאנז גריבוב שליט"א עם גאב"ד ירושלים שליט"א
(שייך לעמוד קיב)

ר' יוסל'ה ראטה
(שייך לעמוד קיד)

תהלוכה לקראת חתן
(שייך לעמוד רמא)

ר' יצחק מיללער-בוקסבוים
בצעירותו
(שייך לעמוד רנא)

מנהגי קהילת צאנז

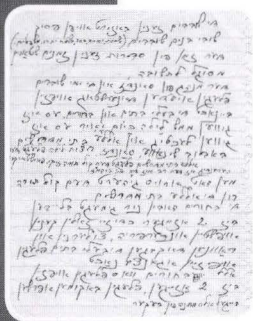

סדר נוסח הקרבנות

לקרות בצבור בשלש עשרה במדות

וסדר הקפות

לשבעני עצרת ולשמחת תורה

מנהגי קהילת צאנז

אמר המחבר: רשמתי כאן לזכרון מנהגים שונים שהנני זוכר מעיר מולדתי צאנז, כפי שנהגו בזמנם של רבני ואדמו"רי צאנז האחרונים הרה"ק ר' אריה ליבוש ובנו הרה"ק ר' מרדכי זאב זכר צדיקים לברכה. מנהגים רבים נוספים כבר הזכרתי למעלה בפרק יד, בתיאור החיים בצאנז במעגל השנה, ולא נשנו כאן.

סימן א - השכמת הבוקר

א. הקפידו לומר את שלשת הפרשיות של קריאת שמע מיד לאחר ברכת התורה.

ב. לפני תפילת השחר למדו גמרא או "חק לישראל". בצאנז שקדו הרבה בלימוד ארבעת חלקי טור עם בית יוסף ושלחן ערוך.

ג. את תיק הטלית והתפילין נשאו בכבוד מתחת לזרוע, ולא כשהוא מיטלטל ומתנפנף ביד.

ד. מרבית האנשים לבשו "טלית-גדול" ו"טלית-קטן" שהיו טוויים מצמר טורקי ("טערקישע ווּאל").

ה. על ה"טלית-גדול" היתה עטרה קלועה בחוטי כסף. בטליתות של האדמו"רים ויוצאי חלציהם היו שתי עטרות: אחת רחבה בקצה שמעל הראש, והשנייה צרה לאורך הטלית באמצע (שקראו "אַ מיטל שטיקל").

ו. נהגו לנשק את התפילין בשעת הוצאתם ובשעת הכנסתם לתיק, וכן בשעת הנחתם ובשעת חליצתם.

ז. סיפר ידידי ר' מתתיהו פריזעל שיחי' ששמע מאבי מורי ז"ל בשם הרה"ק בעל "דברי יחזקאל" משינאווא זי"ע, כי כאשר כורכים את הרצועה של תפילין סביבות היד - יש לכוין הפסוק (דברים ד, ד) ואתם הדבקים בה' וגו', שיש בו שבע תיבות.

ח. נזהרו לא לשוחח ולהפסיק בדברי חולין (אפילו בלשון הקודש) כל זמן שהיו מעוטרים בתפילין.

סימן ב - תפילת שחרית

א. אברך בשנה הראשונה לאחר הנישואין לא היה משמש כשליח-ציבור. בדרך כלל היו הבעלי תפילה רק אנשים מבוגרים.

ב. ברכות השחר אמרו מעוטרים בטלית ותפילין, ובקול רם כדי שיוכלו לענות אמן אחריהם.

ג. שליח הציבור התחיל מ"אדון עולם" והמשיך בעוז ובהתלהבות, שהקיפה את כל הציבור, והיו מאריכים בתפילה.

ד. אמרו "הנותן לשכוי" ולא "אשר נתן".

ה. "לעולם יהא אדם" היה השליח-ציבור מתחיל בקול רם, וסיים: "ומיחדים שמך בכל יום תמיד וכו'", וכל הקהל אמרו יחד בקול "שמע ישראל", אולם לא האריכו ב"אחד".

ו. "איזהו מקומן" היה השליח-ציבור מתחיל בקול.

ז. בקדיש, אחרי "שמיה דקודשא בריך הוא", ענו: "בריך הוא", ולא "אמן".

ח. לפני "הודו" אמרו "מזמור לדוד ה' מי יגור באהליך".

ט. השליח-ציבור היה מסיים בקול, "רוממו ה' וכו'", וכן "ה' הושיעה וכו'", ו"יהי חסדך ה' עלינו וכו'".

י. ב"יהי כבוד" אמרו "והוא רחום" בלחש, ורק "ה' הושיעה" אמרו בקול.

יא. השליח-ציבור היה מסיים בקול רם "הללוי-ה הללוי-ה" ומשלב של סוף המזמור ושל תחילת המזמור שלאחריו.

יב. ב"לא-ל ברוך" היה הנוסח: ונזכה כולנו "יחד" במהרה.

יג. בימות החול אמרו "אהבת עולם", ובשבת "אהבה רבה". הנוסח היה: "מהר והבא וכו' מהרה מארבע כנפות וכו' ושבור עול הגלויות מעל צוארנו ותוליכנו מהרה וכו'". השליח-ציבור היה מסיים "מהר והבא" עד "קוממיות לארצינו", ומ"כי א-ל פועל ישועות וכו'" אמרו כל הקהל יחד עם השליח-ציבור.

יד. בקיץ אמרו רק "מוריד הטל", ולא "משיב הרוח ומוריד הטל".

טו. נהגו לעמוד בקדושה עד אחר "ימלוך ה'... הללוי-ה", ולא עד "הא-ל הקדוש".

טז. בתפילת "שמע קולנו", לא נהגו לומר "אנא ה' חטאתי וכו'", הנמצא בכמה סידורים לפני "כי אתה שומע תפילת כל פה".

יז. בצאנז אמרו תחנון גם בימי היארצייט של האדמו"רים, פרט לי"ט כסלו (יומא דהילולא של המגיד ממעזריטש) כ"א אדר (יומא דהילולא של הרבי ר' אלימלך מליזענסק) וי"א תמוז (יומא דהילולא של הרה"ק ר' צבי הירש מזדיטשוב). כמו כן לא אמרו תחנון בימים אלו: מי"א עד י"ז אדר, ומכ"ג אדר עד אחרי ראש חודש אייר, בשבוע שמפסח שני עד ל"ג בעומר, ובשבוע שאחרי שבועות. כאשר התקיים ברית מילה בעיר, לא אמרו תחנון בכל בתי המדרש בעיר.

יח. את תפילת "אבינו מלכנו" אמרו רק בעשרת ימי תשובה, אך לא בתענית ציבור.

יט. "ובא לציון" היו מסיימים בפסוק "ה' אדוננו... כל המיחלים לה'". אחר כך אמרו "תפילה לדוד". ביום שלא אמרו תחנון התחילו "בית יעקב", וביום שלא אמרו גם "א-ל ארך אפים", התחילו מיד בשיר של יום. אחרי שיר של יום לא אמרו "הושיענו וכו'".

כ. הקפידו שהשליח-ציבור יאמר את כל הקדישים, אפילו כשלא היה בעל חיוב.

כא. בסיום התפילה, לאחר "עלינו", היה השליח-ציבור אומר "אדון עולם".

סימן ג - עניני סעודה

א. הקפידו לאכול מאכלים מבושלים רק בתוך הסעודה, אחרי שנטלו ידים וברכו "המוציא", מפני ספק ברכה. מאותו טעם גם הקפידו לאכול גריסים ("גרויפן") רק בתוך הסעודה, כיון שיש ספק איזה ברכה מברכים עליהם.

ב. על תפוחי אדמה היו מברכים "בורא פרי האדמה", ולא "שהכל" כפי שמפורסם בעולם.

ג. לארוחת אחר הצהרים קראו "יאָזן". כוסמת ("קאַשע") היתה נקראת "האַדֶן".

ד. סכין חלבי היה מסומן בשלשה חריצים. אם קרה והסכין נטרף, היו תוקעים אותו באדמה עשר פעמים במקומות שונים.

סימן ד - מנחה ומעריב

א. בבית המדרש של הרב התפללו מנחה כשלשת רבעי שעה לאחר השקיעה, ולא אמרו תחנון. אך בבית הכנסת המרכזי, שבו התפללו בנוסח אשכנז וכנראה גם מוקדם יותר, אמרו תחנון במנחה.

ב. תפילת ערבית היו מתפללים בבית המדרש של הרב כשעה אחרי השקיעה. בימי הספירה חיכו לספור ספירת העומר לפי שיטת רבינו תם.

ג. ב"אהבת עולם" היה השליח-ציבור מתחיל "כי הם חיינו וכו'", וכשהגיע ל"ואהבתך" אמרו כל הקהל יחד.

סימן ה - ראש חודש

א. לא אמרו תפילת "יום כיפור קטן" בכל ערב ראש חודש, רק בערב ראש חודש אלול. חסידי באבוב נהגו לומר גם בערב ראש חודש ניסן.

ב. כאשר חל ראש חודש ביום ראשון, לא היו אוכלים כזית בסעודה השלישית לאחר צאת הכוכבים כדי שיהיה אפשר לומר "יעלה ויבוא" ו"רצה" בברכת המזון.

ג. לא אמרו "ובראשי חדשיכם" אחר פרשת התמיד.

ד. לא אמרו "ברכי נפשי" בשעת התפילה, אך היו שרים אותו בניגון בעת סעודת ראש חודש.

ה. לאחר אמירת חצי קדיש שלפני מוסף עשו הפסקה לחמש דקות, כדי לחלוץ את התפילין של רש"י ולהניח תפילין דר"ת ולחלצן מיד.

ו. לכבוד ראש חודש היו מוסיפים תבשיל מיוחד לסעודה. בעת הסעודה שרו מזמור "ברכי נפשי" ו"יהי החודש הזה".

ז. לאחר קידוש לבנה חזר כל הקהל אל בית המדרש ושרו "טובים מאורות", אך לא היו רוקדים.

ח. בעת מעמד "ברכת החמה" היתה תזמורת ששרה "טובים מאורות" בניגון "מאַרש" (שיר-לכת) שהולחן במיוחד לכבוד המעמד הנדיר.

סימן ו - שבת קודש

א. בכל יום חמישי היו הנשים אופות חלות לכבוד שבת, ונהגו להפריש חלה בברכה על שיעור עיסה של קילו ורבע.

ב. כאשר קרה שאחד הנרות התכופף לצד אחד והיה חשש שיגרום לשריפה ח"ו, היו מניחים חלה בצד השני של הנר, וזה היה סגולה שהנר יתיישר.

ג. נהגו הלכה למעשה לפתוח קופסאות סרדינים בשבת.

ד. נהגו לעבור על הסדרה שנים מקרא ואחד תרגום פסוק בפסוק, ולא כפי שמובא בספרים לעבור על כל הפרשה פעמיים מקרא בלא הפסק, ורק אחר כך לעבור על כל התרגום. במדה שהיו צריכים להפסיק, היו מפסיקים בפתוחה או בסתומה.

ה. מנחה היו מתפללים חצי שעה לאחר הדלקת הנרות. והקפידו לא להקדים את התפילה גם בימים הארוכים של הקיץ.

ו. לפני "מזמור לדוד הבו לה' בני אלים" אמרו: "בואו ונצא לקראת כלה וכו'".

ז. בזמנים מיוחדים כמו שבת חול המועד או שושן פורים או כשחל שמחת תורה בערב שבת, היו רוקדים ב"בואי בשלום".

ח. בזמר "שלום עליכם" אמרו: "מלאכי השלום, מלאכי השרת מלאכי עליון" בכל החרוזים. "אשת חיל" היו שרים בניגון "ראפשיץ" הידוע.

ט. שיעור רביעית לקידוש היה כמקובל 86 גרם, ואחרים נהגו שיעור של 67 גרם.

י. בנוסח הקידוש לא אמרו "כי הוא יום וכו'", וכמו כן לא אמרו "כי בנו בחרת וכו'".

יא. בעל הבית היה מוציא את כל בני הבית בקידוש, ואחר כך בירך כל אחד מהמסובים "בורא פרי הגפן" לעצמו. לאחר הקידוש לבשו את ה"טיש-כאַלאַט" להסב ליד השולחן, ואת החגורה קשרו רק לקראת ברכת המזון.

יב. בעל הבית לא היה מחכה לברך "המוציא" עד שכולם יטלו את ידיהם לסעודה, והוציא את כולם ידי חובת לחם משנה, אבל לא בברכת "המוציא".

יג. לא היו חותכים את החלה לפרוסות ישרות, אלא באלכסון, ופרוסות גדולות שיספיקו לכל הסעודה.

יד. אחרי הדגים לא היו שוטפים את הידיים במים, רק שתו יי"ש ואמרו לחיים.

טו. בסעודת בליל שבת היו שרים את הזמירות: "כל מקדש", "מנוחה ושמחה", "מה ידידות", ו"תנו שבח ושירה".

טז. האטריות ששמו במרק בליל שבת היו מרובעות, וקראו להם "פלעצלעך". לאחר מנת הבשר אכלו כמה סוגי תבשילים: "פערפעל צימעס" (פתיתים) שנקרא "דעם בעל שם'ס צימעס", "מעהרען צימעס" (גזר) וליפתן שזיפים. בקיץ, לאחר חג השבועות, היו אוכלים ליפתן אגסים במקום שזיפים, מחשש תולעים שהיו מצויים בתקופה זו. ב"טיש" של הרב היה ליפתן נוסף: כבד צלוי.

יז. "שיר המעלות" שלפני ברכת המזון אמרו בלי לשיר. גם בימות החול אמרו "שיר המעלות" ולא "על נהרות בבל". מי שלקח את כוס הזימון היה אומר "הב לן ונברך".

יח. בשבת בבוקר לא היו אוכלים לפני התפילה, רק שתו קפה. את קוביית הסוכר טבלו בקפה, ועליו ברכו "שהכל".

יט. בתפילת שחרית ב"יהי כבוד" היו מסיימים בקול "ונחלתו לא יעזוב". את הפסוק "והוא רחום יכפר עוון" לא אמרו כלל, לא בשבת ולא ביום-טוב. השליח-ציבור היה גומר רק בפסוק "ה' הושיעה".

כ. היו שרים "הא-ל הפותח", חוץ מהקטע "אין ערוך לך ואין זולתך אפס בלתך ומי דומה לך", שאמרו בלי לשיר. ואת הקטע "אין ערוך לך ה' אלקינו וכו'" היו כן שרים. לאחר מכן היו שרים "א-ל אדון".

כא. "צור ישראל" אמרו יחד עם השליח-ציבור, ו"גאל ישראל" אמרו בלחש.

כב. "ממקומך" היו שרים רק בשבת מברכים וביום-טוב, אך לפעמים כאשר ניגש לעמוד בעל תפילה מחונן, היו נותנים לו לשיר "ממקומך" גם בשבת רגילה.

כג. לאחר קדושה היה כל הקהל לובש את השטריימל עד מוסף, או עד ברכת החודש.

כד. בהוצאה והכנסה של הספר תורה היו מכבדים רק לגבאי צדקה.

כה. יהודי חשוב או עסקן, שלא היה להם סמיכה לרבנות ("היתר-הוראה") היה נקרא לתורה בתואר "החבר".

כו. בברכת החודש היו שרים "יחדשהו" בניגון צאנז הידוע.

כז. תפילת "הנותן תשועה למלכים" אמרו רק בבית הכנסת המרכזי.

כח. לאחר התפילה אמרו "אנעים זמירות", בלא פתיחת הארון קודש.

כט. לפני הקידוש ביום השבת היו שרים "אסדר לסעודתא" ו"חי ה' וברוך צורי".

ל. את הקידוש בבוקר עשו גם כן בעמידה, ובלי הטלית.

לא. בסעודת יום השבת אכלו דגים, ביצים עם בצל, "גאַלערעטע" (רגל קרושה) ואחר כך את הטשולנט (שהיה בדרך כלל נוזלי ולא סמיך). כמו כן אכלו קיגל מאטריות ("לאָקשען-קיגעל"). וכשחל ראש חודש בשבת עשו קיגל מיוחד לכבוד ראש חודש, שנקרא "חלה-קיגל". קיגל מתפוחי אדמה עשו רק בפסח.

לב. בסעודת היום היו שרים "ברוך ה' יום יום", עד "כי לא יזנח לעולם ה'". אחר כך שרו "ברוך א-ל עליון" ו"שבת היום לה'".

לג. בתפילת מנחה, היה הבעל תפילה לובש את הטלית רק אחרי "אשרי ובא לציון".

לד. בעת גלילת הספר תורה אמרו את המזמורים "הללוי-ה אודה" ו"אשרי איש".

לה. נהגו לא לאכול בשר בסעודה השלישית, אך לא הקפידו דווקא על מאכלי חלב (רק בערב תשעה באב, כמובא להלן).

לו. "שבע ברכות" בסעודה שלישית עשו בבית ולא בבית המדרש. אולם היו שרים "דוי הסר" גם בשבת, בניגון מיוחד. מי שזימן ברכת המזון שתה מכוס היין אפילו לאחר יציאת השבת, אך זה שאמר את השבע ברכות לא שתה מהכוס שלו. אחר כך נתנו לכלה לטעום מהיין, אבל לא לחתן.

לז. בתפילת ערבית במוצאי שבת לא אמרו "ברוך ה' לעולם".

סימן ז - יום-טוב

א. בתפילת מעריב בליל יום-טוב היה השליח-ציבור מנגן "ברכו" בניגון מיוחד. לא אמרו "מערבית", אלא היו שרים אותם לאחר מכן בשעת סעודת החג. כמו כן לא אמרו את ה"יוצרות" שבברכות קריאת שמע, אבל ה"יוצרות" שבחזרת הש"ץ היו אומרים.

ב. הנשים היו מדליקות את הנרות לאחר תפילת ערבית, לפני קידוש, גם בליל ראשון של החג.

ג. כשחל יום הראשון של יום-טוב בשבת היו מחלקים את סעודת הצהרים לשניים, כדי לקיים מצות סעודה שלישית (שלא היה אפשר לקיים אחרי הצהרים מפני קדושת יום השני של יום-טוב). לאחר הדגים היו מברכים ברכת המזון. האנשים שגרו קרוב לבית המדרש היו מתפללים מנחה, ואחר כך נטלו ידים לסעודה השניה.

ד. כשחל יום-טוב ביום ששי - ערב שבת, לא היו הולכים אחרי הצהרים לטבול במקוה לכבוד שבת, וסמכו על טבילת הבוקר.

ה. בכל יום-טוב אחרי תפילת מנחה היו יוצאים בריקוד בעת אמירת "ועל כן נקוה לך".

ו. ביום-טוב שחל בשבת לא אמרו י"ג מדות בעת הוצאת הספר תורה. וגם הכהנים לא היו עולים לדוכן לברכת כהנים.

ז. בימים שהכהנים היו עולים לדוכן, הקפידו שכהן לא יתפלל בפני העמוד. לאחר קדיש של מוסף היו כולם אומרים "יישר כחכם כהנים".

ח. יום-טוב שחל בשבת וכן בשבת חול המועד שרו "שלום עליכם". לפני קידוש אמרו "רבון כל העולמים" עד "מלך תמים דרכו", שרו "אשת חיל", ו"אתקינו סעודתא" אמרו עד "אתיין לסעדא בהדיה".

ט. בתפילת שחרית בחול המועד, (וכן בשבת חול המועד) היו שרים "א-ל מלך וכו'" שבברכת "ישתבח" עם הקדיש שלאחריו. וכן "כולם אהובים", "וכולם מקבלים", ובכל קדיש "תתקבל", כמו ביום-טוב.

י. בתפילת מעריב בלילי חול המועד לא אמרו "ברוך ה' לעולם".

סימן ח - פסח

א. "מים שלנו" שאבו מהנהר, והשתמשו באותם דליי עץ ("וויאַדרעָם") משנה לשנה, אפילו בערב פסח.

ב. בכל ערב פסח עשו עירובי חצרות. את מצת העירוב הכניסו לתוך תיבת עץ מעוגלת סגורה ומנוקבת, שהיתה תלויה במקום גבוה בכותל המערבי של בית הכנסת, ושם נשארה עד הפסח הבא.

ג. בשעת בדיקת חמץ לא הקפידו לכבות את החשמל.

ד. במשך כל ימות הפסח נמנעו מלאכול אצל אחרים. כל אחד אכל רק מהתבשילים שלו ובכלים שלו, אפילו הורים לא אכלו אצל ילדיהם. כמו כן לא השתמשו בשום

מוצרים או מצרכים מבחוץ, אפילו בהכשר המהודר ביותר. ביין השתמשו רק מתוצרת עצמית, וגם את המצות היתה כל משפחה אופה בעצמה.

ה. בשמן לא השתמשו בכלל, רק בשומן ("שמאַלץ"). השתמשו רק במלח-אבן ("שטיין-זאַלץ"). בסוכר השתמשו רק לאחר שהיו מרתיחים וממיסים אותו ואחר כך מסננים היטב. בחלב השתמשו רק ממה שנחלב לפני פסח. את החלב היו מרתיחים כל יום כדי שלא יתקלקל ויחמיץ, ורק עבור הילדים השתמשו בחלב שנחלב בפסח. חמאה וגבינה לא אכלו כלל בפסח.

ו. על פי רוב החסידים לא השתמשו בקפה בכל ימי הפסח. אלו שכן השתמשו בקפה, היו קונים גרעיני קפה והיו קולים אותם - לפני פסח - על האש, ואחר כך טוחנים אותם במטחנה מיוחדת.

ז. הקפידו לא להזכיר המלה "לחם" בכל ימי הפסח, במקום זה אמרו "חמץ".

ח. הקפידו - במשך כל ימי החג - שהמצות שעל השלחן לא יהיו מגולות.

ט. כאשר אפו מצות במשך כל ימות השנה, עשו רק "מצה עשירה", דהיינו שעירבו את הבצק עם ביצים, כדי להבדיל ולהחשיב את המצות של החג.

י. בתפילת ערבית בליל פסח היה השליח-ציבור מנגן ב"ואמונה כל זאת", מ"העושה לנו ניסים" עד "ומלכותו".

יא. ב"ורחץ" היה רק ראש המסובים נוטל ידיו, ולא שאר המסובים.

יב. לאחר שהבן שאל "מה נשתנה", היה בעל הבית וכל המסובים חוזרים ואומרים גם הם "מה נשתנה". אבי ז"ל הסביר לי הטעם כי גם "מה נשתנה" הריהו חלק מההגדה, וחייבים לאמרו.

יג. בתפילת ערבית של שביעי של פסח היו שרים "המעביר בניו" עד "ומלכותו".

יד. לשבת שלאחר פסח נהגו לאפות את החלה עם צורה של מפתח קלוע מעל החלה.

סימן ט - תשעה באב

א. בכל ימות השנה אמרו "שיר המעלות" לפני ברכת המזון, ורק בסעודה המפסקת אמרו "על נהרות בבל".

ב. כשחל תשעה באב ביום ראשון, היו מקפידים לאכול מאכלי חלב לסעודה שלישית. במוצאי שבת החליפו בגדי שבת לבגדי חול לפני תפילת מעריב, והורידו אז גם את הפרוכת.

ג. בתשעה באב במנחה אמרו פרשת הקרבנות ו"אשרי" לפני שמונה עשרה, את השיר של יום ו"אין כאלקינו" אמרו אחרי שמונה עשרה.

סימן י - ימים נוראים

א. מראש השנה עד הושענא רבה טבלו את פרוסת החלה בדבש וגם במלח.

ב. בראש השנה וביום כיפור היה השליח-ציבור מניח את שעונו על העמוד, כדי להתאים את עצמו עם הזמן.

ג. לא נהגו לומר את היוצרות שלפני שמונה עשרה, פרט לקטעים "אור עולם", "סלח" ו"חטאנו".

ד. רב העיר לא היה דורש לפני התקיעות. רק פעמיים בשנה היה הרב דורש לפני הציבור: בשבת הגדול ובשבת שובה.

ה. לפני התקיעות אמרו שבע פעמים "למנצח לבני קרח".

ו. את הפיוטים שבתוך הקדושה "וחיות" ואחרים, אמרו בעמידה לאחר הקדושה; בשחרית לפני "ימלוך", ובמוסף לפני "אדיר אדירנו".

ז. אמרו "אתה קדוש" ו"לדור ודור".

ח. ביום הראשון של ראש השנה אמרו הפיוטים: "אנסיכה מלכי", "זכר תחלת", ו"אשא דעי". וביום השני אמרו: "אהללה אלקי", "אפחד במעשי" ו"אנוסה לעזרה".

ט. כשחל ראש השנה בשבת לא היו נופלים כורעים ב"עלינו לשבח".

י. בקדיש לא אמרו "עושה השלום", אלא "עושה שלום" כמו בכל השנה.

יא. אחרי תפילת מוסף היה הרב חוזר ותוקע את כל מאה הקולות.

יב. בחזרת הש"ץ היו שרים את הקטעים: "זכרנו", "מכלכל חיים", "מי כמוך", "ונתנה תוקף", "אדם יסודו", "אין קצבה", "אתה הוא אלקינו", "מלך עליון", "חמול על מעשיך", "וכל מאמינים", "ויאתיו כל", "היה עם פיפיות", "היום הרת עולם", "ארשת שפתינו", "הללו א-ל בקדשו", "היום תאמצנו".

יג. בשעת הוצאת ספר תורה בעשרת ימי תשובה, אמרו את הנוסח "שיר למעלות אשא עיני וכו'" לפני "בריך שמיה", אך לא אמרו את הי"ג מדות, שבמקומות אחרים אומרים אחר "ויהי בנסוע".

יד. בערב יום כיפור היה הגבאי מחלק "לעקעך" ונותן לכל אחד חתיכה בידו, כמובא בספרים שאם נגזר ח"ו על מישהו שיהיה נצרך לקבל מהבריות, יצא ידי חובתו בלקיחה זו.

טו. ביום כיפור היו מדלגים על הפיוטים והקטעים הבאים; במעריב: "אמנם אשמנו", "אותך אדרוש", "אתה מבין". בשחרית: "אנוש מה יזכה", "אדר יקר", "אנא אלקים", "איומה בחד", "אך אחים", "אשר אומץ", "אפסי ארץ", "מי כמוך", מ"נאמירך" עד "ליושב תהלות", "אילי ישחק", "אין מספר", "האדיר בשמי" עד "אחד", "אדברה", "אתה מבין". במוסף: "אנוש איך", מ"אין ערוך" עד "אמרו לאלקים", "אשר איימתך", "אמיצי", "אילי מרום". בעבודה במוסף אמרו "אתה כוננת", ולא "אמיץ כח", וגם לא "אתה מבין". במנחה: "א-ל נא", ולא "אתה מבין".

טז. השליח-ציבור היה מנגן את הפיוטים והקטעים הבאים; במעריב: "סלח נא", "יעלה", "סלח נא אשמות", "אמנם כן", "כי הנה כחומר", "כי אנו עמך" עד "ואתה מאמירנו", ו"אדון עולם". בשחרית: "אתה הוא אלקינו", "זכרנו", "אמרו לאלקים", "מכלכל", "מעשה אלקינו", "על ישראל אמונתו", "האדרת והאמונה", "חמול על מעשיך", "וכל מאמינים", "ויאתיו כל", "היה עם פיפיות", "כי אנו עמך", "היום תאמצנו". במנחה ובנעילה היו שרים כמו בשחרית ובמוסף.

יז. חלק ניכר מתוך הציבור היה נשאר בבית המדרש ביום כיפור מתפילת כל נדרי עד אחרי נעילה.

סימן יא - סוכות

א. רוב האנשים הקפידו לקנות לולב בלי כפתור ("קנעפל") למעלה.

ב. לא הקפידו לישון בסוכה.

ג. אמרו את כל היוצרות. ואת קטעי היוצרות שדילגו עליהם ביום כיפור - כאמור, נהגו לשיר בשעת הסעודה בסוכות.

ד. את ההושענות היו אוגדים בעלי הלולב. במקומות שלא היה ליהודים לולב כמו ביישובי הכפר, היו קושרים את ההושענות בבדי ערבה.

ה. התפילות של הושענא רבה היו מעין יום כיפור: בעלי התפילה היו לובשים "קיטל", וכן התחילו את התפילה באמירת "אדון עולם" בניגון של יום כיפור. וכן היו תוקעים תשר"ת בין הקפה להקפה.

ו. כאשר חל שמיני עצרת בשבת, היו הכהנים עולים לדוכן בהושענא רבה.

ז. את הפיוט "אמונים אשר נאספו", מהיוצרות של תפילת שחרית של שמיני עצרת, היו שרים בעת הסעודה.

סימן יב - עניני שמחה

א. היו נמנעים לשים את סכין המילה מתחת למראשותי הרך הנולד.

ב. אבי הבן לא היה מברך ברכת "שהחיינו" בברית מילה, גם בילד הראשון.

ג. כשנולדה בת הקפידו לתת לה שם דווקא בשבת, ולא בחול. אם קרה שמישהו נתן שם לבתו ביום חול, היו קוראים לה "אַ וואָכעדיק מיידל" (ילדת חול).

ד. כאשר ילד הגיע לגיל חמש, עשו בשבת אחר הצהרים מסיבה של עוגות ופירות ומיני מתיקה ומשקאות, שקראו "סעודת חומש". היו מזמינים את בני המשפחה והידידים, וכן את הרבי עם החברים של הילד מהחדר. לילדים היו מחלקים שקיות עם ממתקים.
לכבוד המאורע עשו הצגה קטנה, שבו אחד הילדים היה שואל את הילד:
"ילד, מה אתה לומד?"
"חומש".
"מה הפירוש חומש?"
"חמשה".
"מה חמשה?"
"חמשה ספרים יש בתורה הקדושה".
"איך קוראים לספרים?"
"לראשון קוראים בראשית, לשני שמות, לשלישי ויקרא, לרביעי במדבר, ולחמישי קוראים דברים".
"ואיזה חומש אתה לומד, ילד?"
"ויקרא".
"מה הפירוש ויקרא?"
"הוא קרא".
"מי קרא?"
"השם".
"את מי הוא קרא?"
"את משה רבינו".
"ולמה אתה לומד ויקרא?"
"כיון שהקרבנות מכפרים ומטהרים את האנשים מהעבירות, וגם תינוקות נקיים מעבירות, ובויקרא כתוב סדר הקרבנות, וכאשר לומדים את סדר הקרבנות הרי זה כאילו מקריבים קרבנות לפני השם יתברך".
אחר כך היה הילד קורא כמה פסוקים בויקרא.

ה. לכבוד סעודת החומש נהגו לקשט את הילד בכל מיני תכשיטים, כמו שמקשטים ילד בעת שמביאים אותו לפדיון הבן.

ו. לא היו מקצצים את הפאות, אך כשגדלו ונתארכו יותר מהפנים, היו חורכים את קצותיהן.

סימן יג - ענייני אבילות

א. לא הביאו ספר תורה מבית המדרש לבית האבל לימי השבעה. לאחר התפילה בבית האבל הלכו המתפללים לבית המדרש לשמוע קריאת התורה.

ב. בבית האבל היו מסירים את המפות מעל השולחן.

ג. האבל היה משנה את מקומו בבית המדרש במשך כל השנה לאביו ולאמו, ולשאר קרובים עד השלשים.

ד. עשו רק מנין אחד לתפילה בבית האבל, גם כאשר היו כמה אחים שישבו שבעה. הם התחלפו ביניהם, אח אחד היה מתפלל תפילה אחת, ולתפילה השנייה היה ניגש אח שני, וחוזר חלילה. קדיש אמרו כולם יחד.

ה. לא אמרו "סליחות" בבית האבל.

סימן יד - ענינים שונים

א. הקפידו מאד לא להשתמש בניר עיתונים שנדפסו באותיות האלף-בית, ואפילו בעיתונים לא-דתיים וגם הקפידו לא לדרוך עליהם. וזאת לדעת שעיתונים לא-דתיים בכלל לא היו נכנסים אפילו על סף הבית.

ב. נהגו לדבר רק ביידיש, ולא בשום שפה אחרת. ובכלל היו נזהרים מאד לדבר תמיד בלשון נקייה. אפילו הסבלים בשוק היו מדברים בשפה עדינה.

ג. בעלי בתים היו חובשים לראשיהם כובע שנקרא "סאַמעטנע קאַפּעלוש", האדמו"רים חבשו כובע נמוך ורחב והכיפה שמתחתיו היתה בולטת מעט כלפי חוץ.

ד. בצאנז היה מקובל ש"ניטל" נוהג משעה שש עד שתים עשרה בליל שישי בינואר ולא ביום 24 או 25 בדצמבר.

ה. כאשר היה חולה מסוכן רח"ל, היו הנשים קרובי משפחתו באים לבית המדרש, ולאחר שהגבאי פתח את ארון הקודש, נגשו הנשים לשם לדקות אחדות לשפוך מר לבם ולעורר רחמים מתוך דמעות שליש וזעקה. דבר זה היה נקרא "איינרייסען".

יעמדו על הברכה

הגבאים החשובים מיקירי וחשובי ק"ק אנטווערפען יע"א
הנושאים עמי בעול הגבאות
ד"צדקת רבי מאיר בעל הנס - כולל חבת ירושלים"

הרב **יוסף באב"ד**	הר"ר **י. אליעזר שטראסמאן**
הר"ר **משה אללעך**	הר"ר **דוד וואהל**
הר"ר **י. נפתלי געלדציילער**	הר"ר **משה לעהרער**
הר"ר **יעקב משה גאלדשטיין**	הר"ר **משה האללעס**
הר"ר **ישורון האכהייזער**	הר"ר **שמואל באמבערגער**
הר"ר **משה אברהם פאריזער**	הר"ר **משולם א. זילבערמאן**
הר"ר **שלמה זלמן בראון**	הר"ר **אברהם ישעיה ראטטענבערג**

יעזור השי"ת וזכות מצוה קדושה זו תגן עליהם
להתברך בכל מילי דמיטב

ויזכרו לטובה הגבאים החשובים שנתבקשו לישיבה של מעלה
אשר פעלו למען הצדקה החשובה בעיר אנטווערפען
אחר שנות המלחמה

הר"ר **מנחם מענדל הוס** ז"ל ראש הגבאים

הר"ר **יוסף יצחק ראטטענבערג** ז"ל	הר"ר **חיים דוד האכשטיין** ז"ל
הר"ר **אביגדור לעהרער** ז"ל	הר"ר **משה געלדציילער** ז"ל
הר"ר **יוסף שטערן** ז"ל	הר"ר **שלמה מאיער** ז"ל
הר"ר **שלום רויטעבארג** ז"ל	הר"ר **שאול הוטטערער** ז"ל
הר"ר **זאב וואלף הלברטהאל** ז"ל	הר"ר **אליעזר רייכער** ז"ל

שלמה זלמן הלוי לעהרער
ראש הגבאים

מזכרת נצח לעילוי נשמת

אבי מורי
הרה"ג רבי **נתן מרדכי** הלוי **בוקסבוים** הי"ד
ראש ישיבת 'בני תורה' בצאנז ומלפנים דומ"ץ ציעשינוב

אמי מורתי
מרת **יוטא** הי"ד

נהרגו על קידוש השם בימים ט"ז-י"ז אלול תש"ב
במחנה השמדה בעלז"ץ על ידי הנאצים ועוזריהם ימ"ש

אחותי
מרת **אייידעל** הי"ד
בעלה-גיסי
הר"ר **ברוך פיש** הי"ד

אחי
הבחור **צבי (הערש)** הי"ד

נהרגו על קידוש השם בחודש אלול תש"ב בלעמבערג

אחי
הר"ר **משה** הי"ד
אשתו-גיסתי ובנם הילד **יוסף** הי"ד
נהרגו על קידוש השם בחודש אלול תש"ב בדאמברא

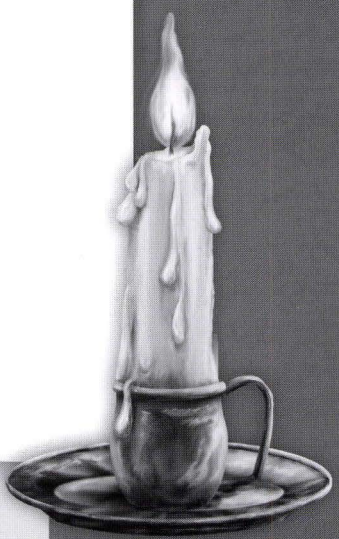
אחותי
מרת **חוה** הי"ד
נהרגה על קידוש השם בחודש אלול תש"ב בקראקא

זקני הרה"ג ר' **ירחמיאל בוקסבוים** זצ"ל דומ"ץ בצאנז
בן הרה"ג ר' **משה** זצ"ל המכונה ר' **משה גאלדע'ס**
נפטר חודש סיון תרצ"ו

זקנתי הצדקנית מרת **רעכיל** ע"ה
נפטרה ב' דראש השנה תרצ"ה

דודי ר' **שמואל באדנער** הי"ד מקרעניץ
זוגתו-דודתי מרת **שבע** בת ר' ירחמיאל הי"ד
נהרגו על קידוש השם עם תשעת ילדיהם הי"ד

הוקדש על ידי המחבר

מזכרת נצח לעילוי נשמת

זקני הרה"ח ר' **יעקב** בן ר' יחזקאל יונה **לעהרער** ז"ל
מציעשינוב
מו"ל "קונטרס רבי צבי חריף"
נפטר בחודש סיון תרפ"ב בקראקא

זקנתי מרת **מאליא** הי"ד
נהרגה על קידוש השם בחודש אלול תש"ב בקראקא

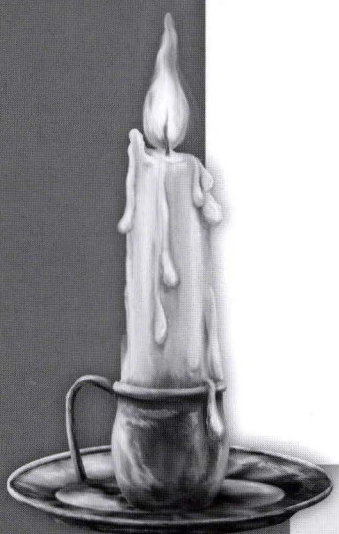
וילדיהם:
דודי הרה"ג ר' **יחזקאל יונה לעהרער** הי"ד
ראב"ד סטרי
נהרג על קידוש השם יחד עם אשתו ובניהם בסטרי

דודי ר' **אליעזר** (לייזער) **לעהרער** הי"ד
נהרג על קידוש השם בחודש אלול תש"ב בבעלזיץ

דודתי מרת **רחל לעהרער** הי"ד
נהרגה על קידוש השם בחודש אלול תש"ב בבעלזיץ

דודתי מרת **מארגאלי לעהרער** ע"ה
נפטרה ו' אייר תרצ"ט בציריך (שווייץ)

הוקדש על ידי המחבר

מזכרת נצח לעילוי נשמת

חותני הר"ר **גרשון** בן ר' יצחק **לעהרער** ז"ל
נפטר כ"ג שבט תשל"ה

חמותי מרת **ליבא** בת ר' יצחק אייזיק הכהן **דארף** ע"ה
נפטרה כ"ה אייר תשל"ז

בנם-גיסי הר"ר **ישכר דוב** בן ר' גרשון **לעהרער** ז"ל
נפטר כ"ג כסלו תשנ"ח

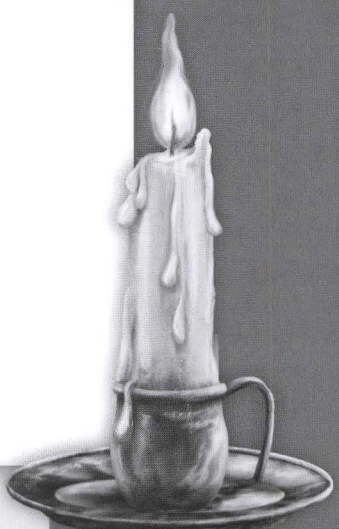
אחותי מרת **גאלדע** ע"ה
נפטרה כ"ח תמוז תשנ"ח

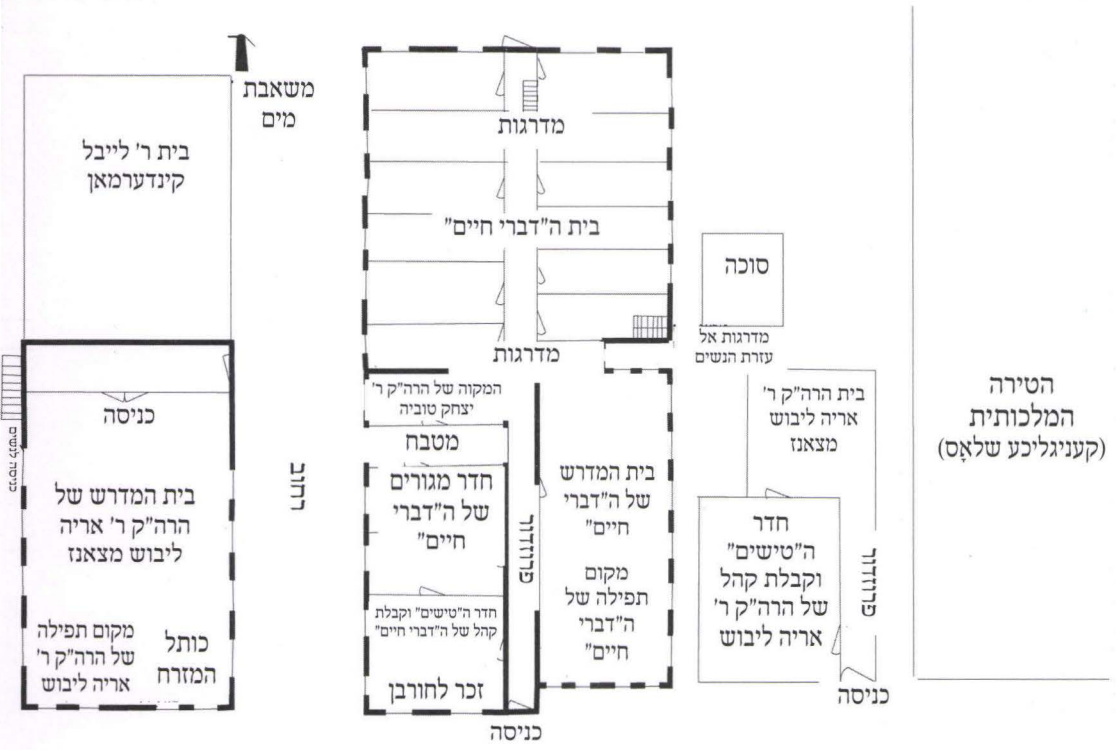
בעלה-גיסי הר' **יוסף סהר** ז"ל
נפטר ז' שבט תשנ"ז

בתם מרת **חוה** ע"ה
נפטרה בדמי ימיה א' דר"ח אייר תשנ"ה

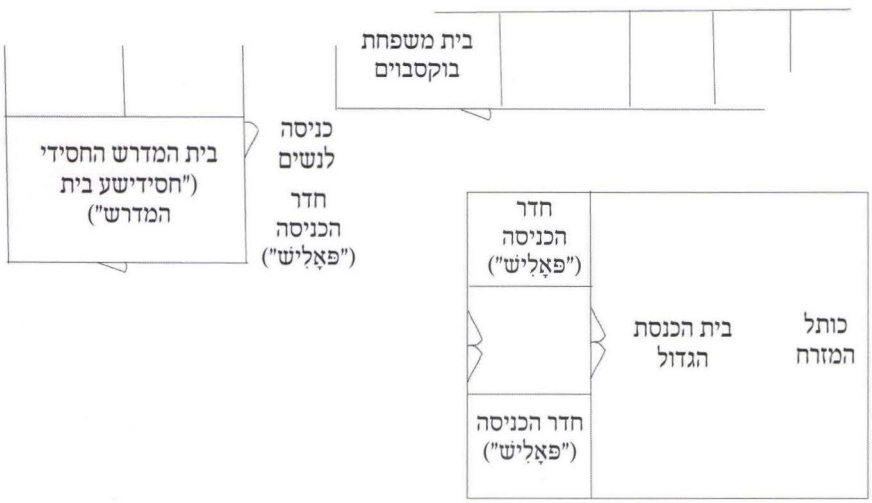
חתני היקר באנשים האברך החשוב והנעלה
הר"ר **יחיאל אפרים** בן ר' פסח **טיפנברונר** ז"ל
נפטר בדמי ימיו ט"ו סיון תש"נ

הוקדש על ידי המחבר

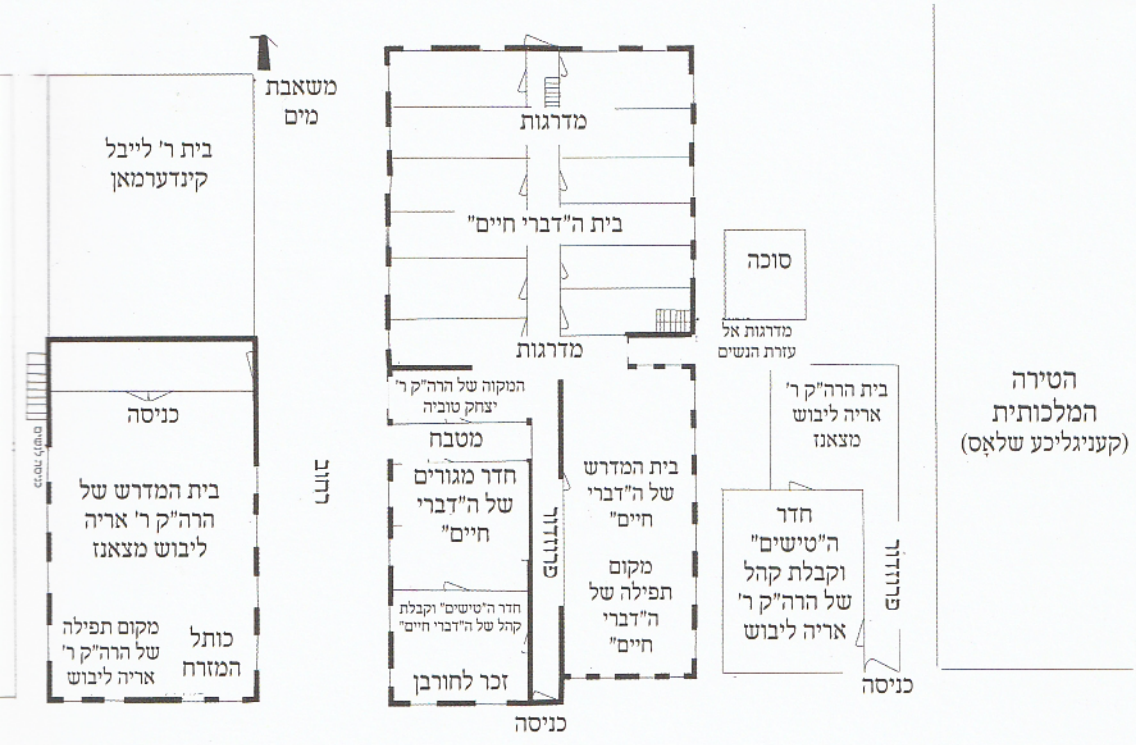

רחוב "קאַז'ימיעז'ע" הנקרא "יידישע גאס"

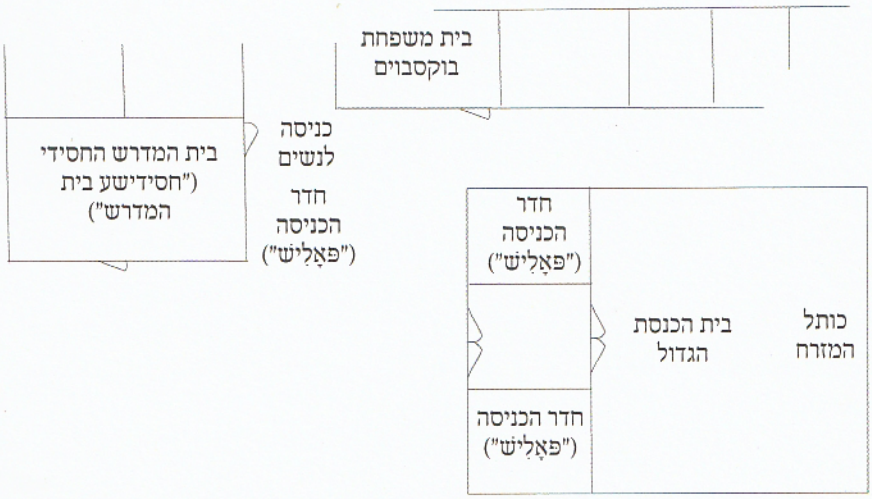

נערך ע"י י"א שטראסמאן

רחוב "פיארסקא"

רחוב "קאַז'ימיעז'ע" הנקרא "יידישע גאס"

נערך ע"י י"א שטראסמאן

מפת הרחוב היהודי ("יידישע גאס") ובתי המדרש שבו

צאנז...

במשך שנים רבות היתה העיר צאנז מרכז יהודי חסידי, אליה נהרו אלפי חסידים ואנשי מעשה להתחמם לאורם של צדיקי השושלת: הרה"ק בעל "דברי חיים" זי"ע וצאצאיו הקדושים, שפיארו את שמי גאליציא עד החורבן הנורא.

היום... לא נשאר מכל זה רק זכר...

המחבר, יליד צאנז ותושב העיר עד אמצע המלחמה, הספיק בצעירותו להכיר את העיר עם רבניה אדמו"ריה והצדיקים שביקרו בה, להתחמם לאורם, ולספוג אל תוכו את האווירה הייחודית שבה.

בחלק הראשון מוסר לנו המחבר בשפה פשוטה ונעימה תמונה מדויקת על יסוד העיר, התפתחותה לעיר ואם בישראל בזמן ה"דברי חיים", ותיאור העיר על תושביה היהודים עם מוסדות התורה והחסד שבה, עד תקופת המלחמה.

בחלק השני מביא המחבר - על פי זכרונותיו האישיים ועדויות אחרים - את סיפור ההשמדה האכזרית של הקהילה היהודית המפוארת בצאנז, תוך עינויי וייסורי גוף ונפש.

כמו כן מגולל המחבר את קורותיו ותלאותיו, אותם חוה על גופו תחת ידי הרוצחים האכזרים ימ"ש, בשבעה מדורי גיהנום של הגיטאות ומחנות ההשמדה, תוך נסיון בלתי פוסק לשמור על צלם אנוש, וכיצד הצליח לשרוד את המלחמה בחסדי השי"ת עד התיישבותו באנטוורפן, בה זכה להקים משפחה מפוארת.

